

Muzeum Historii Kielc

Studia
Muzealno-Historyczne
2018 TOM X

Museum of the History of Kielce

Museum and History Studies

2018

VOLUME 10

Kielce 2018

Muzeum Historii Kielc

Studia
Muzealno-Historyczne
2018 TOM X

Kielce 2018

Rada naukowa:

prof. dr hab. Adam Massalski - przewodniczący
prof. dr hab. Lidia Michalska-Bracha
prof. dr hab. Stanisław Meducki
prof. dr hab. Jerzy Szczepański
dr Jiří Wolf

Recenzenci:

prof. dr hab. Marta Pawlina-Meducka
prof. dr hab. Stanisław Meducki

Zespół redakcyjny:

dr Jan Główka (red. naczelny)
Krzysztof Myśliński
Marcin Kolasa

Redakcja:

Krzysztof Myśliński

Tłumaczenia:

Hanna Mijas

Indeks:

Bartłomiej Tambor

Projekt graficzny serii:

Anna Góra-Klauzińska

Skład:

Daria Maroń-Ptak

Adres redakcji:

Muzeum Historii Kielc
ul. Świętego Leonarda 4
25-303 Kielce
www.mhki.kielce.eu
e-mail: poczta@mhki.kielce.eu

ISSN-2080-2420

Spis treści

Studia i materiały

- 11 *Andrzej Kasza* (Stowarzyszenie Speleoklub Świętokrzyski w Kielcach)
Paweł Król (Muzeum Narodowe w Kielcach)
Grzegorz Pabian (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)
Poszukiwania uranu w Miedzianej Górze i Kielcach
- 29 *Dariusz Piotrowicz* (Politechnika Świętokrzyska w Kielcach)
Kartografia Kielc – narzędziem badań architektury miasta
- 45 *Lukasz Stefański* (Kielce)
Pracownicy kieleckiego więzienia w latach 1826-1918
- 71 *Antoni Pawłowski* (Kielce)
Sportowcy spod znaku SHL
- 85 *Tadeusz Banaszek* (Kielce))
2 batalion saperów w latach 1943-1955
- 95 *Tadeusz Banaszek* (Kielce)
1 Brygada Transportowa w Kielcach 1962-1994
- 107 *Antoni Pawłowski* (Kielce)
Meandry kieleckiego sportu
- 117 *Jolanta Kępa-Mętrak* (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)
„Głos Załogi” – od jednodniówki do dekadówki. Metamorfozy gazety zakładowej

Praktyka muzealna

- 141 *Bartłomiej Tambor* (Muzeum Historii Kielc)
Eksponowanie postaci Józefa Piłsudskiego w działalności wystawienniczej i edukacyjnej Muzeum Historii Kielc
- 149 *Konrad Otwinowski* (Muzeum Historii Kielc)
Obraz kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego w latach 1922-1939 w zbiorach ikonograficznych Muzeum Historii Kielc, jako przykład źródłowego charakteru obiektów muzealnych
- 173 *Iwona Grabczak* (Muzeum Historii Kielc)
Obraz „Walizka z historią” – program edukacyjny realizowany w Muzeum Historii Kielc w latach 2016–2018

Komunikaty

- 183 *Jan Główka* (Muzeum Historii Kielc)
Generał Zulauf - dowódca i obywatel Kielc
- 191 *Maciej K. Cichoń* (Kielce)
Lot propagandowy ppłk. Mariana Ocetkiewicza dookoła Polski w 1928 r.

Źródła

- 203 *Marcin Medyński* (Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Skarżysku-Kamiennej)
Piotr Kardys (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)
Inwentarz akt parafialnych dekanatu Bodzentyn, przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach (cz. II)
- 223 *Piotr Kardys* (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)
Wykaz dokumentów ze „Zbioru dokumentów pergaminowych i papierowych” Archiwum Diecezjalnego w Kielcach

Recenzje i omówienia

- 277 Krzysztof Zemela, *Skarżyscy męczennicy. Losy klasztoru i wspólnoty oo. Franciszkanów w Skarżysku-Kamiennej w latach 1937-1940*, Skarżysko-Kamienna 2017, ISBN 978-83-63423-38-4
Marcin Medyński
- 281 *Organizacja i ewidencja personalna 1. Pułku Strzelców Bytomskich oraz Baonu Szturmowego Bytomskiego (styczeń-kwiecień 1921). Teksty źródłowe*, opr. Paweł Parys, Muzeum Śląskie w Katowicach 2015, ISBN 978-83-62593-66-6
Adam Rządowski

Kronika

- 285 *Marcin Kolasa* (Muzeum Historii Kielc)
Nabytki Muzeum Historii Kielc 2017

Indeksy

- 295 Indeks nazwisk
- 305 Indeks geograficzny

Contents

Studies

- 11 *Andrzej Kasza* (Świętokrzyskie Caving Association in Kielce)
Paweł Król (Kielce National Museum)
Grzegorz Pabian (Jan Kochanowski University in Kielce)
Uranium-prospecting Program in Miedziana Góra and Kielc
- 29 *Dariusz Piotrowicz* (Kielce University of Technology)
The cartography of Kielce - a tool for examining the architecture of the city
- 45 *Lukasz Stefański* (Kielce)
Kielce Prison's Personnel in the Years 1826-1918
- 71 *Antoni Pawłowski* (Kielce)
SHL Metal Plant Sportsmen
- 85 *Tadeusz Banaszek* (Kielce)
2nd Sapper Battalion in the Years 1943-1955
- 95 *Tadeusz Banaszek* (Kielce)
1st Transport Brigade in Kielce 1962-1994
- 107 *Antoni Pawłowski* (Kielce)
Turns of Kielce Sport
- 117 *Jolanta Kępa-Mętrak* (Jan Kochanowski University in Kielce)
„Głos Zalogi” - From a Daily to a Decade Paper. Changes of Company Newspaper

Museum practice

- 141 *Bartłomiej Tambor* (Kielce History Museum)
The Visibility of Józef Piłsudski in the Exhibition and Educational Activities of the Kielce History Museum
- 149 *Konrad Otwinowski* (Kielce History Museum)
Polish Army Kielce Garrison in the Years 1922-1939 on the basis of iconographic collections of the Kielce History Museum as an example of a source nature of museum exhibits
- 173 *Iwona Grabczak* (Kielce History Museum)
Suitcase with History - educational program implemented by the Kielce History Museum in the years 2016-2018

Announcements

- 183 *Jan Główka* (Kielce History Museum)
Generał Zulauf - commander and citizen of Kielce
- 191 *Maciej K. Cichoń* (Kielce)
Propaganda Flight of Lieutenant-Colonel, Marian Ocetkiewicz, around Poland in 1928

Sources

- 203 *Marcin Medyński* (Polish Historical Society, branch in Skarżysko-Kamienna)
Piotr Kardys (Jan Kochanowski University in Kielce)
Inventory of Parish Records of Bodzentyn Deanery Stored in the Diocesan Archives in Kielce (part 2)
- 223 *Piotr Kardys* (Jan Kochanowski University in Kielce)
List of Documents from the 'Collection of Parchment and Paper Documents of the Diocesan Archive in Kielce

Reviews and discussions

- 277 Krzysztof Zemela, *Skarżyscy męczennicy. Losy klasztoru i wspólnoty oo. Franciszkanów w Skarżysku-Kamiennej w latach 1937-1940*, Skarżysko-Kamienna 2017, ISBN 978-83-63423-38-4
Marcin Medyński
- 281 *Organizacja i ewidencja personalna 1. Pułku Strzelców Bytomskich oraz Baonu Szturmowego Bytomskiego (styczeń-kwiecień 1921). Teksty źródłowe*, opr. Paweł Parys, Muzeum Śląskie, Katowice 2015
Adam Rządkowski

Chronicle

- 285 *Marcin Kolasa* (Kielce History Museum)
Acquisitions of the Kielce History Museum in 2017

Indexes

- 295 Index of personal names
- 305 Geographical index

Studia i materiały

Andrzej Kasza (Stowarzyszenie Speleoklub Świątokrzyski w Kielcach)

Paweł Król (Muzeum Narodowe w Kielcach)

Grzegorz Pabian (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

Poszukiwania uranu w Miedzianej Górze i Kielcach

Wstęp

Dzieje górnictwa uranowego stanowią niewielki, ale bardzo interesujący epizod w historii eksploatacji złóż mineralnych w Polsce. Wydobycie i poszukiwanie pierwiastków promieniotwórczych w naszym kraju związane było z okresem zimnej wojny i rozwojem radzieckiego programu atomowego. Eksploatację uranu prowadzono w kilku miejscach na Dolnym Śląsku oraz w kopalni pirytu „Staszic” w Rudkach koło Nowej Słupi. Poza tymi znanymi już lokalizacjami działalności górniczej, istnieje wiele miejsc w Polsce, w których specjaliści radzieccy prowadzili prace poszukiwawcze¹. Dopiero zniesienie cenzury po 1989 r. oraz odtajnienie dokumentów znajdujących się w polskich archiwach stworzyło możliwość sięgnięcia do źródeł i oceny skali tego zjawiska.

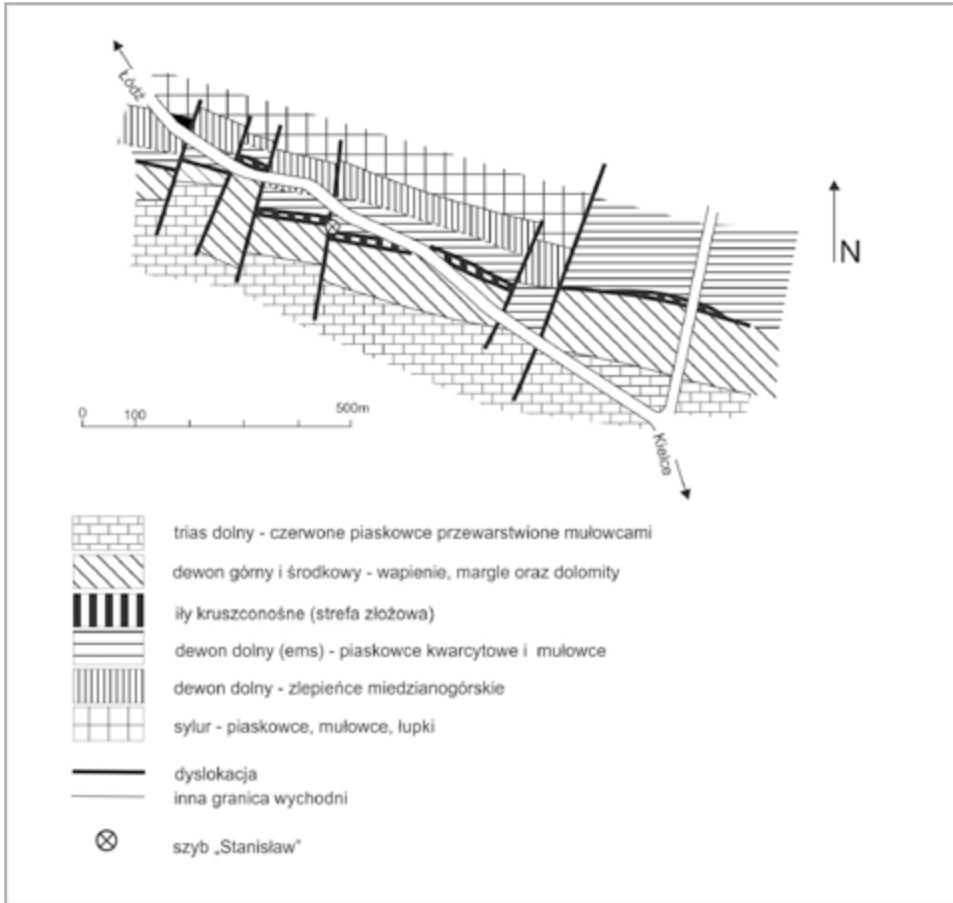
Rozpoznanie złóż w Polsce, rozpoczęte w 1951 r. przez Zakłady Przemysłowe R-1 w Kowarach na Dolnym Śląsku², obejmowało trzon paleozoiczny oraz znaczną część obrzeżenia mezozoicznego Gór Świątokrzyskich. Prace poszukiwawcze miały dwojaki charakter. Początkowo ograniczały się do badań rewizyjnych czynnych i nieczynnych kopalni, starych hałd, zwalów szlaki przy zakładach przetwórczych, kamieniołomów, odkrywek oraz naturalnych odsłoneń. Natomiast od połowy 1952 r. równoległe do badań rewizyjnych prowadzono właściwe prace poszukiwawcze o charakterze przeglądowym, które w kolejnych latach rozwijano na bardziej interesujących odcinkach.

Bardzo cenne są źródła archiwalne z prac poszukiwawczych prowadzonych w Miedzianej Górze i Kielcach. Pochodzą one z Archiwum Dokumentacji Mierniczo-Geologicznej Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach (ADM-G WUG)³, Narodowego Archiwum Geologicznego Państwowego Instytutu Geologicznego – Państwowego

1 Plany prac geologiczno-poszukiwawczych, głównie ZPR-1, 1958-1962, Wstępne założenia perspektywicznego planu badań geologicznych, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Pełnomocnik Rządu do Spraw Wykorzystania Energii Jądrowej, 1698, k. 44.

2 Na podstawie umowy zawartej w 1947 r. między Polską a ZSRR ustalono powołanie specjalistycznego przedsiębiorstwa do poszukiwania, wydobycia, przerobu i eksportu rudy uranowej. Początkowo nosiło ono nazwę „Kowarskie Kopalnie”, a od 1951 r. „Zakłady Przemysłowe R-1. Państwowe Przedsiębiorstwo Wyodrębnione” z siedzibą w Kowarach. Nie zarejestrowano go w dziale przedsiębiorstw górniczych, lecz w rejestrze przedsiębiorstw ministra finansów. Funkcjonowało do 1973 r.; M. Zdulski, *Źródła do dziejów kopalnictwa uranowego w Polsce*, Warszawa 2000, s. 14.

3 Archiwum Dokumentacji Mierniczo-Geologicznej Wyższego Urzędu Górniczego w Katowicach (ADM-G WUG), Karta dokumentacyjna Miedziana Góra, dokumentacja mierniczo-geologiczna zlikwidowanego zakładu górniczego, 39/2014.

Il. 1. Mapa geologiczna odkryta (bez nadkładu utworów czwartorzędowych) obszaru Miedzianej Góry (skompilowana z materiałów Zbigniewa Kowalczewskiego); za: P. Król, J. Urban, *Geologiczne i historyczne...*, s. 7

Instytutu Badawczego w Warszawie (NAG PIG)⁴ oraz Archiwum Akt Nowych w Warszawie⁵.

Poszukiwania uranu w Miedzianej Górze

Poszukiwanie uranu prowadzono w Miedzianej Górze ze względu na obecność historycznych – wtedy już nieczynnych – kopalń rud miedzi i żelaza.

4 Narodowe Archiwum Geologicznego Państwowego Instytutu Geologicznego – Państwowego Instytutu Badawczego w Warszawie (NAG PIG): Załączniki graficzne do sprawozdań geologicznych Zakładów Przemysłowych R-1 za 1952 rok, Kowary/29 teczka 3, zał. 80; Załączniki graficzne do sprawozdań geologicznych Zakładów Przemysłowych R-1 za 1955 rok, Kowary/178 teczka 2, zał. 38; E. Domaszewska, Mineralizacja uranowa na obszarze Gór Świętokrzyskich, 1958–1959, 75/249; J. Uberna, Poszukiwanie złóż i przejawów mineralizacji uranowej w Górach Świętokrzyskich, 1962, 4531/602.

5 AAN w Warszawie, Plany prac geologiczno-poszukiwawczych, głównie ZPR-1, 1958–1962, Wstępne założenia perspektywicznego planu badań geologicznych, Pełnomocnik Rządu do Spraw Wykorzystania Energii Jądrowej, 1698, k. 44.

Występowanie złóż metali w Miedzianej Górze związane jest z nieregularnym pokładem skał ilasto-pyłastych o rozciągłości WNW-ESE i stromym nachyleniu w kierunku północnym, który występuje w strefie tektonicznej pomiędzy piaskowcowo-mułowcowymi utworami dolnodewońskimi antykliny miedzianogórskiej (nasuniętymi na ten pokład od strony północnej), a wapieniami i wapieniami marglistymi górnego dewonu synkliny kostomłockiej⁶. Iły rudonośne występują w tzw. kuwinie – jednostce stratygraficznej wyróżnianej niegdyś na pograniczu dewonu dolnego (piętra zwanego emsem) i środkowego (piętra eifel), którą na terenie Gór Świętokrzyskich odkrył na początku XX w. Dmitrij Sobolew, a szczegółowo opisał Jan Czarnocki. Z jego badań wynika, że z tą jednostką związana jest większość występujących w regionie paleozoicznych rud żelaza oraz mineralizacja kruszcowa siarczków metali kolorowych⁷. „Kuwin” nie jest już nazwą używaną do opisu poziomu stratygraficznego, ale przez wiele lat nazwa ta funkcjonowała w opracowaniach dewonu Gór Świętokrzyskich i dlatego też w artykule cytowana jest oryginalnie z materiałów archiwalnych.

Złoże ma zwykle miąższość 10–30 m i zbudowane jest ze zróżnicowanych pod względem składu mineralnego struktur oraz zabarwionych ilów (czarnych, jasnoszarych, białych, rdzawych, czerwonych, pstrych), ilów marglistych oraz pyłów i mułków (ryc. 1). Rudy miedzi występują na głębokości od kilkudziesięciu do ponad stu metrów i wykształcone są w postaci nieregularnych gniazd, soczew, rzadziej pseudopokładów zbudowanych ze skał ilastych przesyconych (impregnowanych) siarczkowymi i tlenkowymi minerałami miedzi. W złożu występują też żyłki i skupienia malachitu oraz azurytu, a także drobne wtrącenia miedzi rodzimej. Rudom miedzi towarzyszą minerały cynku (sfaleryt), ołowiu (galena) oraz żelaza (hematyt, limonit). Limonitowe rudy żelaza dominujące w górnej, przypowierzchniowej strefie złożowej były również przedmiotem intensywnej eksploatacji⁸.

Zasoby miedzi odkryto prawdopodobnie przy okazji wydobywania rud żelaza, w końcu XVI w. Właścicielami terenu złoża do końca XVIII w. byli biskupi krakowscy. W drugiej połowie XVII w. kopalnie miedzianogórskie były dzierżawione przez Włocha Jana Gibboniego i jego syna Jakuba. Poszukiwania bogatszych złóż oraz eksploatację podjęto w latach osiemdziesiątych XVIII w., z inicjatywy króla Stanisława Augusta Poniatowskiego oraz powołanej przez niego w 1782 r. Komisji Kruszcowej. W rezultacie trzeciego rozbioru Polski przedsiębiorstwo przejęli Austriacy, którzy prowadzili ograniczoną eksploatację. Początkowe lata Królestwa Polskiego, w którego granicach znalazł się region świętokrzyski po 1815 r., to okres rozwoju kopalni, która nosiła wówczas nazwę „Zygmunt” i podlegała kieleckiej Głównej Dyrekcji Górniczej, nadzorowanej bezpośrednio przez Stanisława Staszica⁹. Mimo zastosowania nowoczesnego wówczas, filarowego systemu eksploatacji, przedsiębiorstwo nie wykazywało rentowności ekonomicznej, dlatego też po przejęciu w 1824 r. przemysłu państwowego przez Ministerstwo Skarbu, kierowane przez księcia Franciszka Ksawerego Druckiego-Lubeckiego, nastąpiła likwidacja wydobywania rud miedzi w Miedzianej Górze, przy utrzymaniu w tej miejscowości kopalni rud żelaza. W latach 1846–1852 poszukiwania rud miedzi na wschodnich krańcach kopalni „Zygmunt” prowadził Kazimierz Kossowski, absolwent kieleckiej Akademii Górniczej¹⁰.

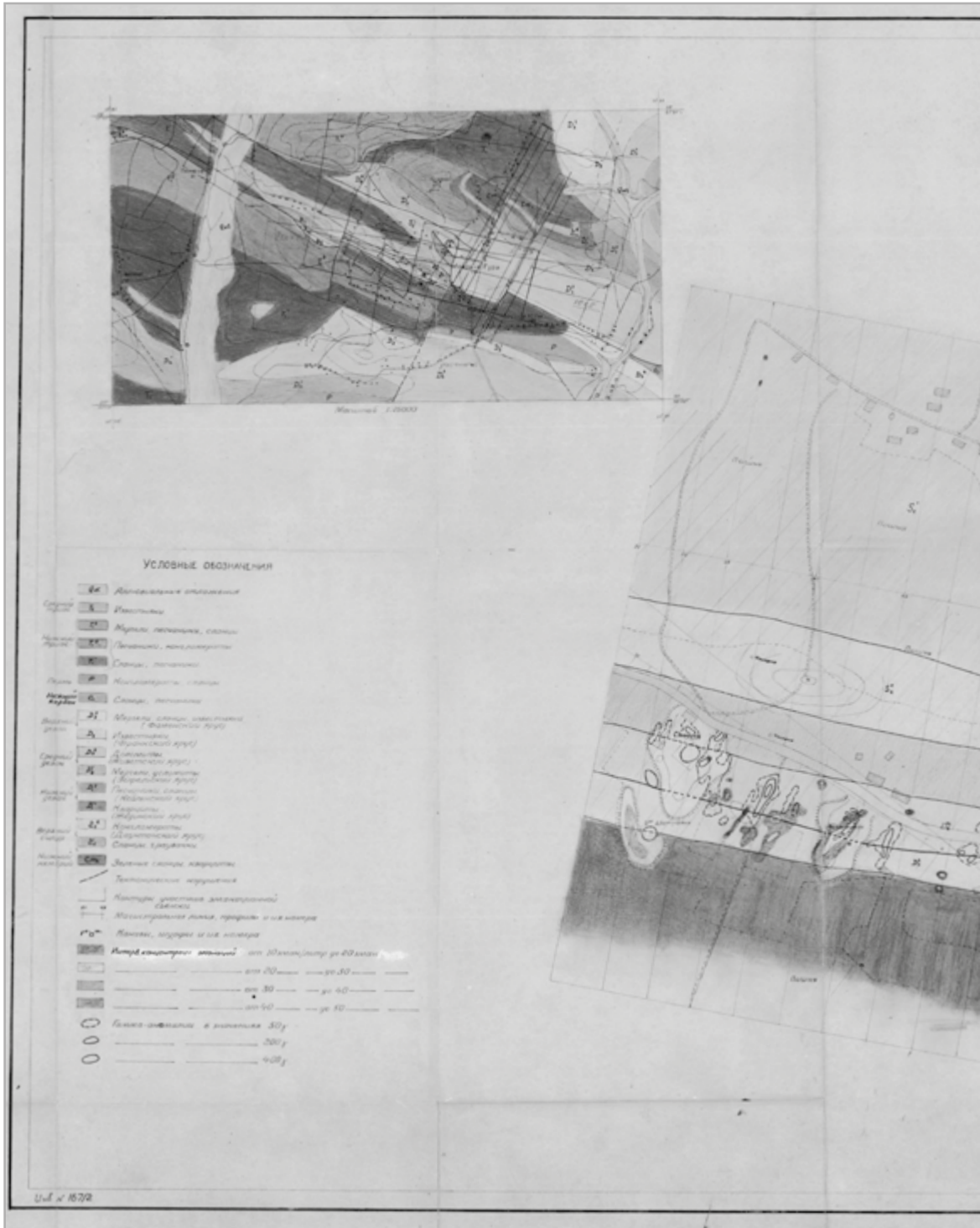
6 Z. Rubinowski, *Rudy metali niezłaznych w Górach Świętokrzyskich*, „Biuletyn Instytutu Geologicznego” 1971, t. 247, s. 46–56.

7 M. Tarnowska, *Wstępne dane o mineralizacji warstw przejściowych emsu i eiflu w strefie Łagów – Iwaniska w Górach Świętokrzyskich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Geologicznego” 1969, R. 39, nr 4, s. 727.

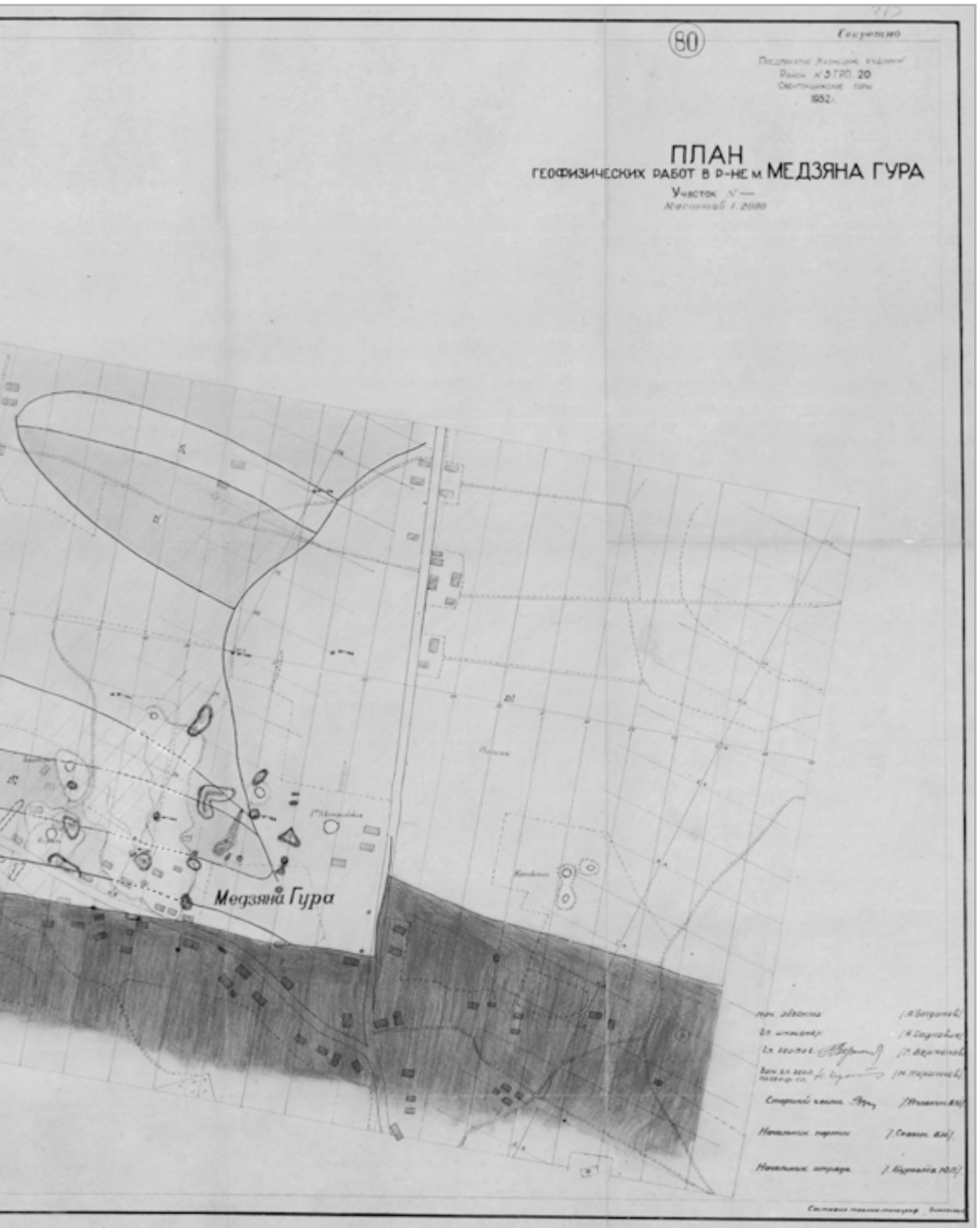
8 J.B. Pusch, *Geologiczny opis Polski oraz innych krajów na północ od Karpat położonych*, Dąbrowa [Górnica], 1903, s. 24–31.

9 P. Król, J. Urban, *Historyczne i geologiczne dziedzictwo górnictwa miedzianogórskiego*, Kielce, 2012, s.18–21.

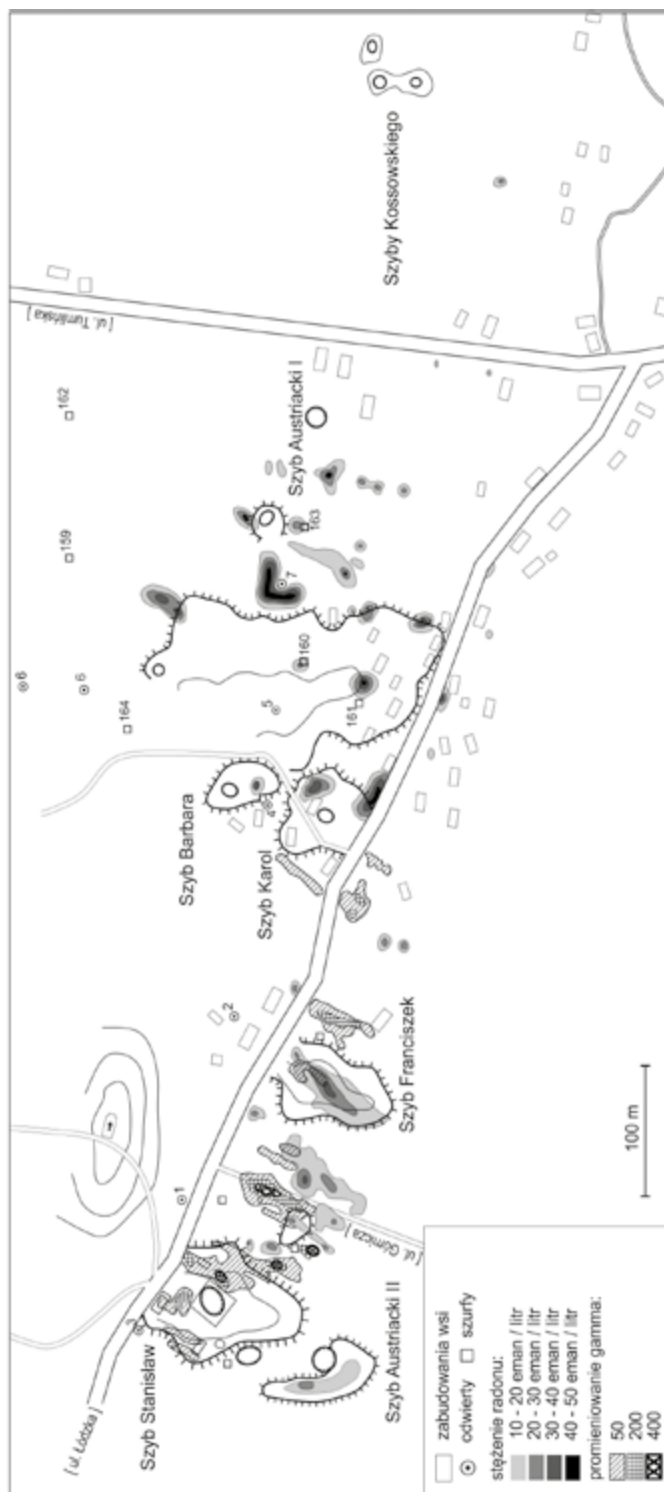
10 H. Łabęcki, *Górnictwo w Polsce*, 1841, t. 1, s. 341.

II. 2. Mapa przedstawiająca obszar Miedziané Góry z zaznaczonymi pracami geofizycznymi w poszukiwaniu minerałów promieniotwórczych oraz wynikami pomiarów radiometrycznych, w języku rosyjskim, tytuł mapy w tłumaczeniu: „Plan prac geofizycznych w rejonie Miedziané Góry, skala 1:2000,

Przedsiębiorstwo Kowarskie Kopalnie, Rejon R5 GRP 20, Góry Świętokrzyskie, 1952"; źródło: NAG PIG w Warszawie – Załączniki graficzne do sprawozdań geologicznych Zakładów Przemysłowych R-1 za 1952 rok, Kowary/29, teczka 3, zał. 80

Il. 3. Uproszczony odrys fragmentu mapy Miedzianej Góry (il. 2) z wynikami pomiarów radiometrycznych. Oznaczenia miejsc anomalii radioaktywnych zmodyfikowano stosując barwy monochromatyczne i szrafury (wyjaśnienie w tekście). Skrócono i zmodyfikowano opisy w legendzie, umieszczono w nawiasach kwadratowych obecne nazwy ulic oraz zmieniono niektóre oznaczenia dla lepszej czytelności prezentowanych wyników pomiarów radiometrycznych, opisy przetłumaczono z języka rosyjskiego.

Kolejnym rozdziałem w historii kopalni miedzianogórskich był okres działalności poszukiwawczo-wydobywczej Austriaków podczas I wojny światowej, którzy odczuwali dotkliwy brak miedzi na cele przemysłu zbrojeniowego. Po odzyskaniu niepodległości polscy geolodzy udokumentowali prace wcześniejsze i kontynuowali górnicze poszukiwania złożowe. Nie stwierdzono jednak istnienia ekonomicznie wartościowego złoża miedzi i poszukiwania przerwano pod koniec 1922 r.¹¹ Ostatnim epizodem górniczym w historii kopalni miedzianogórskich były prace poszukiwawcze rud miedzi prowadzone po II wojnie światowej, w latach 1952–54, przez Krakowskie Przedsiębiorstwo Geologiczne Surowców Hutniczych. W tym okresie również radzieccy specjaliści z Zakładów Przemysłowych R-1 w Kowarach poszukiwali tu uranu. Można przypuszczać, że prace krakowskiego przedsiębiorstwa były „przykrywką” dla tajnych prac rozpoznawczych Zakładów R-1.

W zbiorach archiwalnych ADM-G WUG w Katowicach¹² oraz NAG PIG w Warszawie¹³ zachowały się dwie, prawie identyczne mapy Miedzianej Góry z wynikami pomiarów radiometrycznych wykonanych w 1952 r. Powstały one na bazie tej samej odbitki ozalidowej terenu w skali 1:2000, z siatką współrzędnych i naniesioną (kolorowymi kredkami) w tle geologią. W lewym górnym rogu znajduje się mniejsza, ogólna mapka tego obszaru, w większej skali (1:25 000), również z tłem geologicznym. Wszystkie opisy są w języku rosyjskim. Topografia mapy jest szczegółowa. Umieszczono na niej główną drogę Kielce – Łódź, przebiegającą przez centrum wsi, ze skrzyżowaniem z drogą tumlińską, trakty lokalne, ścieżki oraz zabudowania wiejskie. Oznaczono pogórnice pozostałości w postaci hałd i zapadlisk po szybach wydobywczych, poprawnie podając ich historyczne nazwy. Mapy różnią się zaznaczonymi miejscami wykonanych szurfów i tylko na katowickiej wersji naniesiono odwierty. Opracowane zostały one przez Zakłady Przemysłowe R-1 w Kowarach, jednak w radzieckich dokumentach przedsiębiorstwo nosiło nazwę (w transkrypcji): Priedpriijatije Kuznieckie Rudniki¹⁴ (Przedsiębiorstwo Kowarskie Kopalnie) – czyli Rosjanie używali jeszcze nazwy przedsiębiorstwa sprzed 1951 r. (il. 2).

Oznaczenia związane z prowadzonymi badaniami:

1. Odwierty (il. 3) wykonano w większości na linii złoża (ryc. 1). Naniesiono osiem ponumerowanych otworów, zaczynając od zachodu odwiertem nr 3 przy hałdzie szybu „Stanisław”. Dwa z nich (o zdublowanym numerze 6) znajdują się na północny-wschód od szybu „Barbara”, poza strefą złożową.

2. Szurfy (rowy) nie mają ciągłej numeracji (niektóre nie mają numerów), zostały oznaczone numerami 155 oraz od 159 do 164. Trzy z nich znajdują się poza odrysem mapy (ryc. 3), w północnej części wsi.

3. Pomiary stężenia radonu (Rn)¹⁵ zaznaczono owalnymi zamkniętymi liniami wypełnionymi kolorem w zależności od emanacji¹⁶ (od 10 do 20 niebieski, od 20 do 30 zielony, od 30 do 40 bładoróżowy, od 40 do 50 różowy, il. 2). W odrysie fragmentu mapy

11 P. Król, J. Urban *Działalność kopalni miedzianogórskich w latach 1915–1922*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2017, R. 9, s. 11–30.

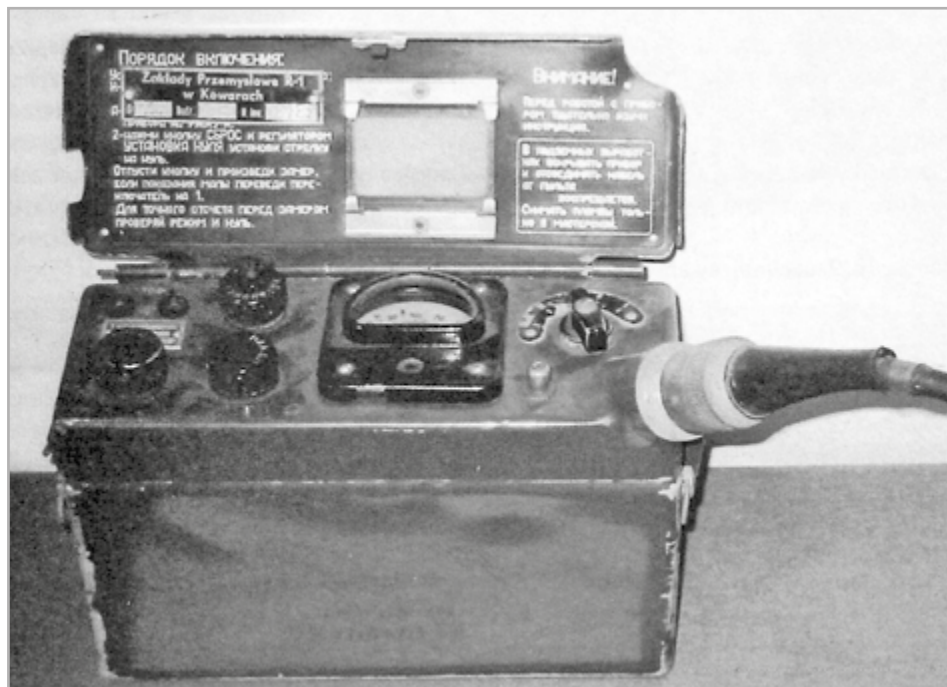
12 ADM-G WUG, Karta dokumentacyjna, Miedziana Góra – dokumentacja mierniczo-geologiczna zlikwidowanego zakładu górniczego, 39/2014.

13 Załączniki graficzne do sprawozdań geologicznych Zakładów Przemysłowych R-1 za 1952 rok. NAG PIG, Kowary/29, teczka 3, zał. 80.

14 M. Zdulski, *Źródła...*, s. 14.

15 Radon – gaz szlachetny, radioaktywny, powstający w wyniku rozpadu promieniotwórczego radu 226. Niektóre jego izotopy nosiły własne nazwy, pochodzące od pierwiastków, z których powstały, jak „radon”, „toron” lub „aktynon”. Dopiero po roku 1923 przyjęto ogólną, wspólną nazwę „radon” od najtrwalszego izotopu.

16 Użyte w tekście słowo „emanacja”, dotyczy wyłącznie określenia stężenia radonu.

Il. 4. Radiometr UR-4M do pomiarów promieniowania gamma; źródło: W. Adamski, J.W. Bareja, i in. Zakłady Przemysłowe R-1 w Kowarach, Kowary 2017/2018, s. 50

(il. 3), oryginalne kolory zastąpiono odcieniami szarości. Wyniki pomiarów podane są w emanach¹⁷ na liter (Em/l).

4. Pomiary promieniowania gamma (γ)¹⁸ (il. 2) oznaczono na mapie liniami zamkniętymi (linia kropkowo-kreskowana – 50 gamma, linia kreskowana – 200 gamma, linia ciągła koloru ciemnoróżowego – 400 gamma). W odrzynie fragmentu mapy (il. 3) zastosowano szrafury. Na rosyjskich mapach z pomiarami radiometrycznymi nie podawano jednostek promieniowania, a jedynie wartości „gamma”. Analizując tylko samą mapę można się zorientować, gdzie było ono większe albo mniejsze względem innego obszaru. W tym okresie do profilowania powierzchni i podziemnych wyrobisk korzystano z radiometrów UR-4 i UR-4M (produkcji radzieckiej)¹⁹. Urządzenie UR-4M mierzyło promieniowanie gamma w mR/h (milirentgeny na godzinę) w zakresach od 0,015 do 10 mR/h (il. 4), czyli podawało moc dawki promieniowania. Pomiary, ze względu na ich niski poziom, zapisywano przede wszystkim w μ R/h (mikrorentgeny na godzinę), dlatego też wartości promieniowania oznaczone na miedzianogórskiej mapie (i na opisywanej w dalszej części artykułu mapie Dąbrowy) jako „gamma”, należy przypisać tej właśnie podwielokrotności jednostki R (rentgena). Znajduje to potwierdzenie w archiwalnym opracowaniu (w języku rosyjskim) „Instrukcja kopalnianej geofizyki dla

17 Eman jest jednostką stężenia roztworów substancji promieniotwórczych (gazowych i wodnych). Jednostki te można przeliczyć na bekerela, wiedząc, że 1 eman (1 Em) to 3,7 bekerela (3,7 Bq).

18 Promieniowanie gamma (γ) jest promieniowaniem jonizującym i przenikliwym.

19 NAG PIG, E. Domaszewska, Mineralizacja..., s. 4.

Il. 5. Geolog z radiometrem podczas pomiarów gamma w rowie poszukiwawczym. Zdjęcie pochodzące z badań prowadzonych przez Zakład Przemysłowy R-1 w Kowarach na Dolnym Śląsku. Zapewne tak samo wyglądały pomiary w Miedzianej Górze i Kielcach; źródło: tamże, s. 58

operatorów i techników-geofizyków zatrudnionych w przedsiębiorstwie R-1²⁰ i pracy Janusza Uberny²¹.

Pojawia się wiele pytań dotyczących sposobu wykonywania pomiarów. Wybór odpowiedniej metody zależał od charakteru wykonywanych prac (rewizyjnej, poszukiwawczej czy rozpoznawczej) oraz warunków lokalnych badanego obiektu (kopalnia, powierzchnia i in.). W przypadku Miedzianej Góry prowadzono przede wszystkim prace o charakterze rewizyjnym. Ze względu na znikomy dostęp do podziemnych wyrobisk górniczych badania prowadzono w większości na powierzchni hałd oraz w płytkich szurfach, które jednak nie osiągnęły skał podłoża. Zapewne pierwsze pomiary wykonywali radiometryści z połowymi przenośnymi radiometrami, zapisując krok po kroku intensywność promieniowania gamma (il. 5). Po jego analizie na wytypowane odcinki wkraczały ekipy z aparaturą do badań emanacyjnych. W trakcie poszukiwań robotnicy wbijali w ziemię metalowe pręty do głębokości 0,6-1,0 m. Do utworzonych w ten sposób otworów wkładano natychmiast specjalne sondy do nabierania powietrza glebowego, aby zmierzyć w nich emanację gazową radonu. Wszystkie te pomiary były dokładnie zapisywane w odpowiednich raportach i na ich podstawie sporządzano mapy radiometryczne w skalach od 1:2000 do 1:10000²². Do mierzenia stężenia radonu używano emanometru SG-11²³.

Kolejnym etapem badań było wykonywanie rowów i wierceń poszukiwawczych (il. 6). Karotaż (profilowanie) gamma otworów wiertniczych wykonywano urządzeniem WIRG-gk-48²⁴.

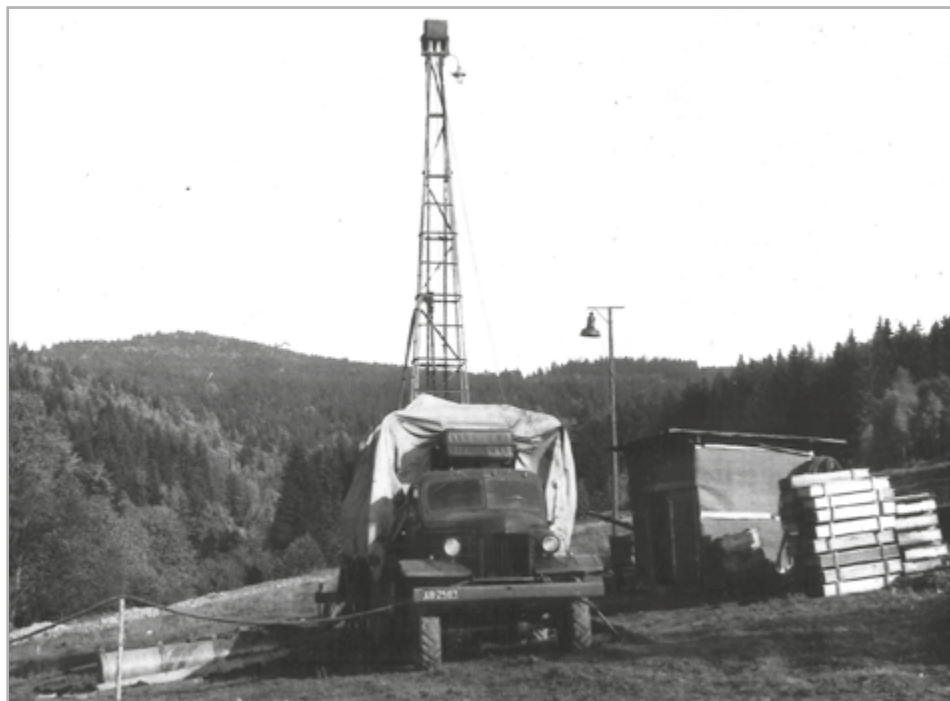
20 NAG PIG, Instrukcja po rudniczej geofizyce dla operatorów i techników-geofizyków robotajuszczich na przedpriatii R-1, 1956 r. (transkrypcja z jęz. rosyjskiego), Kowary/84, s. 4.

21 NAG PIG, J. Uberna, Poszukiwanie złóż i przejawów mineralizacji uranowej w Górach Świętokrzyskich, 1962, 4531/602, s. 1–51.

22 R. Klementowski, *W cieniu sudeckiego uranu*, Wrocław, 2010, s. 91.

23 E. Domaszewska, *Mineralizacja...*, s. 3.

24 Tamże, s. 4.

Il. 6. Wiertnica SBU na samochodzie ZIS-151 (ZiŁ); zdjęcie pochodzące z badań prowadzonych przez Zakład Przemysłowy R-1 w Kowarach na Dolnym Śląsku, identycznego sprzętu używano w Górach Świętokrzyskich; źródło: tamże, s. 67

W Miedzianej Górze przeprowadzono przede wszystkim badanie hałd i rdzeni wiertniczych oraz w mniejszym stopniu fragmentarycznie dostępnych podziemnych wyrobisk kopalni. Pobrano próby ze sztolni „M-1” na poziomie 48 m. Można przypuszczać, że nazwano tak chodnik, tzw. przecznicę o długości 145 m, zbudowaną przez Austriaków w 1917 r., łączącą szyb „Austriacki II” z szybem „Stanisław”²⁵. Według Stefana Śliwińskiego Krakowskie Przedsiębiorstwo Geologiczne Surowców Hutniczych, prowadzące w tym czasie również poszukiwania rud miedzi, wykopało niedaleko szybu „Stanisław” nowy szyb poszukiwawczy o głębokości 45 m²⁶.

Stwierdzono, że w miedzianogórskim złożu występują rudy uranowe związane najprawdopodobniej z iłami „kuwinu”. Okruszcowanie występuje w postaci bardzo cienkich, nieregularnych żyłek czerni uranowej (uraninitu) w czarnych i szarych glinach, zawierających drobne wtrącenia markasytu i rzadziej chalkopirytu. Zawartość uranu w materiale zgromadzonym na starych hałdach wahała się między 0,18 a 0,20%. W czarnych glinach – wg danych z wiercenia oraz opróbowania ściany sztolni „M-1” – osiągała średnią wartość 0,009%, a w poszczególnych okazach, pobranych metodą punktową, ok. 0,05%²⁷.

25 P. Król, J. Urban, *Działalność...*, s. 19.

26 NAG PIG, S. Śliwiński, *Opracowanie geologiczne obszaru kopalni Zygmunt w Miedzianej Górze koło Kielc*, 1957, nr 180, 4531/100, ID 936285.

27 E. Domaszewska, *Mineralizacja...*, s. 7, 35.

Il. 7. Zapadlisko po szybie wydobywczym i pogórnice nierówności terenu w miejscu kopalni „Włodzimierz” w południowej części Dąbrowy, obecnie Kielce – w okolicach marketu Lidl przy ul. Warszawskiej (widocznej przy zabudowaniach w lewej części zdjęcia); fot. Jerzy Fijałkowski, kwiecień 1965 r.; Muzeum Narodowe w Kielcach MNKi/Pf/1277

Podczas poszukiwania minerałów promieniotwórczych wykorzystywano również badanie wód, przeprowadzając zdjęcie radiohydrogeologiczne. Okazało się jednak, że nie może ono służyć za podstawę przy opisie perspektyw złożowych danego miejsca. Tylko w przypadku kopalni pirytu w Rudkach wyniki były miarodajne. W innych badanych rejonach, np. w Miedzianej Górze, pomimo występowania uranu w skałach woda wykazywała przeciętną (naturalną) jego zawartość.

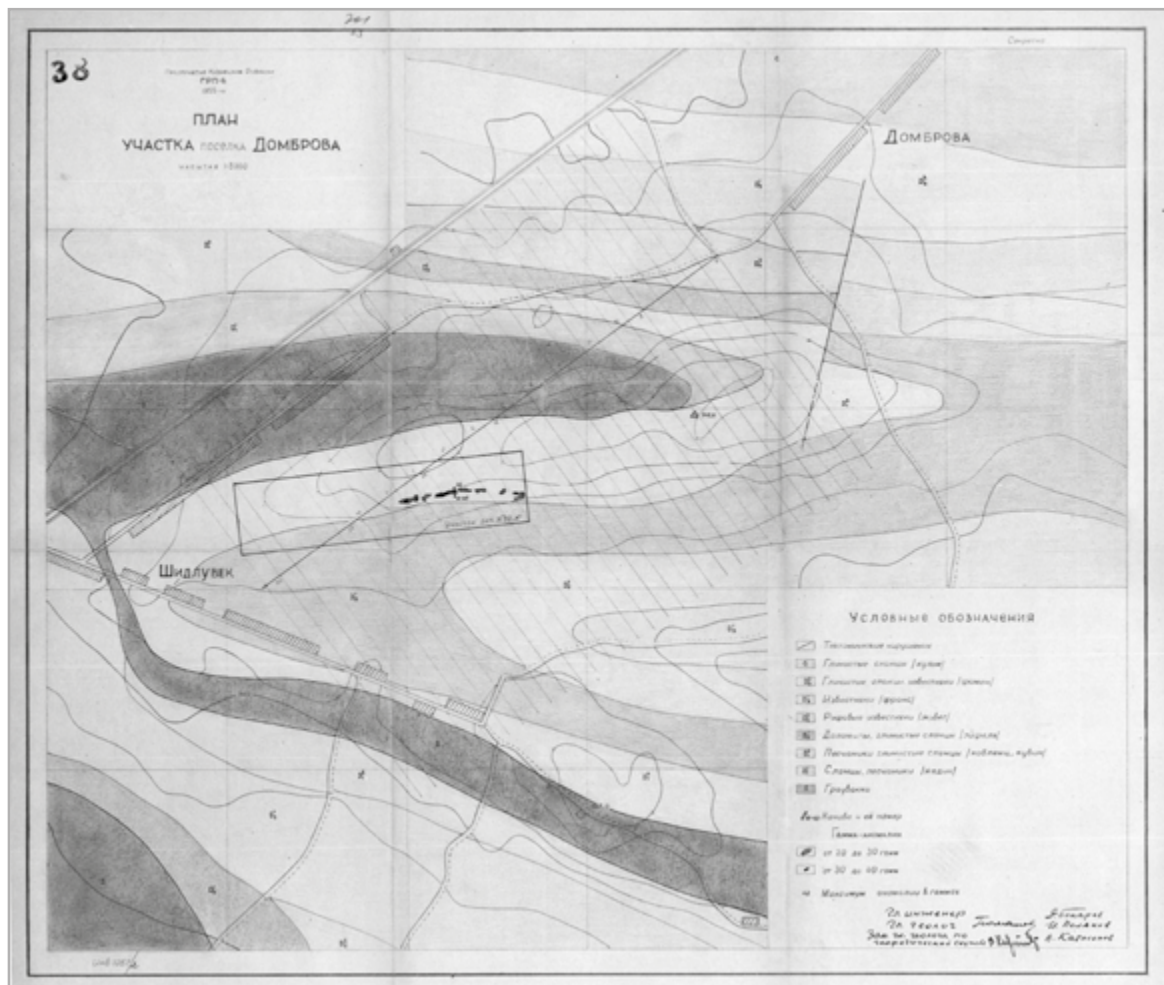
Występowanie czerni uranowej w Miedzianej Górze, które związane jest z iłami rudonośnymi, nie jest wyjaśnione, ale mogło nagromadzić się drogą infiltracji²⁸. Należy pamiętać, że w zasadzie do dziś nie rozstrzygnięto genezy złoża miedzianogórskiego. Ewa Domaszewska i Janusz Uberna – autorzy opracowań archiwalnych cytowanych w niniejszym artykule – wskazują na hydrotermalne pochodzenie złoża oraz występującego w nich uranu. Od 1963 r. toczyła się jednak zażarta dyskusja wśród geologów, gdyż rozważano również jego sedymentacyjną genezę – to znaczy, że związki miedzi, cynku, ołowiu i żelaza nagromadziły się wraz z depozycją osadów ilastych na dnie zbiornika morskiego w dewonie środkowym²⁹.

Poszukiwanie uranu w Dąbrowie (w północnej części dzisiejszych Kielc)

Na obszarze wsi Dąbrowa, obecnie w północno-wschodniej części miasta Kielce, prowadzono na początku XIX w. eksploatację rud żelaza. Kopalnia miała nazwę „Włodzimierz” i znajdowała się przy dzisiejszej ul. Warszawskiej w okolicach marketu LIDL. Niestety, nie zachowały się do dziś ślady jej działalności – pozostałości pogórnice widoczne były jeszcze w 1965 r. (il. 7). Szyby kopalni rozprzestrzenione były na odcinku 400 metrów w linii wschód-zachód, a najgłębszy z nich, o nazwie „Agricola”, miał ok. 74 m głębokości. Poza nimi na całym obszarze południowej części Dąbrowy, okolic

28 E. Domaszewska, *Mineralizacja...*, s. 35, 36.

29 P. Król, J. Urban, *Historyczne...*, s. 6.

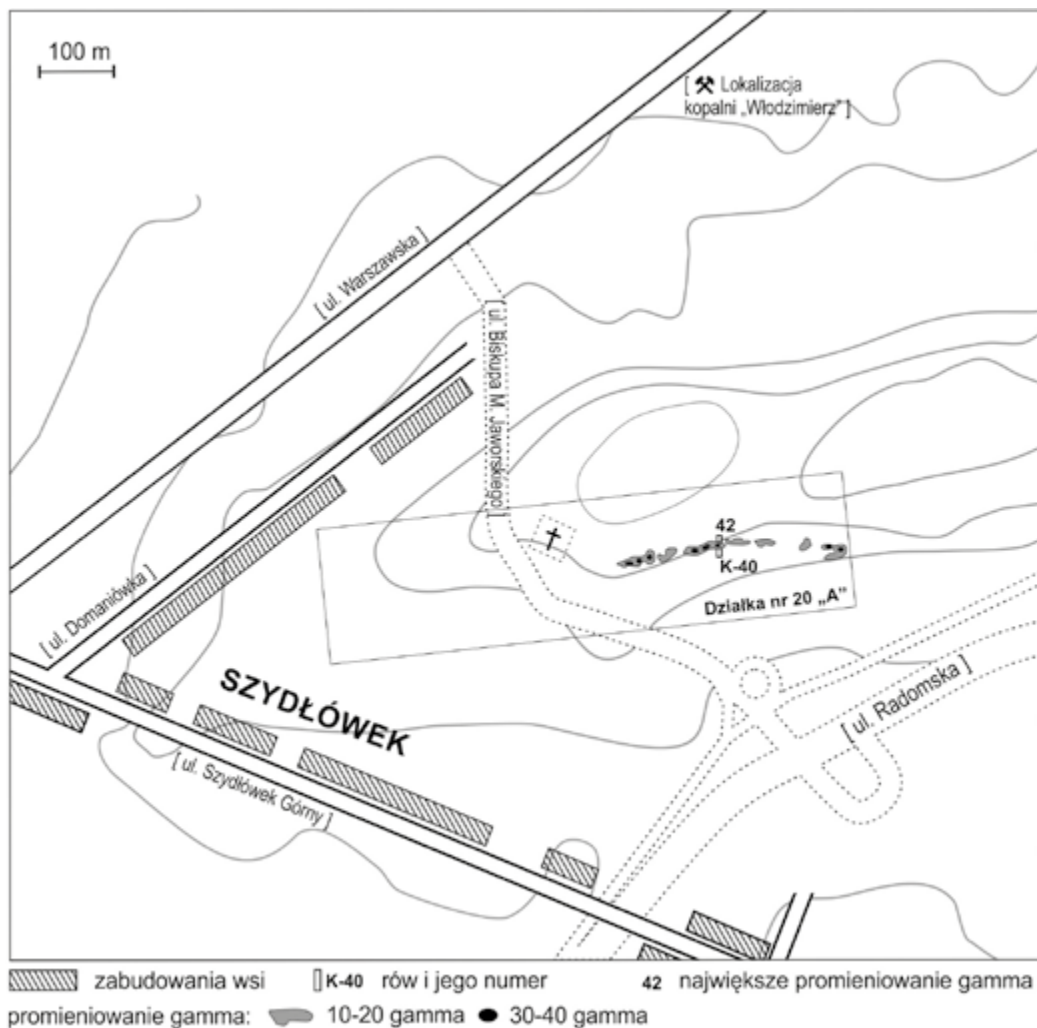

Il. 8. Mapa przedstawiająca obszar Szydłówka i fragmentu Dąbrowy z zaznaczonymi wynikami pomiarów radiometrycznych, w języku rosyjskim, tytuł mapy w tłumaczeniu: „Przedsiębiorstwo Kowarskie Kopalnie, GRP-6, 1955 r. Plan działki w Dąbrowie, 1:5000”; źródło: NAG PIG w Warszawie – Załączniki graficzne do sprawozdań geologicznych Zakładów Przemysłowych R-1 za 1955 rok. Kowary/178, teczka 2, zał. 38

Szydłówka Górny (obecnie ulica Szydłówek Górny) i dzisiejszych osiedli Słoneczne Wzgórze i Świętokrzyskie, znajdowały się liczne zapadliska szybów oraz tzw. doły rudne, będące pozostałością po dawnej działalności górniczej³⁰. Eksploatacja na tym obszarze oparta była na utlenionej (wtórnej) części złoża zalegającej do 40 m głębokości, gdzie pozyskiwano przede wszystkim żelaziaki brunatne. Rudy pierwotne, czyli sferosydytryty, rozpoznano dopiero na początku XIX w. (ok. 1827 r.) – poniżej 60 m głębokości, w szybie „Agricola” – ale nie były one przedmiotem systematycznej eksploatacji³¹.

30 J. Czarnocki, *Mapa geologiczna (odkryta) okolic Dąbrowy i Szydłówka pod Kielcami, Prace Geologiczne*, t. V, z. 1, Tablica XII.

31 J. Czarnocki, *Złoże rud żelaza w Dąbrowie pod Kielcami. Prace Geologiczne*, t. V, z. 1, s. 63, 64.

Il. 9. Uproszczony odrys fragmentu mapy Szydłówka i Dąbrowy (il. 8) z wynikami pomiarów radiometrycznych. Skrócono i zmodyfikowano legendę, opisy przetłumaczono z języka rosyjskiego. Oznaczenia miejsc anomalii radioaktywnych zmodyfikowano, naniesiono w nawiasach kwadratowych obecne nazwy ulic oraz miejsce kopalni „Włodzimierz”. Jako punkty odniesienia dorysowano liniami kropkowanymi ważniejsze drogi i kościół pw. św. Jadwigi Królowej.

Rudy żelaza kopalni „Włodzimierz” występują w osadach „kuwinu”, na pograniczu dewonu dolnego i środkowego. Kopalnia ta spełniła bardzo ważną i pionierską rolę w wyjaśnieniu znaczenia tego geologicznego poziomu w dewonie Gór Świętokrzyskich, dlatego też warstwy rudne tych osadów nazywane były „dąbrowskimi”.

Tak jak w innych historycznych miejscach wydobywania rud żelaza, Zakłady Przemysłowe R-1 przeprowadziły również na tym terenie w 1955 r. rutynowe sprawdzenie występowania minerałów promieniotwórczych. W zbiorach archiwalnych

NAG PIG w Warszawie³² znajduje się mapa z wynikami badań radiometrycznych, w języku rosyjskim, zatytułowana (w tłumaczeniu) „Plan działki w Dąbrowie”, w skali 1:5000, obejmująca obszar południowej części Dąbrowy i środkowej części Szydłówka Górnego. Wykonana została w 1955 r. przez Zakłady Przemysłowe R-1 – w nagłówku mapy jest napis (w transkrypcji): Priedpriijatije Kuznieckie Rudniki, GRP-6 (Przedsiębiorstwo Kowarskie Kopalnie, GRP-6). Jest to odbitka ozalidowa mapy topograficznej z naniesioną w tle kolorowymi kredkami geologią i zaznaczonymi miejscami pomiarów (ryc. 8).

Badania wykonano na południowym stoku północnej części Grzbietu Szydłówwskiego (w kierunku WSW od szczytu Gołej Dąbrowy³³), na którym obecnie znajduje się osiedle Świętokrzyskie, ok. 200 m na wschód od kościoła pw. św. Jadwigi Królowej. Zaskakujące jest to, że nie przeprowadzono badań na starych zrobach kopalni „Włodzimierz”, której nawet nie zaznaczono na mapie. Faktem jest, że prowadzono rozpoznanie na tym samym mniej więcej poziomic stratygraficznym, tylko w innym skrzydle antykliny, ale przecież na dostępnych jeszcze wtedy hałdach i zrobach kopalni można było pobrać materiał pochodzący z niższych poziomów eksploatacyjnych (il. 7). W rejonie prowadzonych pomiarów radiometrycznych – oddalonych ok. 700 m na południe od kopalni „Włodzimierz” – znajdowały się tylko dwa dawne zapadliska szybowe³⁴.

Na tym terenie nie wykonano żadnych prac szczegółowych i rozpoznawczych. Ograniczyły się one jedynie do ogólnego zdjęcia emanacyjnego oraz pomiarów promieniowania gamma³⁵. Wyniki badań stężenia radonu nie wykazały większych anomalii. Przy naturalnym polu wynoszącym 2–3 eman/l wyróżniono tylko jeden punkt o wartości 11 eman/l – ale tych pomiarów nie zaznaczono na mapie, dowiadujemy się o nich z opracowania Ewy Domaszewskiej³⁶. Wykryto natomiast pas anomalii promieniowania gamma o długości 350 m i szerokości 5-15 m. Maksymalne wartości mocy dawki promieniowania wynosiły 30–40 $\mu\text{R/h}$. W miejscu największej zmierzonej wartości 42 $\mu\text{R/h}$ wykonano płytki rów (il. 8 i 9). Na jego podstawie stwierdzono obecność ciemnych glin o podwyższonej radioaktywności, osiągającej średnio 30 $\mu\text{R/h}$, a także obecność hałd, w których znajdowały się okruchy syderytu³⁷. Pomiar promieniowania gamma oznaczono na mapie liniami zamkniętymi (zakreskowanymi) – 20–30 gamma oraz czerwonymi punktami – 30–40 gamma, natomiast numerem „42” zaznaczono maksymalne promieniowanie, przy którym wykonano rów (szurf) badawczy (il. 8 i 9). W związku z tym, iż omawiany obszar badań został silnie zurbanizowany, na odrzysie fragmentu mapy (il. 9) dla lepszej orientacji dopisano w nawiasach kwadratowych obecne nazwy ulic, naniesiono liniami kropkowanymi rozmieszczenie ważniejszych traktów komunikacyjnych, lokalizację kościoła pw. św. Jadwigi Królowej jako punktu odniesienia oraz zaznaczono miejsce kopalni „Włodzimierz”. Zmodyfikowano również oznaczenia obszarów anomalii radioaktywnych.

32 NAG PIG, Załączniki graficzne do sprawozdań geologicznych Zakładów Przemysłowych R-1 za 1955 rok. Kowary/178, teczka 2, zał. 38.

33 T. Wróblewski, *Góry Świętokrzyskie. Mapy Szkoleniowe. Materiały Komisji Turystyki Górskiej ZG PTTK, Biblioteczka Kursu Przewodnickiego SKPŚ*, z. 18, b.m.w. 1986, s. 2.

34 J. Czarnocki, *Mapa geologiczna (odkryta) okolic Dąbrowy i Szydłówka pod Kielcach, Prace Geologiczne*, t. V., z. 1, Tablica XII.

35 E. Domaszewska, *Mineralizacja...*, s. 52, 53.

36 Tamże.

37 E. Domaszewska, *Mineralizacja...*, s. 53.

Szkodliwość promieniowania

Zapewne czytelnik zadaje sobie pytanie, jak duże i czy szkodliwe było promieniowanie radioaktywne w Miedzianej Górze i Kielcach. Odnosząc się do pomiarów z lat 50. XX w., można stwierdzić, że były one znaczne w Miedzianej Górze i słabe w Kielcach.

Jednostki promieniowania gamma na opisywanych mapach były de facto w mikrorentgenach (μR) – w jednostce dawki ekspozycyjnej. Jeżeli chcemy określić wpływ promieniowania na człowieka, musimy użyć pojęcia dawki pochłoniętej lub dawki równoważnej Sv/h (sivert na godzinę). Poniższa tabela prezentuje wyniki pomiarów gamma w $\mu\text{R}/\text{h}$ z przeliczeniem na $\mu\text{Sv}/\text{h}$.

Miejsce pomiaru	Moc dawki promieniowania gamma w $\mu\text{R}/\text{h}$ i $\mu\text{Sv}/\text{h}$	
Miedziana Góra	50-400 $\mu\text{R}/\text{h}$	0,5-4 $\mu\text{Sv}/\text{h}$
Kielce	30-42 $\mu\text{R}/\text{h}$	0,3-0,42 $\mu\text{Sv}/\text{h}$

Mieszkańcy osiedla Świętokrzyskiego w Kielcach mogą być spokojni, gdyż maksymalna zarejestrowana moc dawki promieniowania gamma, wynosząca 0,42 $\mu\text{Sv}/\text{h}$, była bardzo mała i nieszkodliwa dla zdrowia – równoważna ze zjedzeniem 4 bananów w ciągu godziny³⁸. W przypadku Miedzianej Góry mieliśmy znaczniejszą radioaktywność. Przebywając 24 godziny w miejscu największego zarejestrowanego promieniowania, wynoszącego 4 $\mu\text{Sv}/\text{h}$, przekroczona byłaby 10-krotnie dzienna dawka otrzymywana z naturalnych źródeł.

Autorzy artykułu sprawdzili w 2018 r. promieniowanie w obrębie zachowanych hałd w Miedzianej Górze (w Kielcach ze względu na przekształcenie terenu nie dało się wykonać pomiarów) i nie odnotowali zwiększonej radioaktywności – otrzymano dawkę naturalnego promieniowania tła wynoszącą 0,12 $\mu\text{Sv}/\text{h}$ ³⁹. Należy jednak pamiętać, że promieniowanie rejestrowane w terenie zmienia się z czasem. Wykazana radioaktywność w obrębie hałdy może ulec zmniejszeniu, na rzecz większej koncentracji minerałów uranu w głębszych jej warstwach, przez ich migrację z wodą. Dlatego też wykonując pomiar na samej powierzchni gruntu czy hałdy, zwiększonego promieniowania raczej nie zarejestrujemy.

Podsumowanie

Zjawiskiem powszechnym w naszym regionie jest występowanie pierwiastków promieniotwórczych w łałach „kuwini”, ale pochodzenie w nich uranu nie jest jeszcze wyjaśnione⁴⁰. Prace rewizyjne osadów dewońskich przeprowadzone w 15 punktach regionu świętokrzyskiego stwierdzały podwyższoną radioaktywność, wynoszącą od 40 do 1000 $\mu\text{R}/\text{h}$. Znaczne wartości odnotowano na odcinkach Miedziana Góra, Dąbrowa, Daleszyce, Łągów, Rudki. Wykryto też w regionie 86 emanacji radonowych od 10 do 140 eman/l. Jako ciekawostkę można podać, że w okolicach Samsonowa stwierdzono

38 Banany zawierają dużo potasu, a tym samym więcej jego promieniotwórczego izotopu.

39 Pomiar wykonano licznikiem Geigera-Müllera produkcji ukraińskiej, modelem Terra-P ECOTEST MKS-05. Zmierzone wartości mocy równoważnika dawki promieniowania gamma (γ) oraz łącznie gamma (γ) i beta (β).

40 NAG PiG, J. Uberna, Poszukiwanie złóż i przejawów mineralizacji uranowej w Górach Świętokrzyskich, 1962, 4531/602, s. 45.

radioaktywność (choć słabą – 26-35 $\mu\text{R}/\text{h}$) w piaskowcach triasowych, związanych z poziomem ilastych rud żelaza⁴¹.

Złoże pirytu w Rudkach k. Nowej Słupki zawiera średnio 0,2% uranu (maksymalnie 2–4%)⁴², a wartości mocy dawki promieniowania gamma, wynoszące 1000 $\mu\text{R}/\text{h}$, mierzone zapewne w podziemnych wyrobiskach, były najwyższe w regionie. Jednakże po tym złożu mineralizacja miedzianogórska była najbardziej perspektywiczna do eksploatacji. Analizując wyniki pomiarów widzimy, że na tle danych z regionu poziom radioaktywności skał i minerałów oraz powietrza glebowego ma znacznie podwyższone wartości mocy dawki promieniowania gamma 50–400 $\mu\text{R}/\text{h}$ i średnie dla radonu 10–50 eman/l. Zawartość uranu w iłach, dochodząca do 0,2%, klasyfikowała złożę miedzianogórskie (w latach 50. XX w.) jako średnio zasobne – jednak późniejsze rozpoznanie, przeprowadzone przez Państwowy Instytut Geologiczny, określiło je jako ubogie⁴³.

Badania, które przeprowadzono w Dąbrowie, były niewystarczające dla określenia perspektywiczności tego obiektu. Porównując jednak z podobnymi miejscami występowania rud żelaza w regionie, można przypuszczać, że okruszcowanie uranowe złoża dąbrowskiego było niewielkie.

Promieniotwórczość zawsze wzbudzała zainteresowanie i wiele emocji. Coraz częściej zwraca się uwagę na poziom promieniowania, którego źródłem jest zanieczyszczone powietrze, gleba czy substancje zawarte w materiałach budowlanych. Poziom radiacji w kraju jest ustawicznie rejestrowany przez Polską Agencję Atomistyki⁴⁴, natomiast rozpoznaniem występowania minerałów promieniotwórczych zajmuje się Państwowy Instytut Geologiczny-PIB, publikując dane w atlasach geochemicznych Polski⁴⁵.

Autorzy dziękują panom: dr hab. inż. Janowi Urbanowi, prof. Instytutu Ochrony Przyrody PAN w Krakowie, i mgr inż. Jerzemu Gągolowi z Kielc za cenne uwagi dotyczące geologii omawianych obszarów.

41 E. Domaszewska, *Mineralizacja...*, s. 63.

42 Tamże, s. 34, 35.

43 J.B. Miecznik, R. Strzelecki, S. Wołkowicz, *Uran w Polsce – historia poszukiwań i perspektywy odkrycia złóż*, „Przegląd Geologiczny” 2011, z. 59, nr 10, s. 695.

44 http://www.paa.gov.pl/strona-117-ocena_sytuacji_radiacyjnej_kraju.html [dostęp 09.07.2018].

45 L. Lenartowicz, *Atlas geochemiczny Kielc*, 1:50 000. PIG Kielc, 1994; <http://www.mapgeochem.pgi.gov.pl> [dostęp 09.07.2018].

Andrzej Kasza (Świętokrzyskie Caving Association in Kielce)
Paweł Król (National Museum, Kielce Branch)
Grzegorz Pabian (Jan Kochanowski University in Kielce)
Uranium-prospecting Program in Miedziana Góra and Kielce

The Geological and Surveying Documentation Museum of the Higher Mining Office in Katowice, the National Geological Archives of the State Geological Institute in Warsaw and the Archives of New records in Warsaw house maps and documents regarding uranium-prospecting programmes in the Świętokrzyskie Mountains. The documents date back to the 1950s and 1960s and describe explorations carried out by R-1 Industrial Plant in Kowary. The authors of the article analysed the data in the context of the exploration works conducted in Miedziana Góra and Kielce. History and geology of the study area were presented and the results of radiometric measurements were discussed.

Keywords: Miedziana Góra, Kielce, Szydłówek, mine, mining history, Devon, uranium, radiation

Dariusz Piotrowicz (Politechnika Świętokrzyska w Kielcach)

Kartografia Kielc – narzędziem badań architektury miasta

Istota metodologii badań historycznych

Elżbieta Niezabitowska w pracy *Metody i techniki badawcze w architekturze*¹ ukazuje szerokie spektrum możliwości badań architektury dla różnorodnych celów i w rozmaitym rozmiarze problemowym. Opisuje przy tym różne metody badawcze, między innymi *ex ante* – badania przed wybudowaniem budynku, czy *ex post* – po jego realizacji. W przypadku tej ostatniej, w kontekście minionego czasu, wykorzystuje się historyczną interpretację faktów i metodę heurystyczną, polegającą na wyszukiwaniu oraz zbieraniu materiałów historycznych i wykrywaniu oraz kojarzeniu ze sobą nowych informacji. Za pomocą metod historycznych badacz analizuje źródła i ustala rzeczywiste fakty historiograficzne oraz odtwarza zdarzenia lub dokonuje rekonstrukcji całego procesu dziejowego w określonym przekroju czasowym. W celu większej skuteczności prowadzonych badań i zrealizowania założonych celów poznawczych stosuje się też syntetyzm, polegający na łączeniu kilku, wybranych metod badawczych w jedną. Dlatego w przedmiocie podjętych przykładów badania architektury zastosowano dwie pochodne metody: geograficzną i porównawczą. Geograficzna – zwana też kartograficzną lub przestrzenną – polega na odczytaniu przejawów przestrzennej, ludzkiej działalności, utrwalonej kartograficznie w różnych okresach czasowych. Zebrane chronologicznie plany miasta porównuje się ze sobą i kojarzy z innymi dokumentami źródłowymi, głównie pisanymi i ikonograficznymi. Ujawnienie różnic i wskazanie faktów historycznych oraz określenie zależności między nimi ukazuje i tłumaczy proces ewolucji miejsca i jego zabudowy. Natomiast metoda porównawcza polega na dostrzeganiu i kojarzeniu poszczególnych faktów lub charakterystyk badanych przedmiotów, ustalając ich zbieżności lub różnice. Pozwala to ustalać i zrekonstruować fakty oraz wyjaśniać zależności przyczynowo-skutkowe.

Przykłady kartografii Kielc

Zachowany materiał kartograficzny stanowi ważny element badań historii architektury, który uzupełnia inne źródła archiwalne pisane lub ikonograficzne. Ta triada źródłowa stanowi podstawę obiektywnego badania struktury miasta i jego poszczególnych elementów architektonicznych. Jednak nie każdy dokument kartograficzny umożliwia prowadzenie badań. Nie nadaje się do tego celu kartografia w zbyt dużej skali, gdyż jest ona mało szczegółowa w odniesieniu pojedynczej zabudowy. Przykładem tego może być wojskowa mapa Galicji Zachodniej, opracowana przez Antoniego Meyera von Heldensfelda w latach 1801–1804 w skali 1:28 000 (il. 1).

1 E. Niezabitowska, *Metody i techniki badawcze w architekturze*, Gliwice 2014.

Il. 1. Fragment mapy Galicji Zachodniej z 1804 r.; archiwum oddziału terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Kielcach

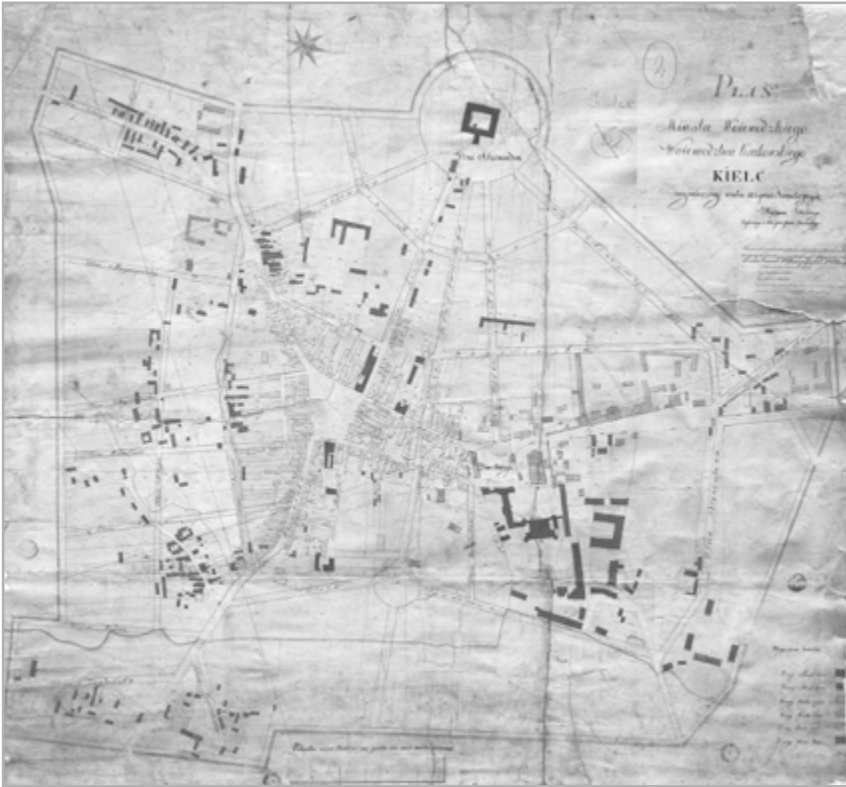
Plan pokazuje zasięg zabudowy i uproszczony, ale czytelny układ rozplanowania miasta. Przy tym, jako opracowanie sporządzone do celów wojskowych, ukazują dokładne układy komunikacyjny² i ukształtowania terenu. Mapa jest rzetelnym źródłem informacji, pozwalającym zweryfikować błędne opracowania kartograficzne z podobnego okresu. Przykładem może być plan Kielc sporządzony przez Chądzyńskiego w 1856 r. (il. 2), który w abstrakcyjny sposób przedstawia układ rozplanowania miasta.

Il. 2. Abstrakcyjnie przedstawiony układ urbanistyczny Kielc; źródło: J.N. Chądzyński, *Historyczno-statystyczne opisy miast starożytnych w ziemi sandomierskiej leżących*, Warszawa 1856

2 J.L. Adamczyk, *Kielce na mapach z lat 1799 i 1804. Próba rekonstrukcji układu komunikacyjnego miasta z około 1800 r.*, Kielce 1982.

Wiarygodnym źródłem badań, ze względu na skalę opracowania, są dziewiętnastowieczne plany sporządzone przez Mariana Potockiego na potrzeby regulacji miasta. Wyjątkiem jest edycja z roku 1821³, która zawiera wiele niedoskonałości, szczególnie w odwzorowaniu zarysu istniejącej zabudowy. Została ona poprawiona w wersji z 1823 r.⁴. Jednak ten dokument ze względu na duże zniszczenie jest mało czytelny, co utrudnia jego odczytanie i pozyskiwanie informacji. W tym celu bardziej przydatny jest jego przerys, wykonany w 1830 r. (il. 3). Jest wiarygodnym źródłem, co potwierdza fakt, że był on wykorzystany w amelioracji⁵ miasta gubernialnego w 1837 r.⁶. Poza lokalizacją i układem istniejącej zabudowy plan ukazuje mury i drewniane domy rządowe, duchowne i mieszczańskie oraz kierunki rozwoju miasta.

Il. 3. Czytelny przerys planu z 1823 r., wykonany przez geometrę przysięgłego Morawskiego w 1830 r.; Archiwum Państwowe w Kielcach, Zbiór kartograficzny, RGR plany, sygn. 33

3 W zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach, nr inw. MNKi/H/1016.

4 J.L. Adamczyk, *Kielce na planach z lat 1821 i 1823*, Kielce 1983. W zbiorach Archiwum Państwowego w Kielcach (AOK), Zbiór kartograficzny, Rząd Gubernialny Kielecki (RGR) plany, sygn. 2.

5 Amelioracja – dawniej: poprawianie, czynienie lepszym, ulepszanie.

6 Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), zespół KRSW, sygn. 2455b, wydane: *Kontrola dziesięcioletnia amelioracji miasta gubernialnego Kielce*, opr. H. Chmielowiec, K. Karbownik, Kielce 2010.

Obraz rozwoju miasta ukazano na planie Kielc z roku 1862 (il. 20)⁷, który jednak jest zbyt ogólny i uproszczony dla badań w przedmiocie architektury. Do tego celu bardziej pomocnym źródłem jest pomiar miasta, wykonany przez Witolda Krassowskiego w 1872 r. (il. 4)⁸, szczególnie dla porównania zabudowy I i II poł. XIX w. Niestety plan, podobnie jak projekt regulacyjny z 1823 r., jest w obecnym stanie zachowania mało czytelny. Dlatego jego cyfrowy obraz poddano komputerowej obróbce graficznej⁹, co umożliwiło wykonanie linearnego przerysu, i poprzez przywrócenie pierwotnej kolorystyki, na podstawie lepiej zachowanego planu miasta Jędrzejowa w 1876 r., sporządzonego również przez Krassowskiego, stworzono współczesną kopię tego dokumentu¹⁰.

Il. 4. Kopia pomiaru Kielc z 1872 r., uzupełniona o polskie tłumaczenie legendy, opr. autora z 2015 r.; Archiwum Państwowe w Kielcach, RGK, sygn. 17384

7 AGAD, sygn. PL_1_402_302-47.

8 J.L. Adamezyk, *Pomiar Kielc z 1872 roku*, Kielce 1984.

9 Bezpośrednie badanie oryginalnego dokumentu czasami z różnych przyczyn jest ograniczone – głównie ze względu na stan zachowania czy wartość dokumentu. Dlatego do badań wykorzystuje się jego cyfrowy obraz. Taka forma zapisu dokumentu pozwala na prowadzenie badań bez naruszania oryginału. Z drugiej strony zapis cyfrowy daje większe możliwości analizy treści mapy przez aplikacyjne przetwarzanie jej obrazu w różnych formach filtrowania, co znacznie poszerza zakres pozyskiwania informacji.

10 Digitalizację i kopię dokumentu wykonał D. Piotrowicz w 2015 r.

Dokument w objaśnieniach (*Изъяснение плана*) wymienia poszczególne budynki, co pozwala wskazać ich lokalizację:

1. *Православная Церковь* (cerkiew prawosławna)
2. *Строения перковнага причта* (budynki należące do cerkwi)
3. *Костель Св. Маріи* (kościół św. Marii)
4. *Католическая Семинарія* (seminarium katolickie)
5. *Строения костельнага причта* (budynki przynależące do Kościoła)
6. *Костель Св. Войцѣха и принадлежащія къ нему строения* (kościół św. Wojciecha i należące do niego budynki)
7. *Здания Губернскаго Правленія* (budynki Rządu Gubernialnego)
8. *Соляной Магазинъ* (magazyn solny)
9. *Правіантскій Магазинъ* (magazyn prowiantowy)
10. *Гражданская тюрьма* (więzienie cywilne)
11. *Гимназія п принадлежащія къ ней строения* (gimnazjum i należące do niego budynki)
12. *Гражданскій Трибуналь, Судъ Простой Полициѣ и Мировой Судъ* (Trybunał Cywilny, Sąd Zwykłej Policji i Sąd Pokoju)
13. *Подуховныя взятые въ казну* (poduchowne [obiekty] przejęte na Skarb Państwa)
14. *Русскій дѣтскій пріютъ* (sierociniec dla dzieci rosyjskich)
15. *Баракы линейныхъ войскъ* (baraki wojsk liniowych)
16. *Городская Ратуша* (ratusz miejski)
17. *Мясные ряды* (jatkki mięsne)

Jatki są też zaznaczone na planie Potockiego z 1823 r., jednak pomiar Krassowskiego, mimo że potwierdza ich lokalizację, to dodatkowo określa ich funkcję (il. 5). Metoda porównawcza sprawdza się również przy konfrontacji dokumentów tekstowych. Jatki są wymienione w dokumencie z 16 (28) czerwca 1837 r.¹¹, w którym tylko stwierdzono: *Jatki mięsne. Dotychczasowe przy ulicy Bodzęckiej [Bodzentyńskiej] egzystujące (...)*. Taka informacja nie precyzuje dokładnie ich miejsca, chociaż z dalszej części tekstu dowiadujemy się o zamiarze ich przeniesienia na róg *ulicy Orlej i Silnicy (...)*. Sprawa lokalizacji jatek staje się bardziej klarowna, gdy przytoczymy inny dokument z 4 (16) lipca 1862 r.¹², dotyczący protokołu kontroli jatek rzeźniczych położonych: *między domami od wschodu Antoniego Bogdanowskiego, od zachodu S.S. Jaszyńskiego, od południa ulica Bodzentyńska, od północy Bogdańskiego i Jaszyńskiej.*

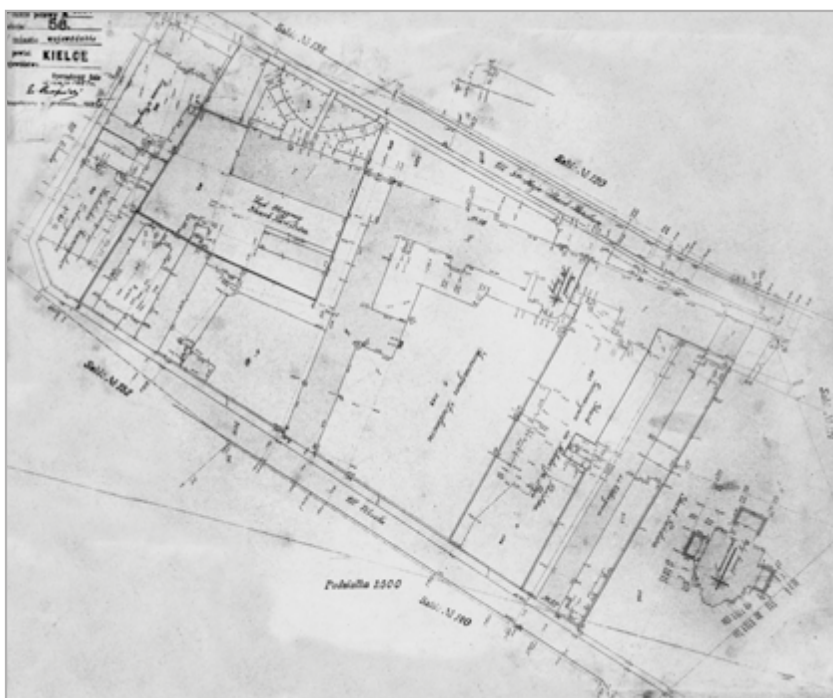
Il. 5. Lokalizacjach jatek na planie z 1823 r., jego kopii z 1830 r., rysunku z 1828 r., kopii pomiaru z 1872 r., opr. autora

11 AGAD. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, sygn. 2455b.

12 APK, Akta miasta Kielc, sygn. 3, k. 187–190.

Powyższy wykaz określa funkcje najważniejszych budynków ówczesnych Kielc. Uzupełnieniem tych informacji jest barwna legenda planu (*Иъясненіе знаковъ*), która dodatkowo identyfikuje zabudowę murowaną i drewnianą oraz budynki skarbowe i instytucjonalne, jak też kościoły i własność duchowną oraz prywatną. Wskazuje, które z nich były pokryte materiałem niepalnym i palnym, oraz inne elementy zagospodarowania terenu, które mogą być istotne w badaniu architektury miasta – wody, suche i podmokłe łąki, sady, ogrody, pola uprawne, mosty murowane i drewniane.

Kolejnym chronologicznie powstałym dokumentem jest plan, wówczas miasta gubernialnego, z roku 1895¹³, który podobnie jak opracowanie z 1862 r. ma charakter planu ogólnego, ukazującego kierunki rozwoju Kielc. Dlatego nie ma zastosowania w szczegółowym badaniu architektury miasta. Przydatnym w pozyskiwaniu informacji jest natomiast pomiar miasta z lat 1927–1935, wykonany przez Stefana i Wilhelma Chojnickich (il. 6). Został on sporządzony w formie roboczych pomiarów w skali 1:500, które poza zagospodarowaniem terenu i pomiarami jego elementów, zawierają numerację budynków, liczbę kondygnacji, właścicieli posesji oraz nazwy instytucji. Dokument ten stanowi ważny materiał porównawczy z wcześniejszymi i późniejszymi opracowaniami, jest też źródłem szczegółowych informacji. Na bazie rysunków polowych stworzono kompleksowy pomiar miasta w skali 1:1000, którego poszczególne sekcje ukazują większy obszar, zawierają jednak mniej danych szczegółowych. Całość wieńczy opracowanie w skali 1:10 000, sporządzone na potrzeby planowania urbanistycznego, obejmujące całe miasto w ówczesnych granicach administracyjnych.

Il. 6. Fragment pomiaru Kielc z lat 1927–1935; archiwum Wydziału Gospodarki Nieruchomościami i Geodezji Urzędu Miasta Kielc

13 APK, Rząd Gubernialny Kielecki, sygn. 17383.

Przedstawione dokumenty kartograficzne są podstawowym materiałem źródłowym pomocnym w badaniu architektury Kielc. Jednak w zasobach różnych instytucji znajduje się jeszcze wiele innych zachowanych map geodezyjnych, które ilustrują zabudowę miasta po II wojnie światowej. Stanowią one szczegółowy materiał kartograficzny, niezbędny do prowadzenia badań interdyscyplinarnych, w tym architektury. Ich dopełnieniem są różnego rodzaju dokumenty tekstowe, znajdujące się w: Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Kielcach i Radomiu, zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach, Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków i wydziałach Urzędu Miasta Kielc, jak Gospodarki Nieruchomościami i Geodezji czy Rozwoju i Rewitalizacji Miasta.

Praktyczne zastosowanie metody kartograficznej w badaniach architektury Kielc

Poniżej przedstawiono trzy przykłady wstępnych badań architektury miasta, dotyczących ustalenia lokalizacji nieistniejących już budowli oraz określenia ewolucji wybranej zabudowy Kielc.

Przykład I – Rogatki miejskie

Ta kwestia była przedmiotem badań autora, które zostały przedstawione w „Studiach Muzealno-Historycznych” w tomie VIII.¹⁴ Dlatego w tym miejscu prezentuje się tylko wyniki tych badań i fragmenty pomiaru Kielc z roku 1872, na których zaznaczono lokalizację siedmiu dziewiętnastowiecznych rogatek (il. 7).

Analiza protokołów inwentaryzacyjnych z 1862 r.¹⁵ i pomiaru miasta z 1872 r. pozwoliła na dokładne umiejscowienie rogatek we współczesnej przestrzeni miasta. Idąc od śródmieścia, Rogatka Domaszowska znajdowała się przy ul. Starodomaszowskiej, po lewej stronie, pomiędzy ulicami Szpitalną i Niską. Nowo Warszawska usytuowana była między pasami jezdni, na wysokości ul. Polnej. Bodzentyńska istniała w okolicach ronda i zbiegu alei IX Wieków Kielc i Solidarności. Krakowska funkcjonowała po stronie prawej, przy zbiegu ulic Jana Pawła II i Krakowskiej. Leonarda znajdowała się w południowej części placu Moniuszki, na przedłużeniu ul. Zagórskiej, nieopodal ul. Winnickiej. Karczówkowska była tuż przy ogrodzie publicznym, za mostkiem obok stawu, na przedłużeniu głównej alei parku miejskiego. Natomiast Starowarszawska stała za mostem, przy al. IX wieków Kielc, po prawej stronie przedłużenia ul. Piotrkowskiej.

Przykład II – Budynek Seminarium Nauczycielskiego przy ul. Leśnej

Pierwotne zagospodarowanie ul. Leśnej ukazuje plan regulacji miasta z 1823 r. (przerys z 1830 r.). Na zamknięciu ul. Leśnej, jak widać na legendzie planu, dwa murywane budynki rządowe (il. 8)¹⁶. Zgodnie z rejestrem do planu Kielc z 1823 r. działka miała powierzchnię 1 morgi, 35 prętów i 92 stóp i była zabudowana budynkami oznaczonymi na planie regulacyjnym nr 133, stanowiącymi własność Leśnictwa Rządowego.¹⁷ Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że fakt ten miał wpływ na pochodzenie nazwy ul. Leśnej. Zgodnie z *Tabelą hyberty* z 1803 r. dla posesji Łukawskiej przy ul. Małej wprowadzono zapis: *Ten Zabrany zost(ał) cały na Drogę Poprzeczną ku*

14 D. Piotrowicz, *Rogatki miejskie w Kielcach*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2016, t. VIII, s.11–36.

15 APK, Akta miasta Kielc, sygn. 3, k. 128–132, 134–140, 142–146, 148–152, 154–158, 160–175, 178–184.

16 Podobnie jak na projekcie rozbudowy Kielc z 1833 r.; AGAD, PL_1_447_KRSW 2454, k. sygn. 144–2. Został on sporządzony na bazie planu regulacyjnego z 1823 r. i dlatego pominięto go w powyższym zestawieniu kartografii.

17 AGAD, KRSW, sygn. 2425.

Łażni¹⁸. Informacja ta wskazuje, że droga (ul. Leśna) prowadziła do budynku, w którym wcześniej znajdowała się łaźnia miejska.

O późniejszym przeznaczeniu dwóch budynków na zamknięciu ul. Leśnej dowiadujemy się z literatury przedmiotu. Stanisław Koba, nie podając źródła i datacji, przedstawia rzut przyziemia *Szpitala Instytutowego w Kielcach przy ul. Leśnej*¹⁹ (il. 9), który dokładnie odpowiada układowi zabudowy ukazanej na planie z 1823 r. Na podstawie późniejszych dokumentów można przyjąć, że był to stan z lat 1827–1832, kiedy szpital na 20 łóżek prowadzony był na posesji zwanej Łażnią przy ul. Leśnej. Posesja ta na mocy dekretu z dnia 20 stycznia 1826 r. została przydzielona Towarzystwu Dobroczynności przez ministra Komisji Przychodu i Skarbu księcia Lubbeckiego w celu wystawienia budynku z przeznaczeniem na szpital²⁰.

Prostokątny budynek z kamienia o wymiarach 7,92 x 22,75 m i wysokości 3,46 m był pokryty gontem, podobnie jak przyległa do niego oficyna (9,36 x 10,22 m). Na północ za wewnętrznym podwórzem znajdowały się zabudowania gospodarcze i kloaki, a na południe od głównego budynku częściowo ogrodzony ogród, który jest widoczny na rysunku z roku 1886 (il. 10). Znajdujący się na nim opis sąsiedniego terenu „Лугъ лесного ведомства” (łąka departamentu leśnictwa) potwierdza wcześniejszą funkcję i własność terenu. Natomiast zmieniony zarys budynku świadczy o jego rozbudowie wynikającej z adaptacji na nową funkcję jako „Женская Гимназія” (żeńskie gimnazjum). Zachowana ikonografia ukazuje jego formę architektoniczną (il. 11). Taki prawie niezmieniony stan zagospodarowania ukazuje pomiar Kielc z roku 1872 (il. 12). W 1921 r. powołany Komitet Budowy zaplanował umieścić seminarium i szkołę ćwiczeń w nowym budynku, a istniejącą szkołę zaadaptować na internat oraz wybudować osobny

Il. 10. Plan z 1886 r.; APK, RGK, sygn. 17296

18 Tabela hyberny z 1803 r. Muzeum Narodowe w Kielcach, nr inw. MŚ(H)165, s. 259.

19 S. Koba, *Z historii lecznictwa kieleckiego XIX wieku*, Kielce 1973.

20 APK, ROZDPK, sygn. 123, s. 3, 14, za: S. Koba, *Z historii...*

Il. 11. Budynek dawnego gimnazjum żeńskiego przy ul. Leśnej; Archiwum Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach

Il. 12. Przerys fragmentu pomiaru z 1872 r., opr. autora

Il. 13. Fragment pomiaru Kielce z lat 1927–1935; archiwum Wydziału Gospodarki Nieruchomościami i Geodezji Urzędu Miasta Kielce

budynek mieszczący mieszkania dla dyrektora seminarium i kierownika szkoły ćwiczeń oraz czterech profesorów.²¹ Sporządzenie projektu powierzono firmie „Inż.

21 APK, Urząd Wojewódzki Kielecki I, Budowa gmachu Seminarium Nauczycielskiego 1920–1924, sygn. 14742.

Nowakowski i Piller”, która wykonała go w 1922 r.²² Zrealizowany w latach 1926-27²³ budynek szkolny i mieszkalna oficyna były piętrowe i murowane. Miały powierzchnię odpowiednio 402 m² i 321 m² oraz kubaturę 3264 m³ i 2568 m³. Podwórko i plac zajmowały 13240 m²⁴. Takie zagospodarowanie ukazuje pomiar Kielc sporządzony przez Chojnickich (il. 13). Widać na nim stary budynek byłego szpitala, który zaadaptowano na internat oraz nowo wybudowane Państwowe Seminarium Nauczycielskie.

Z późniejszej kartografii wynika, że tuż przed II wojną rozebrano budynek internatu, który wcześniej pełnił funkcję szpitala i gimnazjum żeńskiego. W nowym obiekcie mieściło się Gimnazjum im. bł. Kingi²⁵, a w czasie wojny siedziba Schutzpolizei (policji bezpieczeństwa)²⁶.

Przykład III – Zabudowa tzw. Wzgórza Karscha

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego opisuje to miejsce jako jedną z wizytówek Kielc: *Frontowy bok ogrodu od Krakowskiego przedmieścia zdobi mur z arkadami, których wewnątrz żelaznymi prętami zapelnione; ze strony ulicy Ogrodowej rów ze sztachetami drewnianymi, a naprzeciw na wzgórzu piękny dom Sztumpfa z ogrodem, pięknym dziedzińcem, kłębami i okazałą do wjazdu bramą; od krakowskiego wjazdu a i Ogrodowej ulicy wzgórze całe umocnione murem kamiennym w arkady, kosztem właściciela, co niemalą miasta ozdoby stanowi; przy nim wznosi się ogromny parowy browar piwny. Od wjazdu krakowskiego piękny duży ogród owocowy.*²⁷ Informacje te ukazują dwa elementy funkcjonalno-przestrzenne: browar i dom mieszkalny z dużym owocowym ogrodem.

Na podstawie analizy zachowanej kartografii i ikonografii można ustalić etapy zagospodarowania tego terenu. Do 1850 r. miejsce to – część folwarku Psiarnia – było wolne od zabudowy (il. 3 i 14). Na mocy umowy z dnia 14 lutego 1850 r. Rząd Gubernialny Radomski wydzierżawił 5 morgów ziemi Aleksandrowi Duninowi Borkowskiemu – budowniczemu i geometrze²⁸. W roku 1851 Leon Konopacki dokonał pomiaru działki, która została podzielona na cztery place²⁹, co zapoczątkowało ich zabudowę, widoczną na planie fragmentu miasta z 1858 r. (il. 15). „Do 1868 r. powstały: dworek parterowy, zwrócony frontem w stronę parku miejskiego, po jego wschodniej stronie murowana wolno stojąca prostokątna oficyna prostopadła do dworu; po zachodniej podobny, lecz większy, budynek mieszczący stajnię, wozownię i spichlerzyk. Na tyłach domu powstał kwateryowy ogród warzywny i sad, zajmujące pozostałą część działki aż po szosę krakowską, która biegła wówczas podobnie jak dzisiaj”³⁰. Kwaśnik-Gliwińska stwierdza, że „założenie ogrodowe miało zapewne charakter bardziej reprezentacyjny, o czym świadczy częściowo zachowany układ drzew, a także ozdobny, kamienny postument”³¹. Stan ten z pewnymi nieścisłościami (por. il. 15) dokumentuje plan z 1862 r., ukazujący przedmiotowy teren jako *Browar Stumpf* (il. 16).

22 APK, UWK I, Dykcja Robót Publicznych 1923–1932, sygn. 15078.

23 Tamże, sygn. 14746.

24 Tamże, sygn. 15052.

25 Plan miasta wojewódzkiego Kielc z 1938 r., APK, zespół 460/5: Zbiór kartograficzny - mapy, sygn. 10; Plan orientacyjny miasta Kielce, tamże sygn. 3.

26 Plan orientacyjny miasta Kielce z czasów niemieckiej okupacji, APK, UWK I, sygn. 21859.

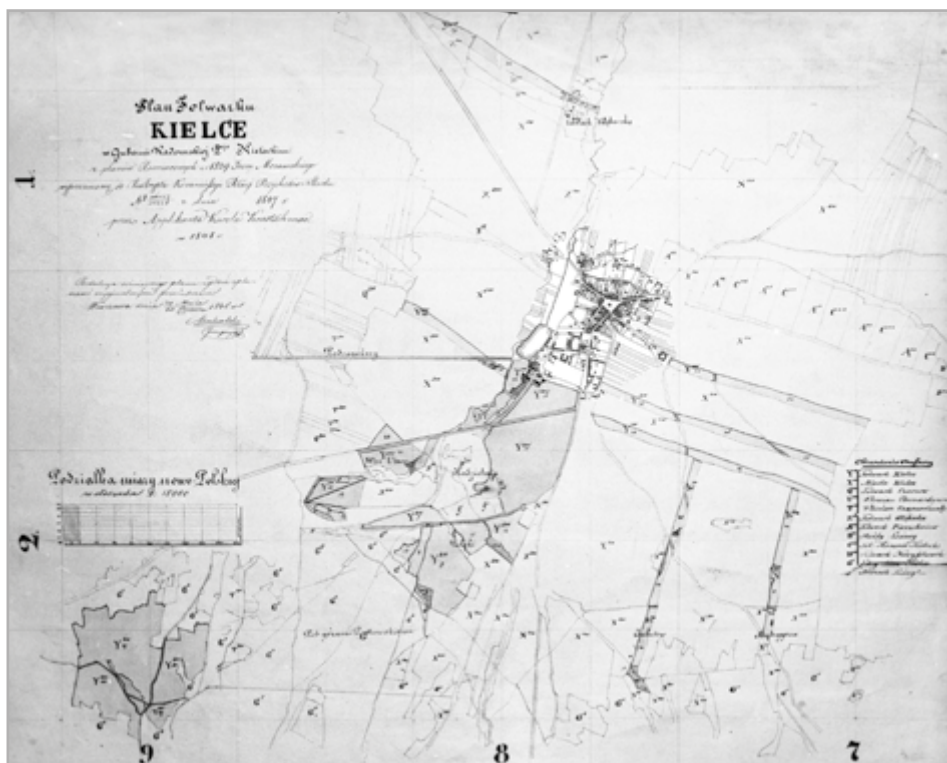
27 B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. IV, Warszawa 1883, s. 21.

28 Początkowo pracował on w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych w Warszawie, a w latach 1847–1865 pełnił funkcję budowniczego powiatu kieleckiego; J. Szczepański, *Kielecki słownik biograficzny. Architekci i budowniczowie*, Warszawa – Kraków 1990, s. 35–37.

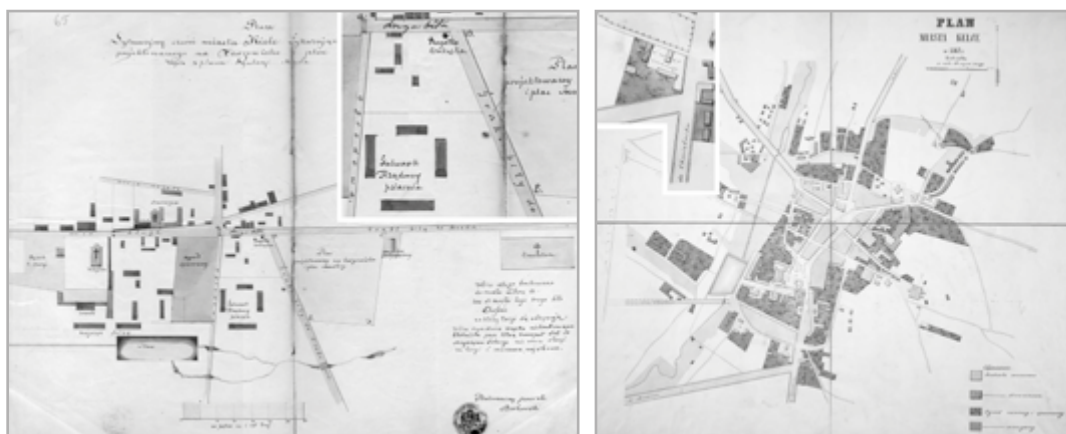
29 A. Kwaśnik-Gliwińska, *Dawny dwór i browar Karscha w Kielcach*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1980, t. 11, s. 147.

30 Tamże.

31 Tamże, s. 149.

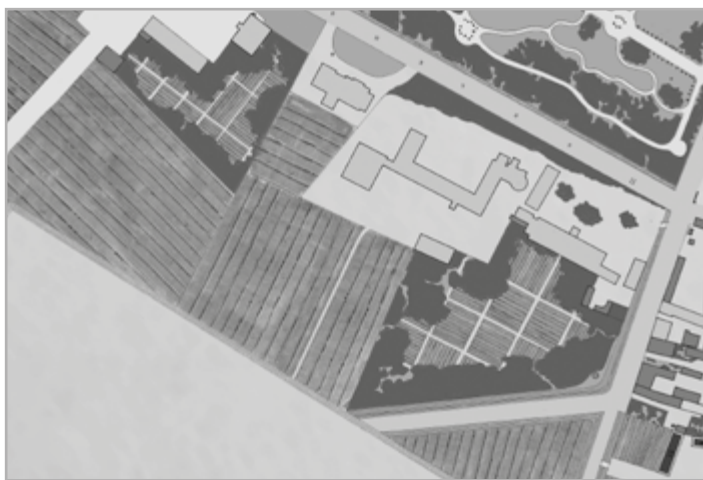
Il. 14. Plan Folwarku Kielce z 1829 r. wykonany przez Jana Morawskiego, przerysowany przez Karola Kraetschmara w 1848 r., na którym zaznaczono obszar zurbanizowany Kielc; opr. autora; Archiwum Państwowe w Radomiu, Zarząd Dóbr Państwowych, Kartografia-Gubernia Kielecka, sygn. 431

Il. 15. Plan Kielce z 1858 r.; APK, Rząd Gubernialny Radomski, sygn. 2336, s. 65

Il. 16. Plan Kielce z 1862 r.; AGAD, sygn. PL_1_402_302-47

Wybudowany w latach 1869–1872 browar piwa bawarskiego braci Sztumpf, wg projektu Franciszka Ksawerego Kowalskiego, został dokładnie opisany w ówczesnej „Gazecie Kieleckiej”³². Składał się z równoległego do ulicy korpusu i dwóch prostopadłych do niego skrzydeł. Cały budynek był murowany i pokryty gontem. Z jego prawej strony, nieco ku tyłowi, stała sklepiona lodownia. Prawą oficynę stanowił piętrowy spichlerz z suteroną, w której mieściła się fermentacja piwa, natomiast w lewej był spichlerz ze słodownią w suterenie. Oficyna od strony ulicy Ogrodowej zakończona była wieżą z gankiem (il. 17), wysoką na 60 stóp (18,29 m)³³, w której urządzono suszarnię słodu. Po jej lewej stronie wybudowano młyn z czterokonnym kieratem do mielenia słodu, który umieszczono w okrągłym budynku. Od strony ulic Ogrodowej i Krakowskiej teren wyгородzono płotem. Taki stan zagospodarowania terenu ukazuje pomiar miasta z roku 1872 (il. 18). Widać na nim wyraźnie dwa obszary funkcjonalne – część browaru i zespół mieszkalno-ogrodowy. W południowo-wschodniej części ogrodu pokazano funkcjonującą jeszcze Rogatkę Krakowską.

Il. 17. Widok na browar od strony ul. Ogrodowej, pocztówka; Muzeum Historii Kielc

Il. 18. Fragment przerysu pomiaru Kielc z 1872 r., opr. autora

W 1878 r. wzdłuż ul. Ogrodowej rozpoczęto budowę nowego browaru parowego o czterech kondygnacjach (w tym dwóch piwnicznych), również wg projektu Kowalskiego, który zachował się po dziś dzień. W latach 80. XIX w. prowadzona była jeszcze rozbudowa browaru w kierunku ul. Krakowskiej, której ślady nie zachowały się do naszych czasów. Od 1890 r. nowym dzierżawcą, a później właścicielem browaru został Stanisław Skarbek-Borowski. Ten w niedługim czasie sprzedał go radomskiemu przemysłowcowi Teodorowi Karschowi, którego interesy reprezentował jego syn Edward Adam Karsch. Browar zamknięto pod koniec lat 20. XX w.

32 K-z, *Browar braci Sztumpf w Kielcach*, „Gazeta Kielecka” 1872, nr 95, s. 376.

33 Rosyjskie jednostki miar długości obowiązujące w Królestwie Polskim zostały wprowadzone w 1849 r. i obowiązywały do 1915 r.; I. Ichnatowicz, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, t.1, Warszawa 1967, s. 36.

Il. 19. Fragment pomiaru Kielce z lat 1927–1935

il. 20. Fragment pomiaru Kielce z roku 1960; archiwum autora

Układ ówczesnej zabudowy obrazuje pomiar Kielce sporządzony przez Chojnickich³⁴ (il. 19).

Po II wojnie światowej zabudowania wywłaszczono, przeznaczając je na magazyny, które stopniowo popadając w ruinę, były sukcesywnie rozbierane. Ilustrują to powojenne mapy geodezyjne (il. 20, 21, 22).

Il. 21. Fragment pomiaru Kielce z roku 1970; archiwum autora

Il. 22. Fragment pomiaru Kielce z roku 1993, archiwum autora

Wnioski

Problematyka badań architektury może być ujęta bardzo szeroko jako zagadnienie *sensu largo*, jak też w znaczeniu ścisłym – *sensu stricte*. W tym przypadku kartografia pozwala analizować układ zabudowy i rekonstruować jej ewolucję w skali miasta, jego części i określonej działki czy pojedynczego obiektu. Pozyskane ogólne informacje pozwalają ukierunkować badania szczegółowe w celu poszukiwania innych dokumentów źródłowych. Uzupełnieniem materiału kartograficznego są archiwalia tekstowe, które potwierdzają i uszczegóławiają dotychczasową wiedzę. Przedstawione przykłady

34 J. Szczepański, *Kielecki słownik...*, s. 42.

dowodły, że metoda kartograficzno-porównawcza jest skuteczna w badaniu nie tylko w skali urbanistycznej, ale również w architektonicznej.

Dokumenty tekstowe są ich potwierdzeniem i architektonicznym uzupełnieniem. I tak, na przykład, poznanie ewolucji terenu przy ul. Leśnej wyjaśniło obecny, cofnięty przebieg linii zabudowy byłego Męskiego Seminarium Nauczycielskiego, który był skutkiem działań inwestycyjnych i wcześniejszych funkcji, a nie założeniem kompozycyjnym. Przykład dotyczący zabudowy tzw. Wzgórza Karscha ukazał negatywną przemianę miejsca, które nie może doczekać się optymalnego zagospodarowania, mimo historycznego rozpoznania tego terenu. Dlatego niniejsze badania dają aspekt użytkowy (wdrożeńowy), który otwiera możliwość praktycznego zastosowania omówionej metody do ochrony zachowanych wartości kulturowych w działaniach urzędu konserwatorskiego oraz planowaniu przestrzennym, przy określeniu optymalnej polityki zawartej pomiędzy ochroną historycznych elementów miasta a ich współczesną kontynuacją w jego rozwoju funkcjonalno-przestrzennym.

Dariusz Piotrowicz (Kielce University of Technology)**The cartography of Kielce - a tool for examining the architecture of the city**

The author of the article presented Kielce's architectural research in historical aspect, which is following his own interests and the current research on the city's urban structure and its architectural elements. The historical cartography of Kielce has been shown as a helpful tool in examining the architecture of the city. This was carried out on selected three examples. An example of city toll gates has shown that ok small objects in the Kielce space played an important role in the functioning of the city, being an important source of income. Their locations determined the boundaries of the city at that time, and their architectural form was a symbolic form of entry into it. The evolution of the area has been presented at Leśna Street and the course of the now withdrawn course of the building of the former Teachers Seminary. The article also indicates the example of a negative development of the so-called The Karsch Hills, which used to be an important economic and aesthetic place, but today it is the most neglected and degraded area.

Keywords: Kielce, study of architecture, historical methodology, cartography.

Lukasz Stefański (Kielce)

Pracownicy kieleckiego więzienia w latach 1826-1918

Wstęp

Po rozbiorach Rzeczypospolitej pod koniec XVIII w. część ziem polskich (w tym Kielce) znalazła się pod panowaniem austriackim. Wkrótce utworzono tutaj Księstwo Warszawskie (1807 r.), a na kongresie wiedeńskim w 1815 r. zdecydowano o powstaniu Królestwa Polskiego. Nowy twór był monarchią konstytucyjną, która została połączona unią personalną z Rosją (królem Polski był car rosyjski). Dotychczas obowiązujące ustawodawstwo karne pruskie i austriackie przestało działać. Przeobrażeniu uległ również system penitencjarny, a nowo powstające więzienia czerpały sporo ze wzorców rosyjskich¹. Jednym z więzień, które powstało w początkowym okresie funkcjonowania Królestwa Polskiego, było więzienie w Kielcach.

Więzienie w Kielcach zostało zlokalizowane na wzgórzu zwanym Zamkowym, a dokładniej przy ulicy Zamkowej w dawnych budynkach stajni i wozowni biskupich. Zabudowań tych Austriacy początkowo używali zgodnie z ich przeznaczeniem. W latach 1809–1815 w zespole zlokalizowany był Sąd Policji Poprawczej Obwodu Radomskiego. Po utworzeniu w Kielcach stolicy województwa krakowskiego (1816 r.) przeniesione zostały tutaj wszystkie instytucje urzędowe, a także więzienie. Z powodu nieprzystosowanych jeszcze budynków aresztanci zostali na razie odesłani do Chęcin².

Po przeprowadzeniu prac adaptacyjnych więzienie przy ulicy Zamkowej rozpoczęło w 1826 r. swe funkcjonowanie. Prawdopodobnie pierwsza nazwa placówki była następująca: Więzienie przy Sądzie Kryminalnym Guberni Radomskiej i Sądzie Policji Poprawczej w mieście Kielcach. Później działało jako Dom Kary i Poprawy w mieście Kielcach. Po upadku powstania styczniowego zakład karny nosił nazwę Kieleckie Więzienie Gubernialne. Czasem w dokumentach pojawiała się nazwa Kielecki Więzienny Zamek³.

Temat niniejszego artykułu ogranicza się do kwestii pracowników kieleckiego więzienia w latach 1826-1918. Niekompletność materiału źródłowego nie pozwoliła nakreślić pełnej istoty problemu, chociaż analiza znajdujących się w Kielcach archiwaliów dała pewne wymierne efekty. Całościowe ujęcie tematu jest bardzo trudne, ponieważ nie pozwalają na to dostępne źródła. Prawdopodobnie spora część akt została zniszczona lub wywieziona przez Rosjan w czasie ewakuacji więzienia w 1915 r.⁴

- 1 K. Pawlak, *Za kratami więzień i drutami obozów (zarys dziejów więziennictwa w Polsce)*, Kalisz 1997, s. 23, 24.
- 2 J. Kuczyński, *Dawna siedziba starosty oraz stajnie i wozownie przy Palacu Biskupim w Kielcach. Dzieje zespole od XVII do XX wieku*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1985, t. 14, s. 57–66; J. Pazdur, *Dzieje Kielc do 1863 roku*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1967, s. 191, 192.
- 3 Ł. Stefański, *Więzienie w Kielcach w latach 1826-1918*, mpis pracy magisterskiej przygotowanej w Instytucie Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach w 2010 r., s. 62.
- 4 Największe źródło informacji odnaleziono w Archiwum Państwowym oraz Diecezjalnym w Kielcach. Źródła drukowane, jak *Pamiętna Książka Kieleckiej Guberni*, stanowiły cenne uzupełnienia. Inne opracowania wnoszą do tematu niewiele, zawierają jedynie szczerkowe dane, czasem podane z błędami.

Skład służby więziennej szczegółowo regulowały różne ustawy i specjalne instrukcje. Według instrukcji z 17 września 1823 r. w zakładzie karnym powinny funkcjonować następujące posady: nadzorca, lekarz, chirurg, strażnicy, kapelan i pisarz. Instrukcja z 1859 r. nie wносиła istotnych zmian, co do składu więziennej służby. W miejsce chirurga wprowadzono stanowisko felczera, dodano także posadę nauczyciela (odnosiło się do zakładów karnych, które utrzymywały szkołę elementarną dla młodocianych przestępców)⁵.

Nadzorczy i naczelnicy

Na czele więziennej administracji w czasach Królestwa Polskiego znajdowali się nadzorcy, od 1880 r. nazywani naczelnikami. Za swoją działalność odpowiadali bezpośrednio przed gubernatorami i rządami gubernialnymi. W kieleckim więzieniu liczba nadzorców (naczelników) była dosyć duża i w pewnych okresach na tym stanowisku panowała duża rotacja. Tabela 1 wyszczególnia nadzorców i naczelników działających od 1840 do 1915 r.; o wcześniejszych brak danych.

Pierwszym nadzorcą kieleckiego więzienia, o którym mówią źródła archiwalne, był Wojciech Bartoszewski. Sprawował on tę funkcję przynajmniej od 10 listopada 1840 r. 3 listopada 1843 r. Bartoszewski opuścił swój urząd, a jego miejsce zajął Skarbek Kielczewski. Posadę objął oficjalnie 6 grudnia tego samego roku, a odszedł z niej 4 czerwca 1850 r.⁶

1 lipca 1850 r. funkcję Kielczewskiego przejął Franciszek Maternicki, który przed wstąpieniem na służbę w Kielcach był sekretarzem Domu Badań w Warszawie. Na posadę w kieleckim zakładzie karnym został mianowany już 16 maja 1850 r. W sierpniu 1855 r. Maternickiego przeniesiono do Więzienia Głównego Karnego w Warszawie, gdzie mianowano go nadzorcą. Franciszek Maternicki zasłynął z utworzenia pierwszej w Królestwie Polskim szkoły elementarnej dla młodocianych przestępców⁷.

Na miejsce Maternickiego 5 lipca 1855 r. przyszedł Antoni Łukasiewicz (ur. 14 czerwca 1820 r.), dotychczasowy nadzorca więzienia w Białej. Do Kielc przybył on 26 sierpnia. 20 stycznia 1877 r. został uwolniony od służby w kieleckim więzieniu, ale prawdopodobnie przebywał na niej jeszcze przez kilka miesięcy⁸.

Na wakującą posadę nadzorczy więzienia kieleckiego z rozporządzenia kieleckiego gubernatora powołano od dnia 5 maja 1877 r. Zygmunta Grabowskiego, księgowego Wydziału Wojenno-Policyjnego Rządu Gubernialnego Kieleckiego. Już 22 grudnia 1877 r. formalnie przeniesiono go na posadę archiwisty przy Rządzie Gubernialnym Kieleckim, chociaż jeszcze 10 stycznia 1878 r. pozostawał na swoim stanowisku w więzieniu⁹.

Decyzją z 22 grudnia 1877 r. nowym nadzorcą został mianowany dymisjonowany rotmistrz sztabowy Michał Chrostowski. Posadę w Kielcach objął 15 stycznia 1878 r. Chrostowski urodził się w 1835 r. Początkowo uczył się w szkole prywatnej, a następnie wstąpił do wojska. 9 stycznia 1864 r. został zwolniony ze służby. W czerwcu 1868 r. dostał nominację na burmistrza Miechowa, na którą to posadę wstąpił 1 lipca 1868 r. 13 listopada 1870 r. został nadzorcą więzienia w Chęcinach, które to obowiązki zaczął sprawować od 25 listopada. Potem pełnił funkcję nadzorczy więzienia kieleckiego (od 15 stycznia 1878 r.), a następnie powrócił na posadę w Chęcinach, najpóźniej 4 stycznia

5 J. Górny, *Elementy indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju penitencjarystyki*, Warszawa 1996, s. 92, 93.

6 Archiwum Państwowe w Kielcach (APK), Rząd Gubernialny Radomski (RGR), sygn. 10668, Nadzorcy więzienia; sygn. 10669, Nadzorcy więzienia; sygn. 10738, Lista...

7 Tamże, sygn. 10738, Lista...; sygn. 10739, k. 6.

8 APK, Akta Naczelnika Powiatu Kieleckiego (ANPK), sygn. 11, k. 475-476; APK, RGR, sygn. 10739, k. 1, 4, 59; *Pamiętna Kniżka*...1877, s. 35.

9 APK, RGK, sygn. 10303, k. 1; „Gazeta Kielecka” 1877, nr 45; 1878, nr 7.

1879 r. 13 lipca 1886 r. przejął obowiązki naczelnika nowo otwartego więzienia na Świętym Krzyżu¹⁰.

4 września 1878 r. posadę nadzorcy kieleckiego zakładu karnego otrzymał Antoni Łukaniewicz, będący na służbie państwowej od 5 stycznia 1863 r.; był urzędnikiem kancelarii gubernatora kieleckiego. 22 grudnia 1877 r. został mianowany nadzorcą więzienia chęcińskiego, na posadę wstąpił 1 stycznia 1878 r. Nadzorcą więzienia w Kielcach był od 4 września 1878 r. do 1 października 1887 r., kiedy to powrócił do Chęcin (już jako naczelnik); pracował tam do połowy 1899 r. 9 czerwca tego roku ponownie objął obowiązki zarządcy kieleckiego zakładu karnego, tym razem w randze naczelnika. Sprawował je przez niecałe dwa lata, bowiem zmarł na początku kwietnia 1901 r.¹¹.

20 stycznia 1888 r. na czele administracji więzienia stanął Baltazar Janicki, pierwszy nadzorca mianowany naczelnikiem. W służbie państwowej znajdował się on od 24 stycznia 1872 r. Janicki był urzędnikiem Rządu Gubernialnego Kieleckiego, przed podjęciem pracy w kieleckim zakładzie karnym pełnił obowiązki sekretarza przy więzieniu na Świętym Krzyżu (od 13 lipca 1886 r.). Naczelnikiem więzienia kieleckiego był do września 1888 r.¹².

22 września 1888 r. posadę naczelnika objął Konrad Raczek, urzędnik państwowy od 17 listopada 1853 r. Od 20 lipca 1887 r. pełnił taką samą funkcję w Chęcinach. W Kielcach pracował do 13 lutego 1893 r., chociaż już trzy dni wcześniej nastąpiło jego odwołanie z urzędu¹³.

10 lutego 1893 r. na nowego naczelnika kieleckiego więzienia powołano Iwana Ryczkova, obowiązki objął po tygodniu. Naczelnikiem był do lutego 1899 r. Wówczas został obwiniony o wykorzystywanie jednej z aresztantek do pracy na własną korzyść i wypłacanie jej za to pieniędzy. Kiedy sprawa wyszła na jaw, Ryczkow został dyscyplinarnie zwolniony, a pieniądze aresztantki zarekwirowane¹⁴.

15 kwietnia 1901 r. obowiązki naczelnika objął Mikołaj Grecki, gdyż na początku tego miesiąca zmarł jego poprzednik – Antoni Łukaniewicz. Grecki urodził się w 1852 r. Uczył się w gimnazjum w Siedlcach, gdzie ukończył cztery klasy, absolwent szkoły junkrów w Warszawie. Na służbie państwowej pozostawał od 19 lutego 1876 r., a w Królestwie Polskim od 15 kwietnia 1901 r. W Kielcach przebywał do sierpnia 1907 r.¹⁵. Grecki był znany z wyjątkowej brutalności wobec aresztowanych więźniów politycznych i ich rodzin, z tego powodu kierownictwo Polskiej Partii Socjalistycznej w Kielcach podjęło decyzję o jego likwidacji. Na wykonawców zamachu zostali wybrani: Jan Chodak¹⁶, Jan Partyka¹⁷

10 APK, RGK, sygn. 10256, k. 1, 3, 24–27; sygn. 10305, k. 5; sygn. 10316, k. 1; *Pamiętna Książka...1877*, s. 35; 1884, s. 20; 1885, s. 28; 1886, s. 16; „Gazeta Kielecka” 1882, nr 64; 1886, nr 63.

11 APK, RGK, sygn. 10305, k. 1, 18; sygn. 10707, k. 4; *Pamiętna Książka...1884*, s. 20; 1885, s. 28; 1886, s. 16; 1889, s. 54; 1891, s. 67; 1892, s. 86; 1894, s. 70, 71; 1896, s. 82.

12 *Pamiętna Książka... 1888*, s. 49, 50; „Gazeta Kielecka” 1886, nr 63.

13 APK, RGK, sygn. 10581, k. 8; *Pamiętna Książka... 1888*, s. 50; 1889, s. 53; 1891, s. 59; 1892, s. 78, 79.

14 APK, RGK, sygn. 10581, k. 8; sygn. 10674, k. 33; *Pamiętna Książka... 1894*, s. 62, 63; 1896, s. 73.

15 Tamże 1902, s. 71, 72; 1903, s. 114–117; 1904, s. 192–195; 1906, s. 166–169; 1907, s. 168–171; Z. Guldon, A. Massalski, *Historia Kielc do roku 1945*, Kielce 2000, s. 231, 275.

16 Jan Chodak (1887 – po 1936), działacz PPS, ps. Gienek II; zob. J. Pająk, *Chodak Jan*, w: *Świętokrzyski Słownik Biograficzny*, t. 2, Kielce 2009, s. 80.

17 Jan Partyka (1885–1967), działacz PPS, ps. Julian, Średni; zob. *Kieleccy bohaterowie 1905–1907. Relacje Jana Partyki, Piotra Wiślickiego i Cecylii Stodółkiewicz-Fiolek*, opr. Barbara Szabat, Mariusz Nowak, Kielce 2003, s. 27–35.

i Tomasz Stachacz¹⁸ oraz Florentyna Korfeld¹⁹, Tekla Pawlak²⁰ i Maria Tkacz²¹. Po kilku nieudanych próbach dopadnięcia Greckiego udało się to 9 sierpnia 1907 r. około godziny 9 wieczorem, kiedy przechodził aleją Karczówkowską²².

Po śmierci Greckiego obowiązki naczelnika objął w sierpniu 1907 r. Roman Kowtun-Kotowicz. Ukończył szkołę powiatową w Czernichowie. Do służby wstąpił 28 kwietnia 1891 r., a w Królestwie Polskim 1 lipca 1891 r. Swą funkcję w kieleckim więzieniu sprawował krótko – do początków stycznia 1908 r. 21 stycznia 1908 r. przeszedł do więzienia na Świętym Krzyżu na stanowisko drugiego pomocnika naczelnika²³.

Tego samego dnia zastąpił go Iwan Daniłow. Ukończył dwuklasową szkołę podstawową. Na służbie państwowej pozostawał od 18 marca 1895 r., w Królestwie Polskim od 1 maja 1897 r. – pełnił obowiązki młodszego referenta Rządu Gubernialnego Kieleckiego. Od 1 stycznia 1902 r. do początków stycznia 1908 r. był drugim pomocnikiem naczelnika więzienia na Świętym Krzyżu. W kieleckim zakładzie karnym pracował do lipca 1909 r.²⁴.

1 sierpnia 1909 r. naczelnikiem został Michał Gięrgiew. Ukończył junkierską szkołę piechoty w Kijowie. Na służbie państwowej pozostawał od 1 listopada 1883 r., a w Królestwie Polskim od 12 marca 1897 r. Był porucznikiem 18 Rezerwowego Warszawskiego Pułku Piechoty. 9 czerwca 1899 r. mianowano go naczelnikiem więzienia chęcińskiego. Posadę objął 23 lipca, a uwolnił ją po 10 latach, w lipcu 1909 r. Jako naczelnik więzienia kieleckiego figuruje do kwietnia 1911 r., kiedy został przeniesiony do guberni lubelskiej²⁵.

26 kwietnia 1911 r. nowym naczelnikiem zakładu karnego został Paweł Sirotkin. Był absolwentem szkoły oficerów piechoty w Kijowie, ukończył też szkołę duchowną. Na służbie pozostawał od 23 lipca 1879 r., a w Królestwie Polskim od 9 stycznia 1887 r. Zanim został naczelnikiem więzienia w Kielcach, pracował przez jakiś czas w więzieniach na terenie Rosji. W kieleckiej placówce był naczelnikiem do momentu wybuchu I wojny światowej i ewakuacji Rosjan z Kielc, a także po ich powrocie, do maja 1915 r. Zarządzał też więzieniem, kiedy w maju 1915 r. zostało ono wywiezione do Warszawy. Po całkowitej ewakuacji z Królestwa Polskiego Sirotkin zamieszkał w Moskwie. W kwietniu 1916 r. zmarł tam na zawał serca²⁶.

18 Tomasz Stachacz (1883 – po 1938), działacz PPS, ps. Marcinek, Marcin; zob. J. Pająk, B. Szabat, *Stachacz Tomasz*, w: *Świętokrzyski...*, s. 437.

19 Florentyna Korfeld-Święcka (1890 – po 1927), działaczka PPS, ps. Adela, Flora, Wanda; zob. W. Toporowicz, *Korfeld-Święcka Florentyna*, w: *Słownik Biograficzny Działaczy Polskiego Ruchu Robotniczego*, t. 3, Warszawa 1992, s. 295.

20 Tekla Pawlak-Śladowska (1888 – po 1962), działaczka PPS, ps. Stanisława, Tekla, Teśka; zob. J. Pająk, B. Szabat, *Pawlak-Śladowska Tekla (Fila)*, w: *Świętokrzyski...*, s. 359.

21 Maria Tkacz-Chodźko (1888–1947), działaczka PPS, ps. Lena; zob. W. Wawrzyńska, *Tkacz-Chodźko Maria*, w: *Słownik...*, t. 1, Warszawa 1978, s. 313.

22 E. Wanke, *Partie polityczne guberni kieleckiej w walce zbrojnej z aparatem władzy w okresie rewolucji 1905-1907 roku*, „Almanach Historyczny” 2007, t. 9, s. 122; *Kieleccy bohaterowie...*, s. 54, 55.

23 APK, RGK, sygn. 10793, k. 2; *Pamiętna...* 1908, s. 174–179.

24 Tamże 1903, s. 118–121; 1904, s. 196–201; 1906, s. 170–173; 1908, s. 172, 173; 1909, s. 174, 175; „Gazeta Kielecka” 1902, nr 15.

25 APK, RGK, sygn. 10707, k. 4; sygn. 10837, Nominacja Pawła Sirotkina na stanowisko naczelnika więzienia kieleckiego z dnia 26 kwietnia 1911 roku; *Pamiętna...* 1902, s. 72; 1903, s. 116–119; 1911, s. 140, 141; „Gazeta Kielecka” 1899, nr 74.

26 APK, RGK, sygn. 10837, Nominacja...; sygn. 10874, Raport o zarobkach pracowników kieleckiego więzienia na dzień 13 maja 1915 roku; sygn. 10884, Spis pracowników kieleckiego więzienia na 1914 rok (sierpień – grudzień); *Pamiętna...* 1912, s. 128, 129; 1913, s. 132, 133; Z. Guldon, A. Massalski, *Historia Kielc...*, s. 231, 275; „Gazeta Kielecka” 1918, nr 38.

Po opuszczeniu więzienia przez Rosjan, z chwilą wybuchu I wojny światowej, przez jakiś czas zarządzał nim A. Bolesławski. Prawdopodobnie sprawował on zarząd nad tą placówką od końca września 1914 r. do początków listopada tego samego roku²⁷.

W okresie Królestwa Polskiego na stanowisku naczelnika więzienia w Kielcach panowała dosyć duża rotacja. Często dochodziło do zmian na tej posadzie, co na pewno nie było korzystne dla stabilnego funkcjonowania placówki. Najdłużej na służbie pozostawał Polak, Antoni Łukasiewicz, bo aż 22 lata zarządzał więzieniem. Niektórzy pełnili obowiązki zaledwie kilka miesięcy, jak np. Roman Kowtun-Kotowicz, Michał Chrostowski czy Zygmunt Grabowski. Naczelnicy w większości byli Rosjanami, jedynie kilku z nich było narodowości polskiej. Niewielu spośród Rosjan zależało na poprawie losu aresztantów i samego więzienia, toteż panowały w nim czasem trudne warunki, m.in. w czasie sprawowania urzędu przez Mikołaja Greckiego. W miarę dobra sytuacja była w tych okresach, kiedy nadzorcami byli Polacy, np. Franciszek Maternicki i Antoni Łukasiewicz²⁸.

Tabela 1: Nadzorcy i naczelnicy kieleckiego więzienia w latach 1840–1915

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu	Wyznanie religijne
Wojciech Bartoszewski	? – 3 listopada 1843	b.d.
Skarbek Kielczewski	6 grudnia 1843 – 4 czerwca 1850	b.d.
Franciszek Maternicki	1 lipca 1850 – sierpień 1855	b.d.
Antoni Łukasiewicz	26 sierpnia 1855 – 20 stycznia 1877	b.d.
Zygmunt Grabowski	5 maja 1877 – 10 stycznia 1878	b.d.
Michał Chrostowski	15 stycznia 1878 – wrzesień 1878	rzymsko-katolickie
Antoni Łukaniewicz	4 września 1878 – 1 października 1887	b.d.
Baltazar Janicki	20 stycznia 1888 – wrzesień 1888	b.d.
Konrad Raczko	22 września 1888 – 13 lutego 1893	b.d.
Iwan Ryczkow	17 lutego 1893 – luty 1899	b.d.
Antoni Łukaniewicz	9 czerwca 1899 – kwiecień 1901	b.d.
Mikołaj Grecki	15 kwietnia 1901 – 9 sierpnia 1907	prawosławne
Roman Kowtun-Kotowicz	sierpień 1907 – styczeń 1908	prawosławne
Iwan Daniłow	21 stycznia 1908 – lipiec 1909	prawosławne
Michał Gięrgiew	1 sierpnia 1909 – kwiecień 1911	prawosławne
Paweł Sirotkin	26 kwietnia 1911 – maj 1915	prawosławne

Źródło: zob. przypisy od 6 do 15 i od 23 do 27.

27 APK, Kancelaria Kieleckiego Gubernialnego Więzienia (KKGW), sygn. 38, k. 211.

28 Do momentu wybuchu powstania styczniowego w 1863 r. na czele więzień stało wielu kompetentnych nadzorców, a wśród nich duża liczba Polaków. W wyniku represji po tym zrywie niepodległościowym władze carskie zdecydowały się na usunięcie Polaków ze wszystkich wyższych stanowisk i zastąpienie ich urzędnikami rosyjskimi. Ponieważ rząd rosyjski nie dysponował wystarczającą liczbą osób o odpowiednich kwalifikacjach, do Królestwa Polskiego napłynęła znaczna liczba miernych (czasem słabo wykształconych, jak np. naczelnik kieleckiego więzienia Iwan Daniłow) urzędników, zachęconych wizją łatwego zarobku i szybkiej kariery; Ł. Chimiak, *Gubernatorzy rosyjscy w Królestwie Polskim. Szkic do portretu zbiorowego*, Wrocław 1999, s. 32-34.

ПОДПИСКА.

190 года _____ дня, я нижеподписавшийся _____
поступил в Кёлецкую тюрьму
младшим надирателем на следующих условиях:

- 1) В отношении надзора за арестантами я _____ должен быть в полном распоряжении начальника тюрьмы, а равно по его указаниям исполнять все постановления о тюремном содержании правил, обязанности свои нести честно и быть постоянно трезвым.
- 2) В течение первых пяти месяцев моей службы из содержания моего должно удерживаться по два рубля в месяц всего десять руб. (10 р.). Деньги эти должны храниться во все время моей службы в должности надирателя в виде залога.
- 3) Должность свою я добровольно могу оставить, прослужив не менее одного года и предупредив об этом Начальника тюрьмы не позже как за две недели; ранее же года оставить эту службу могу я _____ только по болезни, засвидетельствованной местными тюремными врачами, по призыву на действительную службу, или иным причинам, которая будут признаны самими начальством уважительными.
- 4) Требовать возврата залоговых денег я _____ при увольнении имею право только тогда, когда оставлю службу на основании предшущего 3-го пункта, в прочих же случаях это будет зависеть от усмотрения начальства.
- 5) За проступки мои по службе, не подлежащие преследованию в общем судебном порядке, я могу быть подвергнут по усмотрению начальства тюрьмы его властью: замечанию, выговору и аресту до 7 дней.
- 6) Разными образам по его же начальства усмотрению я могу быть подвергнут штрафу в разряде от одного до пяти руб., которые и должны быть удержаны из первой выдачи мне жалованья или быть уволен вовсе от службы без расчета за текущий месяц и даже с удержанием моего залога.
- 7) Обязательство это я обязуюсь соблюдать свято и не нарушаемо.

Подлинное подписанное мною, имеет храниться в делах конторы Кёлецкой тюрьмы, а мне на руки должна быть выдана копия, удостоверенная Начальником тюрьмы.

Дальше см. автографы.

Il. 1. Zobowiązanie podpisywane przez strażników przy obejmowaniu posady; obok przekład na język polski, tłumaczenie autora; źródło: APK, KKGW, sygn. 13, k. 6

ZOBOWIĄZANIE

190..... roku [data] dnia, ja niżej podpisany [imię i nazwisko] wstąpiłem na służbę w kieleckim więzieniu jako młodszy strażnik na następujących warunkach:

1) W czasie nadzoru aresztantów ja [imię i nazwisko] powinienem być zawsze do dyspozycji naczelnika więzienia i wypełniać wszystkie jego postanowienia w zgodzie z zasadami więziennymi. Powinienem swoje obowiązki nieść rzetelnie i uczciwie, a także być ciągle trzeźwym.

2) W przeciągu pierwszych pięciu miesięcy mojej służby z pensji powinno potrącać się po 2 ruble na miesiąc, razem 10 rubli. Te pieniądze powinny być przechowywane przez całą moją służbę w więziennym depozycie.

3) Swoje stanowisko mogę dobrowolnie opuścić po przepracowaniu nie mniej niż jednego roku i uprzedzić o tym naczelnika więzienia nie później, jak dwa tygodnie przedtem; wcześniej niż po przepracowaniu jednego roku mogę opuścić służbę ja [imię i nazwisko] tylko w wypadku choroby, zaświadczonej przez więziennego lekarza, po wezwaniu do zasadniczej służby wojskowej lub z powodu innych przyczyn, które zostaną uznane przez naczelne władze więzienne za uzasadnione.

4) Żądać zwrotu depozytowych pieniędzy przy zwolnieniu ze służby ja [imię i nazwisko] mam prawo tylko wtedy, gdy odejście odbędzie się na zasadach przedstawionych w punkcie 3; w innych wypadkach zwrot pieniędzy będzie uzależniony od decyzji naczelnych władz więziennych.

5) Za moje wykroczenia w czasie służby nie będę ścigany w powszechnym sądowno-kryminalnym postępowaniu, ale mogę być pociągnięty do odpowiedzialności karnej przez naczelne władze więzienne. Wśród możliwych kar są w tym wypadku: nagana, napomnienie i areszt do 7 dni.

6) Tak samo, wedle uznania naczelnika więzienia, mogę być zobowiązany do zapłaty grzywny od 1 do 5 rubli, która powinna być uiszczona z najbliższej wypłaty. Mogę być także zupełnie zwolniony ze służby bez wypłacania pieniędzy za bieżący miesiąc; ponadto zostaną zatrzymane moje pieniądze w depozycie.

7) Powyższe oświadczenie jestem zobowiązany przestrzegać i nie naruszać żadnych zasad w nim zawartych.

Oryginał dokumentu, przeze mnie podpisany, ma być przechowywany w aktach kancelarii kieleckiego więzienia, a mnie na ręce powinna być wydana kopia dokumentu, podpisana przez naczelnika więzienia.

Strażnicy

Największą grupę wśród pracowników więzienia tworzyli strażnicy. Ich głównym zadaniem było pilnowanie porządku na terenie zakładu karnego i wokół niego. Strażnicy więzienni rekrutowali się głównie spośród osób, które ukończyły służbę wojskową, a pochodziły najczęściej z podkieleckich wsi. Na oddziale kobiecym dodatkowo można było zatrudnić strażniczkę, co zostało ustawowo wprowadzone przez Główny Zarząd Więzienny w 1884 r. Przy przyjęciu na służbę strażniczą kandydaci do pracy musieli podpisać specjalne zobowiązanie (zob. fot. 1). Takie zobowiązania na pewno były wymagane w kieleckim więzieniu w latach 1891–1914 i dotyczyły osób, które obejmowały posadę młodszego strażnika²⁹.

Strażnicy pracowali na dwie zmiany: dzienna od szóstej rano do szóstej wieczorem i nocna od szóstej wieczorem do szóstej rano. W 1879 r. w kieleckim zakładzie karnym spełniali oni następujące czynności: jeden starszy strażnik dozorował prawidłowe wykonywanie obowiązków pozostałych strażników, czterech strażników pracowało na oddziałach więziennych, jeden przy głównym wejściu, jeden sprawujący dyżur na kuchni, jeden w fabryce (przędzalni wełny), jeden dyżurujący wewnątrz podwórza więziennego, do którego obowiązków należało też dozorowanie warsztatów pracy w więzieniu i małoletnich aresztantów, jeden do dozoru przy praniu bielizny i dwóch do odprowadzania aresztantów³⁰. W 1909 r. strażnicy sprawowali swą służbę w każdej części więzienia, tj. na oddziale męskim (podzielonym dodatkowo na cztery pododdziały), na oddziale żeńskim (była tam zatrudniona jedna strażniczka, a w przededniu wybuchu I wojny światowej dwie), w lazarecie, w kuchni, w fabryce, w pralni, w warsztatach pracy i w kancelarii. Ponadto w ciągu dnia pilnowali aresztantów, którzy zajmowali się pracą w ogrodach więziennych lub odbywali spacer, odpowiadali też za rewizje w celach. Dodatkowo na terenie więzienia znajdowały się cztery wieże strażnicze: przy głównym wejściu, na podwórzu oddziału żeńskiego i dwie na podwórzu oddziału męskiego, gdzie także rozmieszczeni byli strażnicy³¹.

Wśród strażników zdarzały się czasem osoby ze skłonnością do pijaństwa. Tak było np. w marcu 1864 r., kiedy na dwunastu strażników dwóch było przedstawianych jako nałogowi pijacy, a dwóch innych jako mających skłonność do pijaństwa. Prawdopodobnie więzienna administracja postanowiła zwalczyć ten problem, bo w lipcu 1864 r. już tylko jeden strażnik figurował w spisie pracowników jako nałogowy alkoholik³².

Aby usprawnić nadzór nad więźniami, z czasem zatrudniono więcej strażników. Chodziło tu głównie o młodszych strażników (III klasy). Na podstawie danych z tabeli 2 widać, że od 1850 r. do połowy lat 80. XIX w. liczebność dozorców była w miarę stała i niewiele się zmieniała. Pod koniec lat 80. znacznie wzrosła, utrzymując się następnie przez dłuższy okres na stałym poziomie około 30 strażników. Tuż przed wybuchem I wojny ich liczba powiększyła się, by po ewakuacji więzienia do Warszawy bardzo mocno spaść.

W więzieniu kieleckim starano się od początku dostosować liczbę strażników do stanu liczebnego aresztantów, tak aby ich służba była bardziej efektywna. Dążono do tego, aby jeden strażnik przypadał na kilkunastu więźniów, co w praktyce było bardzo trudne do zrealizowania, gdyż liczba osadzonych było w pewnych okresach bardzo dużo. Jedynie tuż przed wybuchem I wojny światowej liczebność dozorców znacznie wzrosła, co mogło zwiększyć skuteczność nadzoru nad aresztantami. Czasem strażnicy

29 APK, KKGW, sygn. 13, k. 6; Z. Guldon, A. Massalski, *Historia Kielc...*, s. 231; „Gazeta Kielecka” 1884, nr 48.

30 APK, RGK, sygn. 10320, k. 4, 21.

31 APK, RGK, sygn. 10811, Dyżury strażników w kieleckim więzieniu w 1909 roku.

32 APK, ANPK, sygn. 11, k. 475, 476, 495, 496.

byli obciążeni bardzo dużą ilością obowiązków, co powodowało zamieszanie wewnątrz placówki i mogło dać więźniom sposobność do ucieczek, do których dochodziło dosyć często w kieleckiej placówce³³.

Tabela 2: Liczebność strażników w kieleckim więzieniu w latach 1850-1915

Data	Strażnicy I klasy (starsi)	Strażnicy II klasy	Strażnicy III klasy (młodszy)	Razem
1 lipca 1850	1	2	5	8
26 sierpnia 1855	1	2	9	12
1 stycznia 1859	1	2	9	12
1 marca 1864	1	2	9	12
1 lipca 1864	1	2	9	12
30 lipca 1868	1	2	9	12
20 czerwca 1879	1	2	9	12
1 stycznia 1885	1	2	12	15
16 lipca 1889	2	-	26	28
1 stycznia 1894	2	-	28	30
1 stycznia 1895	2	-	26	28
1 stycznia 1898	2	-	26	28
1 stycznia 1900	2	-	27	29
1 stycznia 1901	2	-	27	29
1 stycznia 1902	2	-	27	29
1 stycznia 1903	2	-	29	31
1 sierpnia 1914	2	-	37 + 2 strażniczki	41
13 maja 1915	2	-	12	14

Źródło: APK, ANPK, sygn. 11, k. 475, 476, 495, 496; APK, RGK, sygn. 10164, Imienny spis strażników kieleckiego więzienia na dzień 30 lipca 1868 roku; sygn. 10320, k. 4, 21; sygn. 10419, k. 9-12, 17, 18, 23, 24, 29, 30, 35, 36, 45, 46, 51, 52, 57, 58, 68, 69, 76, 77, 83, 84; sygn. 10512, k. 13, 23, 36, 48, 58, 70, 78, 90, 113-119, 127-133, 142-148, 173-179, 186-190, 198-202, 216-222, 229-235; sygn. 10519, k. 9; sygn. 10613, k. 6-11, 21-26, 31-36, 41-46, 55-60, 65-70, 74-79, 86-91, 99-104, 109-114, 120-125, 129-134; sygn. 10664, k. 7-14, 19-28, 33-41, 46-55, 60-69, 72-81, 86-95, 99-107, 112-121, 126-135, 140-149, 154-163; sygn. 10717, k. 1-19, 29-49, 63-81, 95-114, 128-146, 160-178, 192-210, 224-242, 257-275, 288-306, 320-338, 352-370; sygn. 10730, k. 1-10, 18-27, 35-44, 64-73, 81-89, 100-109, 117-126, 134-143, 151-160, 167-176, 184-193, 201-210; sygn. 10760, k. 1-19, 33-51, 65-83, 97-115, 131-149, 164-180, 195-211, 225-243, 257-275, 288-307, 321-339, 353-371; sygn. 10793, k. 1-15, 28-46, 68-82, 98-112,

33 Jako przykład można podać ucieczkę, do której doszło w czerwcu 1908 r., kiedy aresztanci wykonywali prace murarskie w prawym skrzydle budynku więziennego. Trzeba było wywieźć nagromadzony gruz i w związku z tym sprowadzono najemnego furmana. On przyjechawszy, zostawił wóz i poszedł pomagać usuwać resztki gruzu z okna. Strażnik odbywający wówczas służbę przy pracujących więźniach został zagadany. Umożliwiło to umieszczenie w wozie jednego z więźniów kryminalnych, na którym ciążył wysoki wyrok. Kiedy furman wrócił do wozu i uzupełnił ładunek, więzień leżał już w nim przysypany gruzem. Furman bez problemu wyjechał za bramę i skierował się w dół ulicą Zamkową, a następnie na ulicę Planty. Kiedy opróżniał tam zawartość wozu, oprócz gruzu wypadł także więzień, który na nic nie czekając uciekł w swoją stronę; *Kieleccy bohaterowie...*, s. 155, 156.

128–142, 155–170, 183–195, 210–222, 237–240, 264–276, 295–307, 323–335; sygn. 10874, Raport o zarobkach pracowników kieleckiego więzienia na dzień 13 maja 1915 r.; sygn. 10884, Spis pracowników kieleckiego więzienia na 1914 r. (sierpień – grudzień); APK, RGR, sygn. 10738, Lista nadzoru więzienia kieleckiego na dzień 1 lipca 1850 r.; sygn. 10739, k. 9.

Pomocnicy naczelników i pisarze

Pod koniec XIX w. stwierdzono, że naczelnicy więzień mają bardzo dużo obowiązków i chciano je nieco zawęzić, aby wykonywali je należycie. Wobec tego w 1887 r. ustanowiono funkcję pomocników przy zakładach karnych. Mieli oni odciążać naczelników, a także zastępować ich w wypadku nieobecności. W kieleckiej placówce także została ustanowiona posada pomocnika.

Pierwszym pomocnikiem był dymisjonowany major Konstantyn Chlebowski, będący w służbie państwowej od 22 listopada 1857 r. W Kielcach pracował od 8 lipca 1887 do września 1888 r.³⁴

22 września 1888 r. posadę pomocnika przejął dymisjonowany kapitan Kornel Połnomocnyj. Na służbie państwowej znajdował się od 7 września 1864 r. W 1891 r. nadal sprawował powyższe obowiązki, a w następnym roku został przeniesiony na takie samo stanowisko do zakładu karnego na Świętym Krzyżu³⁵.

W 1892 r. nowym pomocnikiem został Piotr Maltc. Na państwowej służbie pozostawał od 19 grudnia 1860 r., a od 1 marca 1887 r. do 1892 r. pracował jako pomocnik w więzieniu na Świętym Krzyżu. Z kieleckiego zakładu odszedł w lutym 1901 r. Po nim przez krótki czas (luty – kwiecień 1901 r.) pomocnikiem naczelnika był Walenty Zawarczyński³⁶.

Od 1 maja 1901 r. na pomocnik przyjęto Wiaczesława Daleckiego. Zdał egzamin po czteroletniej nauce w gimnazjum. Od 5 grudnia 1895 r. znajdował się na służbie państwowej, w Królestwie Polskim od 1 lipca 1896 r., pełnił m.in. stanowisko sekretarza gubernialnego. W Kielcach przebywała do maja 1904 r., a następnie od 15 maja przeszedł do więzienia na Świętym Krzyżu. W 1909 r. nadal piastował tam obowiązki pomocnika³⁷.

Po Daleckim funkcję pomocnika w więzieniu kieleckim objął Jakub Czechowicz. W sierpniu 1907 r. został przeniesiony na taką samą posadę przy zakładzie karnym w Chęcinach³⁸. Zastąpił go Nestor Minkacz (1 września 1907 – kwiecień 1911)³⁹.

Od 1 maja 1911 r. nowym pomocnikiem został Aleksander Torba. Ukończył gimnazjum w Bielsku. Na państwowym etacie był od 15 sierpnia 1893 r., w Królestwie Polskim od 3 sierpnia 1897 r. W kieleckim zakładzie karnym pracował do czerwca 1913 r.⁴⁰

1 lipca 1913 r. pomocnikiem mianowano Wasyla Tomkiewicza. Ukończył miejską szkołę dwuklasową we Włodzimierzu Wołyńskim. Na państwowej służbie w Królestwie Polskim znajdował się od 10 sierpnia 1904 r., w Kielcach pracował do końca 1913

34 *Pamiętna...* 1888, s. 49, 50.

35 Tamże 1889, s. 53; 1891, s. 59; 1892, s. 86, 87.

36 APK, RGR, sygn. 10664, k. 7, 8, 19, 20, 33, 34, 46, 47, 60, 61, 72, 73, 86, 87, 99, 100, 112, 113, 126, 127, 140, 141, 154, 155; sygn. 10717, k. 1–3, 29–31, 63–65, 95–97, 128–130, 160–162, 192–194, 224–226, 257–259, 288–290, 320–322, 352–354; sygn. 10730, k. 1, 2, 18, 19, 35, 36, 64, 65, 81, 82, 100, 101, 117, 118, 134, 135, 151, 152, 167, 168, 184, 185, 201, 202; *Pamiętna...* 1888, s. 50; 1889, s. 54; 1891, s. 67; 1892, s. 78, 79; 1894, s. 62, 63; 1896, s. 73.

37 Tamże 1902, s. 71, 72; 1903, s. 114–117; 1904, s. 192, 195; 1906, s. 170–173; 1907, s. 172–175; 1908, s. 174–179; 1909, s. 176–181.

38 „Echa Kieleckie” 1907, nr 56.

39 Zob. przypis 48.

40 *Pamiętna...* 1906, s. 166–169; 1907, s. 168–171; 1911, s. 140, 141; 1912, s. 128, 129.

r.⁴¹. Po Tomkiewiczu, od początku 1914 r. stanowisko przejął Andrzej Sadowski. Piastował je także po ewakuacji Rosjan z Kielc, do maja 1915 r.⁴².

Pod koniec 1909 r. w kieleckim więzieniu utworzono funkcję drugiego pomocnika naczelnika. Od 1 grudnia 1909 r. został nim Michał Łotocki. Ukończył dwuklasową szkołę wojską. Na państwowej służbie w Królestwie Polskim był od 1 września 1908 r. Do lipca 1912 r. pracował w Kielcach, a następnie od 1 września tego samego roku w zakładzie karnym w Chęcinach jako pomocnik (do końca 1913 r.). Od początku 1914 do maja 1915 r. znowu był drugim pomocnikiem w kieleckim więzieniu⁴³.

Od 1 sierpnia 1912 r. stanowisko drugiego pomocnika przejął Miron Chmara. Ukończył szkołę podstawową. Na państwowej służbie w Królestwie Polskim znajdował się od 1 kwietnia 1905 r. Do września 1913 r. sprawował obowiązki przy kieleckim więzieniu⁴⁴.

16 września 1913 r. zatrudniono Wsiewołoda Chomika. Zdał egzamin na randze klasowej. Od 9 września 1910 r. znajdował się na państwowej służbie w Królestwie Polskim. W kieleckim więzieniu pracował do końca 1913 r. Po ewakuacji Rosjan z Kielc do Warszawy w maju 1915 r. znalazł się w administracji kieleckiego więzienia jako trzeci pomocnik⁴⁵.

Podobnie jak w przypadku naczelników, ich pomocnicy swą służbę także sprawowali niezbyt długo, dosyć często dochodziło do zmian. Wprowadzenie funkcji drugiego pomocnika musiało być związane z kolejnym rozszerzeniem obowiązków naczelników, z którymi nie potrafili sobie radzić także ich zastępcy.

Tabela 3: Pomocnicy naczelników w kieleckim więzieniu w latach 1887-1915

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu	Wyznanie religijne
Konstantyn Chlebowski	8 lipca 1887 – wrzesień 1888	b.d.
Kornel Połnomocznyj	22 września 1888 – 1891	b.d.
Piotr Malc	1892 – luty 1901	b.d.
Walenty Zawarczyński	luty 1901 – kwiecień 1901	b.d.
Wiaczesław Dalecki	1 maja 1901 – maj 1904	prawosławne
Jakub Czechowicz	maj 1904 – 1 sierpnia 1907	b.d.
Nestor Minkacz	1 września 1907 – kwiecień 1911	prawosławne
Aleksander Torba	1 maja 1911 – czerwiec 1913	prawosławne
Wasył Tomkiewicz	1 lipca 1913 – koniec 1913	prawosławne
Andrzej Sadowski	początek 1914 – maj 1915	b.d.
II pomocnicy		
Michał Łotocki	1 grudnia 1909 – lipiec 1912	prawosławne
Miron Chmara	1 sierpnia 1912 – wrzesień 1913	prawosławne
Wsiewołod Chomik	16 września 1913 – koniec 1913	prawosławne
Michał Łotocki	początek 1914 – maj 1915	prawosławne

Źródło: zob. przypisy od 34 do 45.

41 Tamże 1913, s. 132, 133.

42 APK, RGK, sygn. 10884, Spis pracowników...

43 Tamże; *Pamiętnaja...* 1911, s. 140, 141; 1913, s. 132, 133.

44 *Pamiętnaja...* 1912, s. 128, 129.

45 APK, RGK, sygn. 10874, Raport o zarobkach pracowników kieleckiego więzienia na dzień 13 maja 1915 r.; *Pamiętnaja...* 1913, s. 132, 133.

Przy więzieniach Królestwa Polskiego zatrudniani byli też tzw. pisarze. Na podstawie źródeł archiwalnych można przypuszczać, że do ich zadań należało sporządzanie różnych dokumentów, które potem podpisywali nadzorcy (naczelnicy). Jest też pewne, że w czasie nieobecności nadzorców pisarze zastępowali ich czasem w obowiązkach. Tak było też w kieleckim więzieniu, do momentu wprowadzenia stanowiska pomocnika naczelnika. Liczba pisarzy w kieleckiej placówce była niewielka, a szczegółowe dane ukazuje tabela 4.

Pierwszą osobą, o której wiadomo, że wykonywała obowiązki pisarza w kieleckim więzieniu był Wincenty Seredyński – od 8 marca 1853 r. Swą funkcję sprawował do lutego 1855 r.⁴⁶

Od 1 marca 1855 r. nowym pisarzem został Mikołaj Paszyc, dotychczas wykonujący te same obowiązki w więzieniu w Chęcinach. Urodził się on 17 grudnia 1826 r. Na posadę w kieleckim zakładzie karnym został nominowany 25 lutego 1855 r. i kilka dni później ją objął, pracował ponad trzydzieści lat, do listopada 1887 r.⁴⁷

12 listopada 1887 r. zastąpił go Adolf Miłkowski. Na państwowej służbie pozostawał od 29 czerwca 1866 r. Według danych źródłowych stanowisko w kieleckim więzieniu zwolnił w 1892 r.⁴⁸

W 1894 r. pisarzem był już Nestor Minkacz. Ukończył seminarium nauczycielskie w Jędrzejowie. Na służbie państwowej w Królestwie Polskim znajdował się od 1 sierpnia 1878 r. W Kielcach przebywał do marca 1902 r., 1 kwietnia 1902 r. objął posadę pomocnika naczelnika w więzieniu w Chęcinach. Od 1 września 1907 przeszedł do więzienia kieleckiego, gdzie pracował do maja 1911 r.⁴⁹

Kolejny na tym stanowisku był Władysław Komorowski. W 2 klasie opuścił kieleckie gimnazjum. Na oosadzie pisarza pracował od 1 kwietnia 1902 do października 1907 r.⁵⁰

16 października 1907 r. nowym pisarzem mianowano Iwana Boczmanowa. Zdał egzamin w randze klasowej. Od 1 kwietnia 1905 r. znajdował się na państwowej służbie w Królestwie Polskim. Obowiązki pisarza sprawował do czerwca 1910 r.⁵¹

1 lipca tego roku pracę rozpoczął Andrzej Porwa. Zdał egzamin w randze klasowej. Na służbie państwowej w Królestwie Polskim pozostawał od 1 kwietnia 1905 r. Wcześniej był sekretarzem w Rządzie Gubernialnym Kieleckim. Na posadzie pisarza był do marca 1913 r.⁵²

Od 1 kwietnia 1913 r. obowiązki przejął Paweł Gajko. Ukończył progimnazjum w Pińczowie. Na państwowej służbie w Królestwie Polskim znajdował się od 14 stycznia 1910 r. W kieleckim więzieniu był do sierpnia 1914 r.⁵³

Po pierwszej ewakuacji Rosjan z Kielc i po ich powrocie posada pisarza wakowała. Objął ją wówczas Michał Trius. Zajmował ją także w maju 1915 r., po kolejnej ewakuacji⁵⁴.

46 APK, ANPK, sygn. 10, k. 153.

47 Tamże, sygn. 11, k. 475, 476; APK, RGR, sygn. 10738, Lista..., k. 9; *Pamiętnaja...* 1877, s. 35; 1884, s. 20; 1885, s. 28; 1886, s. 16.

48 Tamże 1888, s. 49, 50; 1889, s. 53; 1891, s. 59; 1892, s. 78, 79.

49 Tamże 1894, s. 62, 63; 1896, s. 73; 1902, s. 71, 72; 1903, s. 116–119; 1904, s. 194–197; 1906, s. 168–171; 1907, s. 170, 171; 1908, s. 172, 173; 1909, s. 174, 175.

50 Tamże 1903, s. 114–117; 1904, s. 192–195; 1906, s. 166–169; 1907, s. 168–171.

51 Tamże 1908, s. 172, 173; 1909, s. 174, 175.

52 Tamże 1911, s. 140, 141; 1912, s. 128, 129.

53 Tamże 1913, s. 132, 133.

54 APK, RGK, sygn. 10874, Raport...

Na posadzie pisarza dosyć często dochodziło do zmian, chociaż jeden z nich, Mikołaj Paszyc, pełnił swe obowiązki przez 32 lata. Niektórzy sprawowali podobne funkcje w innych zakładach Królestwa Polskiego. Nestor Minkacz zdołał nawet awansować, został bowiem najpierw pomocnikiem naczelnika zakładu karnego w Chęcinach, a potem objął tę samą funkcję w Kielcach.

Tabela 4: Pisarze w kieleckim więzieniu w latach 1853–1915

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu	Wyznanie religijne
Wincenty Sereudyński	8 marca 1853 – luty 1855	b.d.
Mikołaj Paszyc	1 marca 1855 – listopad 1887	b.d.
Adolf Miłkowski	12 listopada 1887 – 1892	b.d.
Nestor Minkacz	1894 – marzec 1902	prawosławne
Władysław Komorowski	1 kwietnia 1902 październik 1907	rzymsko-katolickie
Iwan Boczmanow	16 października 1907 – czerwiec 1910	prawosławne
Andrzej Porwa	1 lipca 1910 – marzec 1913	prawosławne
Paweł Gajko	1 kwietnia 1913 – sierpień 1914	prawosławne
Michał Trius	sierpień 1914 – maj 1915	b.d.

Źródło: zob. przypisy od 46 do 54.

Lekarze i felczerzy

Jak to było postanowione w instrukcji więziennej z 1823 r., przy więzieniach musieli być ustanowieni lekarze. Z początku sprawowali oni w zakładach karnych służbę dodatkową, łącząc ją z inną posadą. Później starano się, aby lekarze mieli stałą służbę w więzieniach. W kieleckim więzieniu udało się to pod koniec XIX w. Tabela 5 przedstawia listę lekarzy zatrudnionych w omawianym okresie. Widać z niej wyraźnie, że początkowo panowała duża rotacja na stanowisku lekarza. Sytuacja ustabilizowała się dopiero w latach 60. XIX w.

Pierwszym lekarzem (o którym wiadomo) działającym w więzieniu kieleckim był Jan Domagalski. Urodził się on w Krakowie w 1791 r. W 1813 r. otrzymał na Uniwersytecie Jagiellońskim stopień magistra medycyny i chirurgii. Po ukończeniu studiów pracował w różnych jednostkach wojskowych Królestwa Polskiego. W 1834 r. został mianowany lekarzem więzienia w Kielcach, zajmując jednocześnie, w latach 1836-1839, stanowisko chirurga miasta Kielce. W 1848 r. przeszedł na emeryturę. Od stycznia do października 1849 r. był przejściowo lekarzem ordynującym w szpitalu św. Aleksandra⁵⁵.

Po Domagalskim obowiązki lekarza więziennego objął Julian Kalinka, lekarz w szpitalu św. Aleksandra. Tę funkcję w zakładzie karnym sprawował od 24 maja 1848 do grudnia 1849 r.⁵⁶.

W grudniu 1849 r. zastąpił go Cezary Gralewski. Urodził się w 1820 r. w Żarkach, w powiecie będzińskim. Po ukończeniu nauk na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1841 r. złożył egzamin na lekarza w Warszawie i osiadł w Jędrzejowie jako lekarz wolno praktykujący. Następnie przeniósł się do Kielc, gdzie został lekarzem

55 S. Koba, *Z historii lecznictwa kieleckiego XIX wieku*, Kielce 1973, s. 121.

56 APK, RGR, sygn. 10675, Lekarze więzienni.

więziennym. W sierpniu 1849 r. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych powołała go na lekarza ordynującego w szpitalu św. Aleksandra w Kielcach. Stanowisko objął dopiero 2 listopada 1849 r., przyczyną zwłoki było zapalenie mózgu. Spotykał się wówczas z zarzutami, że zaniedbuje obowiązki w szpitalu. W marcu 1853 r. Gralewski pisał prośby do naczelnika powiatu kieleckiego o uwolnienie go z funkcji lekarza więziennego, co nastąpiło dopiero 1 maja 1856 r. Przyczyną takiego stanu rzeczy była mała popularność tej posady i w związku z tym lekarza Gralewskiego nie miał kto zastąpić. Zmarł on w Krakowie 8 maja 1856 r.⁵⁷

Jeszcze w tym samym miesiącu lekarzem więziennym został Władysław Ciepeliowski, urodzony w 1821 r. Ukończył Gimnazjum Gubernialne w Warszawie w 1839 r., następnie przez rok był w Akademii Wileńskiej. 3 czerwca 1844 r. otrzymał stopień na lekarza klasy pierwszej ze szczególnym wyznaczeniem, na mocy patentu uniwersytetu w Moskwie. Nominowany został w 1844 r. na lekarza miasta Ciechanowa, Kazimierza w 1847 r. i Kozienic w 1850 r. W 1852 r. został przedstawiony przez gubernatora guberni radomskiej do nagrody rządowej za szczególne poświęcenie w czasie epidemii cholery. W 1854 r. złożył rezygnację, ponieważ stan zdrowia nie pozwalał mu wyjeżdżać na zbyt częste czynności sądowo-lekarskie. Poprosił zarazem o udzielenie mu zgody na objęcie posady lekarza w szpitalu św. Aleksandra w Kielcach, jeżeli ta będzie wolna. W 1854 r., wezwany przez naczelnika powiatu kieleckiego, leczył chorych wojskowych w lazarecie Safejskiego Morskiego Pułku. Przez jakiś czas, mniej więcej od 1 maja 1855 r., zastępował lekarza Cezarego Gralewskiego w szpitalu miejskim w Kielcach i w więzieniu, a potem przejął od niego te obowiązki. W nagrodę za gorliwą służbę otrzymał rangę rady honorowego ze starszeństwem. Ciepeliowski został zwolniony ze służby na skutek choroby umysłowej 10 maja 1859 r.⁵⁸

Następnym lekarzem więziennym został Stefan Łuszczkiewicz. Urodził się on w 1830 r., studia medyczne ukończył w 1857 r. na uniwersytecie w Moskwie, po czym osiedlił się w Kielcach. W więzieniu pracował od maja 1859 do czerwca 1860 r. 20 marca 1860 r. Łuszczkiewicz został lekarzem ordynującym w szpitalu św. Aleksandra w Kielcach, gdzie pozostawał do 1882 r. Przez ten okres pełnił także inne funkcje, m.in. wchodził w skład komisji sanitarnej przy magistracie kieleckim. Brał cały czas udział w zwalczaniu chorób zakaźnych i nawoływał do poprawy stanu sanitarnego miasta⁵⁹.

11 lipca 1860 r. posadę lekarza więziennego tymczasowo objął Leon Chodakowski, dotychczas sprawujący taką samą funkcję w zakładzie karnym w Sandomierzu (od 20 września 1845 r.). W Kielcach pozostawał tylko do listopada 1860 r., po czym powrócił do swych obowiązków w Sandomierzu. Lekarzem więziennym w tamtejszej placówce był co najmniej do 1875 r.⁶⁰

13 listopada 1860 r. etat Chodakowskiego przejął Władysław Drzażdżyński, którego nominacja na to stanowisko nastąpiła już 21 września 1860 r. Urodził się on 11 maja 1834 r. W 1864 r. nadal pracował w więzieniu⁶¹.

1 lipca 1879 r. lekarzem więziennym został Feliks Ćwirko-Godecki, który od tego samego dnia wstępował na państwową służbę w Królestwie Polskim. Obowiązki te pełnił prawdopodobnie do początków 1892 r.⁶²

57 Tamże; S. Koba, *Z historii lecznictwa...*, s. 121.

58 APK, ANPK, sygn. 11, k. 42, 43, 49; sygn. 10675, Lekarze więzienni.

59 Tamże; S. Koba, *Z historii lecznictwa...*, s. 122; S. Koba, *Łuszczkiewicz Stefan*, w: *Świętokrzyski...*, s. 299, 300.

60 APK, RGR, sygn. 10675, Lekarze więzienni; *Pamiętna...* 1870, s. 149; 1871, s. 55; 1872, s. 62; 1873, s. 62; 1874, s. 62; 1875, s. 63.

61 APK, ANPK, sygn. 11, k. 475, 476.

62 APK, RGK, sygn. 10419, k. 6–8, 16–18, 22–24, 28–30, 34–36, 44–46, 50–52, 56–58, 67–69, 75–77, 82–84; *Pamiętna...* 1888, s. 49, 50; 1889, s. 53; 1891, s. 59.

Od 25 kwietnia 1892 r. zastąpił go Stefan Dobrzański – pierwszy lekarz ze stałym angażem. Ukończył on uniwersytet w Bernie z nadaniem mu stopnia doktora medycyny, a następnie Wojskowo-Chirurgiczną Akademię w Sankt-Petersburgu, gdzie otrzymał tytuł lekarza. Na służbie państwowej pozostawał od 12 września 1877 r., a w Królestwie Polskim od 25 kwietnia 1892 r. Zanim w maju 1890 r. przybył do Kielc, sprawował obowiązki ordynatora Mikołajewskiego szpitala dla dzieci w Petersburgu. W Kielcach otworzył gabinet lekarski w swoim mieszkaniu przy ulicy Dużej. Leczył tam choroby wewnętrzne oraz choroby dzieci. Lekarzem w kieleckim zakładzie karnym pozostawał od kwietnia 1892 r. do lipca 1912 r., czyli ponad 20 lat. Jeden z więźniów politycznych wspominał, że Dobrzański miał dziwną metodę badania pacjentów – kazał aresztantom pokazywać język na odległość, co nie zawsze dawało prawidłową diagnozę. Zmarł w Kielcach pod koniec stycznia 1915 r.⁶³

1 sierpnia 1912 r. nowym lekarzem został Antoni Konczyński, pozostający na państwowej służbie w Królestwie Polskim od 1 sierpnia 1909 r. Lekarzem w kieleckiej placówce był do momentu jej ewakuacji do Warszawy w maju 1915 r.⁶⁴

Służbę lekarską w kieleckim więzieniu sprawowali głównie Polacy, do tego większość z nich była dobrze wykształcona. W początkowym okresie dochodziło do częstych zmian na stanowisku lekarza, dopiero od 1892 r. zakład miał stały etat.

Tabela 5: Lekarze kieleckiego więzienia w latach 1834–1915

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu	Wyznanie religijne
Jan Domagalski	1834-1848	b.d.
Julian Kalinka	24 maja 1848 – grudzień 1849	b.d.
Cezary Gralewski	grudzień 1849 – 1 maja 1856	b.d.
Władysław Ciepielowski	maj 1856 – 10 maja 1859	rzymsko-katolickie
Stefan Łuszczkiewicz	maj 1859 – czerwiec 1860	b.d.
Leon Chodakowski	11 lipca 1860 – listopad 1860	b.d.
Władysław Drzażdżyński	13 listopada 1860 – ?	b.d.
Feliks Ćwirko-Godecki	1 lipca 1879 – początek 1892	b.d.
Stefan Dobrzański	25 kwietnia 1892 – lipiec 1912	rzymsko-katolickie
Antoni Konczyński	1 sierpnia 1912 – maj 1915	rzymsko-katolickie

Źródło: zob. przypisy od 55 do 64

Lekarską służbę pomocniczą pełnili z kolei felczerzy. Ich obowiązki miały mniejszy zakres niż lekarzy, ale to oni zastępowali ich w razie nieobecności. Na podstawie dostępnych źródeł można stwierdzić, że funkcja ta była dosyć stabilna, bo na przestrzeni prawie 70 lat na posadzie felczera były tylko cztery osoby, co wyszczególnione zostało w tab. 6.

63 *Pamiętna...* 1894, s. 62, 63; 1896, s. 73; 1902, s. 71, 72; 1903, s. 114–117; 1904, s. 192–195; 1906, s. 166–169; 1907, s. 168–171; 1908, s. 172, 173; 1909, s. 174, 175; 1911, s. 140–141; 1912, s. 128, 129; „Gazeta Kielecka” 1890, nr 41, 61; 1915, nr 20; *Kieleccy bohaterowie...*, s. 103, 104.

64 APK, RGK, sygn. 10874, Raport...; *Pamiętna...* 1913, s. 132, 133.

Pierwszym felczerem kieleckiego więzienia, o którym są informacje, był Jan Czechowski. 20 grudnia 1846 r. nastąpiła jego nominacja, a pracę rozpoczął 13 stycznia 1847 r. Urodził się 27 grudnia 1825 r., zmarł 2 maja 1871 roku⁶⁵.

Dnia 22 maja 1871 r. na mocy rozporządzenia gubernatora kieleckiego felczerem został mianowany Samuel Binensztok. Był on wychowankiem szkoły felczerskiej. Nie wiadomo, jak długo piastował powyższe stanowisko. Pewnym jest, że w 1877 r. nadal pracował przy zakładzie karnym w Kielcach⁶⁶.

28 lutego 1883 r. posadę felczera przy kieleckim więzieniu objął Kazimierz Ufniarski. Edukację początkową otrzymał w domu. Na służbie państwowej pozostawał od 19 marca 1855 r., a w Królestwie Polskim od 15 lipca 1872 r. Obowiązki felczera wypełniał do października 1902 r.⁶⁷

Od 1 listopada 1902 r. etat felczera przejął jego syn Marcei. Ukończył państwową szkołę dla felczerów w Warszawie. Na służbę państwową w Królestwie Polskim wstąpił 1 listopada 1902 r., w więzieniu pracował do sierpnia 1914 r.⁶⁸

Po ewakuacji więzienia w sierpniu 1914 r. posada felczera została prawdopodobnie zlikwidowana, gdyż nie pojawia się ona w dokumentach.

Tabela 6: Felczerzy kieleckiego więzienia w latach 1847–1914

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu	Wyznanie religijne
Jan Czechowski	13 stycznia 1847 – 2 maja 1871	b.d.
Samuel Binensztok	22 maja 1871 – ?	b.d.
Kazimierz Ufniarski	28 lutego 1883 – październik 1902	rzymsko-katolickie
Marcei Ufniarski	1 listopada 1902 – sierpień 1914	rzymsko-katolickie

Źródło: zob. przypisy od 65 do 68

Kapelani

W czasach Królestwa Polskiego podejmowano działania, aby osadzonym w więzieniach zapewnić posługę religijną. Starano się o ustanowienie stałych więziennych kapelanów, którzy przez cały czas przebywaliby na terenie zakładów karnych. W praktyce kielecki kapelan więzienny dochodził z pobliskiego kościoła parafialnego. W tutejszej placówce co najmniej pięciu księży sprawowało obowiązki kapelana, co zostało stwierdzone na podstawie kilku dostępnych źródeł z lat 1850–1914. Ilustrują to dane zawarte w tabeli 7.

Pierwszym kapelanem kieleckiego więzienia, o którym są informacje, był ks. Józef Ćwikliński. Na dzień 1 lipca 1850 r. na pewno sprawował on te obowiązki. Urodził się 11 lutego 1817 r. w Kossowie, w cyrkule wadowickim. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Nauki początkowe pobierał w domu. Od 1829 r. uczęszczał do Szkoły Wojewódzkiej w Kielcach, później do kieleckiego gimnazjum, gdzie w 1835 r. ukończył pięć klas. W 1837 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Kielcach, a 25 lipca 1840 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Początkowo był w wikariacie przy kieleckiej kolegiacie. W

65 APK, ANPK, sygn. 11, k. 475, 476; APK, RGR, sygn. 10738, Lista...; sygn. 10739, k. 9; „Gazeta Kielecka” 1871, nr 35.

66 *Pamiętnik*... 1877, s. 35; „Gazeta Kielecka” 1871, nr 46.

67 *Pamiętnik*... 1884, s. 20; 1885, s. 28; 1886, s. 16; 1888, s. 49, 50; 1889, s. 53; 1891, s. 59; 1892, s. 78, 79; 1894, s. 62, 63; 1896, s. 73; 1902, s. 71, 72; 1903, s. 114–117.

68 APK, RGG, sygn. 10884, Spis pracowników...; *Pamiętnik*... 1904, s. 192–195; 1906, s. 166–169; 1907, s. 168–171; 1908, s. 172, 173; 1909, s. 174, 175; 1911, s. 140, 141; 1912, s. 128, 129; 1913, s. 132, 133.

1858 r. mianowano go kanonikiem honorowym kolegiaty kieleckiej, a w 1874 r. otrzymał tytuł honorowego prałata. Potem sprawował obowiązki proboszcza parafii Chęciny. Zmarł w 1894 r.⁶⁹

W sierpniu 1854 r. kapelanem został ks. Leopold Dobrzański. Urodził się 24 października 1831 r. we wsi Budziszowice k. Pińczowa w rodzinie ziemiańskiej. W latach 1841–1844 kształcił się w Pińczowie, następnie do 1847 r. w Radomiu, gdzie ukończył gimnazjum filologiczne. Potem przez rok przebywał u rodziców, przygotowując się do stanu duchownego. W październiku 1849 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Kielcach, które ukończył w 1853 r. Już jako alumn pracował w konsystorzu kieleckim jako kancelista, od 1853 r. jako protokolant, a od 28 października 1854 r., po otrzymaniu święceń kapłańskich, jako sekretarz kieleckiego konsystorza generalnego. W sierpniu 1854 r. powierzono mu posadę kapelana więzienia kryminalnego i szpitala powiatowego w Kielcach. W 1855 r. został ponadto wikariuszem kieleckiej kolegiaty, gdzie sprawował obowiązki urzędnika stanu cywilnego, a w następnym roku podkustozym kolegiaty i rządcą kościoła pw. św. Wojciecha w Kielcach. Wszystkie te funkcje zwolnił 16 lipca 1857 r., po czym przeniósł się z Kielc do Więclawic, gdzie przez 14 lat był proboszczem tamtejszej parafii. Od 15 lipca 1871 r. piastował podobne stanowisko w Wawrzeńczykach. 5 grudnia 1872 r. objął probostwo i dekanat w Będzinie. W 1876 r. został powołany na kieleckiego kaznodzieję, pozostając nadal w Będzinie. Nieco wcześniej otrzymał godność prałata. Po długiej chorobie zmarł 4 września 1903 r. w Będzinie, w wieku 72 lat, po blisko 50 latach kapłaństwa⁷⁰.

Od 1 października 1862 r. nowym kapelanem był ks. Adam Englisz. Urodził się on 16 października 1838 r. w rodzinie szlacheckiej. Po ukończeniu szkół elementarnych poszedł do Gimnazjum Gubernialnego w Radomiu, które ukończył w 1855 r. Wstąpił wówczas do kieleckiego seminarium, a dwa lata później przeniósł się do Akademii Duchownej w Warszawie, którą ukończył ze stopniem kandydata św. teologii w 1861 r. 20 października 1861 r. odebrał święcenia kapłańskie. Był profesorem Seminarium Duchownego w Kielcach a od 1862 r. kapelanem w tutejszym więzieniu. Około 1871 r. wyjechał z diecezji, opuszczając piastowane stanowiska. Na początku XX w. pracował w Warszawie jako nauczyciel religii. Tam też zmarł 26 listopada 1907 r.⁷¹

We wrześniu 1872 r. kapelanem więzienną objął ks. Paweł Oraczewski. Urodził się on 25 stycznia 1838 r. we wsi Morawica, w powiecie kieleckim. Pochodził z rodziny szlacheckiej. Nauki początkowe i średnie pobierał prywatnie. Studia odbył w Krakowie i w Paryżu. W latach 1849–1857 zwiedził Anglię, Hiszpanię, Algierię i kraje przedalpejskie. Po powrocie prowadził własne gospodarstwo rolne. Podczas powstania styczniowego za nieudostępnienie swych koni powstańcom był przez jakiś czas więziony. Uwolniono go wskutek wstawiennictwa właścicieli ziemskich z Sędziszowa. Po upadku powstania sprzedał swe dobra ziemskie Boleścice i Pawłowice, a otrzymane pieniądze rozdał ubogim. Od sierpnia 1868 r. przez rok mieszkał razem z rodzicami, a w październiku 1869 r. wstąpił do kieleckiego seminarium. Po trzech latach studiów teologicznych otrzymał święcenia kapłańskie 2 lipca 1872 r., a we wrześniu 1872 r. został przeznaczony do obsługi parafii kieleckiej, w tym do posady więziennego kapelana. Ponadto przez 30 lat spełniał obowiązki prokuratora parafii kieleckiej. W 1906 r. został mianowany kanonikiem kieleckim, a potem katedralnym. Kapelanem więziennym był

69 APK, RGR, sygn. 10738, Lista...; Archiwum Diecezjalne w Kielcach (ADK), Akta księży z XIX w., sygn. XC/20, k. 4, 22, 48, karta ks. Józefa Ćwiklińskiego.

70 APK, RGR, sygn. 10739, k. 9; ADK, Akta księży z XIX w., sygn. XD/7, k. 3, 37, 93, 96, Mowa na pogrzebie ś.p. księdza proboszcza i dziekana będzińskiego, prałata katedry kieleckiej, Leopolda Dobrzańskiego.

71 APK, ANPK, sygn. 11, k. 475, 476; ADK, Akta księży z XIX w., karta ks. Adama Englisza; ADK, Akta konsystorskie status cleri 1847–1929 r., sygn. OP-X/13, k. 188, 189.

co najmniej do 1908 r., gdyż nie ma źródeł mówiących o dalszym sprawowaniu przez niego tej funkcji. Ksiądz Paweł Oraczewski zmarł 10 stycznia 1916 r. w wieku 78 lat⁷².

W 1914 r. na posadzie kapelana był ks. Józef Kaczmarczyk. Nie wiadomo, od kiedy dokładnie pełnił te obowiązki. Urodził się on 18 kwietnia 1887 r. we wsi Wzdół, w powiecie kieleckim. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Początkowe nauki pobierał w szkole wiejskiej we Wzdole. Od 1900 r. uczył się w dwuklasowej szkole w Kielcach, a w 1902 r. przeszedł do gimnazjum w Pińczowie. Po ukończeniu czwartej klasy wstąpił do Seminarium Duchownego w Kielcach, które ukończył w 1909 r. 17 października 1909 r. odebrał święcenia kapłańskie. Wkrótce został wikariuszem w jednej z parafii w powiecie stopnickim. Jeszcze tego samego roku został przeniesiony na wikariat w Miechowie. Od 1910 do 1915 r. był wikariuszem katedry kieleckiej. Kapelanem w kieleckim więzieniu pozostawał do momentu jego ewakuacji w maju 1915 r.⁷³

Fragmentaryczność akt nie pozwala stworzyć dokładnej charakterystyki więzennych kapelanów. Ich liczba w Kielcach prawdopodobnie była większa niż pięciu duchownych przedstawionych wyżej. Wiadomo na pewno, że funkcja kapelana w kieleckim zakładzie karnym nie była stała, księża dochodzili tam w świąteczne dni i odprawiali nabożeństwo oraz przekazywali prawdy wiary.

Tabela 7: Kapelani w kieleckim więzieniu w latach 1850–1915

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu
Józef Ćwikliński	?
Leopold Dobrzański	sierpień 1854 – 16 lipca 1857
Adam Englisz	1 października 1862 – 1871
Paweł Oraczewski	wrzesień 1872 – 1908
Józef Kaczmarczyk	1914–1915

Źródło: zob. przypisy od 69 do 73

Nauczyciele

Utworzenie więziennej szkoły⁷⁴ w 1858 r. pociągnęło za sobą konieczność zatrudnienia nauczyciela, który by w niej pracował. Źródła archiwalne dosyć skąpo mówią o osobach piastujących to stanowisko. Tabela 8 przedstawia niepełne dane na temat nauczycieli pracujących przy kieleckiej placówce.

72 APK, RGK, sygn. 10419, k. 6–8, 16–18, 22–24, 28–30, 34–36, 44–46, 50–52, 56–58, 67–69, 75–77, 82–84; sygn. 10512, k. 13–15, 36–38, 58–60, 78–80, 113–115, 127–129, 142–144, 173–175, 186–188, 198–200, 216–218, 229–231; sygn. 10613, k. 6, 7, 21, 22, 31, 32, 41, 42, 55, 56, 65, 66, 74; 75, 86; 87, 99, 100, 109, 110, 120, 121, 129, 130; sygn. 10793, k. 1–3, 28–30, 68–70, 98–100, 128–130, 155–157, 183–185, 210–212, 237–239, 264–266, 295–297, 323–325; ADK, Akta księży z XIX w., sygn. XO/13, k. 1; *Pamiętajna...* 1902, s. 71, 72; „Gazeta Kielecka” 1916, nr 8; „Ziemia Kielecka” 1916, nr 3.

73 APK, RGK, sygn. 10884, Spis pracowników...; ADK, Akta księży z XIX w., sygn. XK/2, k. 1, 2; „Gazeta Kielecka” 1914, nr 79.

74 Nie wiadomo dokładnie, jakich przedmiotów uczono w szkole. Można przyjąć, że były one podobne do tych ustanowionych ukazem carskim z 11 września 1864 r. Wówczas to zorganizowano szkołę elementarną jednoklasową o 4-letnim cyklu nauczania i dwuklasową o cyklu 5-letnim. We wszystkich szkołach elementarnych wprowadzono naukę religii według krótkiego katechizmu właściwego wyznania, modlitw i historii biblijnej, czytania druków i rękopisów w języku ojczystym uczniów, arytmetyki w zakresie czterech działań oraz miar, wag i pieniędzy używanych w cesarstwie i królestwie (szkolna biblioteka więzienna posiadała książki do nauki arytmetyki i gramatyki, różne słowniki, Biblię, a także kilka książek z zakresu literatury). Mogła być też włączona nauka czytania i pisania w języku rosyjskim i polskim. W

Pierwszym nauczycielem został mianowany 1 grudnia 1858 r. Józef Czerwiński (ur. 12 lutego 1821 r.), a 1 stycznia 1859 r. rozpoczął pracę⁷⁵.

Nauczycielem szkoły więziennej był też Józef Markow, który zakończył służbę 13 września 1870 r. Równocześnie był nauczycielem w kieleckiej męskiej szkole podstawowej. We wrześniu 1870 r. Markow został przeniesiony na posadę nauczyciela do szkoły podstawowej we wsi Książ Wielki w powiecie miechowskim⁷⁶.

Nie jest znana data rozpoczęcia pracy przez Henryka Jeziorowskiego. Podobnie jak Markow zatrudniony był równocześnie w kieleckiej męskiej szkole podstawowej. Trwało to do 24 grudnia 1874 r., kiedy został on nauczycielem szkoły podstawowej we wsi Czarnów nieopodal Kielc⁷⁷.

31 grudnia 1874 r.⁷⁸ zastąpił go Henryk Pęczalski, nauczyciel przy kieleckiej męskiej szkole podstawowej. Później – do 14 sierpnia 1880 r. – obowiązki więziennego nauczyciela spełniał Karol Goch, po czym posadę przyjął Józef Adamski⁷⁹.

Dosyć długo nauczycielem był Krystian Amstier. Funkcję tę sprawował co najmniej od 1885 do 1895 r.⁸⁰. Po nim obowiązki objął Aleksander Wizirakin. Na pewno już w 1898 r. był nauczycielem więziennym i pozostał nim do czerwca 1901 r.⁸¹.

Od 13 czerwca 1901 r. powyższą posadę przy kieleckim zakładzie karnym dostał Józef Drobik i utrzymywał ją pewnością do 1908 r.⁸². Z okresu poprzedzającego wybuch I wojny światowej wiadomo niewiele. Jest jedynie informacja, że w 1914 r. nauczycielem był Wasyl Skworuow⁸³.

Jak widać, posada nauczyciela w kieleckim więzieniu nie była stabilna. Nauczyciele nie byli zatrudnieni na stałe w zakładzie karnym, ale dochodzili do niego o wyznaczonych porach, aby poprowadzić zajęcia dla małoletnich aresztantów. Obowiązki w więzieniu dzielili z pracą w szkołach na terenie miasta. Tak było w przypadku co najmniej trzech nauczycieli, ale prawdopodobnie podobna sytuacja była z pozostałymi osobami piastującymi tę posadę.

dwuklasowej szkole elementarnej dodawano tymczasem praktyczne wiadomości o gospodarstwie wiejskim i rachunkowości, a w miastach na temat miejscowych gałęzi przemysłu i rzemiosła. Od roku szkolnego 1872/1873 obowiązkowe stało się uczenie języka rosyjskiego; APK, RGK, sygn. 10272, k. 4-6; sygn. 10312, k. 3-4; sygn. 10833, Spis przedmiotów znajdujących się w kieleckim więzieniu w 1910 roku; R. Kucha, *Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864-1914*, Lublin 1982, s. 109, 111.

75 APK, ANPK, sygn. 11, k. 475, 476.

76 APK, RGK, sygn. 10272, k. 1.

77 APK, RGK, sygn. 10289, k. 1.

78 Tamże, k. 2.

79 APK, RGK, sygn. 10360, k. 3.

80 APK, RGK, sygn. 10419, k. 6-8, 16-18, 22-24, 28-30, 34-36, 44-46, 50-52, 56-58, 67-69, 75-77, 82-84; sygn. 10512, k. 13-15, 36-38, 58-60, 78-80, 113-115, 127-129, 142-144, 173-175, 186-188, 198-200, 216-218, 229-231; sygn. 10613, k. 6, 7, 21, 22, 31, 32, 41, 42, 55, 56, 65, 66, 74, 75, 86, 87, 99, 100, 109, 110, 120, 121, 129, 130.

81 APK, RGK, sygn. 10664, k. 7, 8, 19, 20, 33, 34, 46, 47, 60, 61, 72, 73, 86, 87, 99, 100, 112, 113, 126, 127, 140, 141, 154, 155; sygn. 10717, k. 4, 5, 32, 33, 66, 67, 98, 99, 131, 132, 163, 164, 195, 196, 227, 228, 260, 261, 291, 292, 323, 324, 355, 356; sygn. 10730, k. 2, 3, 19, 20, 36, 37, 65, 66, 82, 83, 101, 102, 118, 119, 135, 136, 152, 153, 168, 169, 185, 186, 202, 203.

82 APK, RGK, sygn. 10730, k. 2, 3, 19, 20, 36, 37, 65, 66, 82, 83, 101, 102, 118, 119, 135, 136, 152, 153, 168, 169, 185, 186, 202, 203; sygn. 10793, k. 2, 3, 29, 34, 69, 70, 99, 100, 129, 130, 156, 157, 184, 185, 211, 212, 238, 239, 265, 266, 296, 297, 324, 325; *Pamiętna...* 1902, s. 71, 72.

83 APK, RGK, sygn. 10884, Spis pracowników...

Tabela 8: Nauczyciele w kieleckim więzieniu w latach 1858–1914

Imię i nazwisko	Okres sprawowania urzędu
Józef Czerwiński	1 stycznia 1859 – ?
Józef Markow	? – 13 września 1870
Henryk Jeziorowski	? – 24 grudnia 1874
Henryk Pęczalski	31 grudnia 1874 – ?
Karol Goch	? – 14 sierpnia 1880
Józef Adamski	14 sierpnia 1880 – ?
Krystian Amstier	1885 – 1895
Aleksander Wizirakin	? – czerwiec 1901
Józef Drobik	13 czerwca 1901 – ?
Wasył Skworuow	1914

Źródło: zob. przypisy od 75 do 83.

Zarobki, nagrody i odznaczenia

Ważną kwestią było zapewnienie służbie więziennej odpowiednich zarobków za pracę. Ich wysokość do 1859 r. nie jest znana, natomiast po tym roku szczegółowe dane przedstawia tabela 9. Najmniej informacji na temat zarobków odnaleziono w przypadku niższej służby więziennej, a także pracowników niezatrudnionych na stałe w administracji kieleckiego zakładu karnego.

Ze sprawą zarobków jest związana ciekawa sprawa felczera więziennego Jana Czechowskiego. Starał się on w marcu 1856 r. o podwyższenie rocznej płacy z 30 do 75 rubli (dotychczasowa płaca była dramatycznie niska, a nie jest wiadomym, czy felczerzy więzienni posiadali dodatkowe zatrudnienie). Jego podanie poparli więźniowie, twierdząc, że felczer udziela natychmiastowej pomocy, zarówno w dzień, jak i w nocy. Poparcia udzielił też naczelnik powiatu kieleckiego i Rząd Gubernialny Radomski, uważając, że Czechowski powinien zarabiać co najmniej tyle samo, ile zarabiają felczerzy w Radomiu i Chęcinach (60 rubli), a mający mniej osób pod opieką. Jednak Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych odrzuciła podanie, udowadniając felczerowi niewielkie nadużycia finansowe w pełnieniu jego pracy. W lutym 1858 r. Czechowski napisał kolejne pismo o podwyżkę, które poparł od razu naczelnik powiatu kieleckiego, wyjaśniając, że sprawa o nadużycia była jedynym uchybieniem w pracy Czechowskiego. Pod podaniem podpisał się też nadzorca więzienia Antoni Łukasiewicz. 4 stycznia 1859 r. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych przesała odpowiedź do Rządu Gubernialnego Radomskiego, że wyraża zgodę na podwyższenie pensji dla Czechowskiego do 60 rubli rocznie. Przedstawiona powyżej sprawa może świadczyć o tym, że o podwyżkę zarobków było niezwykle trudno. Mimo niemal wzorowej służby Czechowskiego dopiero po trzech latach wydano postanowienie o podniesieniu jego rocznej pensji. Można jednak sądzić, że wyższa służba więzienna, jak naczelnicy, ich pomocnicy, pisarze czy lekarze, łatwiej mogła otrzymać podwyżkę⁸⁴.

84 APK, RGR, sygn. 10676, Akta Jana Czechowskiego.

Tabela 9: Zarobki (w rublach srebrnych) pracowników kieleckiego więzienia w latach 1859–1915

Pracownik										
Rok	Naczelnik	Pomocnik	Drugi pomocnik	Pisarz	Lekarz	Felczer	Kapelan	Nauczyciel	Starszy strażnik	Inni strażnicy
1859	375	-	-	150	150	30	75	b.d.	90	65-75
1864	450	-	-	150	150	60	75	90	120	75-100
1874	b.d.	-	-	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	90	b.d.	b.d.
1879	b.d.	-	-	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	120	75–100
1885	650	-	-	300	225	150	125	b.d.	250	180–200
1889	800	400	-	300	225	150	125	150	300	180–240
1894	800	400	-	300	225	150	125	150	300	180-240
1895	800	400	-	300	350	200	125	150	300	180–240
1898	800	400	-	300	350	200	125	150	300	180–240
1900	800	400	-	300	350	200	125	150	300	180–240
1901	800	400	-	300	350	200	125	150	300	180–240
1902	800	400	-	300	350	200	125	150	300	180–240
1903	800	400	-	300	350	200	125	150	300	180–240
1904	800	400	-	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1906	800	400	-	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1907	800	400	-	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1908	800	400	-	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1909	800	400	b.d.	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1911	800	400	b.d.	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1912	1200	600	600	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1913	1200	700	600	300	350	200	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.
1914	1200	700	600	300	350	200	125	150	300	240
1915	1200	700	600	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	b.d.	300	240

Źródło: APK, ANPK, sygn. 11, k. 225, 475, 476; APK, RGK, sygn. 10289, k. 2; sygn. 10320, k. 4, 21; sygn. 10419, k. 5–64; sygn. 10512, k. 7–143; sygn. 10589, k. 1–109; sygn. 10613, k. 5–133; sygn. 10664, k. 3–153; sygn. 10717, k. 1–197; sygn. 10730, k. 1–210; sygn. 10760, k. 1–371; sygn. 10793, k. 1–335; sygn. 10874, Raport o zarobkach pracowników kieleckiego więzienia na dzień 13 maja 1915 roku; sygn. 10884, Spis pracowników...; *Pamiętnaja...* 1903, s. 114–117; 1904, s. 192–195; 1906, s. 166–169; 1907, s. 168–171; 1908, s. 172, 173; 1909, s. 174, 175; 1911, s. 140, 141; 1912, s. 128, 129; 1913, s. 132, 133.

Z zarobkami związana jest ponadto sprawa odznaczeń, orderów i medali, które mogli otrzymywać pracownicy więzień. Prawdopodobnie każde odznaczenie wiązało się z uzyskaniem jakiejś nagrody pieniężnej. W kieleckim więzieniu wielu pracowników posiadało różnego rodzaju odznaczenia. W większości pochodziły one z ich poprzedniej służby, np. w wojsku. Zdarzały się jednak przypadki, że otrzymywali je już jako członkowie administracji zakładu karnego. Tabela 10 przedstawia niektórych nagrodzonych pracowników więzienia.

Niższa służba więzienna, czyli strażnicy, nie otrzymywała tak ważnych odznaczeń. Zwykle były to medale za kilkuletnią służbę w więzieniu lub nagrody pieniężne za wzorową pracę.

W 1881 r. sześciu strażników otrzymało dodatkowe wynagrodzenie, prawdopodobnie za długoletnią służbę. Najmniejszą kwotą było 31 rubli i 25 kopiejek. Jeden ze strażników otrzymał 60 rubli, natomiast dwóch po 80 rubli, a dwaj inni po 160 rubli⁸⁵.

W 1888 r. dwaj strażnicy otrzymali stałą podwyżkę rocznych zarobków. Stało się to, ponieważ pracodawali oni w więziennej służbie ponad 10 lat. W czerwcu tego roku jednemu podwyższono pensję ze 180 na 240 rubli, natomiast drugiemu z 200 na 240 rubli⁸⁶.

Strażnicy otrzymywali także, oprócz pieniędzy, odznaczenia. Działo się to po wzorowym przepracowaniu przez nich dłuższego okresu w więzieniu. W lipcu 1892 r. dwóch dozorców dostało srebrne medale z napisem: „Za nieskazitelną służbę w więziennej straży”. W 1896 r. wytypowano czterech strażników do otrzymania powyższej nagrody, a w 1901 r. dwóch⁸⁷.

Wraz z upływem czasu wrastały zarobki więziennej administracji w Kielcach. Najbardziej rosły pensje naczelników i ich pomocników. Najniższe roczne zarobki mieli kapelani i nauczyciele, a więc osoby niezatrudnione na stałe w zakładzie karnym. Wielu pracowników więzienia posiadało ponadto różnego rodzaju medale i odznaczenia. Można powiedzieć, że niektórzy byli nawet ich kolekcjonerami, jak np. naczelnik Paweł Sirotkin czy lekarz Stefan Dobrzański.

Tabela 10: Odznaczenia nadane pracownikom kieleckiego więzienia

Imię i nazwisko, posada	Odznaczenia
Michał Chrostowski nadzorca	- ciemnobrązowy medal na pamiątkę wojny 1853–1856 r. - order św. Stanisława III klasy
Antoni Łukaniewicz nadzorca	- order św. Stanisława III klasy
Baltazar Janicki naczelnik	- brązowy medal na pamiątkę wojny 1877–1878 r.
Konrad Raczko naczelnik	- srebrny medal za obronę Sewastopola - order św. Stanisława III klasy
Mikołaj Grecki naczelnik	- srebrny medal na pamiątkę panowania cara Aleksandra III

85 APK, RGK, sygn. 10536, k. 39.

86 APK, RGK, sygn. 10505, k. 2–4.

87 Tamże, sygn. 10570, k. 3, 4, 62; sygn. 10622, k. 16; sygn. 10744, k. 32, 46.

Michał Georgiew naczelnik	- srebrny medal na pamiątkę panowania cara Aleksandra III - order św. Stanisława III klasy
Paweł Sirotkin naczelnik	- order św. Stanisława III klasy - order św. Anny III stopnia - srebrny medal na pamiątkę panowania cara Aleksandra III - ciemnobrązowy medal za pracę podczas pierwszego powszechnego spisu ludności z 1897 r.
Konstantyn Chlebowski pomocnik	- brązowy medal za zwalczanie polskiego powstania 1863–1864 r.
Kornel Połnomocnyj pomocnik	- brązowy medal na pamiątkę wojny 1877–1878 r.
Feliks Ćwirko-Godecki lekarz	- order św. Stanisława III klasy
Stefan Dobrzański lekarz	- order św. Stanisława III klasy - srebrny medal na pamiątkę panowania cara Aleksandra III - order św. Anny III stopnia z mieczami
Antoni Konczyński lekarz	- brązowy medal na pamiątkę trzechsetletniego panowania dynastii Romanowów
Kazimierz Ufniarski felczer	- ciemnobrązowy medal na pamiątkę wojny 1853–1856 r. - brązowy medal za zwalczanie polskiego powstania 1863–1864 r.

Źródło: APK, RGK, sygn. 10869, Raport warszawskiego generał-gubernatora z 20 listopada 1913 r.; *Pamiatnaja...* 1886, s. 16; 1888, s. 49, 50; 1889, s. 53; 1892, s. 78, 79, 86; 1903, s. 114–119; 1904, s. 192–195; 1906, s. 166–169; 1909, s. 174–177; 1913, s. 132, 133; „Gazeta Kielecka” 1882, nr 64.

Zakończenie

Jak zostało już wspomniane, ciężko jest całościowo omówić kwestię pracowników kieleckiego więzienia w latach 1826–1918. Niekompletność akt i trudności z rozczytaniem często niestarannego pisma rosyjskiego nie pozwoliły na dokładne ujęcie tematu. Wymiernym wynikiem pracy badawczej jest na pewno częściowe uporządkowanie pracowników zakładu karnego pod względem chronologicznym. Sporządzone listy osób zajmujących różne stanowiska w więzieniu mogą być wstępem do dalszych badań (istnieje prawdopodobieństwo, że teczki osobowe pracowników mogą znajdować się w archiwach rosyjskich).

Wśród pracowników najważniejszą rolę odgrywali nadzorcy (od 1880 r. nazywani naczelnikami), którzy kierowali zakładem karnym, mając w późniejszym czasie (koniec XIX i początek XX w.) do dyspozycji pomocników. Do momentu wybuchu powstania styczniowego na czele więzienia stali polscy nadzorcy, co po upadku tego zrywu wyzwolenczego zmieniło się na rzecz Rosjan. Od tej pory placówką zarządzali głównie Rosjanie, często mało kompetentni i nieprzejmujący się zbyt mało działaniem na rzecz więzienia i aresztantów.

Do momentu ustanowienia stanowiska pomocnika naczelnika to pisarz zajmował się pomocą zarządcy i zastępował go w razie nieobecności. Sporządzał on także więzienną dokumentację. Lekarze i felczerzy byli odpowiedzialni za zdrowie

aresztantów. Kapelani zajmowali się posługą religijną, a nauczyciele – przekazywaniem wiedzy małoletnim aresztantom. Najliczniejszą grupę wśród pracowników stanowili strażnicy, którzy mieli za zadanie pilnować porządku wewnątrz, jak i na zewnątrz zakładu karnego.

Więzienie kieleckie, istniejące od 1826 r., pod rosyjskim zwierzchnictwem znajdowało się do początków I wojny światowej. W czasie pierwszego roku działań wojennych doszło do tymczasowej ewakuacji zakładu karnego, kiedy miasto od 19 sierpnia do 11 września 1914 r. znajdowało się pod panowaniem Austriaków. Przez krótki okres, od końca września do początków listopada 1914 r., zarząd nad więzieniem sprawowały władze polskie. 5 listopada 1914 r. Rosjanie powrócili do placówki, a ostateczna ewakuacja nastąpiła 12 maja 1915 r.⁸⁸. Wówczas więzienie ponownie trafiło w ręce Austriaków, a w listopadzie 1918 r. placówkę przekazano władzom polskim⁸⁹.

Po zakończeniu I wojny światowej zdecydowano się utrzymać zakład karny przy ulicy Zamkowej. Funkcjonował on do momentu wybuchu kolejnej wojny w 1939 r., kiedy więzienie zostało ewakuowane. Obiekt przejęły wówczas oddziały Wehrmachtu i urządzono w nim tymczasowy obóz jeniecki. Po przekazaniu placówki w ręce gestapo (26 października 1939 r.) zmieniono jej nazwę na Niemiecki Zakład Karny. 15 stycznia 1945 r. więzienie w Kielcach zajęli żołnierze Armii Czerwonej, a po zakończeniu działań wojennych przeszło w ręce polskie⁹⁰.

W latach powojennych więzienie kieleckie funkcjonowało w ramach typowego aresztu śledczego. W okresie od października 1980 r. do kwietnia 1981 r. trwały przenosiny zakładu karnego z ulicy Zamkowej do nowego obiektu, zlokalizowanego w dzielnicy Piaski. Budynki powięziennicze przejęło Muzeum Narodowe i Pracownia Konserwacji Zabytków. W 1995 r. urządzono tam Muzeum Pamięci Narodowej, ale po kilku latach funkcjonowania zlikwidowano je. Obecnie w zrewitalizowanych budynkach powięzienniczych mieści się m.in. Ośrodek Myśli Patriotycznej i Obywatelskiej oraz Instytut Designu⁹¹.

88 E. Kosińska, T. Kosiński, *Kielce w pierwszym roku Wielkiej Wojny*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1989, t. 15, s. 231–255.

89 K. Urbański, *Więzienie kieleckie w latach 1918–1939*, „Z Pola Walki” 1981, nr 1, s. 141.

90 M. Michalski, *Historyczny zarys kształtowania się warunków wykonywania kary pozbawienia wolności na obszarze obecnego województwa świętokrzyskiego*, Kielce 2005, s. 143, 144, 149, 152.

91 Ł. Stefański, „Więzienie w Kielcach...”, s. 157.

Łukasz Stefański

Kielce Prison's Personnel in the Years 1826-1918

In 1815 Kielce was part of the Polish Kingdom under the authority of Russia. Since then, the Russian criminal legislation was in force and issues related to the prison system were discussed in various acts and special instructions, which stipulated, inter alia, the type of personnel employed in prisons.

The instruction of 1823 defined the following composition of prison service: supervisor, physician, surgeon (in the instruction of 1859 referred to as field surgeon performing simple operations), guards, chaplain and writer. Prisons were managed by supervisors (after 1880 referred to as heads). Until the outbreak of the January Uprising prisons were managed by many competent supervisors, including a large number of Poles. However, during the repressions after the uprising the tsarist authorities decided to remove Poles from all senior positions and replace them with Russian officials, who often lacked proper qualifications.

In Kielce, until the January Uprising, the prison (established in 1826) was managed by Poles and later mainly by Russians. In 1887, the function of head's assistant was established and in 1909 the position of second assistant. Until then, heads of prison were assisted by prison writers, who assumed their role during the heads' absence in prison and who also dealt with different kinds of documentation. Guards constituted the largest group of prison employees. Their main task included policing inside and outside prison. The number of guards grew steadily and in the early 20th century female guards were introduced in female prison wards.

Sick detainees were taken care of by physicians, who initially acted as additional prison service. However, at the end of the 19th century they became part of permanent prison staff. Medical auxiliary services comprised the so-called feldshers, health care professionals whereas religious services were rendered by chaplains, who on selected days visited a prison from a nearby parish church. In the middle of the 19th century, a position of teacher working in a prison elementary school for minor offenders was established in the Kielce prison. The positions of chaplain and teacher were not permanent and usually were combined with other full-time duties.

Key words: prison, Kielce, Polish history of the 19th century

Antoni Pawłowski (Kielce)

Sportowcy spod znaku SHL

Narodziny klubu

W 1928 r. przy Hucie „Ludwików” w Kielcach powstał Robotniczy Klub Sportowy. Nie rozwinął jednak działalności z powodu braku pieniędzy na zakup sprzętu sportowego. Pięć lat później, gdy przed zakładami zaczęły się rysować perspektywy rozwoju, ponownie przystąpiono do organizowania życia sportowego. Powstał wówczas Klub Sportowo-Oświatowy Ludwików, którego statut zatwierdzono 1 sierpnia 1934 r. Do 1939 r. w klubie działały sekcje piłki nożnej, boks, lekkiej atletyki i tenisa.

Pierwszym prezesem klubu został Edward Skoczylas, a kolejnymi: Paweł Kania, inż. Gwidon Maro i Stanisław Bucki. W 1939 r. wybrano ostatecznie przed wybuchem wojny władze klubu. Na czele zarządu stanął inż. Stefan Pragłowski, konstruktor prototypu samochodu osobowego, który miał być produkowany w Hucie „Ludwików”. Wiceprezesami wybrano Pawła Kanię i Stanisława Słomnickiego, funkcję sekretarza powierzono Stanisławowi Plewniakowi, a kierownikiem drużyny piłkarskiej został Tadeusz Wikło. Ten pięcioosobowy zarząd wykazywał dużą aktywność, przerwana, niestety, przez najazd hitlerowskich Niemiec na Polskę z zachodu i Związku Radzieckiego ze wschodu.

W okresie międzywojennym piłkarze Ludwikowa uczestniczyli w rozgrywkach podokręgu kieleckiego, a w sezonie 1938/1939 występowali w klasie „B” Krakowskiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej, rywalizując z zespołami Górnika Zagnańsk, Żydowskiego Klubu Sportowego Makkabi Kielce i Związku Strzeleckiego z Ostrowca Świętokrzyskiego. Rozgrywki te nie zostały dokończone z powodu wybuchu wojny. Czołowymi zawodnikami drużyny piłkarskiej byli: Stanisław Trzaska, Marian Nowak, Mieczysław Sowiński, Mieczysław Ziental, Józef Wenus, Józef Górski (podczas wojny żołnierz armii generała Władysława Andersa, uczestnik bitwy o Monte Cassino) i zwany przez kibiców „Marcelkiem” Jan Korduba oraz pozyskani z kieleckiego Strzelca – Bolesław Kaczmarski, Tadeusz Orawiec i Bolesław Janowski. Pod koniec lat trzydziestych drużyna Ludwikowa przejęła prymat w Kielcach, o czym świadczy m.in. zwycięstwo nad lokalnym rywalem Granatem 3:2. Mecz odbył się 1 maja 1938 r. na boisku WKS (dziś stadion Korony przy ulicy Szczepaniaka), a bramki dla zwycięzców zdobyli: Józef Górski, Mieczysław Ziental i Nowocień. Piłkarze Ludwikowa coraz częściej reprezentowali Kielce, nawet w meczach międzynarodowych. W spotkaniu z „Belgijskimi Diabłami”, które odbyło się 26 maja 1938 r. w Kielcach na stadionie WKS, wystąpili: Marian Nowak, Jan Korduba, Mieczysław Ziental i Józef Górski, a rezerwowym zawodnikiem był Bolesław Kaczmarski. Spotkanie wygrali goście 3:1, w których zespole grało aż dziewięciu byłych i aktualnych reprezentantów Belgii.

Piękną kartą w kronikach kieleckiego sportu była wizyta w mieście nad Silnicą piłkarzy Gedanii z Wolnego Miasta Gdańska, szykanowanych w portowym mieście przez hitlerowskie bojówki. Przyjechali do Kielc na zaproszenie prezesa Kieleckiego Podokręgu Piłkarskiego majora Jana Cudka (został zamordowany w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu 16 października 1942 r.), by zmierzyć się z reprezentacją miasta. Mecz rozegrany 29 czerwca 1939 r. na stadionie Miejskiego Ośrodka Wychowania Fizycznego przy ulicy 3 Maja 8 (dziś ks. Piotra Ściegiennego) był nie tylko sportowym widowiskiem obserwowanym przez trzy tysiące widzów, ale również manifestacją

patriotyczną kielczan, którzy owacyjnie powitali gdańszczan. Po spotkaniu wygranym przez gości 6:2 rozentuzjzmowani kieleccy sympatycy futbolu wzięli na ramiona zawodników Gedanii, manifestując w ten sposób swoje uczucia do rodaków z Wybrzeża. W meczu uczestniczyło pięciu graczy Ludwikowa: Bolesław Janowski, Bolesław Kaczmarewski, Jan Korduba, Marian Nowak i Mieczysław Ziental, zdobywca jednej z dwóch bramek dla gospodarzy. Na trybunie honorowej obecny był sędziwy prezydent Kielc, 75-letni Stefan Artwiński, kilka miesięcy później zamordowany przez hitlerowskich najeźdźców w podkieleckim lesie.

W sekcji bokserskiej czołową postacią był sprowadzony z Częstochowy Edward Berg. W 1936 r. zawodnik Ludwikowa zdobył w wadze lekkiej mistrzostwo okręgu lubelskiego, do którego należały kieleckie kluby. Na ringu w Lublinie Berg dosłownie zmiatał z ringu rywali, wygrywając wszystkie trzy walki przed czasem. Sukces ten powtórzył rok później. Dysponował nokautującym ciosem, o czym przekonał się m.in. Słazak Świder podczas meczu Ludwikowa z BKS Nowy Bytom. Berg już w pierwszej rundzie znokautował zawodnika gości, którego nieprzytomnego zniesiono z ringu. Czołowym zawodnikiem sekcji był też Stanisław Widerski, który w grudniu 1934 r. wywalczył tytuł mistrzowski w wadze półciężkiej w pierwszych w historii Kielc mistrzostwach miasta, a w 1936 r. został wicemistrzem. W pierwszych powojennych latach Stanisław Widerski był wiceprezydentem Kielc. W licznej grupie juniorów Ludwikowa trenował m.in. 16-letni wówczas Zygmunt Sikora, po wojnie znany działacz bokserski, dzięki któremu w 1958 r. Leszek Drogosz wrócił na stałe z Łabęd do rodzinnego miasta.

Wśród lekkoatletów Ludwikowa wyróżniał się długodystansowiec Zygmunt Górnicki, startujący z powodzeniem w popularnych Przełajowych Biegach Narodowych. W takim właśnie biegu, 3 maja 1939 r. wywalczył w Kielcach drugie miejsce na dystansie 5 kilometrów w stawce 110 zawodników. Do czołowych lekkoatletów Kielc należeli również: sprinter Bucior, czterystumetrowiec Staroń, specjalizujący się w pchnięciu kulą i rzucie dyskiem Fert oraz oszczepnik Pańka.

Klub prowadził także działalność oświatową i krajoznawczą, organizując wycieczki w Góry Świętokrzyskie. Wybudowano też boisko sportowe w okolicach ulicy Robotniczej, na którym organizowano zawody sportowo-rekreacyjne dla pracowników zakładu i ich rodzin.

Olimpijczyk, mistrz Europy, mistrzowie Polski

Po zakończeniu II wojny światowej przedwojenni działacze i zawodnicy reaktywali w 1945 r. klub sportowy, który do 1948 r. nosił nazwę Ludwików, następnie Stal SHL (1949–1956), a od 1957 r. SHL. W lipcu 1973 r. doszło do połączenia zakładowych klubów sportowych SHL i Iskry. W ich miejsce powstało Kieleckie Stowarzyszenie Sportowe KORONA.

W powojennym okresie (1945–1973) zawodnicy spod znaku SHL zapisali piękną kartę w historii kieleckiego sportu. Z tego klubu wywodzi się pierwszy w kronikach Kielc olimpijczyk, pięściarz Leszek Drogosz (Helsinki, 1952). Wychowanek pioniera kieleckiego boks, trenera Jana Szczygłowskiego, w 1953 r. w Poznaniu z zielonym emblematem SHL na białej koszulce zdobył swój pierwszy z ośmiu tytułów mistrza Polski. W tym samym roku, wygrywając na warszawskim ringu kolejno cztery walki, został mistrzem Europy! Miał dopiero dwadzieścia lat!

Olimpijczykami byli również pracujący w Kieleckich Zakładach Wyrobów Metalowych (taką nazwę nosiła Huta Ludwików” po II wojnie światowej, od 1968 r. FSS Polmo-SHL) bracia Ryszard i Zbigniew Gawiorowie. Uczestniczyli w Zimowych Igrzyskach Olimpijskich w Grenoble (1968) i Sapporo (1972). Byli saneczkarzami, a ponieważ tej dyscypliny nie było na sportowej mapie Kielc, reprezentowali barwy klubów z Krynicy,

Krakowa i Zakopanego. W Grenoble bracia Gawiorowie zajęli szóste miejsce w wyścigu dwójek wśród czternastu rywalizujących załóg. Rok wcześniej w austriackim Konigssee zdobyli brązowy medal na mistrzostwach Europy, a w 1969 r. byli mistrzami Polski.

Mistrzami Polski byli też wychowankowie trenera Mieczysława Meli – kolarze szosowi Franciszek Kosela (il. 1) i Marian Forma (il. 2), a do ścisłej krajowej czołówki należał również Jan Baćkowski. Kolarze SHL reprezentowali Polskę na mistrzostwach świata i w wielu międzynarodowych wyścigach, nie tylko na szosach niemal całej Europy, ale również w Algierii, Maroku, Mongolii, a nawet Wenezueli! Wygrywali silnie obsadzone wyścigi, m.in. Pasmem Gór Świętokrzyskich, Małopolski Wyścig Górski, Wyścig o Puchar Karkonoszy, Wyścig o Puchar Ministra Obrony Narodowej. Kosela, Forma i Baćkowski byli w kadrze olimpijskiej, pierwszy na rzymskie igrzyska (1960), drugi na meksykańskie (1968), trzeci na monachijskie (1972). Byli jednak zawodnikami z... „kieleckiej prowincji”, choć na olimpijskie nominacje swoimi wynikami w wielu wyścigach w pełni zasłużyli. Przed górskimi mistrzostwami w Wiśle trener kadry narodowej Zygmunt Wisznicki powiedział do Koseli: „Franek, jak wygrasz, pojedziesz do Rzymu”. Dwudziestoletni Kosela w imponującym stylu wygrał wyścig o górskie mistrzostwo Polski, wyprzedzając na finiszowych metrach Bogusława Fornalczyka, a jego plecy oglądali także: Józef Gawliczek, Stanisław Gazda, Jan Kudra i inni zawodnicy z krajowej czołówki. Do stolicy Włoch kielecki kolarz jednak nie pojechał... Forma w roku olimpijskim (1968) odniósł wiele sukcesów, m.in. wygrał Małopolski Wyścig Górski, Pasmem Gór Świętokrzyskich, wyścig etapowy w Bieszczadach, zdobył Puchar Karkonoszy, zajął drugie miejsce w wyścigu dookoła Dolnej Austrii, a w 12-etapowym jubileuszowym XXV Tour de Pologne, który liczył 1757 kilometrów, w końcowej klasyfikacji był drugi, ustępując łodzianinowi Janowi Kudrze zaledwie o 27 sekund! Natomiast Baćkowski w 1971 r. z powodzeniem startował w 10-etapowym wyścigu dookoła Maroka, zajmując w klasyfikacji generalnej siódme miejsce i wygrywając w efektywnym stylu etap z Safi do El Jadida. Odniósł też zwycięstwa w Kryterium Asów w Katowicach, ogólnopolskim wyścigu ulicznym w Płocku i nocnym kryterium w Casablance, a w XV Wyścigu płk. Skopenki był najaktywniejszym kolarzem i trzecim w końcowej klasyfikacji. Kielce już w tamtych latach mogły więc mieć kolejnych olimpijczyków spod znaku SHL.

Leszek Drogosz na ramionach kibiców

Sekcja bokserska Ludwikowa wznowiła działalność już w 1945 r. za sprawą pracownika fabryki Wilhelma Stańka i przedwojennego pięściarza kieleckiego WKS i Granatu Stanisława Kulczyckiego, który został jej pierwszym szkoleniowcem i jeszcze do końca 1948 r. z powodzeniem występował w ringu. Świadczy o tym najlepiej powojenny bilans jego walk: trzynaście zwycięstw, w tym sześć przez nokaut i tylko dwie porażki.

Warto wspomnieć, że działacze Ludwikowa zorganizowali pierwszy po wojnie mecz bokserski w Kielcach, zapraszając silną drużynę Radomiaka. 26 stycznia 1946 r. w ringu ustawionym na scenie Teatru im. Stefana Żeromskiego doszło do pojedynku pięściarza Ludwikowa z Radomiakiem. Wygrali kielczanie 10:6, dla których zwycięstwa odnieśli: Tadeusz Orman, Jan Sykulski, Stanisław Kulczycki, Marian Kulczycki i Stefan Kurek. Efektownie wypadł zwłaszcza występ 33-letniego Mariana Kulczyckiego, starszego brata Stanisława, przedwojennego boksera WKS i Granatu, który już w pierwszej rundzie znokautował radomianina Filę. Duży sukces odniósł też Stefan Kurek, zwyciężając liczącego się w kraju Kotkowskiego. W tym samym roku, we wrześniu drużyna Ludwikowa gościła w Kielcach czołowe śląskie zespoły, zwyciężając Hutniczy KS Szopienice 9:7 i Baildon Katowice 12:4. W 1948 r. pięściarze Ludwikowa rywalizowali w drużynowych rozgrywkach Częstochowskiego Okręgowego Związku Bokserskiego,

Il. 1. Mistrz Polski w wyścigu górskim, Franciszek Kosela na obozie Kadry Narodowej w Jeleniej Górze w 1961 r. Franciszek Kosela, kolarz szosowy Lechii Kielce, SHL Kielce, Legii Warszawa (w czasie służy wojskowej) w latach 1955–1968, uczestnik mistrzostw świata (1960), mistrz Polski w wyścigu górskim (1960), wicemistrz Polski w wyścigu drużynowym na 100 km (1961), uczestnik Tour de Pologne, zwycięzca wyścigów Pasmem Gór Świętokrzyskich (1959, 1960), kryterium MON w Warszawie (1961), trzykrotny uczestnik wyścigu amatorów i półzawodowców Tour de l’Avenir, 4 miejsce w challenge’u PZKol i „Przeglądu Sportowego” na najlepszych polskich kolarzy szosowych w 1960 r.

Il. 2. Człowiek polski szosowiec w latach 60-tych, Marian Forma z SHL Kielce. Zdobywał tytuły „króla gór” w wyścigach w Austrii, Anglii i Algierii.

zajmując drugie miejsce za Rakowem Częstochowa. W tym pierwszym powojennym okresie obok wspomnianych już zawodników czołowymi bokserami Ludwikowa byli: dwukrotny mistrz okręgu częstochowskiego w wadze koguciej w 1948 i 1949 r. Witold Marcyś (w 1950 r. pełniąc służbę wojskową w stolicy reprezentował barwy pierwszoligowej Gwardii Warszawa), a także Stanisław Ratań, Zygmunt Maciejski i Mieczysław Żońca.

W lipcu 1947 r., po powrocie do kraju, trenerem bokserów Ludwikowa został Jan Szczygłowski, przedwojenny szkoleniowiec pięściarzy WKS i Granatu Kielce, wychowawca kilku pokoleń kieleckich bokserów. To właśnie na treningu prowadzonym przez Szczygłowskiego pojawił się mający wówczas 13 lat Leszek Drogosz, późniejszy „Czarodziej ringu”. Doświadczony szkoleniowiec stopniowo wprowadzał w arkana sztuki walki na pięści ważącego wtedy zaledwie 30 kilogramów (!) chłopca. Hołubił go, ale nie rozpieszczał, i doprowadził do pierwszych sukcesów. O intuicji Jana Szczygłowskiego, który zdał sobie sprawę, że trafił na wyjątkowo talentowanego chłopca, najlepiej świadczy wpis do pamiętnika Drogosza dokonany przez jego trenera 4 grudnia 1949 r., a więc u progu błyskotliwej kariery kilkunastoletniego wtedy Leszka. Kończy się on słowami: „Miłemu i kochanemu Leszkowi, naszej przyszłej gwiazdzie boksu – trener Jan Szczygłowski”. Ten wpis do pamiętnika to biały wiersz autorstwa trenera Drogosza:

Żyj w słońcu, krzep ciało i ducha
Ty wojny dziecię, ty wykołysany
Nie przez poezji śpiewanie,
Lecz w armat huku, dla którego
Krucha stał w rękach będzie
I obce będą kajdany

W 1950 r. Drogosz zdobył w Szczecinie mistrzostwo Polski juniorów w wadze papierowej. Dwa lata później, nie mając jeszcze dwudziestu lat, pojechał do Helsinek na swą pierwszą olimpiadę (1952 r.). Wygrał dwie walki z egzotycznymi rywalami – Ba Neyinem z Birmy i Brazylijczykiem Galasso, przegrał jednak o awans do półfinału z Włochem Sergio Caprarim i został sklasyfikowany na 5–8 miejscu w wadze piórkowej. Złoty medal w tej wadze zdobył Jan Zachara, którego Drogosz pokonał 17 lutego 1952 r. we Wrocławiu podczas meczu Polska – Czechosłowacja.

W marcu następnego roku wywalczył w Poznaniu swój pierwszy tytuł mistrza Polski seniorów (w swej karierze zdobył ich osiem), a w maju tego samego roku sięgnął w Warszawie po pierwszy pas mistrza Europy (powtórzył ten wyczyn jeszcze dwukrotnie – w 1955 r. w Berlinie Zachodnim i w 1959 r. w Lucernie). Podczas pamiętnego warszawskiego turnieju, w którym Polacy zdobyli pięć tytułów mistrzowskich (oprócz Drogosza – Henryk Kukier, Zenon Stefaniuk, Józef Kruża i Zygmunt Chychła), Leszek w wypełnionej po brzegi Hali Mirowskiej pokonał kolejno Wiktora Miednowa ze Związku Radzieckiego, Belga Van Der Keere, Rumuna Francisa Ambrusa i w finale Irlandczyka Terence Milligana. Te pierwsze sukcesy – mistrzostwo Polski juniorów, 5–8 miejsce na Igrzyskach Olimpijskich w Helsinkach, mistrzostwo Polski seniorów i wreszcie mistrzostwo Europy – osiągnął będąc zawodnikiem Stali SHL Kielce. Gdy po warszawskich mistrzostwach wrócił pociągiem do Kielc, na dworcu kolejowym czekał na niego tłum sympatyków sportu, wśród nich wielu pracowników Kieleckich Zakładów Wyrobów Metalowych, czyli dawnej Huty „Ludwików” (a tak na marginesie – komu przeskadzała historyczna nazwa tej wielce zasłużonej dla Kielc fabryki, produkującej już przed wojną nie tylko szable, kuchnie polowe dla wojska i motocykle, a po wojnie znów motocykle, pralki „Fianie” i samochody specjalizowane). Wśród okrzyków radości kielczanie wzięli Drogosza na ramiona i w triumfalnym pochodzie przez centrum miasta zanieśli (!) do Domu Kultury (dziś Wojewódzki Dom Kultury), gdzie

w sali teatralnej odbyło się uroczyste powitanie pierwszego w historii kieleckiego sportu mistrza Europy.

„Czarodziej ringu” nie zagrzał jednak długo miejsca w rodzinnym mieście. Jesienią 1953 r. przeniósł się na Śląsk, do Łabęd, by występować w pierwszoligowym ŁTS Łabędy. Powód był prozaiczny – w kieleckim okręgu nie miał rywali, gdy stawał między linami ringu do walki z lokalnymi przeciwnikami, ci poddawali się już na początku pojedynku, a w meczach drużynowych oddawali punkty walkowerem. A Drogosz nie tylko chciał, ale musiał walczyć, by rozwijać swój nieprzeciętny talent.

Po pięciu latach, w lipcu 1958 r. za sprawą Zygmunta Sikory, przed wojną trenującego boks w grupie juniorów Ludwikowa, a po wojnie świetnego motocyklisty i wielce zasłużonego człowieka nie tylko dla kieleckiego pięściarstwa (w 1946 r. był założycielem sekcji boksu w kieleckim Partyzancie, którego tradycje kontynuowali Błękitni) Leszek Drogosz wrócił na stałe do rodzinnych Kielc. Ale sekcji bokserskiej w Klubie Sportowym SHL już nie było. Został zawodnikiem i trenerem pięściarzy Błękitnych. W swym nowym klubie zapisał kolejną piękną kartę w historii kieleckiego sportu.

W sekcji bokserskiej, w której wychował się Leszek Drogosz, było wielu dobrych zawodników. Zdobywali tytuły mistrzów okręgu, najpierw częstochowskiego, później kieleckiego. W pierwszej powojennej drużynie Ludwikowa występowali przedwojenni pięściarze kieleckich klubów – WKS i Granatu, m.in. bracia Marian i Stanisław Kulczyccy, Tadeusz Orman, Jan Sykulski, Stanisław Ratał, Stefan Kurek. Przy nich dorastała młodzież, która też odnosiła sukcesy. Ryszard Bazylko, Marian Bednarski, Edward Bochenek, Jan Borek, Stanisław Charabin, Józef Futiakiewicz (serdeczny przyjaciel Leszka Drogosza i jego stały sparringpartner w młodzieńczych latach), Ryszard Gołda, Tadeusz Grychowski, Stanisław Kita, Jerzy Kuchciński (ma na swym koncie zwycięstwo nad Kazimierzem Paździozem!), Jan Lesiak, Jerzy Luzańczyk, Jan Waszkiewicz, Józef Wójtowicz, Ryszard Zając, Karol Zwierzchowski – tych zawodników często oklaskiwali kieleccy sympatycy boksu podczas walk odbywających się w salach teatralnych Domu Kultury i Teatru im. Stefana Żeromskiego, a także w nieistniejącym już drewnianym baraku SHL-ki przy ulicy Robotniczej, w którym była fabryczna biblioteka i sala konferencyjna. W niej ustawiano ring i ławki dla widzów. Sekcja, której bokserzy nosili na białych koszulkach zielony znak firmowy SHL, przetrwała do 1957 r. (il. 3).

Trzej panowie „S”

„Zaraz po wojnie skrzyknęliśmy się i starą «paczką» z Ludwikowa poszliśmy pograć w piłkę na łąkach na Szydłównu. Spotkaliśmy tam młodych ludzi boso kopiących piłkę. Zagraliśmy z nimi i dostaliśmy lanie 8:0. Po meczu powiedzieliśmy im: dostaniecie buty piłkarskie, koszulki, spodenki i będziecie zawodnikami Ludwikowa, a my zajmiemy się organizowaniem wam treningów i spotkań.”

Tak wspominał zmarły w 2007 r. Mieczysław Sowiński powstanie pierwszej powojennej piłkarskiej drużyny Ludwikowa, której był trenerem, a także pierwszym powojennym prezesem klubu.

Piłkarze Ludwikowa powojenne rozgrywki rozpoczęli od występów w klasie „C”, rywalizując z Zeorkiem Skarżysko, Kordianem Bliżyn, Zrywem Kielce, Górnikiem Wiśniówka, Zorzą Suchedniów i Funkcją Kielce. Po awansie o klasę wyżej, przez dwa kolejne sezony grali w klasie „B”, a w 1949 r. już w klasie „A”, najwyższej w okręgu. Zajęli w tych rozgrywkach szóste miejsce – za Granatem Skarżysko, Starem Starachowice, Łubną Kazimierza Wielka, Ruchem Skarżysko i Wisłą Sandomierz, a wyprzedzili Tęcze Kielce, Zeork Skarżysko i Gwardię Jędrzejów. W tych pierwszych powojennych latach w drużynie Ludwikowa występowali m.in.: bramkarze Tadeusz Chmielewski i Henryk Sachajski oraz bracia Sylwester, Jan i Tadeusz Siudakowie, bracia Marian

i Tadeusz Zieliński, Mieczysław Król, Stanisław Koza, Bogdan Wolak, Marian Makowski, Józef Wójcik.

Czołowym piłkarzem Ludwikowa był Sylwester Siudak, który popisywał się wyjątkową skutecznością. W rozgrywkach mistrzowskich Lechii Kielce strzelił dziewięć goli, drużynie Grodu z Wiślicy osiem, a kieleckiej Funkcji siedem. Swoje nieprzeciętne umiejętności strzeleckie potwierdził, grając podczas odbywania służby wojskowej w drugoligowej Lubliniance (1949 r.). Zdobył dla niej 15 bramek, plasując się w czołówce strzelców drugiej ligi. Gdy kończył służbę wojskową, jego boiskowy partner Leszek Jezierski (reprezentant Polski w latach 1954–1958, później świetny trener) namawiał go, by wraz z nim przeniósł się do Łodzi, do pierwszoligowego ŁKS. Sylwester Siudak wrócił jednak z wojska do rodzinnych Kielc, by bronić barw macierzystego klubu. Po ukończeniu kursu instruktorów został grającym trenerem drużyny Ludwikowa, która od 1949 r. nosiła nazwę Stal SHL. Z tą drużyną w 1957 r. wywalczył mistrzostwo klasy „A”, wyprzedzając Konecki Klub Sportowy, i awansował do trzeciej ligi. Niestety, po sezonie 1957 (grano wówczas systemem wiosna – jesień) trzecia liga została rozwiązana i od 1958 r. piłkarze SHL (już bez nazwy Stal) grali w lidze okręgowej aż do 1973 r., do czasu połączenia się zakładowych klubów SHL z Iskrą. W zespole, który wywalczył mistrzostwo klasy „A” występowali: bramkarze Jerzy Pękowski i Jan Ksel oraz Sylwester Siudak, Marian Zieliński, Józef Mojecki, Zbigniew Dziurski, Jerzy Chałupko, Maksymilian Bujarski, Aleksander Szypulski, Mieczysław Nowak, Tadeusz Matałowski, Daniel Sieczko, Wiesław Krązek, Janusz Bugajny. Piłkarze SHL zaimponowali wtedy skutecznością, strzelając rywalom w 26 meczach aż 81 bramek, a tracąc tylko 29. Mieli też wyjątkową serię siedemnastu kolejnych spotkań bez porażki!

Sylwester Siudak po zakończeniu w 1959 r. występów na boisku (miał wtedy 34 lata) poświęcił się pracy szkoleniowej i działalności w Kieleckim Okręgowym Związku Piłki Nożnej. Był m.in. trenerem koordynatorem okręgu, sekretarzem Wydziału Szkolenia oraz długoletnim sekretarzem zarządu władz związku.

W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych minionego wieku piłkarze SHL dwukrotnie wywalczyli drugie miejsce w lidze okręgowej – w 1967 r. za KSZO Ostrowiec, a w 1972 r. za Radomiakiem, ale tylko pierwsza lokata premiowana była awansem do trzeciej ligi.

W tych latach w fabrycznej drużynie grało wielu dobrych piłkarzy. Byli wśród nich: bramkarze Andrzej Wojciechowski i Grzegorz Bugajny oraz Stanisław Banasik, Bogdan Borek, Janusz Bugajny, Maksymilian Bujarski, Marek Cieślak, Ryszard Cieślik, Jan Czarniecki, Zbigniew Dziurski, Ryszard Górnik (trzeci strzelec ligi okręgowej w sezonie 1969/1970 z dorobkiem 16 bramek), Stanisław Grątkiewicz, Bogumił Herman (czołowy strzelec ligi okręgowej w latach 1967–1969), Jerzy Jakubczyk, Grzegorz Kluzek, Zdzisław Kocieliński, Jan Kosmał, Jan Krężołek, Janusz Mańko, Bonawentura Marciniak, Ryszard Marczewski, Mieczysław Molenda, Mieczysław Mołda, Andrzej Nowak, Jerzy Nowak, Zdzisław Pabian, Stanisław Rębosz, Ryszard Sarnat, Andrzej Sochanek (wychowanek Błękitnych Kielce, kończył piłkarską karierę w SHL), Janusz Sputo, Zdzisław Stochmał, Jerzy Stradowski, Wiesław Terczyński. Trzech z nich – Czarniecki, Herman i Stochmał – wywalczyli w 1975 r. drugoligowy awans dla kieleckiej Korony, pierwszy w historii nowo powstałego klubu. Warto jeszcze wspomnieć, że w 1959 r. bramkarz Andrzej Wojciechowski wystąpił w reprezentacji polskich „Orląt” na międzynarodowym turnieju w Cannes we Francji (il. 4).

Z licznego grona wychowanków Ludwikowa i SHL największą piłkarską karierę zrobił Ryszard Sarnat. Rozpoczął treningi w drużynie trampkarzy pod okiem Sylwestra Siudaka, mając jedenaście lat. Następnie grał w zespołach juniorów i seniorów fabrycznej drużyny. W latach 1963–1967 strzelał bramki dla wojskowego Wawelu Kraków, następnie dla pierwszoligowych zespołów Cracovii (1967–1970) i Wisły Kraków

Il.3. Pamiątkowe zdjęcie bokserów Stali SHL Kielce z trenerem Polskiego Związku Bokserskiego, Stanisławem Śmiechem w 1949 r. Stoją od lewej: Stanisław Kita, Ryszard Zajac, Stanisław Śmiech, Józef Futiakiewicz, Jan Waszkiewicz, Ryszard Gołda, kłęczą od lewej: Marian Bednarski, Leszek Drogosz i Jerzy Luzańczyk

Il. 4. Piłkarze SHL Kielce, którzy w latach 1967–1972 należeli do czołowych zespołów kieleckiej ligi okręgowej. W górnym rzędzie pierwsi z lewej; wiceprezes klubu Mieczysław Sowiński i trener drużyny Sylwester Siudak. Pierwszy z prawej bramkarz Andrzej Wojciechowski, który w 1959 r. reprezentował polskie „Orlęta” na międzynarodowym turnieju w Cannes we Francji

(1971–1974). Dla „Białej Gwiazdy”, grając z numerem 10 na koszulce, zdobył 26 goli w ligowych meczach, a w spotkaniu Intertoto ze szwajcarskim Young Boys strzelił cztery bramki! Partnerami kielczanina w wiślackiej drużynie byli wielokrotni reprezentanci Polski – Antoni Szymanowski, Adam Musiał, Kazimierz Kmiecik, Marek Kusto, Zdzisław Kapka. Sarnat był pierwszym polskim piłkarzem, który podpisał zawodowy kontrakt z zachodnioniemieckim klubem HSV Hamm (występował w nim w latach 1974–1980, a więc do 38 roku życia).

Klub Sportowy Ludwików (1933–1939 i 1945–1948), Stal SHL (1949–1956), SHL (1957–1973), zawsze miał oddanych sprawie sportu działaczy. Jednym z nich był wspomniany już Mieczysław Sowiński. To dzięki jego staraniom w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia ówczesne wojewódzkie władze sportowe, którymi dowodził przewodniczący WKKF mgr Henryk Osterczy, przekazały klubowi SHL stadion piłkarski z drewnianą, wybudowaną jeszcze przed wojną w stylu zakopiańskim krytą trybuną, należący do 1939 r. do Wojskowego Klubu Sportowego. Dziś jest to stadion Korony przy ulicy Szczepaniaka.

Wychowankowie Mieczysława Meli

W 1947 r. rodzina Melów wróciła z Francji do Polski, do Kielc, wraz z 20-letnim wówczas Mieczysławem, który urodził się na obczyźnie. Mieczysław Mela podjął pracę w Hucie „Ludwików” i równocześnie zaczął się ścigać na rowerze w barwach hutniczego klubu. Kolarstwo uprawiał bowiem już we Francji, mieszkając w miejscowości Annecy. Pierwszy sukces odniósł w 1951 r., zdobywając mistrzostwo województwa po wygraniu 100-kilometrowego wyścigu na trasie Kielce – Wodzisław – Kielce. Później ścigał się z czołowymi polskimi kolarzami – Stanisławem Królakiem, Józefem Kapiakiem, Waławem Wójcikiem, Marianem Więckowskim. Uczestniczył w wielu krajowych i międzynarodowych wyścigach, m.in. Pasmem Gór Świętokrzyskich i w Memoriale płk. Skopenki. W 1964 r. zakończył sportową karierę, ale nie zsiadł z roweru, czego najlepszym dowodem tytuły mistrza Polski weteranów zdobyte w latach 1989 i 1990. Miał już wtedy 63 lata! Mieczysława Melę bez wątpienia można nazwać „ojcem” sukcesów kieleckich szosowców. Gdy poświęcił się pracy szkoleniowej, wychował wielu świetnych zawodników w sekcji kolarskiej SHL. Najbardziej znani z nich to: Władysław Kołodziej – mistrz Polski juniorów w wyścigu na 100 km (1957), Franciszek Kosela – mistrz Polski juniorów w wyścigu przełajowym (1957) i mistrz Polski seniorów w wyścigu górskim (1960), Marian Forma – wicemistrz Polski seniorów w wyścigu górskim (1964) i wicemistrz Polski w wyścigu na 180 km (1965). Kosela, Forma, a także Jan Baćkowski, należeli w ubiegłym wieku do czołowych w kraju szosowców, reprezentujących Polskę w wielu międzynarodowych wyścigach. Startowali w Anglii, Austrii, Belgii, Bułgarii, Hiszpanii, Holandii, Jugosławii (Marian Forma w wyścigu dookoła tego kraju zdobył nagrodę „Fair Play”), Francji, Niemczech, a także w Algierii, Maroku, Mongolii, Wenezueli. Ścigali się z powodzeniem w Tour de Pologne, wygrywali wyścigi Pasmem Gór Świętokrzyskich (dwukrotnie Kosela i Edward Błaszczyk, raz Forma), Małopolski Wyścig Górski (dwukrotnie Forma, raz Baćkowski), startowali w Wyścigu Pokoju (Forma w 1967 r.) i mistrzostwach świata (Kosela w 1960 roku i Forma w 1966 r.).

Wśród tych „rodzynek” w sekcji trenowanej przez Mieczysława Melę kolarskiego rzemiosła uczyła się liczna grupa młodych chłopców. Wprawdzie nie osiągnęli wyników na miarę swych starszych utytułowanych kolegów klubowych, ale byli dobrymi zawodnikami, odnosząc sukcesy w lokalnych wyścigach. Kilku z nich po zakończeniu startów poświęciło się pracy szkoleniowej, kontynuując dzieło rozpoczęte przez ich wychowawcę. Byli to: Jan Mela – syn pana Mieczysława, który przejął trenerską pałeczkę po ojcu, a także Krzysztof Stanek, Henryk Wojciechowski i Ryszard Kwaśniewski. To

dzięki nim o kieleckich kolarzach jeżdżących w barwach Korony i Cyclo-Korony nadal było głośno na krajowych i zagranicznych szosach. Nazwiska ich podopiecznych – Zbigniewa Piątka, Tomasza Brożyny, Kazimierza Stafieja, Mariusza Bilewskiego, Krzysztofa Chrabąszcza, Jarosława Wsół, do dziś dobrze są znane sympatykom kolarstwa.

Inżynier Czaja i jego drużyna

Siatkarze Ludwikowa już w sierpniu 1946 r. uczestniczyli w mistrzostwach Kielc, zajmując w stawce pięciu drużyn trzecie miejsce, za Tęczą i Harcerskim Klubem Sportowym Lechia. W tym pierwszym powojennym występie barwy klubu reprezentowali: Jan Górczyński (od 1969 r. dyrektor do spraw produkcji w KZWM), Zygmunt Kasiura, bracia Marian i Tadeusz Zielińscy, Budziarz i Ludwinek. Pierwszy sukces, już jako Stal SHL, odnieśli siatkarze w 1952 r., wygrywając – na terenie Kielc – rozgrywki o Puchar Polski. W decydującym pojedynku niespodziewanie pokonali lokalnego rywala, silny zespół Budowlanych 2:0. Szkoleniowcem i równocześnie zawodnikiem drużyny był inżynier Henryk Czaja, a obok niego w pierwszej „szóstce” występowali: Ryszard Żarnotal, Zbigniew Dąbrowski, Adam Moor, Zygmunt Gubała i Pawlik.

W kilkunastoletniej historii siatkarzy SHL największym osiągnięciem było zdobycie w 1955 r. mistrzostwa okręgu. Tytuł ten wywalczyli: grający trener Henryk Czaja, Ryszard Żarnotal, Władysław Krześniak, Adam Moor, Henryk Sarnecki, Zbigniew Dąbrowski, Michał Bojara, Jan Marchewka i Stefan Zarychta. Kierownikiem zespołu był Wiesław Rabciej.

Mistrzowie małej piłeczki

W drewnianym baraku przy ulicy Robotniczej, w dużej sali konferencyjnej, w której zaraz po wojnie odbywały się mecze bokserskiej drużyny Ludwikowa, stały dwa stoły do gry w ping-ponga. Na nich trenowali tenisiści stołowi Ludwikowa, którzy w 1946 r. wzięli udział w pierwszych powojennych drużynowych mistrzostwach okręgu. W stawce 12 zespołów zajęli trzecie miejsce, ustępując tylko Tęczy i Czwartakom.

Dwukrotnie, w latach 1950 i 1955, tenisiści stołowi SHL zdobyli drużynowe mistrzostwo okręgu. W zespole tym występowali: Jerzy Osiński, Władysław Ziółkowski, Maciej Terpiński i Maksymilian Łatasiewicz. Zawodnicy SHL odnosili też sukcesy indywidualne. W 1950 r. Jerzy Osiński wywalczył tytuł mistrza okręgu w singlu, wygrywając w finale z Władysławem Ziółkowskim. W tym samym roku ich klubowa koleżanka Idalia Jaszczurówna została wicemistrzynią okręgu w singlu, a cztery lata później (1954) mistrzynią okręgu w mikście, mając za partnera Kazimierza Wąsika ze Stali ZMK Kielce (później Iskra). Ponadto Ziółkowski w 1951 r., a Osiński w 1952 i 1953 r. byli mistrzami Kielc w singlu. Klub miał też silną drużynę juniorów, w której grali: bokser Leszek Drogosz, Aleksander Szypulski i Włodzimierz Grzyb.

Tenisiści stołowi SHL starali się rozpropagować swoją dyscyplinę wśród młodzieży. W tym celu w styczniu 1950 r. zaprosili do Kielc mieszkającego w Lublinie rodowitego kielczanina Tadeusza Patyńskiego, w tamtych latach czołowego zawodnika w kraju (był dwukrotnie mistrzem Polski w latach pięćdziesiątych). Patyński stoczył pokazowe, zwycięskie pojedynki z Osińskim, Ziółkowskim i Terpińskim w sali gimnastycznej Domu WFIPW (dziś sala WDK). A ponieważ odbyły się one w przerwie pomiędzy spotkaniami siatkarzy i koszykarzy Kielc i Lublina, oglądało je kilkuset widzów.

Szachiści też w czołówce

W latach pięćdziesiątych prężnie działała w klubie również sekcja szachowa. Jej zawodnicy uczestniczyli w indywidualnych i drużynowych mistrzostwach okręgu i miasta, a także turniejach w szachach błyskawicznych, często plasując się w czołówce. Czołowymi zawodnikami tej sekcji byli: Defeciński, Jankowski, Rajczyk, Klimczak i Julian Kieres oraz utalentowany junior Wsulek, który rywalizując z seniorami uzyskiwał bardzo dobre rezultaty. W mistrzostwach Kielc w 1954 r. zajął piąte miejsce, wyprzedzając dziesięciu znacznie starszych i bardziej doświadczonych szachistów.

Na honorowej liście

W roku olimpijskim 1952 dział sportowy „Słowa Ludu” po raz pierwszy ogłosił na swoich łamach plebiscyt na dziesięciu najlepszych sportowców Kielecczyny. Jak było do przewidzenia, w pierwszym plebiscycie największe uznanie czytelników tej gazety zdobył pierwszy w historii Kielc olimpijczyk Leszek Drogosz. W następnym roku (1953) Drogosz ponownie wygrał plebiscyt, sięgnął bowiem wtedy po mistrzostwo Polski i Europy. „Czarodziej ringu” jeszcze sześć razy wygrywał plebiscyt czytelników „SL”, ale był już wówczas bokserem kieleckich Błękitnych. Warto dodać, że Drogosz wygrał plebiscyt „Przeglądu Sportowego” na najlepszych sportowców Polski w 1953 r., ale ten laur przyznano mu dopiero po... 35 latach (!), w 1988 r., głosami dziennikarzy i działaczy sportowych.

Dwukrotnym zwycięzcą plebiscytu „Słowa Ludu” był motocyklista Zenon Wieczorek, który w 1995 r., już pośmiertnie, głosami czytelników „Słowa Ludu”, „Echa Dnia”, „Gazety Kieleckiej” i „Gazety Wyborczej” (lokalnej) wybrany został najlepszym zawodnikiem w 45-letniej historii Polskiego Związku Motorowego w okręgu kieleckim.

W latach 1952–1973 na honorowej liście najlepszych sportowców Kielecczyny było dwunastu zawodników spod znaku SHL: sześciu motocyklistów, czterech kolarzy i dwóch bokserów. A oto jakie zajmowali lokaty: 1952 – 1. Leszek Drogosz, 6. Józef Futiakiewicz; 1953 – 1. Leszek Drogosz; 1959 – 10. Franciszek Kosela; 1960 – 5. Franciszek Kosela; 1961 – 5. Eugeniusz Frelich (motocyklista); 1962 – 2. Gerard Harazim (motocyklista), 3. Eugeniusz Frelich; 1963 – 4. Zenon Wieczorek, 10. Franciszek Kosela; 1964 – 3. Zenon Wieczorek, 1965 – 1. Zenon Wieczorek, 3. Marian Forma, 10. Gerard Harazim; 1966 – 5. Eugeniusz Frelich; 1967 – 5. Eugeniusz Frelich, 8. Mieczysław Radek (motocyklista); 1968 – 5. Marian Forma, 7. Mieczysław Radek, 8. Eugeniusz Frelich; 1969 – 4. Marian Forma, 6. Zenon Wieczorek; 1970 – 5. Tomasz Armata (motocyklista), 6. Jan Baćkowski; 1971 – 1. Zenon Wieczorek, 4. Tomasz Armata; 1972 – 3. Zenon Wieczorek, 6. Henryk Jacek Drogosz (motocyklista, młodszy brat Leszka), 8. Mieczysław Klimczyk (kolarz); 1973 – 5. Zenon Wieczorek.

Rekordowa spartakiada

Już przed wojną dla pracowników Huty „Ludwików” i ich rodzin odbywały się imprezy sportowo-rekreacyjne. Po wojnie zaczęto organizować spartakiady zakładowe, poszerzając z roku na rok ich program. Organizatorzy dbali, by był on atrakcyjny, a konkurencje dostępne dla wszystkich chętnych. W Kieleckich Zakładach Wyrobów Metalowych, a później w FSS „Polmo-SHL”, organizatorem spartakiad była działająca przy Radzie Zakładowej Komisja do spraw Młodzieży Pracującej, z którą współpracował Zarząd Zakładowy Związku Młodzieży Socjalistycznej. Własny stadion sportowy przy ulicy Koniewa (dziś Szczepaniaka) oraz pomieszczenia Zakładowego Klubu Kultury w nowo wybudowanym budynku administracyjnym przy ulicy Zagnańskiej stwarzały możliwość organizowania spartakiad w wielu dyscyplinach i konkurencjach sportowych. Za przykład, że ta forma rekreacji cieszyła się dużym powodzeniem wśród

pracowników, może posłużyć spartakiada zorganizowana w KZWM w 1967 r. Zimą odbyły się turnieje tenisa stołowego, szachów, warcabów i brydża sportowego, latem rywalizowano w piłce nożnej (startowały 24 drużyny), siatkówce (20 drużyn), lekkiej atletyce, badmintonie, strzelectwie, przeciąganiu liny, podnoszeniu ciężarka, wędkarstwie rzutowym (nad zalewem), pływaniu (na sąsiadującym ze stadionem SHL letnim basenie). W tych wszystkich zawodach, jak podali organizatorzy, startowało 2227 pracowników zakładu. Ta imponująca liczba uczestników to zasługa sprawnie działającej dużej grupy organizatorów spartakiady, w której byli m.in. Adam Wenda, Stanisław Chwałek, Stanisław Kowalski, Stanisław Romański, Marian Kęcki. Na zakończenie warto przypomnieć nazwiska zwycięzców tej spartakiady w niektórych konkurencjach. W tenisie stołowym najlepszy był Bogdan Woźniak, w szachach Jan Więckowski, w warcabach Stanisław Kowalski, w brydżu sportowym Kazimierz Więckowski w parze z Andrzejem Kowalikiem, w pływaniu Krzysztof Gałuszko, w strzelaniu z kbks Michalina Gała wśród kobiet i Kazimierz Woś wśród mężczyzn, w wędkarstwie rzutowym Zdzisław Stępień, w biegu na 100 metrów Andrzej Kowalik, w pchnięciu kulą Krzysztof Gałuszko, w skoku w dal i biegu na 1000 metrów piłkarz Wiesław Terczyński, a kolarz Józef Sobura popisał się wyjątkową siłą, wyciskając jedną ręką ciężarek o wadze 7 kilogramów aż 140 razy!

Antoni Pawłowski (Kielce) **SHL Metal Plant Sportsmen**

'Ludwików' Sports and Education Club, later called Stal SHL (1949-1956) and ASH (since 1957) operated in Kielce in the years 1933-1973, excluding the period of World War II. In 1973, it merged with 'Iskra' Bearing Plant's Sports Club. 'Ludwików' Club was financed by Kielce 'Ludwików' Foundry. In the interwar period, it included boxing, football, athletics and tennis sections. The most famous players of the club were Edward Berg and Stanisław Widerski, footballers Stanisław Trzaska, Marian Nowak and Mieczysław Sowiński as well as an athlete Zygmunt Górnicki.

In 1945, pre-war sportsmen and sports activists of 'Ludwików' reactivated the club, which operated again with the help of the plant. The first sections to be opened included football and boxing ones, later followed by cycling, volleyball, table tennis and chess sections. The section of motorcycling, operating periodically, was equipped with famous SHL motorcycles produced at the plant. Famous alumnus of the club was Leszek Drogosz, three-time European champion and eight-time Polish champion in boxing. Cyclists Franciszek Kosela and Marian Forma participated in the most important cycling races and events. A pioneer of Kielce boxing, Jan Szczygłowski, Leszek Drogosz's coach, was the leading member of the club. Other famous coaches included Mieczysław Mela (cycling), Sylwester Siudak (football) and Henryk Czaja (volleyball).

Key words: SHL Metal Plant, sport in Kielce, Second Republic

Tadeusz Banaszek (Kielce)

2 batalion saperów w latach 1943–1955

Jedną z jednostek Wojska Polskiego (WP) stacjonujących w okresie powojennym w garnizonie Kielce był 2 batalion saperów (bsap), wchodzący organizacyjnie w skład 2 Warszawskiej Dywizji Piechoty (2 WDP). Batalion sformowany został w Sielcach nad Oką na terenie ZSRR, na podstawie rozkazu dowódcy 1 Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR nr 1 z 19 sierpnia 1943 r. jako jednostka 2 DP im. gen. Jana Henryka Dąbrowskiego. 11 listopada 1943 r. w obozie sieleckim, żołnierze batalionu złożyli przysięgę¹.

Zgodnie z etatem wojennym batalion miał liczyć 247 żołnierzy, w tym 24 oficerów, 44 podoficerów i 179 szeregowych oraz 14 koni. Jednak w związku z trudnościami uzupełnieniem oraz ponoszonymi stratami podczas działań wojennych, stan osobowy był mniejszy od zakładanego. Na przykład 1 kwietnia 1944 r. składał się ze 185 żołnierzy². Zadaniem batalionu było zabezpieczenie inżynieryjne działań dywizji: wykonywanie prac technicznych koniecznych do przygotowania pola walki dla oddziałów, budowa mostów, urządzenie przepraw, torowanie przejść w polach minowych i ich rozminowanie, wykonywanie zapór inżynieryjnych, budowa dróg i obiektów fortyfikacyjnych. Żołnierze jednostki brali udział w działaniach wojennych w latach 1944–1945 m.in. pod Dęblinem i Puławami, na przyczółku warecko-magnuszewskim (np. budowali most na Wiśle pod miejscowością Wielkolasy), w operacji warszawskiej, na Wale Pomorskim, nad Odrą, Hawelą i Łabą. Ogólne straty 2 bsap podczas działań wojennych wyniosły: 22 poległych, 72 rannych, 12 chorych, 10 dezertersów, 14 zaginionych oraz 7 żołnierzy utonęło³.

Dowódcą batalionu przez cały okres wojny był mjr Wacław Pietkiewicz. Funkcję zastępcy dowódcy batalionu do spraw oświatowych (polityczno-wychowawczych) pełnili: oficer oświatowy Karol Bąkowski (październik 1943 – styczeń 1944 r.), ppor. Władysław Krawczyk (styczeń 1944 – styczeń 1945 r.), por. Joachim Erlich (styczeń 1945 r.) i ppor. Władysław Zygałdo (od 30 stycznia 1945 r.). Zastępcą dowódcy batalionu do spraw liniowych był kpt. Stanisław Maculewicz, a szefem sztabu por. Wasyl Markiewicz⁴.

2 WDP szlak bojowy zakończyła 4 maja 1945 r. nad Łabą. Przez kolejne trzy miesiące żołnierze pełnili służbę okupacyjną w Niemczech. W sierpniu 1945 r. dywizja powróciła do kraju i w okresie od sierpnia do września ochraniała granicę zachodnią w rejonie miejscowości: Koźle, Głuchołazy, Jastrzębie-Zdrój, Głubczyce. Dowództwo dywizji oraz 2 bsap stacjonowały wówczas w Koźlu⁵. Jednostki 2 WDP zajęły pas graniczny o długości około 290 km i szerokości około 25 km w powiatach: cieszyńskim, rybnickim, głubczyckim, raciborskim, prudnickim i nyskim. Podczas działań przy granicy polsko-czechosłowackiej od 5 lipca do pierwszej dekady września 1945 r. saperzy

1 J. Malczewski, R.L. Polkowski, *Regularne jednostki Ludowego Wojska Polskiego. Formowanie, działania bojowe, organizacja, uzbrojenie, wyposażenie, metryki jednostek inżynieryjno-saperskich, drogowych i chemicznych*, Warszawa 1970, s. 157.

2 J. Margules, *Drugie dywizje w bojach o Polskę 1776-2000*, Warszawa 2003, s. 210.

3 Tamże, s. 404, 405.

4 Tamże, s. 414; J. Malczewski, R.L. Polkowski, *Regularne jednostki*, s. 158.

5 J. Margules, *Druga Warszawska Dywizja Piechoty 1943-1947*, Warszawa 1984, s. 79.

2 WDP, w tym 2 bsap, rozminowali i sprawdzili obszar o powierzchni ponad 700 km², obejmujący 85 miejscowości i cztery miasta, pięć zakładów przemysłowych oraz ponad 800 km dróg bitych. Wykryto i unieszkodliwiono 34 000 min i niewypałów⁶.

We wrześniu 1945 r. jednostki 2 WDP skierowano do garnizonów na terenie województwa kieleckiego (Kielce, Radom, Częstochowa), które pod względem wojskowym weszło w skład Okręgu Wojskowego VI w Łodzi. Dowództwo dywizji, 4 Pułk Piechoty, 2 bsap i 18 kompanię łączności dyslokowano w Kielcach. Batalion początkowo został zakwaterowany wraz z 4 PP w koszarach na Bukówce, a następnie w styczniu 1946 r. przeniesiony do koszar przy ul. Prostej 30⁷. Należy podkreślić, że w składzie wojsk inżynierskich stacjonujących w województwie kieleckim do lipca 1946 r. stacjonowała w Radomiu 2 Warszawska Brygada Saperów, którą w styczniu 1946 r. przemianowano na 2 Warszawski Pułk Saperów, a następnie przeniesiono do Kazunia koło Warszawy⁸.

W tych garnizonach nastąpiło przejście 2 WDP na etat czasu pokojowego. Plan reorganizacji związków taktycznych piechoty dążył do dostosowania ich struktury organizacyjnej do nowych warunków działania i wykonywania nowych zadań przy możliwie największym zmniejszeniu stanów osobowych⁹.

W październiku 1945 r. batalion liczył 170 żołnierzy, od lutego 1946 r. do września 1948 r. – 152 żołnierzy (w tym 22 oficerów, 30 podoficerów, 100 szeregowych i jeden pracownik kontraktowy). W składzie jednostki znajdowały się dwie kompanie saperów (po trzy plutony w każdej), pluton szkolny, pluton gospodarczy i magazyn sprzętu saperskiego.

Zgodnie z nowym etatem (obowiązującym do września 1948 r.) stan osobowy batalionu wynosił 15 oficerów, 35 podoficerów, 120 szeregowych (razem 170 żołnierzy) oraz 40 żołnierzy stanu zmiennego. Ponadto jednostka posiadała 12 koni, cztery wozy parokonne, dwa samochody ciężarowe¹⁰. Od września 1949 r. 2 bsap funkcjonował według etatu, zgodnie z którym składał się z dwóch kompanii saperów, plutonu technicznego i drużyny sprzętu przeprawowego¹¹. W batalionie było ogółem 197 żołnierzy (tabela 1).

We wrześniu 1950 r. 2 WDP została przeniesiona na etat Terytorialnej Dywizji Piechoty, zgodnie z którym 2 bsap miał liczyć 110 żołnierzy stanu stałego oraz 326 żołnierzy stanu zmiennego. Jednak w wyniku działań związanych z rozbudową wojska, w marcu 1951 r. etat ten został unieważniony¹². Od maja 1951 r. batalion liczył etatowo 206 żołnierzy i pięciu pracowników cywilnych.

6 J. Margules, *Drugie dywizje*, s. 427-429.

7 Koszary przy ulicy Prostej były zbudowane przez Rosjan w końcu XIX w. W okresie międzywojennym stacjonował w nich jeden batalion 4 Pułku Piechoty Legionów 2 Dywizji Piechoty Legionów. Koszary składały się z budynków przeznaczonych dla 400 żołnierzy, magazynów, garaży i stajni. Archiwum Państwowe w Kielcach, Akta Miasta Kielce, sygn. 2942, k. 104; CAW, Dowództwo Okręgu Wojskowego nr V (Krakowskiego) 1945–1954, sygn. IV. 510.5. 1322.

8 W. Jarno, *Organizacja i dyslokacja jednostek bojowych w Łódzkim Okręgu Wojskowym po przejściu na stopę pokojową (sierpień 1945–listopad 1946 r.)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2013, R. 12, nr 1, s. 258.

9 K. Frontczak, *Siły zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową 1945–1947*, Warszawa 1974, s. 147.

10 Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), 2 WDP, sygn. IV. 521. 2. 24. k. 29.

11 J. Kajetanowicz, *Polskie wojska lądowe w latach 1945–1960: skład bojowy, struktury organizacyjne i uzbrojenie*, Toruń 2004, s.179, 181.

12 Szkolenie w terytorialnych dywizjach piechoty miało się odbywać w kilku okresach – od jednego do czterech miesięcy, przez okres czterech lat; tamże, s. 142.

Tabela 1 . Zestawienie stanu osobowego 2 bsap w dniu 26 sierpnia 1950 r.

Stan żołnierzy	Oficerów	Podoficerów	Podoficerów zasadniczej służby wojskowej	Szeregowych	Razem
Etatowy	19	12	34	132	197
Ewidencyjny	12	10	31	139	192
Żołnierze na szkoleniu w OC	10	5	30	116	161

Źródło: CAW, Dowództwo Okręgu Wojskowego nr V (Krakowskiego) 1945–1954, sygn. IV. 510.5.767, k. 85.

W uznaniu zasług podczas działań bojowych i akcji rozminowywania kraju rozkazem Naczelnego Dowódcy WP nr 105 z 4 kwietnia 1946 r. jednostce nadano odznaczenie Krzyż Virtuti Militari V klasy¹³. W kwietniu 1946 r., w ramach ochrony tajemnicy, jednostkom wojskowym przydzielono czterocyfrowe numery. 2 bsap występował oddział jako jednostka wojskowa numer 2732.

Batalionem do maja 1946 r. dowodził kpt. Waław Maculewicz, następnie mjr Leonid Griaznow (oficer Armii Radzieckiej)¹⁴.

Od 30 września 1949 r. dowódcą był kpt. Wiktor Boguszewski, zastępcą dowódcy batalionu do spraw politycznych (od 27 września 1949 r.) por. Marian Łuszczynski, a szefem sztabu (od 1 października 1948 r.) - por. Tadeusz Panfil¹⁵. Ostatnim dowódcą batalionu został kpt. Hurym (imienia nie ustalono).

Batalion przeznaczony był do prowadzenia rozpoznania inżynierskiego, stawiania zapór minowych, budowy stanowisk dowodzenia i punktów obserwacyjnych, wykonywania prac drogowo-mostowych, rozminowywania terenu i prowadzenia maskowania.

Zasadniczym zadaniem realizowanym przez 2 bsap w pierwszych latach po wojnie był udział w akcji rozminowania kraju. Saperzy oczyszczali teren z porzuconej amunicji, niewypałów, w tym pocisków artyleryjskich, bomb lotniczych, min, granatów, amunicji strzeleckiej. 2 bsap uczestniczył w rozminowaniu obszaru województwa kieleckiego oraz w drugiej połowie 1946 r. rejonu Hrubieszowa. Na przykład od 20 marca do 20 maja 1946 r. podczas akcji rozminowania w powiatach pińczowskim i stopnickim saperzy sprawdzili obszar 565,5 km², w tym 146 punktów zaludnionych, 170 km dróg bitych. Rozminowali 424 km innych dróg, jeden most kolejowy i 61 mostów drogowych. Znaleźli i unieszkodliwili: 25 352 min przeciwpiechotnych, 41 011 min czołgowych, 355 pancerfaustów, 16 916 pocisków moździerzowych, 10 183 bomb lotniczych i 28 274 pocisków artyleryjskich¹⁶. W 1949 r. w okresie wiosennym 2 bsap miał przydzielony do rozminowania w powiecie buskim obszar ponad 23 ha, a jesienią ponad 17 ha, który rozminowywało 70 żołnierzy¹⁷. Ogółem w ramach rozminowania 2 bsap wykrył i unieszkodliwił: 122 584 min przeciwpancernych, 186 565 min przeciwpiechotnych, 24 133 bomb lotniczych, 265 289 pocisków artyleryjskich i moździerzowych, 1 766 869 granatów i innej amunicji¹⁸. Podczas rozminowywania śmierć poniosło szesnastu żołnierzy batalionu. Wśród nich byli m.in.: ppor. Zbigniew Chodziakiewicz, ppor. Waław Florczyk,

13 M. Wrzosek, *Odnaczenie jednostek Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1963, nr 3/4, s. 558.

14 W. Jarno, *Organizacja i dyslokacja*, s. 251.

15 CAW, sygn. IV. 510.5.841, k. 236.

16 Tamże, Dowództwo 2 Warszawskiej Dywizji Piechoty, sygn. IV. 520.2.120, k. 16–56.

17 Tamże, sygn. IV. 520.2.100, k. 195, 196.

18 F. Kaczmarek, S. Soroka, *Wojska inżynierskie LWP 1943–1979*, Warszawa 1982, s. 319., 320.

por. Zenon Plemieniak, plut. Witold Żurawski, kpr. Michał Kłosowski, starszy saper Jan Kłosek, saperzy – Jan Mundziel, Michał Romiszko, Ludwik Chwedoruk, Szczepan Brodacki¹⁹. W czwartym kwartale 1952 r. podczas akcji niszczenia pocisków w Skarżysku-Kamiennej śmierć poniosło jednocześnie czterech saperów. W sprawozdaniu dowództwo batalionu stwierdziło, że „winy za zaistniały wypadek nikt nie ponosi”²⁰.

Żołnierze 2 bsap brali również czynny udział w akcjach przeciwłodowych i powodziowych. Od 6 do 15 marca 1948 r. uczestniczyli w akcji przeciwpowodziowej w rejonie Białobrzegów (w składzie: jeden oficer, czterech podoficerów, 20 szeregowych) i Annapola (w składzie: jeden oficer, czterech podoficerów, 20 szeregowych) oraz w Częstochowie (w składzie: jeden oficer i 11 szeregowych)²¹. Batalion w 1949 r. przez kilka miesięcy stacjonował w koszarach w Puławach wraz z 41 bsap 14 Dywizji Piechoty, skąd w drugiej połowie roku został przegrupowany do garnizonu Sandomierz.

29 lipca 1948 r. w Sandomierzu w batalionie Hufców Budowlanych „Świt” (który przeprowadzał remont koszar sandomierskich) odbyło się spotkanie komisji, składającej się z przedstawicieli Wydziału Inżynieryjno-Saperskiego Dowództwa Okręgu Wojskowego VII Lublin, Wydziału Kwaterunkowo-Budowlanego Dowództwa Okręgu Wojskowego VII, dowódcy 2 bsap, Dowództwa 2 WDP i Hufców Budowlanych „Świt”, w sprawie ustalenia możliwości zakwaterowania 2 bsap w koszarach przy ul. Mickiewicza 38. Komisja stwierdziła: „Uwzględniając z jednej strony dotychczasowe ciężkie warunki zakwaterowania 2 Bat. Sap. w Kielcach oraz brak tam jakichkolwiek warunków do specjalnego szkolenia saperów na wodzie, z drugiej zaś strony warunki zakwaterowania, place ćwiczeń lądowych i możliwości doskonałej zaprawy na wodzie w Sandomierzu [...] komisja stwierdza, że translokacja 2 SBS z Kielc do Sandomierza jest pod każdym względem korzystna. Równocześnie zaznacza się, że w razie potrzeby 2 SBS znajdzie możliwości zakwaterowania w nieruchomości przy ul. Mickiewicza 38 całkowicie”²².

W kwietniu 1949 r. 2 bsap przejął koszarę w Sandomierzu. Po przybyciu do Sandomierza żołnierze zastali obiekty koszarowe zdewastowane, brakowało odpowiednich warunków socjalno-bytowych oraz mieszkań dla kadry oficerskiej i podoficerskiej. 30 września 1949 r. dowódca batalionu w meldunku do dowódcy 2 WDP pisał: „Nawiązując do ustnego Waszego Rozkazu w sprawie najpilniejszych potrzeb Jednostki melduję następująco: brak mieszkań dla oficerów i podoficerów zawodowych. Blok oficerski w m. Sandomierz dotychczas zajęty przez szpital epidemiczny. Oficerowie mieszkają na terenie koszar w warunkach prymitywnych, co powoduje wśród nich niezadowolenie. Brak pomieszczenia na Izbę Chorych. Dotychczasową Izbę Chorych zajmują rodziny oficerów i podoficerów zawodowych. Otrzymanie bloku oficerskiego rozwiązałoby sprawę pomieszczenia na izbę chorych po przeprowadzeniu drobnego remontu. Brak łaźni i pralni, znajdująca się na terenie koszar łaźnia i pralnia jest w 70% zdewastowana. Brak materiałów budowlanych potrzebnych do remontu koszar, jak: deski na drzwi i podłogi, kantówki na futryny, blacha cynkowa i ocynkowana, cyna itp., poprzez co remont nie idzie w należytym tempie oraz stawia trudności...”²³. Żołnierze, przy wsparciu więźniów z miejscowego zakładu karnego, w krótkim czasie doprowadzili stan koszar do odpowiedniego poziomu. Przygotowano także plac ćwiczeń. Pracami kierował por. Hurym – dowódca 2 kompanii saperów batalionu.

19 Z. Barszczewski, *Przywrócone życie. Rozminowanie ziem Polski*, Warszawa 1998, s. 434–450.

20 Archiwum Wojskowe w Oleśnicy (AWO), 2 bsap, sygn. 2723/54/3, k. 165.

21 CAW, Dowództwo Okręgu Wojskowego nr VII (Lubelskiego) 1945–1949, sygn. IV. 510.7.302, k. 105.

22 Archiwum Państwowe w Kielcach, Hufce Budowlane „Świt”, sygn. 70, k. 52.

23 CAW, 2 WDP, sygn. IV. 521.2.120, k. 352–353.

Ważnymi przedsięwzięciami szkoleniowymi realizowanymi w Wojskach Lądowych od 1948 r. były koncentracje letnie jednostek, których istotą było prowadzenie, w jednakowym czasie dla poszczególnych rodzajów wojsk, szkolenia bojowego w obozach ćwiczeń.

Koncentracje letnie organizowane przez Dowództwo Wojsk Lądowych obejmowały: przygotowanie bazy szkoleniowej i przegrupowanie jednostek wojskowych do rejonów koncentracji, szkolenie wojsk w warunkach poligonowych, generalną inspekcję jesienną i powrót do garnizonów. Zgodnie z „Wytycznymi do koncentracji letniej wojsk lądowych w 1948 r.” szkolenie w obozach ćwiczeń miało na celu: sprawdzenie przygotowania jednostek do wykonywania marszów (pieszo, drogowymi środkami transportowymi oraz transportem kolejowym), przeprowadzenie ćwiczeń taktycznych poszczególnych rodzajów wojsk i ich współdziałanie, zorganizowanie strzelań szkolno-bojowych i bojowych, doskonalenie umiejętności dowodzenia podległymi jednostkami w warunkach zbliżonych do bojowych, wdrożenie jednostek do pobytu i służby w warunkach połowych²⁴.

W ramach koncentracji letniej na podstawie rozkazu Dowódcy Okręgu Wojskowego nr V gen. dyw. Stefana Mossora z 12 kwietnia 1949 r. zorganizowano Obóz Ćwiczeń (OC) Sandomierz, w którym szkoliły się bataliony saperów 2, 6, 7 i 9 Dywizji Piechoty (tj. 2, 13, 18 i 20 bsap)²⁵. Od 22 kwietnia funkcjonował oddział do prac przygotowawczych obozu, który organizował bazę kwaterunkową i szkoleniową. Zgrupowanie saperów trwało od początku maja do połowy września. Dowódcą zgrupowania poligonowego był szef inżynieryjno-saperski Dowództwa Okręgu Wojskowego nr V. W szkoleniu wzięło udział około 700 żołnierzy. W OC żołnierze realizowali szkolenie bojowe, zajęcia sportowe, zawody strzeleckie oraz byli poddawani inspekcji.

W 1950 r. 2 bsap uczestniczył w szkoleniu poligonowym wraz z innymi jednostkami 2 WDP w OC Dęba²⁶, a w 1952 r. część pododdziałów (kompania rezerw, pluton techniczny i część plutonu gospodarczego) uczestniczyła w szkoleniu w OC Barycz, natomiast pluton szkolny przebywał w Nysie (w 18 bsap), gdzie realizował szkolenie wodne²⁷.

W dniach 14–15 kwietnia 1950 r. batalion został poddany kontroli w ramach inspekcji wiosennej przez komisję Dowództwa Okręgu Wojskowego nr V. Jednostkę oceniono na ogólną ocenę niedostateczną. Wyniki za poszczególne przedmioty wyszkolenia wyglądały następująco: wychowanie polityczne – ocena dostateczna, wyszkolenie strzeleckie – ocena niedostateczna, wychowanie fizyczne – ocena dostateczna, musztra – ocena dobra, wyszkolenie taktyczno-specjalne – ocena dobra²⁸. Należy zaznaczyć, iż w tym czasie większość jednostek bojowych otrzymywała niskie oceny z inspekcji, co było spowodowane nieprzywiązywaniem odpowiedniej wagi do szkolenia.

W latach 1945–1948 działalność wychowawcza w wojsku była zdefiniowana przez ideologię i politykę Polskiej Partii Robotniczej (PPR), która podporządkowała sobie siły zbrojne. Nadrzędnym celem działalności polityczno-wychowawczej w jednostkach wojskowych stała się integracja kadry i żołnierzy służby zasadniczej wokół społeczno-politycznego programu PPR²⁹.

Podczas demobilizacji w latach 1945–1947 prowadzono z żołnierzami zajęcia polityczne i oświatowe, podczas których informowano o istocie nowego ustroju w Polsce, o odbudowie kraju, o zasiedlaniu i zagospodarowywaniu Ziemi Odzyskanych. Zachęcano demobilizowanych żołnierzy do aktywności społeczno-politycznej,

24 Tamże, sygn. IV. 114.25, k. 336.

25 Poszczególne bataliony saperów stacjonowały: 13 w Krakowie, 18 w Nysie, 20 w Łańcucie; CAW, Dowództwo Wojsk Lądowych 1948–1950, sygn. IV. 507.1. 21, k. 164–166.

26 Tamże, sygn. IV. 507.1.12.

27 AWO, 2 bsap, sygn. 2723/54/3, k. 125.

28 CAW, Dowództwo Okręgu Wojskowego nr V (Krakowskiego) 1945–1954, sygn. IV. 510.5.841, k. 236.

29 B. Rudnicki, *Wychowanie w Wojsku Polskim w latach 1945–1989*, „Wojsko i Wychowanie” 1998, nr 12, s. 32.

propagując służbę Milicji Obywatelskiej, pracę w organach administracji państwowej oraz osadnictwo na terenach poniemieckich. Zwalniani żołnierze otrzymywali „Poradnik zdemobilizowanego”, w którym zawarto podstawowe wiadomości o sytuacji społeczno-politycznej i gospodarczej kraju oraz praktyczne wskazówki co do dalszego życia i pracy w środowisku cywilnym³⁰.

Po wcieleniu poborowych do jednostek wojskowych zapoznawano ich z tradycjami, odrodzonego Wojska Polskiego i macierzystej jednostki, eksponując wątki rewolucyjne, działania Gwardii i Armii Ludowej oraz 1 i 2 Armii WP³¹. Organizatorami działalności polityczno-wychowawczej byli dowódcy i ich zastępcy do spraw polityczno-wychowawczych, znajdujący się we wszystkich ogniwach dowodzenia od szczebla kompanii wzwyż.

W jednostkach 2 WDP w październiku i listopadzie 1946 r. podczas zajęć polityczno-wychowawczych poruszono m.in. następującą tematykę: „Nasi dowódcy”, „Trzyletni plan gospodarczy”, „Organizacja Narodów Zjednoczonych”, „Obecna sytuacja międzynarodowa”, „O wyborach”, „Polska w obliczu wyborów”, „W dniu święta wielkiego sojusznika”, „Od klęski do zwycięstwa”³². W okresie przed referendum ludowym (30 czerwca 1946 r.) i wyborami do Sejmu Ustawodawczego (19 stycznia 1947 r.) propagowano wśród żołnierzy program PPR, partii i stronnictw politycznych.

Przeprowadzono w jednostkach zajęcia polityczne, zebrania i wiece. Na przykład w okresie przedwyborczym w 2 bsap odbyły się pogadanki na temat: „Nasi kandydaci”, „19 stycznia głosujemy z listy nr 3”, „Jutro wybory”, a także gawędy: „Kariera barona Andersona”, „Przed wyborami”, „Granice a wybory”. Zorganizowano również odprawę z oficerami na temat akcji przedwyborczej. Podczas pracy wychowawczej kładzono duży nacisk na „uświadomienie tak oficerów, podoficerów i szeregowców i przekonanie ich o słuszności sprawy Bloku Demokratycznego”³³.

Począwszy od jesieni 1948 r. zaczęto wprowadzać do szkolenia politycznego problematykę marksizmu, leninizmu i stalinizmu. Tendencyjnie przedstawiano tradycje patriotyczne, eksponując walkę z najazdami germańskimi, a pomijając walki na Wschodzie (z wyjątkiem walk Armii Czerwonej i WP w okresie ostatniej wojny), poddając krytyce okres międzywojenny i II Rzeczypospolitą. Klęską we wrześniu 1939 r. obarczano sanację, a 17 września 1939 r. przedstawiano jako bratnią pomoc narodom ukraińskiemu i białoruskiemu. Armię Krajową prezentowano jako zbrojne podziemie „stojące z bronią u nogi”, a gloryfikowano walkę z okupantem hitlerowskim podejmowaną przez Gwardię i Armię Ludową. Rozpoczęto także prowadzenie wychowania antyimperialistycznego, które polegało na kształtowaniu nienawiści do krajów Zachodu, a szczególnie do USA i NATO. Ukazywano wszystko co socjalistyczne (radzieckie) jako najlepsze, a co kapitalistyczne – jako najgorsze³⁴. I tak: od czerwca do sierpnia 1949 r. w 2 bsap prowadzono zajęcia polityczne z oficerami i podoficerami na następujące tematy: „Sprzeczności wewnętrzne obozu imperialistycznego”, „Rosną siły postępu”, „Bojowe i polityczne tradycje odrodzonego Wojska Polskiego”, „Marksizm-leninizm o wojnie i wojsku”, „Plan Sześcioletni i jego znaczenie dla obronności kraju”, „Sojusz robotniczo-chłopski”, „Osiągnięcia Wojska Polskiego w ciągu pięciu lat niepodległości”³⁵.

30 K. Frontczak, *Sily Zbrojne...*, s. 280.

31 B. Rudnicki, *Wychowanie...*, s. 32.

32 CAW, Dowództwo Okręgu Wojskowego nr VII (Lubelskiego) 1945–1949, sygn. IV. 510.7.307, k. 430, 446, 459, 472, 479, 499.

33 Tamże, 2 WDP, sygn. IV. 521.2.83, k. 125, 126.

34 B. Rudnicki, *Wychowanie w Wojsku Polskim*, s. 35.

35 CAW, 2 WDP, sygn. IV. 521.2. 116, k. 95, 96.

Działalność etatowego aparatu politycznego w wojsku było wspierane przez organizacje partyjne. PPR do 1948 r. działała w wojsku nieformalnie. Po utworzeniu PZPR, od 1949 r. powołano w WP jednolite organy polityczno-partyjne. Podstawowymi ogniwami partii w wojsku stały się koła partyjne, którymi kierował wybieralny sekretarz. W marcu 1950 r. Główny Zarząd Polityczny WP wydał instrukcję Komitetu Centralnego PZPR „O pracy w Wojsku Polskim”, która szczegółowo określała strukturę organizacji partyjnej wojska oraz jej zadania. Podstawowymi ogniwami PZPR w siłach zbrojnych były podstawowe organizacje partyjne, powoływane w każdej jednostce wojskowej, liczącej nie mniej niż trzech członków partii. Na szczeblu batalionu tworzone oddziałowe organizacje partyjne, natomiast w kompaniach, plutonach i załogach – grupy partyjne. Dla członków partii organizowano szkolenia partyjne.

W 2 bsap w okresie od czerwca do sierpnia 1949 r. tematyka szkoleń partyjnych obejmowała m.in. następujące tematy: „Organizacja i metodyka szkolenia partyjnego”, „Tradycje patriotyczne i internacjonalistyczne ludu polskiego”, „Zadania PZPR w walce o pokój w dziedzinie politycznej i gospodarczej”, „Walka klasowa na wsi – zagadnienie sojuszu robotniczo-chłopskiego”, „ZSRR na drodze od socjalizmu do komunizmu”, „Miejsce i rola Polski w obozie pokoju”³⁶.

W procesie wychowania żołnierzy istotną rolę odgrywały uroczystości wojskowe, realizowane w garnizonach. 10 maja 1947 r. w garnizonie kieleckim przeprowadzono uroczysty capstrzyk w przeddzień Święta Zwycięstwa, w którym uczestniczyły pododdziały jednostek wojskowych, w tym kompania 2 bsap³⁷.

18 kwietnia 1948 r. odbyła się w Kielcach akademii poświęcona rocznicy śmierci gen. broni Karola Świerczewskiego³⁸. 19 kwietnia 1948 r. obchodzono uroczystości święto 2 bsap, w którym uczestniczyły władze cywilne Kielc oraz członkowie Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza³⁹.

15 października 1948 r. Minister Obrony Narodowej wydał zezwolenie na działalność w wojsku Związku Młodzieży Polskiej (ZMP) oraz zatwierdził „Regulamin ZMP w wojsku”⁴⁰. Podstawowymi ogniwami ZMP były koła, którymi kierowały zarządy pułkowe i batalionowe. Ich przewodniczącymi byli w większości żołnierze służby zasadniczej, którzy przed wojskiem działali w organizacjach młodzieżowych. Od szczebla dowództwa dywizji istniał etatowy aparat młodzieżowy, kierujący pracą ZMP w podległych jednostkach wojskowych. Jedną z głównych form działalności wewnątrzorganizacyjnej ZMP stanowiła praca kulturalno-oświatowa. Koła ZMP były inicjatorami imprez kulturalnych, rozrywkowych i sportowych, wspierały także amatorski ruch artystyczny wśród żołnierzy oraz prowadziły akcje oświatowe. W sprawozdaniu zastępcy dowódcy 2 WDP do spraw polityczno-wychowawczych za kwiecień 1949 r. czytamy: „ZMP-owcy to synowie w przeważającej liczbie pochodzenia robotniczo-chłopskiego, ci ostatni, to przeważnie synowie biednych i średnich chłopów, którzy stanowią w 2 WDP 47% w organizacji młodzieżowej. Jest to stosunkowo liczba za mała w porównaniu do synów pochodzenia robotniczego... Pracę zarządów pułkowych należy nastawić na wciągnięcie w szeregi organizacji najwięcej synów chłopskich, aby tu ich wychować w duchu budowniczych Polski socjalistycznej. Wychowanie członków ZMP wskazuje,

36 Tamże, 2 WDP, sygn. IV. 521.2.116, k. 94, 95.

37 Tamże, sygn. IV. 521.2.47, k. 33.

38 Tamże, Dowództwo Okręgu Wojskowego nr VII (Lubelskiego) 1945–1949, sygn. IV. 510.7.302, k. 328.

39 Tamże, k. 357.

40 ZMP powstał 21 lipca 1948 r. we Wrocławiu ze zjednoczenia organizacji młodzieżowych: Związku Walki Młodych, Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego i Związku Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej „Wici”. Organizacja ta stała się jedyną organizacją ideowo-wychowawczą skupiającą młodzież i przybudówką partii komunistycznej. G. Miernik, „My” i „Oni”. *Spoleczeństwo Kielecczyzny i stalinowski system władzy*, Kielce 2007, s. 339.

że ZMP-owcy to żołnierze, którzy w większości posiadają wykształcenie 7 klas szkoły podstawowej i więcej”⁴¹.

W 2 bsap w 1949 r. na sześciu członków zarządu ZMP trzech żołnierzy miało pochodzenie chłopskie, a trzech – pochodzenie robotnicze⁴². W ocenie instruktora młodzieżowego 2 WDP za marzec 1949 r. przewodniczący zarządu ZMP 2 bsap, którym był podoficer w stopniu plutonowego: „jest chętnym do pracy w organizacji, jednak posiada duże trudności w prowadzeniu jej. Brak mu wyrobienia organizacyjnego i inicjatywy. Praca zarządu ZMP w 2 bsap pod jego kierownictwem prowadzona jest chaotycznie, bez planu”. Dowódcy jednostek wojskowych zdaniem instruktora młodzieżowego 2 WDP nie roztaczali odpowiedniej opieki i nie byli zainteresowani pracą ZMP⁴³.

W związku z formowaniem w Sandomierzu nowej jednostki – 135 Pułku Artylerii Ciężkiej (jednostka nr 1714) – w 1951 r. 2 bsap przedyslokowano ponownie do garnizonu Kielce, gdzie zajął koszary przy ulicy Prostej. W koszarach panowały trudne warunki zakwaterowania. Jak przedstawiał w sprawozdaniu do dowódcy OW V Kraków dowódca garnizonu Kielce, „stan zakwaterowania 2 bsap jest dostateczny”⁴⁴.

Do 1955 r. jednostka realizowała działalność szkoleniowo-wychowawczą, przygotowując żołnierzy do wykonywania zadań bojowych.

Zarządzeniem Szefa Sztabu Generalnego WP nr 00210/Org. z dnia 5 października 1955 r. rozformowano 2 bsap. Do dnia 20 listopada 1955 r. w wykonaniu rozkazu Ministra Obrony Narodowej nr 068/Org. z 25 października 1955 r. 77 bsap w Rybniku z rozformowywanej 29 DP przeformowano na 2 bsap. Odznaczenia bojowe, kronikę i pieczęci 2 bsap przekazano 77 bsap⁴⁵.

2 bsap podczas działalności w województwie kieleckim w okresie po zakończeniu II wojny światowej odegrał istotną rolę w rozminowaniu terenu oraz akcjach powodziowych.

41 CAW, 2 WDP, sygn. IV. 521.2. 91, k. 16, 17.

42 Tamże, sygn. IV. 521.2.89, k. 44, 45.

43 Tamże, sygn. IV. 521.2.91, k. 24, 25.

44 Tamże, sygn. IV. 510.5.676, k. 215.

45 P. Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy. Przekształcenia organizacyjne 1945–1956*, Warszawa 2003, s. 129, 137.

Tadeusz Banaszek (Kielce)

2nd Sapper Battalion in the Years 1943-1955

The 2nd Sapper Battalion of the 2nd Warsaw Infantry Division was one of the Kielce garrison's units in the period after the Second World War. The unit, formed in 1943 as part of the Polish Armed Forces in the USSR, took active part in battles in Poland and Germany. In the period from September 1945 to 1949 and in the years 1951–1955, the battalion stationed in the barracks at Prosta Street in Kielce, whereas in the years 1949–1951 in Sandomierz. Soldiers participated in flood relief actions and mine clearance of Polish lands, first in Lower Silesia and then in the Kielce region. Several soldiers were killed during mine clearance actions. The battalion prepared soldiers to perform engineering activities on the battlefield and conducted political training aimed at the so-called socialist education. In 1955, the 2nd Sapper Battalion was disbanded and its traditions were taken over by the 77th Sapper battalion in Rybnik.

Keywords: Polish People's Army, history of Poland after 1945, Kielce

Tadeusz Banaszek (Kielce)

1 Brygada Transportowa w Kielcach 1962-1994

Artykuł przedstawia genezę i działalność 1 Brygady Transportowej (BTr) – związku taktycznego Wojska Polskiego (WP), który w przypadku wojny miał realizować zadania w ramach Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego i był formowany przez państwowe przedsiębiorstwa transportowe. Oparty został na materiałach z Archiwum Wojskowego w Oleśnicy, instrukcjach wojskowych oraz relacjach byłych żołnierzy zawodowych.

Geneza powstania i zadania 1 Brygady Transportowej

Komunikacja wojskowa stanowi zorganizowany system, którego głównym zadaniem jest transportowe zabezpieczenie działań Sił Zbrojnych w czasie wojny oraz zabezpieczenie przewozów wojsk i ładunków wojskowych w czasie pokoju w ścisłym współdziałaniu z właściwymi resortami cywilnymi¹.

Komunikację wojskową ze względu na rodzaj transportu podzielono na: wojskową komunikację drogową, wojskową komunikację kolejową oraz wojskową komunikację wodną².

W czasie wojny, zgodnie z doktryną obowiązującą w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL), terytorium państwa polskiego mogło być podzielone na obszar frontu (frontów) oraz obszar kraju. W związku z tym dokonano podziału systemu komunikacji wojskowej na obszarze frontu oraz obszarze kraju. Funkcjonowanie systemu komunikacji wojskowej obszarze frontu oparte było na jednolitym i scentralizowanym wykorzystaniu wszystkich sił i środków komunikacyjnych (zarówno wojskowych, jak i cywilnych) znajdujących się na obszarze frontu. Służba komunikacji wojskowej była obowiązana zapewnić w przypadku wojny wykonanie masowych przewozów wojskowych różnymi rodzajami transportu oraz przygotować i organizować ruch na drogach samochodowych³.

W okresie przynależności PRL do Układu Warszawskiego zadaniem Wojska Polskiego na czas wojny było utworzenie Frontu Polskiego (Nadmorskiego) – związku operacyjno-strategiczny, składającego się m.in. z dowództwa Frontu, trzech armii ogólnowojskowych (1, 2 i 4), Armii Lotniczej, jednostek Marynarki Wojennej. Liczebność jednostek lądowych Frontu wynosiła 610 000 żołnierzy. Działania tego frontu miały być realizowane na północnonadmorskim i jutlandzkim kierunku operacyjnym, które stanowiły części północnego kierunku strategicznego. Wojska Frontu Polskiego podczas działań bojowych miały pokonać obronę wojsk NATO na terenie Republiki Federalnej Niemiec, Holandii i Danii. Złożonym problemem była organizacja zabezpieczenia tyłowego operacji frontowych.

Zgodnie z doktryną Układu Warszawskiego, według planów operacyjnych, dla zabezpieczenia działań wojsk w pierwszych 6–8 dniach wojny należało dostarczyć ponad 100 000 środków zaopatrzenia materiałowo-technicznego, dla których przewiezienia planowano wykorzystać średnio 40 pociągów i około 2000 samochodów na dobę. Podstawowym założeniem pracy tyłów operacyjnych Układu Warszawskiego była

1 *Komunikacja wojskowa*, Szefostwo Komunikacji 33/64, Warszawa 1965, s. 20.

2 Tamże.

3 Tamże, s.19.

organizacja jednolitej sieci komunikacyjnej, składającej się z dróg kolejowych, frontowych dróg samochodowych, żeglugi śródlądowej, lotnisk i linii rurociągów polowych⁴.

Na przykład w latach 60. XX w. front miał otrzymać na potrzeby operacji 45 000 t amunicji, 93 000 t materiałów pędnych i smarów (mps). Na artyleryjskie zabezpieczenie wejścia do bitwy armii ogólnowojskowej w latach 70. XX w. niezbędne było zgromadzenie około 240 wagonów amunicji artyleryjskiej.

Pogłębiające się w latach 50. XX w. tendencje kompleksowego wykorzystania wszystkich rodzajów transportu (kolejowego, samochodowego, powietrznego, wodnego) na potrzeby pola walki, które wynikały m.in. z wprowadzenia na uzbrojenie broni jądrowej, rozwoju artylerii raketowej, spowodowały integrację służby komunikacji wojskowej ze służbą drogową.

W listopadzie 1962 r. połączono Zarząd Komunikacji Wojskowej Sztabu Generalnego WP z Oddziałem XV Sztabu Generalnego WP i utworzono Szefostwo Służby Komunikacji Wojskowej (SKW) Ministerstwa Obrony Narodowej. Dwa lata później, w lutym 1964 r. Szefostwo SKW podporządkowano Głównemu Kwatermistrzowi WP i utworzono Szefostwo SKW Głównego Kwatermistrzostwa WP⁵.

Na szczelbu Dowództwa Warszawskiego Okręgu Wojskowego (WOW), w którego skład wchodziło województwo kieleckie, utworzono Oddział SKW. W Dowództwie WOW szefami Oddziału SKW byli kolejno: płk inż. Konstanty Świrski (do kwietnia 1968 r.), ppłk mgr inż. Stanisław Kaftan (do lutego 1976 r.), płk mgr inż. Marian Skibiński, ppłk Zbigniew Orlik⁶.

Jako podstawową jednostkę organizacyjną wojsk transportowych przyjęto batalion samochodowo-transportowy (bstr) i batalion dowozu (bd) mps. Struktura organizacyjna tych jednostek opierała się na jednorazowej zdolności załadowniczej, odpowiadającej zdolności załadowniczej transportu kolejowego, umożliwiając tym samym organizowanie przewozów kombinowanych⁷ (il. 1, 2).

Przyjęto dwa zasadnicze systemy mobilizacyjnego rozwinięcia jednostek transportowych: jednostki transportowe skadrowane oraz jednostki transportowe formowane od nowa w oparciu o pojazdy pobierane z gospodarki narodowej⁸.

Jednostki transportowe formowane od nowa miały sprzęt wojskowy oraz samochody specjalne zmagazynowane w jednostkach wojskowych odpowiedzialnych za formowanie, natomiast pojazdy transportowe oraz przyczepy transportowe uzupełniano z wytypowanych przedsiębiorstw transportowych. Kierowniczą kadre batalionów wydzielano z innych jednostek, pozostałych żołnierzy uzupełniano z rezerwy.

Pierwszym dokumentem stanowiącym podstawę wykorzystania przedsiębiorstw na potrzeby formowanych jednostek transportowych była Uchwała Rady Ministrów nr 171 z dnia 11 maja 1962 r. Dokumentem nakazującym formowanie jednostek transportowych było Zarządzenie Szefa Sztabu Generalnego WP nr 00147 z dnia 19 marca 1962 r. Zarządzenie to, korygujące dotychczas opracowaną dokumentację „Planu Mobilizacyjnego - 58”, nakazywało przystąpienie do prac przygotowawczych związanych z formowaniem jednostek transportowych⁹.

4 Z. Tucholski, *Polskie Koleje Państwowe jako środek transportu wojsk Układu Warszawskiego. Technika w służbie doktryny*, Warszawa 2009, s. 66.

5 Tamże, s. 68.

6 Archiwum Wojskowe w Oleśnicy (AWO), Grupa Organizacyjno-Mobilizacyjna (GOM) 1 BTr, sygn. 2811/1/30, k. 10, 28, 36.

7 AWO, GOM 1 BTr, sygn. 2811/1/30, k. 2.

8 Tamże, k. 3.

9 Tamże, k. 5.

Wymienione zarządzenie nakazywało sformowanie 1 BTr w składzie: Dowództwo Brygady, 78, 110, 111, 112 bstr, 30 i 34 bd mps oraz 79 Ruchomy Warsztat Naprawy Samochodów (RWNS). Dla uzupełnienia jednostek transportowych w środku transportowe i żołnierzy rezerwy przydzielono cywilne przedsiębiorstwa transportowe, oddziały: Państwowej Komunikacji Samochodowej (PKS), Przedsiębiorstwa Transportu Budowlanego, Przedsiębiorstwa Transportu Handlu Wewnętrznego (tab. 1)¹⁰.

Aby usprawnić formowanie i umożliwić bezkolizyjne przyjęcia dowodzenia oraz odciążyc jednostki wojskowe, w 1963 r. rozkazem Ministra Obrony Narodowej powołano Grupy Organizacyjne (GO), które stały się równocześnie załączkami jednostek transportowych. W skład GO batalionu wszedł dowódca batalionu, szef sztabu i dowódca kompanii¹¹.

Tabela 1. Koncepcja formowania jednostek 1 BTr według wariantu z 1963 r.

Jednostka transportowa formowana od nowa	Jednostka mobilizująca	Przedsiębiorstwa cywilne uzupełniające środki transportowe i żołnierzy rezerwy
110 i 111 batalion samochodowo-transportowy	3 Okręgowa Składnica Mundurowa w Kraśniku	110 batalion – Oddział PKS Lublin, Lubelskie Przedsiębiorstwo Transportu Budowlanego Lublin 111 batalion - Oddział PKS Rzeszów, Oddział PKS Mielec, Oddział PKS Stalowa Wola
112 batalion samochodowo-transportowy	9 Centralny Skład MPS w Niedźwiedziu	Oddział PKS Kielce, Przedsiębiorstwo Transportu Handlu Wewnętrznego Kraków
78 batalion samochodowo-transportowy	2 Centralna Składnica Służby Samochodowej w Stężycy	Oddział PKS Radom, Przedsiębiorstwo Transportu Handlu Wewnętrznego Radom
30 batalion dowozu mps	Ośrodek Szkolno- Doświadczalny Służby MPS w Puławach	Oddział PKS Puławy, Oddział PKS Ostrowiec Św., Oddział PKS Skarżysko-Kamienna
34 batalion dowozu mps	3 Okręgowa Składnica MPS w Kraśniku	Oddział PKS Kraśnik, Rzeszowskie Przedsiębiorstwo Transportu Budownictwa Rzeszów.
Dowództwo 1 BTr, 79 Ruchomy Warsztat Naprawy Samochodów	4 Pułk Zmechanizowany w Kielcach	–

Źródło: Archiwum Wojskowe w Oleśnicy (AWO), Grupa Organizacyjno-Mobilizacyjna (GOM) 1 BTr, sygn. 2811/1/30, k. 5.

Dowódca WOW zarządzeniem z kwietnia 1962 r. za formowanie jednostek transportowych uczynił odpowiedzialnych sześciu dowódców jednostek mobilizujących, co przedstawiono w tabeli 1. Jednostkami mobilizującymi były przede wszystkim

10 Tamże.

11 Tamże, k. 9.

jednostki kwatermistrzowskie (w tym składnice) oraz 4 Pułk Zmechanizowany w Kielcach (który mobilizował dowództwo brygady oraz 79 RWNS). Przedsiębiorstwami cywilnymi, które wydzielały środki transportowe oraz żołnierzy rezerwy, były przedsiębiorstwa transportowe i komunikacyjne, znajdujące się w bliskiej odległości od miejsc formowania jednostek 1 BTr.

Koncepcja formowania jednostek transportowych, przejęta przez dowódców odpowiedzialnych za formowanie, zakładała realizację wszystkich przedsięwzięć związanych z organizacją pododdziałów wraz z wyposażeniem i umundurowaniem żołnierzy rezerwy w rejonie alarmowym. Rejon alarmowy musiał posiadać dogodny dojazd, dobre warunki maskowania i źródła wody oraz w miarę możliwości pomieszczenia dla pododdziałów i obsługi technicznej. Planowano ewakuację do rejonów alarmowych zapasów i sprzętu zmagazynowanych w jednostkach. Rejony formowania jednostek transportowych wyznaczano w pobliżu poszczególnych składów. Zamierzano także kierować do rejonów alarmowych żołnierzy rezerwy oraz pojazdy. Jednostki transportowe pełną gotowość bojową miały osiągnąć w ciągu 48 godzin¹².

Tabela 2. Koncepcja formowania jednostek 1 BTr oraz podległych pod względem szkolenia według wariantu z 1970 r.

Jednostka transportowa formowana od nowa	Jednostka mobilizująca
110 i 111 batalion samochodowo-transportowy	3 Okręgowa Składnica Mundurowa w Kraśniku
106 batalion samochodowo-transportowy	1 Centralna Składnica Amunicji Szeroki Bór
70 batalion autobusów sanitarnych	Sanatorium Wojskowe w Busku-Zdroju
203 batalion samochodowo-transportowy	Akademia Sztabu Generalnego Warszawa-Rembertów
88 batalion dowozu mps	20 Okręgowa Składnica MPS Marcinkowo
208 batalion samochodowo-transportowy	1 Okręgowy Skład MPS w Warszawie
78 batalion samochodowo-transportowy	2 Centralna Składnica Służby Samochodowej w Stężycy
30 batalion dowozu mps	Ośrodek Szkolno-Badawczy Służby MPS w Puławach
34 batalion dowozu mps	3 Okręgowa Składnica MPS w Kraśniku
80 batalion autobusów sanitarnych	9 Pułk Artylerii w Morągu
Dowództwo 1 BTr, 79 RWNS	4 Pułk Zmechanizowany w Kielcach

Źródło: AWO, GOM 1 BTr, sygn. 2811/1/30, k. 24.

W 1971 r. wprowadzono zmianę nazw jednostek transportowych – bstr przyjęły nazwę bataliony transportowe (btr), natomiast bd mps – bataliony transportowe mps. Od tego roku rozpoczęto w cywilnych bazach transportowych akcje budowy magazynów wojskowych z wyposażeniem dla żołnierzy rezerwy¹³.

Do 1972 r. Dowództwu 1 BTr podlegały ponadto bataliony transportowe w Warszawie, Białymstoku, Szerokim Borze, Marcinkowie. W tym roku utworzono pułki transportowe, w których skład weszły wymienione jednostki. W kwietniu 1974 r. do tworzonego pułku transportowego przekazano z podporządkowania 1 BTr następujące jednostki: 203 btr Warszawa, 88 btr mps Olsztyn, 106 btr Białystok, 70 bas Ostróda i 113 btr Kraków¹⁴. Pod względem szkolenia podporządkowano dowódcy 1 BTr 70 batalion autobusów sanitarnych (bas) w Busku-Zdroju, a w latach 80. XX w. – 82 bas w Tomaszowie Mazowieckim¹⁵. Ponadto w tym roku zmieniono nazwy GO na Grupy Organizacyjno-Mobilizacyjne (GOM)¹⁶.

W sierpniu 1972 r. na podstawie Zarządzenia Ministra Obrony Narodowej nr 012 z dnia 6 listopada 1971 r. przeniesiono zadania mobilizacyjne związane z formowaniem batalionów transportowych do cywilnych przedsiębiorstw transportowych. Odpowiedzialnymi za prace przygotowawczo-mobilizacyjne byli odtąd dyrektorzy przedsiębiorstw transportowych oraz dowódcy GOM. Ci ostatni zostali podporządkowani całkowicie dowódcy GOM Dowództwa 1 BTr¹⁷.

Tabela 3. Bataliony transportowe 1 BTr i jednostki przydzielone pod względem szkolenia w 1975 r.

Nazwa batalionu transportowego, miejsce formowania	Przedsiębiorstwa mobilizujące	Obsada GOM batalionów
73 btr Kraków	PTSB Nowa Huta	ppłk Jan Dudek, mjr Jerzy Cichoń
78 btr Radom	PTSB Radom, Oddział Towarowy PKS Radom	ppłk Józef Grzywacz, mjr Stefan Pękala
112 btr Kielce	Oddział PKS Kielce, Jędrzejów, Busko-Zdrój	ppłk Stanisław Jasiorowski, mjr Tadeusz Poczęty
114 btr Kraków	PTSB Kraków	ppłk Bronisław Sorczyński, mjr Janusz Nawrot
34 btr mps Ostrowiec Św.	Oddział PKS Ostrowiec Św., Skarżysko-Kamienna	ppłk Tadeusz Dorosz, mjr Zenon Kowalski
30 btr mps Lublin	PTSB Lublin	ppłk Mieczysław Chwiałkowski, mjr Antoni Kalbarczyk
122 btr Kielce	PPTSB Kielce	ppłk Mieczysław Pazdej, mjr Stanisław Schabowski
70 bas Busko-Zdrój	Oddział PKS Busko-Zdrój, Staszów	mjr Jan Piegza

Źródło: AWO, GOM 1 BTr, sygn. 2811/1/30, k. 47.

13 Tamże, *Kronika Grupy Organizacyjnej przy O/PKS Ostrowiec Świętokrzyski*, k. 12.

14 Tamże, sygn. 2811/1/30, k. 39.

15 Batalion autobusów sanitarnych przeznaczony był dla wojskowej służby zdrowia z zadaniem ewakuacji rannych i chorych. Składał się z ok. 370 żołnierzy. Struktura organizacyjna batalionu to: dowództwo, sztab, dwie kompanie autobusów sanitarnych (po 36 autobusów), pluton zaopatrzenia, pluton remontowy.

16 Tamże, sygn. 2811/1/30, k. 33.

17 Tamże.

1 BTr stanowiła samodzielny związek transportowy, wchodzący w skład tyłów operacyjnych i przeznaczona była do transportowego zabezpieczenia przewozów środków zaopatrzenia na potrzeby tyłów Frontu.

Przy dużej liczbie rannych i porażonych żołnierzy część środków transportowych brygady w drodze powrotnej mogła być wykorzystana do ewakuacji sanitarnej. Brygada mogła także ewakuować do składów armijnych lub frontowych baz remontowych sprzęt wymagający remontu oraz sprzęt zdobyczny¹⁸.

Możliwości załadunkowe brygady wynosiły około 10 000 t, w tym btr – 1500 t, a btr mps – 2 000 t. Możliwości transportowe brygady według danych z 1965 r. przedstawia tabela 4.

BTr przegrupowywała się całkowicie własnym transportem, tworząc kolumnę długości 190–210 km. Średniodobowy przemarsz wynosił 250–300 km. W rejonie ześrodkowania brygada zajmowała powierzchnię 60–80 km². W zależności od potrzeb brygada dowoziła środki zabezpieczenia materiałowego poszczególnymi batalionami lub kompaniami¹⁹. Poszczególne bataliony brygady podejmowały ładunki operacyjne (amunicja, paliwo, inne środki materiałowe) ze składnic wojskowych znajdujących się w garnizonach: Kraśnik, Stężyca, Życzyn, Kłaj, Niedźwiedź, Regny, Gałkówki czy składów Centrali Produktów Naftowych (CPN) w Skarżysku Kościelnym, Baryczy (w których znajdowały się rezerwy paliw dla wojska)²⁰.

Tabela 4. Możliwości transportowe 1 BTr w 1965 r.

Stan etatowy samochodów	Stan faktyczny samochodów	Stan przyczep	Maksymalna ładowność w tonach sprawnych samochodów i przyczep	Możliwości przewozowe na dobę (w tonach-kilometrach)
960 (transport burtowy)	940	320	4113	616 950
544 (cysterny)	533	160	2188	328 200

Źródło: *Komunikacja wojskowa. Podręcznik*, Szef. Kom. 33/64, Warszawa 1965, s. 224.

W skład 1 BTr wchodziły: dowództwo brygady, 79 RWNS, cztery bataliony transportowe (po 258 samochodów i 84 przyczepy każdy) i dwa bataliony transportowe mps (po 276 cystern i 22 przyczepy-cysterny każdy). Etatowo brygada liczyła 3333 żołnierzy, 1950 pojazdów samochodowych i 360 przyczep. Dowództwo brygady składało się z następujących komórek organizacyjnych: sztabu, plutonu łączności, posterunku radiotechnicznego, stacji pocztowych, sekcji politycznej, wydziału Wojskowej Służby Wewnętrznej oraz drużyny transportowo-gospodarczej²¹.

18 Tamże, s. 17.

19 Tamże.

20 Relacje Z. Mastyny i S. Jasiorowskiego (w posiadaniu autora).

21 *Instrukcja o organizacji i pracy jednostek transportowych i przeladunkowych*, Szef. Kom. 140/83, Warszawa 1984, s. 85.

Dowódcami 1 BTr byli kolejno następujący oficerowie: ppłk Apoloniusz Juszczyński, ppłk Antoni Sierżputowski, ppłk Kazimierz Konkol oraz ppłk Zdzisław Mastyna²². W skład GOM Dowództwa 1 BTr wchodzili m.in.: dowódca, pomocnik dowódcy do spraw technicznych, szef sztabu, pomocnik dowódcy do spraw szkolenia.

1 BTr podlegała służbowo szefowi SKW WOW, który sprawował nad nią nadzór.

W latach następnych przeprowadzano ćwiczenia mobilizacyjne poszczególnych batalionów transportowych, podczas których mobilizowano część pododdziałów oraz podejmowano ładunek operacyjny.

Zadania przedsiębiorstw cywilnych w zakresie formowania batalionów brygady

Przygotowanie i przeprowadzenie mobilizacyjnego rozwinięcia jednostki wojskowej formowanej od nowa przez przedsiębiorstwo transportowe prowadzone było na zasadach ogólnie obowiązujących w siłach zbrojnych. Podstawowe wytyczne w tym zakresie zostały określone w „Instrukcji o formowaniu oddziałów transportowych w cywilnych bazach transportowych” (Sztab Gen. 337/64). Jak wspomniano wcześniej, od 1972 r. dyrektor przedsiębiorstwa transportowego wraz z dowódcą GOM był odpowiedzialny za sformowanie jednostki transportowej.

W przedsiębiorstwach transportowych opracowywano niezbędną dokumentację mobilizacyjną (w tym „Plan osiągnięcia wyższych stanów gotowości bojowej”, „Plan działania”), gromadzono, przechowywano i konserwowano sprzęt oraz wyposażenie zgodnie z etatem jednostki, utrzymywano stałą gotowość do sformowania batalionu. W tym celu utworzono sekcje wojskowe oraz urządzono magazyny wojskowe. Dyrektor przedsiębiorstwa zobowiązany był również zapewnić miejsca pracy dla GOM i do przechowywania dokumentów mobilizacyjnych. Był odpowiedzialny za mobilizacyjne rozwinięcie batalionu i przekazanie go dowódcy wojskowemu w ustalonym miejscu i terminie, określonym w „Zestawieniu zadań mobilizacyjnych”.

Mobilizacyjne rozwinięcie jednostki odbywało się na terenie danego oddziału przedsiębiorstwa. Musiało ono zapewnić dogodne warunki formowania, możliwość korzystania z odpowiednich pomieszczeń, rozmieszczenie stanu osobowego oraz ochronę i obronę.

Wszystkie przedsięwzięcia związane z mobilizacyjnym rozwinięciem jednostek przedsiębiorstwa transportowe wykonywały własnymi siłami i środkami, wykorzystując w tym celu w ramach świadczeń osobistych pracowników, którzy nie posiadali nadanych przydziałów mobilizacyjnych.

Sekcje wojskowe w przedsiębiorstwach mobilizujących były jednocześnie organami doradczymi i wykonawczymi w sprawach związanych z uzupełnieniem rezerw osobowych i dostarczaniem sprzętu technicznego na potrzeby wojska²³. Dyrektor przedsiębiorstwa mobilizującego miał zapewnić warunki do przechowywania i ochrony przyjętego w depozyt sprzętu i wyposażenia w magazynie wojskowym, który był zorganizowany ze środków finansowych przeznaczonych centralnie na potrzeby obronne. Były to rezerwy mps utrzymywane na terenie bazy dla pojazdów batalionu, przewidziane na pierwsze doby rozwinięcia jednostki, oraz rezerwy środków technicznych. Utrzymywano umundurowanie i wyposażenie dla żołnierzy rezerwy (z wyjątkiem broni i amunicji, które pobierano z magazynów garnizonu Kielce), radiostacje, wyposażenie na punkcie przyjęcia i rozdziału środków transportowych, wyposażenie specjalistyczne poszczególnych komórek i pododdziałów jednostki (w tym kuchnie polowe). Ponadto w przedsiębiorstwach mobilizujących btr mps (np. w Oddziale PKS w Ostrowcu Św.)

22 Relacja Z. Mastyny.

23 W składzie sekcji wojskowej Oddziału PKS Kielce znajdowali się: Teresa Arendarska, Andrzej Brzostek i Waldemar Polański. AWO, GOM 1 BTr, sygn. 2811/1/30, k. 53.

rozmieszczono 216 zbiorników paliwowych na płozach 4,5 m³ z osprzętowieniem i 5000 beczek dwustulitrowych. Szkolenie mobilizacyjne w przedsiębiorstwie, organizowane przez dyrekcję przy pomocy oficerów GOM, miało na celu przygotowanie osób funkcyjnych do wykonania zadań związanych z przeprowadzeniem i zabezpieczeniem mobilizacyjnego rozwinięcia batalionu. Szkolenie obejmowało głównie obsadę elementów bazy mobilizacyjnej, osoby zabezpieczające uruchomienie mobilizacji, kierowanie tym procesem oraz powołanie uzupełnienia (kurierzy i gońcy).

Dyrektorzy przedsiębiorstw odpowiedzialni za formowanie jednostek transportowych uczestniczyli w specjalnych szkoleniach, organizowanych przez Szefostwo SKW WOW.

Pierwsze szkolenie dyrektorów przedsiębiorstw formujących jednostki transportowe z zakresu wdrażania „Instrukcji o mobilizacyjnym rozwinięciu jednostek” odbyło się 15 marca 1975 r. w Garnizonowym Klubie Oficerskim w Kielcach. Zostało ono przeprowadzone przez Oddział VI Sztabu WOW dla dyrektorów i inspektorów do spraw wojskowych z województw krakowskiego i kieleckiego. Podczas szkolenia omówiono zadania dla przedsiębiorstw transportowych, wynikające z przedmiotowej instrukcji²⁴. W kolejnych latach organizowano szkolenia dla dyrektorów przedsiębiorstw mobilizujących m.in. w Lublinie, Ostrowcu Św., Kielcach.

Władze wojskowe doceniając wysiłek dyrekcji przedsiębiorstw transportowych w realizacji zadań związanych z formowaniem batalionów transportowych, wyróżniły m.in. Tadeusza Urbańskiego, dyrektora zarządu „Transbud” w Kielcach, „Medalem z zastugi dla WOW”²⁵.

Szkolenie kadry zawodowej i żołnierzy rezerwy

Oficerowie GOM batalionów transportowych uczestniczyli w szkoleniu organizowanym przez GOM 1 BTr. Formy szkolenia dowództw i sztabów w omawianym okresie to: ćwiczenia dowódczo-sztabowe na mapach – prowadzone jako grupowe, zespołowe, ćwiczenia epizodyczne oraz treningi sztabowe²⁶. Ponadto realizowano kursy instruktorsko-metodyczne, zajęcia grupowe, pokazowe ćwiczenia mobilizacyjne oraz szkolenie doskonalące (il. 3).

Żołnierzy rezerwy będących na przydziałach mobilizacyjnych w jednostkach 1 BTr szkolono w ramach ćwiczeń krótkotrwałych (trwających od 2 do 30 dni kalendarzowych) oraz jednodniowych (trwających do 24 godzin). Częstotliwość powoływania żołnierzy rezerwy na ćwiczenia wynosiła: na ćwiczenia krótkotrwałe – raz na 2–3 lata, na ćwiczenia jednodniowe – do siedmiu razy w roku²⁷ (il. 4).

Ćwiczenia jednodniowe organizowano w dni wolne od pracy (soboty i niedziele), podczas nich sprawdzano przydatność i nadawano przydziały mobilizacyjne oraz zapoznawano żołnierzy rezerwy z zadaniami na stanowisku, dopasowywano umundurowanie, sprzęt chemiczny, zapoznawano z prawami i obowiązkami²⁸. Ćwiczenie zgrywające 112 btr przeprowadzono m.in. w Borkowie w dniach 25 września – 3 października 1975 r., z udziałem 41 oficerów oraz 128 podoficerów i szeregowych rezerwy²⁹.

Podczas ćwiczenia zgrywającego Dowództwa 1 BTr, które przeprowadzono w Borkowie koło Kielc w dniach od 4 do 17 czerwca 1978 r., powołano 18 oficerów oraz 82 podoficerów i szeregowych rezerwy³⁰. W maju i czerwcu 1981 r. w trzech turnusach (od

24 Tamże, sygn. sygn. 2811/1/30, k. 44.

25 Tamże, k. 57.

26 Tamże.

27 Relacja S. Suski.

28 Tamże.

29 AWO, GOM 1 BTr, sygn. 2811/1/30, k. 45.

30 Tamże, k. 67.

10 maja do 4 czerwca) powołano na ćwiczenia żołnierzy rezerwy Dowództwa 1 BTr, 78 btr, 112 btr, 114 btr, 203 btr i 34 btr mps³¹. Jak wynika z tabeli 5, w 1984 r. do 112 btr na ćwiczenia wojskowe powołano ogółem 1414 żołnierzy rezerwy w oddziałach PKS w Kielcach, Jędrzejowie i Busku-Zdroju.

Tabela 5. Zestawienie powołanych żołnierzy rezerwy 112 btr w Kielcach na ćwiczenia wojskowe w 1984 r.

Oddział PKS	Liczba powołanych oficerów rezerwy	Liczba powołanych podoficerów i szeregowych rezerwy	Razem powołanych żołnierzy rezerwy
Kielce	88	583	671
Jędrzejów	29	384	413
Busko-Zdrój	24	306	330
Ogółem żołnierzy rezerwy	141	1273	1414

Źródło: AWO, GOM 1 BTr, sygn. 2811/2/30.

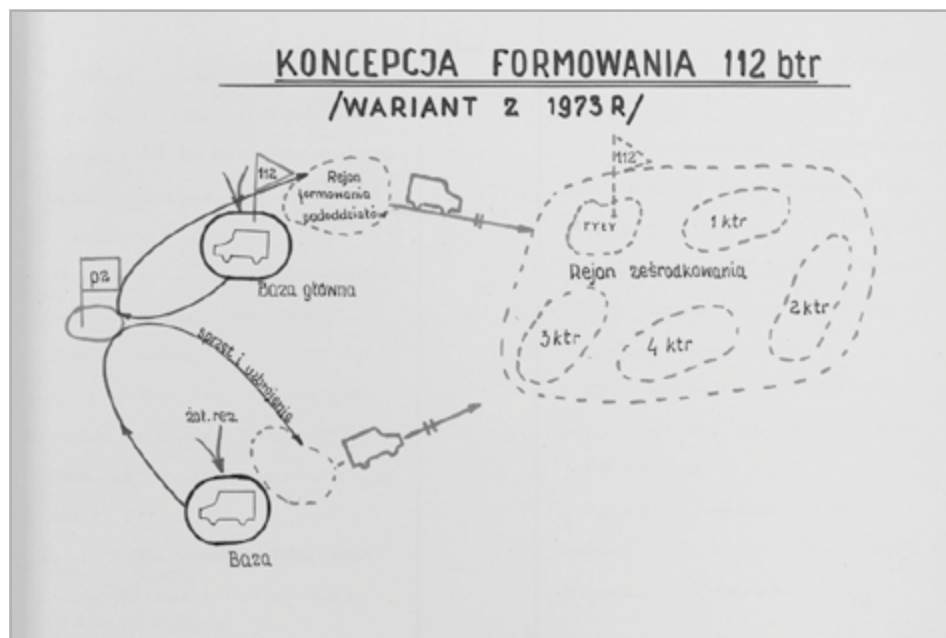
1 BTr była wielokrotnie wyróżniana przez przełożonych, np. w listopadzie 1982 r. GOM 1 BTr została uhonorowana przez dowódcę WOW dyplomem za osiągnięcia w wyszkoleniu³².

1 BTr została rozformowana w kwietniu 1994 r. na podstawie rozkazu Szefa Sztabu Generalnego WP³³, co było związane ze zmianami w organizacji WP oraz przekształceniami przedsiębiorstw gospodarki narodowej. W okresie jej działalności przeszkolono kilkanaście tysięcy żołnierzy rezerwy, którzy mieli nadane przydziały mobilizacyjne do jednostek transportowych. Na bardzo dobrym poziomie układała się współpraca oficerów GOM jednostek transportowych z dyrektorami przedsiębiorstw transportowych, takich jak Oddziały PKS, Przedsiębiorstwo Transportowo-Sprzętowe Budownictwa „Transbud”, na bazie których formowano jednostki. Pozytywnym elementem funkcjonowania 1 BTr była szybka mobilizacja oraz formowanie przez przedsiębiorstwa cywilne, co odciążało jednostki operacyjne. Należy również podkreślić dobre przygotowanie specjalistyczne żołnierzy rezerwy, którzy np. w specjalności kierowcy mieli z reguły doświadczenie w kierowaniu pojazdami ciężarowymi. Do negatywów należy zaliczyć zbyt niską liczbę oficerów w GOM, zbyt duże pododdziały, słabe środki łączności.

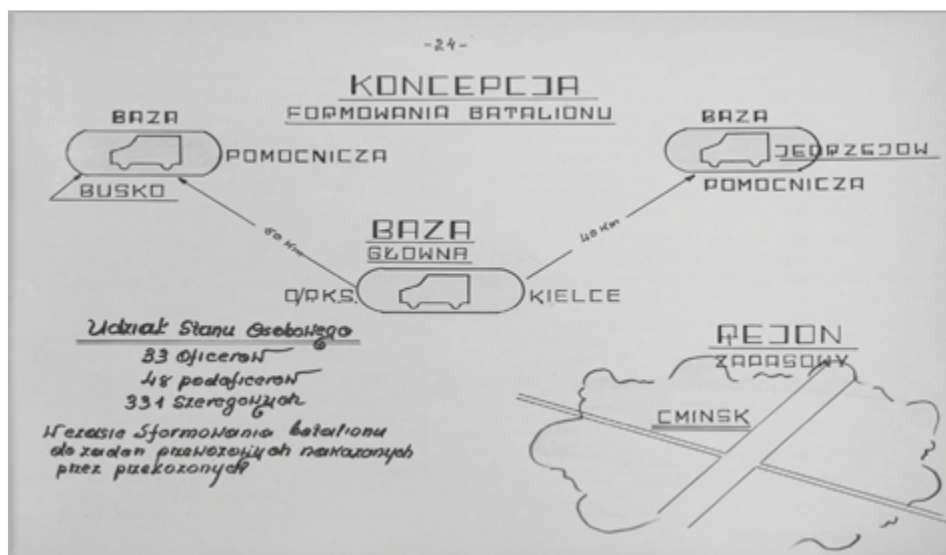
31 Tamże, k. 84–87.

32 Tamże, k. 92.

33 Relacja Z. Mastyny.

II. 1. Schemat koncepcji formowania 112 BTr według wariantu z 1973 r.; oprac. autora

II. 2. Koncepcja formowania batalionu w 112 BTr; oprac. autora

Il. 3. Odprawa dowódców jednostek 1 BTr w grudniu 1979 r.; źródła fot.: AWO, GOM 1 BTr., sygn. 2811/1/30

Il. 4. Żołnierze 1 BTR podczas strzelania na strzelnicy garnizonowej w Kielcach w 1981 r.

Tadeusz Banaszek (Kielce)

1st Transport Brigade in Kielce 1962-1994

The 1st Transport Brigade, operating in the years 1962–1994 as a tactical unit of the military communication service, was designed to transport materials from military depots for the Polish Army units released into the Armed Forces of the Warsaw Pact. The brigade comprised the Command, Mobile Vehicle Repair Workshop, transport battalions and a battalion supplying fuel and lubricants. Transport battalions were mobilized by civil communication companies: National Automobile Communication and ‘Transbud’ Construction Transportation and Equipment Enterprise for which Organization and Mobilization groups were established comprising officers. Individual transport battalions were regularly inspected, including the inspection following the conscription of reserve soldiers during military exercises.

Key words: Polish People’s Army, history of Poland after 1945, Kielce

Antoni Pawłowski (Kielce)

Meandry kieleckiego sportu

„Po co kłamać, wystarczy mówić prawdę, żeby nam nie wierzono”
Guy de Maupassant

Przeglądając poźółkę już roczniki kieleckiego „Słowa Ludu” w numerze z 14 grudnia 1951 r. znalazłem na kolumnie sportowej artykuł pt. „Nowe formy organizacyjne ruchu sportowego”. Artykuł nie jest podpisany, nawet inicjałami, co zresztą w tamtych latach zdarzało się dość często. Mogę więc sądzić, że był to tekst przesłany do redakcji przez Polską Agencję Prasową, ale pewności nie mam. W artykule tym m.in. tak pisano o reformie czekającej polski sport, dla którego w tamtym czasie jedynym wzorem były struktury funkcjonujące u naszego wschodniego sąsiada:

„W trakcie akcji wyborczej do władz kół sportowych nastąpi rozwiązanie klubów sportowych w ich dotychczasowej formie i włączenie ich sekcji i członków do kół sportowych przy zakładach pracy. W ten sposób usuniemy ostatnią formę organizacyjną naszego sportu, która nie była powiązana z bazą produkcyjną i ułatwiała kontynuowanie form sportu burżuazyjnego”.

Po przeczytaniu tego tekstu w maju 2006 r. opatrzyłem go komentarzem: „W 1989 r. koło historii obróciło się o 180 stopni i teraz w naszych klubach sportowych aż roi się od burżujów, zwanych dziś biznesmenami, a przedstawiciele bazy produkcyjnej, czyli robotników i chłopów nie uświadczysz...”.

Nim doszło do wspomnianej reorganizacji polskiego sportu, warto cofnąć się do roku 1945. Jak informował „Dziennik Kielecki” z 14 kwietnia, już 11 kwietnia, a więc gdy na wielu frontach toczyła się jeszcze II wojna światowa, w Domu Kultury i Sztuki (przed wojną Dom Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego im. Marszałka Piłsudskiego przy ul. Ściegiennego 6) odbyło się zebranie organizacyjne działaczy sportowych województwa kieleckiego. Posiedzenie otworzył z ramienia Wojewódzkiego Urzędu Informacji i Propagandy Józef Młynarski ze Związku Zawodowego Kolejarzy. Powołano do życia Okręgowy Związek Związków Sportowych pod przewodnictwem Józefa Młynarskiego. W skład OZZS miały wejść wszystkie związki sportowe, które zostaną zorganizowane na terenie województwa. Na tym samym zebraniu powstały cztery okręgowe związki sportowe i wybrano tymczasowe zarządy tych związków:

– Kielecki Okręgowy Związek Piłki Nożnej – prezes Grzegorz Korduba, wiceprezesi Bolesław Kaczmarski i dr Roman Korduba, sekretarz Zbigniew Strzębalski, trener okręgowy Jan Korduba, kapitan związkowy Stefan Orawiec

– Kielecki Okręgowy Związek Gier Sportowych obejmujący swoją działalnością piłkę ręczną, zwaną wówczas szczypiorniakiem, oraz koszykówkę i siatkówkę – prezes Józef Młynarski, wiceprezes Mieczysław Słomka

– Kielecki Okręgowy Związek Bokserski – prezes Eugeniusz Niechciał, wiceprezes Marian Kulczycki, sekretarz Stanisław Kulczycki

– Kielecki Okręgowy Związek Lekkiej Atletyki – prezes Wacław Wilczyński, wiceprezes Zygmunt Florczyk.

Kilkanaście dni później powstały:

– Kielecki Okręgowy Związek Kolarski – prezes Władysław Woźniak, wiceprezes Mieczysław Nowak.

– Kielecki Okręgowy Związek Pływaków – prezes Tomasz Kamiński.

Na wspomnianym zebraniu 11 kwietnia powołano również Kieleckie Okręgowe Kolegium Sędziów Sportowych pod przewodnictwem Ludwika Trzaski, a jego zastępcą został Mieczysław Porwet, przedwojenny bramkarz piłkarskiej drużyny szkolnej Lechia i Granatu Kielce. Postanowiono także uruchomić Kielecką Okręgową Poradnię Lekarską dla Sportowców, której kierownikiem został lekarz medycyny dr Roman Korduba. Przyjmował on sportowców w swoim gabinecie lekarskim mieszczącym się w Domu Kultury i Sztuki, dziś Wojewódzkim Domu Kultury.

Kilka miesięcy później, 28 września 1945 r. w siedzibie Ligi Morskiej, mieszczącej się w lokalu nad restauracją hotelu „Bristol”, odbyło się zebranie organizacyjne działaczy lotnictwa sportowego, którzy powołali do życia Aeroklub Kielecki. Wybrano zarząd Aeroklubu, na którego czele stanął inż. Otmar Kwieciński, naczelny dyrektor Huty „Ludwików” w Kielcach. Funkcję wiceprezesa powierzono inż. Władysławowi Paszycowi, a sekretarzami zostali inż. Eugeniusz Zagrodzki i pilot szybowcowy Anna Czarniecka. Powołano również kierowników sekcji: samolotowej Stanisława Czarnockiego, szybowcowej Zdzisława Uchańskiego, spadochronowej Mieczysława Grabarczyka, modelarskiej Michała Michtę, propagandowej inż. Mieczysława Muellera. Prezesurę honorową Aeroklubu Kieleckiego przyjął ówczesny wojewoda kielecki Eugeniusz Wiślicz-Iwańczyk. Kim byli ludzie, którzy podjęli się odbudowy sportu w Kielcach i na Kielecczyźnie po prawie sześciu mrocznych latach hitlerowskiej okupacji?

Oto krótkie sylwetki niektórych z nich.

Trzej bracia Kordubowie: Grzegorz (1912–1954), Roman i Jan (zm. 1982). Grzegorz Korduba był z wykształcenia prawnikiem. Przed wojną był sekretarzem Kieleckiego Podokręgu ZPN (władze okręgu miały swą siedzibę najpierw w Sosnowcu, a następnie w Częstochowie – oba miasta leżały w granicach administracyjnych dawnego województwa kieleckiego). Po wojnie był dyrektorem jednego z wydziałów Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach. Dr Roman Korduba był kapitanem Wojska Polskiego. Społecznie kierował Kielecką Okręgową Poradnią Lekarską dla Sportowców. Potrafił tak zorganizować pracę w poradni czynnej trzy razy w tygodniu, że sportowcy badani byli przez lekarzy różnych specjalności, którzy nie pobierali za badania żadnego wynagrodzenia. Pod koniec lat 40. wyjechał do Gdańska. Jan Korduba był przed wojną piłkarzem powstałego w 1934 r. Klubu Sportowo-Oświatowego Ludwików w Kielcach. Mając już ponad 30 lat wystąpił 1 maja 1945 r. w pierwszym powojennym meczu międzymiastowym Kielce – Częstochowa. Zmarł w 1982 r. w Bydgoszczy.

Zygmunt Florczyk (1918–1999), jeden z najwszechstronniejszych sportowców Kielc okresu przed- i powojennego. Piłkarz, hokeista, siatkarz, koszykarz, lekkoatleta, tenista stołowy. Był kapitanem legendarnej drużyny piłkarskiej kieleckiej Tęczy, która w 1947 r. walczyła o awans do ekstraklasy – zajęła czwarte miejsce za Wartą Poznań, Garbarnią Kraków i ŁKS Łódź, które awansowały. W pierwszych powojennych mistrzostwach okręgu w lekkiej atletyce 25 sierpnia 1945 r. zdobył tytuły mistrzowskie w pchnięciu kulą i skoku o tyczce, a wicemistrzowskie w rzutach dyskiem i oszczepem oraz w skoku wwyż. W 1946 r. z klubowymi partnerami Józefem Kwietniem i Stanisławem Klimkiem zdobył dla Tęczy mistrzostwo okręgu w tenisie stołowym w rywalizacji drużynowej, a w 1951 r. będąc zawodnikiem hokejowej drużyny Tęczy wywalczył tytuł wicemistrza Zrzeszenia Sportowego Spójnia. Hokejowy zespół Tęczy, w którym także grał Florczyk, ustąpił pierwszego miejsca tylko drużynie Podhala Nowy Targ.

Marian Kulczycki (1913–1995), przedwojenny zawodowy podoficer 4 Pułku Piechoty Legionów. Przed wojną dwukrotny mistrz okręgu lubelskiego w boksie (Kielce nie miały wtedy własnego okręgu), uczestnik mistrzostw Polski, zawodnik Wojskowego Klubu Sportowego i Granatu Kielce, a po wojnie Ludwikowa. W 1947 r., mając 34 lata, został wicemistrzem okręgu częstochowskiego (od 1946 r. siedzibą władz Kieleckiego OZB była Częstochowa).

Stanisław Kulczycki (1918–1999), młodszy brat Mariana, przedwojenny bokser WKS i Granatu, po wojnie Ludwikowa. W tym klubie w 1945 r. reaktywował sekcję bokserską. Sam boksował do 1948 r., będąc równocześnie szkoleniowcem i magazynierem sekcji. Mistrz okręgu lubelskiego w 1939 r., uczestnik mistrzostw Polski. W czasie hitlerowskiej okupacji żołnierz ZWZ i AK. W latach 1943 i 1944 wraz z kolegami z AK w mieszkaniu przedwojennego sierżanta WP Rolanda Chrzanowskiego, mieszczącym się przy ul. Słonecznej w Kielcach, montował zapalniki do granatów, tak zwanych sidolek (materiał wybuchowy umieszczany był w zbiorniczkach po sidolu). Granaty te dzięki łączniczkom AK trafiały do leśnych oddziałów partyzantów, stacjonujących w Górach Świętokrzyskich.

Tomasz Kamiński, ur. 1911 r., warszawianin. Przed wojną pływał w stołecznym AZS, był klubowym kolegą legendarnego agenta nr 1 Jerzego Iwanowa-Szajnowicza. Walczył w powstaniu warszawskim. Po 1945 r. powierzono mu funkcję kierownika Miejskiego Ośrodka Wychowania Fizycznego w Kielcach. W latach 40. był jedynym trenerem pływania w Kielcach, jako przedwojenny absolwent Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego w Warszawie.

Zbigniew Strzębalski (1921–1991), przedwojenny dziennikarz sportowy kieleckich gazet, był także korespondentem gazet centralnych, m.in. „Nowego Sportowca”, „Sportu Szkolnego”, „Expressu Ilustrowanego”. W lutym 1939 r. relacjonował dla czytelników „Gazety Kieleckiej” przebieg Narciarskich Mistrzostw Świata z Zakopanego. Autor „Informatora sportowego województwa kieleckiego”, którego pierwszy numer ukazał się 17 czerwca 1945 r. Ukazało się pięć numerów „Informatora”, którego wydawcą był Zarząd Kieleckiego Okręgowego Związku Związków Sportowych. Długoletni działacz Kieleckiego OZPN, a w latach 1947–1951 prezes Kieleckiego Okręgowego Związku Tenisa Stołowego. Po wojnie współpracował z „Gazetą Kielecką” i „Dziennikiem Kieleckim” (1945), a także ze „Słowem Ludu” i „Echem Dnia”.

Aleksander Sowiński (1917–2007), absolwent Szkoły Podchorążych Lotnictwa w Radomiu w 1937 r., przed wojną pilot instruktor w LOPP w Kielcach. W czasie hitlerowskiej okupacji żołnierz Armii Krajowej. Po wojnie przystąpił do odbudowy sportu lotniczego w podkieleckim Masłowie, pełniąc społecznie funkcję szefa szkolenia w powstałym w 1945 r. Aeroklubie Kieleckim. Przedwojenny pilot instruktor, w dodatku AK-owiec, nie przebrnął przez „weryfikację” w 1949 r. i pozbawiono go możliwości nie tylko latania, ale również szkolenia młodych adeptów lotnictwa. Nie zrezygnował jednak z pracy społecznej w sporcie. Działał aktywnie w kieleckim OZPN, gdzie był m.in. wiceprezesem. Na przełomie lat 50. i 60. Był również przez dwie kadencje członkiem Wydziału Gier i Dyscypliny Polskiego Związku Piłki Nożnej.

Anna Czarniecka (1901–1973), przed wojną narciarka, taterniczka i szybowniczka. Pierwsza kielczanka, która uzyskała dyplom pilota szybowcowego po ukończeniu kursu Szkoły Szybowcowej Komitetu Wojewódzkiego LOPP w Polichnie k. Kielc w 1932 r. W czasie II wojny światowej członkini konspiracyjnych organizacji Służba Zwycięstwu Polsce i Związku Walki Zbrojnej. Aresztowana przez kieleckie gestapo w lutym 1941 r., była więziona w obozach koncentracyjnych w Ravensbrück i Buchenwaldzie, a następnie w fabryce amunicji w Magdeburgu. Po oswobodzeniu przez aliantów wróciła do rodzinnego miasta 13 czerwca 1945 r., a już we wrześniu włączyła się aktywnie do działalności w Aeroklubie Kieleckim. W 1949 r. została aresztowana w Krakowie przez

funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa za udział – jak napisano w akcie oskarżenia – w nielegalnej kontrewolucyjnej organizacji pod nazwą Polski Front Ojczyźniany, mającej przemocą zmienić ustroj państwa polskiego. Skazana wyrokiem Sądu Rejonowego w Krakowie na osiem lat pozbawienia wolności oraz utratę praw i przepadek mienia. Opuściła więzienie po amnestii dla więźniów politycznych po październiku 1956 r.

Stanisław Czarnocki (1913–2003), absolwent Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego w Warszawie i Szkoły Podchorążych Rezerwy Lotnictwa w Radomiu. Instruktor samolotowy i szybowcowy, nauczyciel wychowania fizycznego. Uczestnik kampanii wrześniowej. Wzięty do niewoli przez sowietów, uciekł z pociągu transportującego polskich jeńców wojennych w niewiadomym kierunku i piechotą wrócił do Kielc. W czasie okupacji hitlerowskiej był żołnierzem Armii Krajowej. Po wojnie, będąc nauczycielem WF w kieleckim liceum im. Jana Śniadeckiego (w latach 1945–1950 – do czasu likwidacji szkoły przez władze), wyszkolił na szybowcach ponad 30 uczniów, z których wielu zostało pilotami szybowcowymi i lotnikami. Jeden z jego wychowanków Marian Gorzelak (1928–1964) był mistrzem Polski i szybowcowym wicemistrzem świata (oba tytuły zdobył w 1956 r., pierwszy w Lesznie, drugi we francuskim Saint Yan). Był również zdobywcą złotej odznaki szybowcowej z trzema diamentami. W pierwszych powojennych latach był najaktywniejszym organizatorem życia sportowego kieleckiej młodzieży, a także współorganizatorem pierwszych w Górach Świętokrzyskich ogólnopolskich zawodów narciarskich o Puchar Nizin w 1953 r.

Józef Bobiński (1907–1988), łódzianin, przed wojną czołowy w kraju oszczepnik Łódzkiego Klubu Sportowego. W 1945 r. jeden ze współzałożycieli kieleckiego okręgu lekkoatletycznego, w latach 1946–1947 i w 1949 r. prezes Kieleckiego OZLA. Spod jego trenerskiej ręki wyszło wielu zawodników Harcerskiego Klubu Sportowego Lechia Kielce, m.in. olimpijczyk z Helsinek trójskoczek Stanisław Kowal oraz skoczek wzwyż Stanisław Brzozowski, mistrz Polski w swej specjalności w 1950 r. W grudniu 1939 r. musiał uciekać z rodzinnej Łodzi przed gestapo. Przyjechał do Kielc i osiedlił się tu na stałe. Był żołnierzem Armii Krajowej i walczył z hitlerowskim okupantem w świętokrzyskich lasach.

Jan Szczygłowski (1884–1972), legionista, zawodowy podoficer 4 Pułku Piechoty Legionów w Kielcach. Uczestnik kampanii wrześniowej, walczył pod Kockiem. Jeniec oflagu w Niemczech, wrócił do kraju w 1947 r. Pionier kieleckiego boksu. Po ukończeniu kursu instruktorów boksu w Poznaniu, który prowadził trener Feliks Stamm, w grudniu 1934 r. zorganizował pierwsze mistrzostwa Kielc w tej dyscyplinie sportu. Przed wojną był trenerem pięściarzy Wojskowego Klubu Sportowego i Granatu w Kielcach, po wojnie Ludwikowa i WKS Korona Kielce. Jego wychowankiem był Leszek Drogosz, trzykrotny olimpijczyk, trzykrotny mistrz Europy, ośmiokrotny mistrz Polski, najpopularniejszy sportowiec ziemi świętokrzyskiej w XX w.

Nie bez powodu przedstawiłem tu sylwetki ludzi, których miłość do sportu, a przede wszystkim do polskiej młodzieży, kazała włączyć się w nurt powojennego życia w okrwawionym po wojennej pożodze kraju. W zdrowym ciele zdrowy duch – to hasło było mottem ich działania. Uczyli młodzież nie tylko biegać i skakać, grać w piłkę, boksować, ścigać się w zimie na nartach, w lecie na rowerach, zdobywać przestworza, ale także obowiązującej w sporcie zasady fair play. Uczyli również kochać ten kraj, choć inaczej go sobie wyobrażali, uczyli patriotyzmu. Wielu z nich po stalinowskiej reformie polskiego sportu musiało zrezygnować z działalności. Niektórzy z nich, używając różnych kruczków i wybiegów, przetrwali, oddając kieleckim dziewczętom i chłopcom to, co mieli najcenniejszego – rozum i serce.

Tych pionierów kieleckiego powojennego sportu nie ma już wśród nas, ale pamięć o nich przetrwała. Ich największym dorobkiem było wychowanie całej plejady świetnych sportowców, którzy zostawali później szkoleniowcami, sędziami, działaczami w ruchu sportowym, kontynuując pionierską pracę swych wspaniałych wychowawców.

Reforma ruchu sportowego w Polsce, która zaczęła się już właściwie w 1949 r., przyniosła wiele zmian w tej dziedzinie życia. Zniknęły przedwojenne nazwy klubów sportowych, a funkcjonujące przy zakładach pracy koła sportowe miały nazwy zrzeszeń sportowych, których centrale mieściły się głównie w Warszawie. W Kielcach Partyzant był Gwardią, Tęcza Spójnią, później Spartą, Ludwików – Stalą, Skarbowiec – Ogniem itp. Tylko powstały w 1848 r. klub Budowlani Kielce nie musiał zmieniać nazwy.

Likwidacji uległy też okręgowe związki sportowe, tworzone w latach 1945 i 1946 na wzór przedwojennych struktur. W ich miejsce powstały sekcje przy Wojewódzkim Komitecie Kultury Fizycznej w Kielcach, który był jednym z wydziałów Wojewódzkiej Rady Narodowej (np. Sekcja Koszykówki, Piłki Siatkowej i Szczypiorniaka WKKF Kielce). Polski sport został scentralizowany. Koła sportowe otrzymywały dotacje z central swych zrzeszeń za pośrednictwem rad okręgowych, a część ich budżetu pokrywały zakłady pracy. Natomiast działające w miejsce okręgowych związków sportowych sekcje WKKF podlegały, ale tylko teoretycznie, powstałym w miejsce zlikwidowanych polskich związków sportowych sekcjom Głównego Komitetu Kultury Fizycznej w Warszawie. Teoretycznie, bowiem ich działalność – organizowanie mistrzostw województwa, imprez ogólnopolskich i propagandowych – była finansowana z budżetu Wojewódzkiej Rady Narodowej.

Sport stał się również ważnym orężem propagandowym w utrwalaniu władzy ludowej i... pokoju na całym świecie! Niemal każda relacja z ważnej imprezy sportowej zaczynała się w kieleckim „Słowie Ludu”, jedynym wówczas dzienniku ukazującym się w województwie kieleckim, od propagandowego akcentu. Oto kilka przykładów. Akapit ze sprawozdania z I Ogólnopolskiego Wyścigu Kolarskiego Pasmem Gór Świętokrzyskich, „Słowo Ludu” z 20 sierpnia 1951 r.: „Przed zawodami do kolarzy oraz licznie zgromadzonej publiczności przemówił wiceprzewodniczący ZW ZMP kol. Barski, nawiązując do III Światowego Zlotu Młodzieży w Berlinie oraz walki o pokój...”.

Akapit ze sprawozdania z Wojewódzkiej Spartakiady, „Słowo Ludu” z 23 lipca 1954 r.: „Wczoraj na stadionie Gwardii w Kielcach odbyła się Wojewódzka Spartakiada, w której wzięło udział ponad 2000 sportowców. Uroczystego otwarcia święta sportowego dokonał wiceprzewodniczący Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej tow. Wychowawiec, który powiedział między innymi: Sport polski mając pełne warunki rozwoju zdobywa dla siebie coraz więcej zwolenników. Partia i Rząd otaczają sportowców wszechstronną opieką zapewniając im stałą pomoc”.

A dzielni sportowcy, gdy usłyszeli te słowa przeżyli się na baczność, ale w duchu myśleli swoje. Bo jak tu grać w kosza w rozlatujących się polskich trampkach lub kopać piłkę w butach, które co jakiś czas łąta zaprzyjaźniony szewc...

Tego, co napisałem nie wyssałem z palca. W tamtych latach grałem w koszykówkę w kieleckiej Gwardii, ale dzięki nieodżałowanej pamięci Stefanowi Saltarskiemu, gospodarzowi, magazynierowi, konserwatorowi stadionu Gwardii, my koszykarze mogliśmy dość często wymieniać rozlatujące się trampki na nowe, mieć też co jakiś czas nowe koszulki i spodenki...

W pierwszej połowie lat 50. lansowano hasło „Łączność miasta ze wsią”. To hasło realizowano w różnych dziedzinach życia, w sporcie też. Był rok 1952 lub 1953, gdy sportowcy z I LO im. Stefana Żeromskiego w Kielcach zaproszeni zostali do Bodzentyna przez sportowców z tamtejszego liceum i Ludowego Zrzeszenia Sportowego. Ktoś powie – przecież Bodzentyn to nie wieś, prawa miejskie otrzymali bodzentynianie już w 1413 r., ale kto by na takie błahostki zwracał uwagę. Byłem wtedy w sportowej ekipie

„żeromszczaków”. Mecz siatkówki rozegrany na boisku obok ruin zamku biskupów krakowskich przegraliśmy. Natomiast w piłce nożnej okazaliśmy się lepsi, wygraliśmy 2:1. Gdy po sportowych harcach wsiadaliśmy do naszego autokaru, którym był samochód ciężarowy przykryty plandeką, miejscowi „kibice” niezadowolony z porażki swoich piłkarzy, obrzucili nas kamieniami. Łączność więc wprawdzie została nawiązana, ale dobrosąsiedzkie stosunki raczej nie...

Pamiętny październik 1956 r. Wydawało się, że wreszcie wszystko wraca do normy, ale to były złudzenia. Wprawdzie kluby sportowe powróciły do swych dawnych nazw, ponownie powstały okręgowe związki sportowe, starzy działacze sportowi znów się uaktywnili, ale sport nadal był w rękach propagandzistów. Dążono do sukcesów za wszelką cenę, gdyż miały one wykazać wyższość socjalistycznego sportu nad zgniłym sportem zachodnich kapitalistów. Zwiększono dotacje na działalność sportową, zawodników, zwłaszcza piłkarzy, zwalniano po czterech godzinach z pracy z zakładów, by mogli trenować. W Kielcach początkowo nie przynosiło to efektów. Zaczęło się więc ukryte zawodowstwo. Piłkarze nożni i bokserzy byli zatrudniani w zakładach pracy na fikcyjnych etatach. Załogi robotnicze pracowały na nich i za nich. A sukcesy, wprawdzie nieprędko, ale przychodziły. Bokserzy Błękitnych (wcześniej Partyzanta, następnie Gwardii) awansowali do drugiej, a wkrótce do pierwszej ligi. Zdobywali medale na mistrzostwach Polski i Europy (Leszek Drogosz, Witold Stachurski), igrzyskach olimpijskich (Leszek Drogosz). Piłkarze nożni – powstałego z klubów sportowych SHL i Iskry – Kieleckiego Stowarzyszenia Sportowego Korona awansowali w 1975 r. do drugiej ligi. Trzy lata później drugoligowy awans wywalczyli futboliści Błękitnych. W 1960 r. koszykarze Tęczy zdobyli drugoligowe szlify. W 1971 r. piłkarze ręczni Iskry po raz pierwszy byli drugoligowcami, a w 1975 r., już jako zawodnicy Korony, awansowali do grona najlepszych w kraju „siódemek”. W tym samym roku pierwszoligowy awans wywalczyli tenisiści Błękitnych. Mirosława Sarna, z urodzenia łodzianka, z wyboru miejsca zamieszkania kielczanka, od 1965 r. zawodniczka Budowlanych Kielce, pojechała w 1968 r. na Igrzyska Olimpijskie do Meksyku, gdzie wywalczyła w skoku w dal piąte miejsce. W 1969 r. w Atenach została mistrzynią Europy w swej specjalności, a z Wiednia (1970) i Rotterdamu (1973) wróciła z brązowymi medalami Halowych Mistrzostw Europy w skoku w dal. Wychowanka trenera Edmunda Sarny – Elżbieta Kapusta – zdobyła w Stuttgarcie w 1986 r. brązowy medal w biegu sztafetowym 4 razy 400 m podczas Mistrzostw Europy. W 1978 r. w Anglii łuczniczka Lucyna Skowronek ze Stelli Kielce została drużynową wicemistrzynią Europy. Były więc sukcesy, nawet na międzynarodowej arenie, ale w obiekty sportowe byliśmy bardzo ubodzy. Dwa boiska piłkarskie – Błękitnych i Korony – ale bez odpowiedniego zaplecza, praktycznie bez boisk treningowych. Jedna kryta pływalnia przy ul. Krakowskiej, wybudowana jeszcze przed wojną sala gimnastyczna w WDK, korty tenisowe Błękitnych, stadion międzyszkolny przy ul. Prostej (oddany do użytku w 1974 r.), wreszcie hala widowiskowo-sportowa przy ul. Żytniej, której budowę zakończono w 1964 r., to było wszystko, co mieli do dyspozycji kieleccy sportowcy.

O nowe inwestycje sportowe w tamtych latach nie było łatwo. O ich kształcie decydował Departament Urządzeń Sportowych GKKFiS. Gdy się nie miało własnych projektów (z braku pieniędzy), musiało się przyjmować to, co proponował departament, czyli gotowe już projekty obiektów sportowych, przygotowane we wspomnianym departamencie. Tak powstała w latach 50. kryta pływalnia przy ul. Krakowskiej (identyczną zbudowano w Opolu) i hala przy ul. Żytniej (bliźniacza we Włocławku).

Brak obiektów sportowych z prawdziwego zdarzenia najboleśniej odczuli w 1975 r. piłkarze ręczni Korony po swym pierwszym awansie do ekstraklasy. Sala gimnastyczna w Zespole Szkół Budowlanych przy ul. Jagiellońskiej była za mała, by można było rozgrywać w niej spotkania mistrzowskie. Przystąpiono więc w ekspresowym tempie do

jej modernizacji, ale mecze pierwszej rundy szczypiorniści Korony musieli grać – będąc gospodarzami – w odległym o ponad 100 km od Kielc Mielcu. Kielczanie po rocznym pobycie w gronie krajowej czołówki wrócili do drugiej ligi. Na szczęście tylko na dwa lata.

Inny przykład. W styczniu 1969 r. bokserzy Błękitnych podejmowali w hali przy ul. Żytniej wielokrotnych drużynowych mistrzów Polski, pięściarzy stołecznej Legii. W hali na widowni ponad dwa tysiące widzów, dwukrotnie tylu sympatyków boks stało przed halą, by słuchać nadawanej przez głośniki bezpośredniej relacji z tego pasjonującego pojedynku w wykonaniu redaktorów Mieczysława Kalety i Włodzimierza Reznera. Dodam, że mecz wygrali kielczanie 14:6, choć w drużynie gości boksowali tej miary pięściarze, jak Jan Szczepański, Janusz Gortat czy Tadeusz Branicki.

Tak więc w tamtych latach osiągnięcia kieleckich sportowców na arenie międzynarodowej i ogólnopolskiej wyprzedzały o kilka dziesiątków lat obiekty sportowe w grodzie nad Silnicą.

Solidarnościowy bunt robotników w 1980 r. też miał wpływ na nasz sport. Robotnicy – i słusznie – domagali się likwidacji fikcyjnych etatów dla sportowców w zakładach pracy. Wspólnie z zarządami klubów sportowych, dyrekcjami zakładów oraz związkami zawodowymi – NSZZ „Solidarność” i branżowymi – starali się jednak uratować sport wyczynowy w Kielcach. Ale miał on funkcjonować na innych zasadach. Uważano, że dość ukrytego zawodowstwa i kamuflażu. Na to się nie godzono. 13 grudnia 1982 r. nastąpił stan wojenny. „Solidarność” zesłała do podziemia, rację mieli tylko ci, którzy mieli władzę...

Pamiętam drugoligowe piłkarskie derby na stadionie przy ul. Ściegiennego pomiędzy Błękitnymi a Koroną. Rok 1982, 29 sierpnia, w kraju stan wojenny. Stadion otoczony przez siedzących w opancerzonych samochodach Funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej i ZOMO (gospodarze meczu Błękitni to klub milicyjny). Na trybunach prawie dziesięć tysięcy widzów, w zdecydowanej większości pracownicy „Iskry” i „Polmo-SHL”, a więc sympatycy Korony. Czy dojdzie do zamieszek? Choć wygrali Błękitni 1:0, na szczęście do rozróby nie doszło.

Gdy w 1989 r. zmienił się w naszym kraju ustrój i mieliśmy nareszcie demokrację, na szczęście nie „ludową”, sport zaczynał funkcjonować w zupełnie nowych warunkach, dotąd u nas nieznanych, choć może trochę przypominających lata 1945–1947. Na przykład w pierwszych latach powojennych kieleckie Stowarzyszenie Kupców Polskich sponsorowało Lechię, kieleccy dorożkarze pomagali finansowo klubowi sportowemu o wdzięcznej nazwie Funkcja, a znani kielczanie Waław Woźniak i Jan Łęski sprowadzali z Krakowa za własne pieniądze mączkę ceglana, by odbudować zdewastowane przez Niemców korty tenisowe przy WDK.

Działacze klubów sportowych zmuszeni byli szukać sponsorów. I znaleźli. „Kolporter” sponsorował najpierw kieleckich tenisistów, później piłkarki ręczne, a na końcu piłkarzy nożnych Korony. Właściciel „Mitexu” Michał Sołowow wziął się za sponsorowanie koszykarzy, szef „Farta” upodobał sobie lekkoatletów, następnie siatkarzy. Wpływy do klubowych kas dużej gotówki, liczonej nie tylko w złotych, ale i w dolarach, przyniosły nadszpedzanie szybko efekty. Nie było problemów ze sprowadzaniem do Kielc czołowych w kraju zawodników, nawet z najwyższej półki, a także obcokrajowców z USA, Brazylii, Rosjan, Ukraińców, Białorusinów, Serbów, Chorwatów...

Mieliśmy więc sponsorowanych przez „Kolportera” piłkarzy nożnych, piłkarzy ręcznych i tenisistów, w ekstraklasie, w gronie najlepszych zespołów w kraju rywalizowali też koszykarze „Cersanitu Nomi” i siatkarze „Farta”, a od 2002 r. piłkarze ręczni „Vive”. Były więc i nadal są w Kielcach widowiska sportowe przedniej marki rozgrywane na nowych już obiektach – piłkarskiej Arenie Kielce („Kolporter”) i hali Legionów.

Przez wiele lat pisałem o sporcie w kieleckiej prasie, w „Słowie Ludu”, „Echu Dnia” (jeszcze popołudniowce), „Gazecie Kieleckiej”, lokalnym wydaniu „Gazety Wyborczej”. Na zakończenie tego tekstu pozwolę sobie przytoczyć fragment felietonu, który zamieściłem w „Echu Dnia” z 22–24 czerwca 1984 r. pod tytułem „A piłka toczy się dalej”.

„...A w Kielcach? W szacownym, liczącym ponad 900 lat grodzie nad Silnicą, zapanował w środę wieczorem błogi nastrój. Piłkarze Błękitnych i Korony uratowali drugoligową twarz. Jakimi sposobami? Ano różnymi, starymi jak świat, ale wypróbowanymi i niezawodnymi...

W środę nie bez podziwu obserwowałem poczynania dwunastu zawodników Błękitnych w meczu z krakowskim Hutnikiem. Jedenastu grało słabo, ale ten dwunasty! Był nim łódzki sędzia, który znajdował się w znacznie lepszej formie od pary miejscowych stoperów i gdy tylko nieszczęście (czytaj: utrata bramki) wisiało na włosku, bezparto nowo wkraczał do akcji, imponując soczystym wykopem. Wykopał więc z głów naiwnych hutników chęć zdobycia dwóch punktów na kieleckim boisku, wykopał też z ławki krakowskiego trenera, któremu nerwy odmówiły posłuszeństwa (komu by w takiej sytuacji nie odmówiły?). Jak się okazuje można zainkasować oba punkty grając gorzej niż źle! Trzeba tylko...

Kilka tygodni wcześniej wraz z częścią trzeźwej jeszcze wówczas widowni, bo rzecz działa się w pierwszym kwadransie meczu Korony z Rakowem Częstochowa, byłem świadkiem innego kuriozalnego na boiskach piłkarskich wydarzenia. Kielczanin Robert Bąk strzelił pierwszą w tym pojedynku bramkę... ręką! Arbiter, choć był w pobliżu akcji, z której padł ten niecodzienny gol, nie dostrzegł wyraźnego naruszenia przepisów. Widać popołudniowe słońce oślepiło go zupełnie lub zapomniał, że prowadzi zawody piłki nożnej, a nie piłki ręcznej... Po meczu zawodnicy i działacze Korony fetowali zwycięstwo... A kibice? Wielu z nich było już tak pijanych, bynajmniej nie ze szczęścia, że nie potrafili się cieszyć z wątpliwej wartości sukcesu. Pijanych? Skąd? Otóż na stadionie Korony zapanował ostatnio piękny, staropolski zwyczaj częstowania się wzajemnie alkoholem. Pięciu widzom w zupełności wystarczy jedna musztardówka, by w nią rozlać przemycone na stadion pół litra wódki. Pierwsze, drugie, trzecie...

Niektórzy, mniej odporni na picie bez zagrychy, przynoszą ze sobą słoik konserwowych ogórków. Pełna kultura!”

Kilka dni po ukazaniu się „Echa” spotkałem na ul. Sienkiewicza prominentnego działacza kieleckich Błękitnych, który zwrócił się do mnie słowami: „Panie Antku, ładnie to tak srać we własne gniazdo?”. Odpowiedziałem: „Panie majorze, najwyższy czas, żeby te gówna usuwać z naszego gniazda własnymi rękami”. Na tym rozmowa się skończyła.

Zatytułowałem tę publikację „Meandry kieleckiego sportu”. Czy tylko kieleckiego?

Antoni Pawłowski (Kielce)

Turns of Kielce Sport

Immediately after the Second World War sporting life in Kielce was restored. Revolutionary political changes that occurred in Poland after 1945 had a significant impact on the new organization of sports clubs and associations. The present paper presents the conditions of Kielce sport depending on the political changes taking place in the country from 1945 to 1989. Further, it describes the most important sports activists and outstanding sportsmen of the first twenty years following the war. The author is a long-time sports journalist.

Keywords: sport in Kielce, Second Republic, Communist Poland, history of Poland after 1945

Jolanta Kępa-Mętrak (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

„Głos Załogi” – od jednodniówki do dekadówki. Metamorfozy gazety zakładowej

„W lipcu 1958 roku odwiedziło zakład 2 panów, którzy z kierownictwem zakładu ustalili, że wydadzą jednodniówkę o objętości 4 stron. Odeszli, nie było ich kilka dni, potem przynieśli artykuły, dali je do podpisania (!) autorom (na niby) i za następne kilka dni ukazała się pierwsza w KZWM gazeta wielonakładowa pod bojową nazwą »Naprzód KZWM«. Wszystko w tej gazecie było cacy, gładkie, po linii, bez wychyleń, jednym słowem cud, miód, wazelina. Ale miała jedną wielką zaletę. Sprowokowała do działania. Drugą jednodniówkę już pod tytułem »Głos Załogi« wydano własnymi siłami w grudniu 1958 r. Już nie tak na *okrągło*, chociaż nie tak fachowo. Ten właśnie moment uważamy za narodziny naszej gazety.”¹

Tak o narodzinach gazety zakładowej pisali jej redaktorzy pięć lat później. Ale żeby zacząć od początku, wypada sięgnąć do tej „wazeliny” i poddać ją krytycznej analizie. Pełny tytuł gazety brzmiał: „Naprzód KZWM. Jednodniówka K[omitetu] F[abrycznego] PZPR, Dyrekcji, Rady Robotniczej i Rady Zakładowej Kieleckich Zakładów Wyrobów Metalowych”. Liczyła cztery strony objętości w formacie A3. Wydrukowano ją w nakładzie 3000 egz., w tonacji czarno-białej, a właściwie ciemnogrnatowo-białej, z elementami czerwonymi w winiecie tytułowej oraz nagłówkach niektórych artykułów i drobnych elementach zdobniczych. Tak samo jak w innych ówczesnych gazetach, tekst pisany zdecydowanie przeważał nad zdjęciami, nie najlepszą zresztą jakością (ze względu na technikę druku). Tuż obok winiety tytułowej znalazł się jednak motocykl SHL – „chluba polskich inżynierów i robotników”. Został wyeksponowany w najlepszym miejscu w gazecie, z informacją w podpisie, że „przeszedł zwycięsko najtrudniejsze próby terenowe i techniczne i obecnie jest to niewątpliwie najlepszy motor produkowany w Polsce”, a w 1958 r. zostanie wyprodukowanych 1000 motocykli ponad plan².

Motocykl był wtedy najwyższym osiągnięciem produkcyjnym SHL, nic więc dziwnego, że uczyniono z niego symbol zakładu. Nie tylko z tego jednak fabryka słynęła. „KZWM – dawna Huta Ludwików znana jest w całej Polsce. W roku 1957 daliśmy krajowi 101 360 szt. pralek – zamiast zaplanowanych 80 tys. Nasza załoga wypracowała łącznie ok. 68 mln zł zysku. Jest czym się pochwalić...” – pisał o zakładzie i jego pracownikach dyrektor techniczny inżynier Adam Sobol na pierwszej stronie „Naprzód KZWM”³.

W województwie kieleckim w latach 50. istniało już kilka gazet zakładowych: w Hucie „Ostrowiec” w Ostrowcu Świętokrzyskim – „Walczymy o Stal”⁴, w Fabryce Samochodów Ciężarowych w Starachowicach – „Budujemy Samochody”, w Zakładach

1 5 lat, „Głos Załogi” [dalej: GZ] 1963, nr 10 (50), s. 1. We wszystkich cytatach i tytułach zachowano oryginalną pisownię i znaki interpunkcyjne.

2 [bez tytułu], „Naprzód KZWM”, Kielce lipiec 1958, s. 1. Na podstawie artykułu *Większe zadania, większe obowiązki* wiadomo, że motocykli ma być łącznie 6 tys.

3 A. Sobol, *Większe zadania większe obowiązki*, „Naprzód KZWM”, Kielce lipiec 1958, s. 1.

4 Według Aliny Słomkowskiej, ostrowiecka „Walczymy o Stal” należała (m.in. obok poznańskiej „Na Stalinowskiej Warcie”) do czołówki prasy zakładowej w Polsce początku lat 50. A. Słomkowska, *Z badań nad dziennikarstwem Polski Ludowej*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1976, t. 15, z. 3, s. 319–334.

Metalowych w Skarżysku-Kamiennej – „Głos Metalowca” (później „Nasze Słowo”). Można przypuszczać, że stały się one wzorem dla KZWM. Ale jednodniówka „Naprzód KZWM” nie zapowiadała jeszcze regularnego wydawania gazety. Redaktorzy nie wyjaśniali idei jej wydania, bo nie było artykułu wstępnego. Bezpośrednio pod winiętą tytułową znalazł się tekst *Sprawiedliwe i realne normy pracy podstawowym warunkiem w walce o wykonanie planu produkcyjnego*, a niżej, pod fotografią „chluby polskich inżynierów”, apel Komitetu Fabrycznego PZPR zatytułowany *Sprawa honoru załogi*, w którym wyrażał on przekonanie, „że wszyscy pracownicy KZWM, partyjni i bezpartyjni, związkowcy i członkowie ZMS, aktywistki LK i działacze naukowo-technicznej organizacji SIMP dołożą wszelkich starań, aby uchwały konferencji samorządu robotniczego zostały wykonane w przewidzianych terminach. Chodzi nie tylko o wyniki ekonomiczno-produkcyjne, ale i poprawę warunków bytowych wszystkich pracowników”. Sprawa tytułowego „honoru załogi” powróciła w końcówce tekstu poprzez nawiązanie do przeszłości: „W tej walce bronimy także honoru i dobrego imienia bohaterkiej, sławnej z rewolucyjnych tradycji klasy robotniczej Kieleckich Zakładów Wyrobów Metalowych, słynnej Huty Ludwików”⁵.

Mimo braku bezpośredniej deklaracji redakcji odnośnie celu wydania pisma, jasno wyłaniał się on z treści zamieszczonych materiałów, nie tylko tych z pierwszej strony. Wewnątrz numeru rozwinięte zostały wątki dotyczące norm pracy, wydajności, współzawodnictwa, bezpieczeństwa i higieny pracy. Na ostatniej kolumnie pojawiły się informacje drobne na temat działek budowlanych i ogródków działkowych dla pracowników, zapomóg finansowych, pożyczek, wyjazdów na wczasy sanatoryjne, pochodzących z wymiany za pralki motocyklach WFM dla pracowników, zakupu przez nich 2000 pralek, 380 rowerów i 1040 zegarków. Zamieszczono nawet ofertę biblioteki świetlicowej z jedyntym, jak pisano, w województwie kieleckim telewizorem, będącym na wyposażeniu tejże świetlicy⁶.

Autorzy większości tekstów w gazecie byli pod nimi podpisani. Znaleźli się wśród nich: dyrektor naczelny KZWM Waław Michniewski, dyrektor techniczny Adam Sobol, inżynier do spraw BHP Franciszek Dziubiński oraz inż. Stefan Pakosz, Bogumił Pelczarski, Jadwiga Pajek. Autorem wszystkich zdjęć był Marian Żelazko. Byli też autorzy zbiorowi – Komitet Fabryczny PZPR i koło zakładowe SIMP. Jak pisali z okazji jubileuszu 5-lecia gazety jej ówczesni redaktorzy, niekoniecznie pozwala to określić, kto faktycznie ją stworzył.

Koniec roku początkiem gazety

Chociaż w jednodniówce „Naprzód KZWM” nie zapowiadano jej kontynuacji, to wydanie musiało wzbudzić zainteresowanie odbiorców, a przede wszystkim decydentów, bo w grudniu 1958 r. ukazała się kolejna gazeta, tym razem pod tytułem „Głos Załogi”. Na podstawie dostępnych materiałów nie udało się ustalić etymologii tej nazwy i powodu zmiany poprzedniej. Być może, jak wynika z przytoczonych na wstępie relacji, chciano odciąć się od poprzedniej jednodniówki i znaleźć tytuł mniej bojowy, a bardziej neutralny. Dziwi wprawdzie uzyskanie zgody na taką nazwę, bo w początkach lat 50. gazeta pod takim samym tytułem ukazywała się w Zakładach Chemicznych w Pionkach koło Radomia⁷. „Głos Załogi” brzmiał neutralnie, ale też bezbarwnie i nijako. Znaczenie zyskiwał dopiero po dodaniu podtytułu, który pozwalał jednoznacznie go zidentyfikować: „Głos Załogi Kieleckich Zakładów Wyrobów Metalowych”. W winiecie tytułowej

5 Komitet Fabryczny PZPR, *Sprawa honoru załogi*, „Naprzód KZWM”, s. 1.

6 *O tym warto wiedzieć*, tamże, s. 4.

7 J. Kępa-Mętrak, *Gazeta zakładowa – narodziny, rozwój... i co dalej? Studium przypadku*, „Studia Medioznawcze” 2012, nr 4, s. 55.

„Głosu” nie podano daty dziennej ani numeru, nie określono też periodyczności. Nie wiadomo zatem było, czy i kiedy ma się ukazać następny numer. Ale za to obok winiety znalazł się znak firmowy SHL, choć odnieść go można bardziej do zamieszczonego niżej zdjęcia motocykla opatrzonego tytułem *Nowy typ motocykla SHL! Kiedy?*⁸. Jednak taki sam znak w następnym, już regularnym wydaniu „Głosu Załogi” został wkomponowany bezpośrednio w winiętę.

Grudniowe wydanie „Głosu Załogi” ukazało się w nieco większej niż lipcowy „Naprzód KZWM” objętości – 6 stron (il. 1). Zawartość całego „zerowego” numeru była podobna do poprzedniej jednodniówki. Dyrektor Michniewski chwalił ponadnormatywną produkcję motocykli i pralek (*Na nasze pralki i motocykle czeka cała Polska*), równocześnie – apelując o jej zwiększanie – wyliczał inwestycje już poczynione i planowane w zakładzie w najbliższym czasie, mające na uwadze wyeliminowanie tzw. „objektywnych trudności”. Główny księgowy S. Batorski informował o podziale Funduszu Zakładowego. Główny konstruktor inż. Wiesław Jankowski pisał o działalności Biura Konstrukcyjnego, zapowiadając *Nowy motocykl SHL już w I półroczu 1959 r.* Swoje miejsce znalazły też informacje dotyczące III Zjazdu PZPR, zadań grup partyjnych w zakładzie. S. Woźniczko podjął *Problemy budownictwa mieszkaniowego*, a Ryszard Kućma przypomniał inicjatywę podjętą przez KZWM budowy w Kielcach nowej szkoły w ramach akcji „1000 Szkół na Tysiąclecie”. Też, powiedzieć by można, „cud, miód, wazelina”.

Lżejszy charakter miała ostatnia strona „Głosu Załogi”. Przeznaczono ją na różnorodne ciekawostki (*Zasłyszane... Podsluchane..., Czy wiecie, że..., Uśmiechnij się, Kącik fotoamatora*). Pojawiły się na niej także *Listy do redakcji*, choć gazeta w takiej formie ukazała się po raz pierwszy. I nie pochodziły one od pracowników zakładu, tylko od nabywców jego wyrobów, z podaniem ich danych osobowych, np. Andrzej Kurantowski z Łodzi dziękował za „umożliwienie nabycia motocykla SHL-150”, Władysław Wal, też z Łodzi, cieszył się z kupienia pralki, równocześnie zawiadamiając, że „należałoby wprowadzić ulepszenia w niej, a mianowicie przykrywa winna być zamykana na zatrask, a połączenie do sieci i uziemienia wykonane do łączenia na wtyczki”⁹. Na dole kolumny znalazła się stopka redakcyjna zawierająca tylko ogólne informacje: „GŁOS ZAŁOGI” – Redaguje Kolegium – KZWM – Kielce, ul. do Huty Ludwików. Tłoczono RSW „Prasa”, Kielce zam. 1820 3500 egz. A3 W-3¹⁰.

Trzy miesiące po wydaniu numeru „zerowego” „Głosu Załogi” KZWM, w marcu 1959 r. ukazał się numer pierwszy (il.2). Rozpoczął go krótki artykuł wstępny, w którym redakcja dzieliła się z czytelnikami radością z powodu uzyskania „po usilnych staraniach” zezwolenia na stałe wydawanie pisma. Równocześnie apelowała o podjęcie współpracy: „Ambicją Zespołu Redakcyjnego będzie dostarczać Wam Drodzy Czytelnicy informacje i ciekawostki, zainteresować Was problemami produkcji i kierowania zakładem. Bez Waszego jednak udziału w redagowaniu gazety, bez Waszych listów, bez kontaktu z Wami, swego zadania nie wykonamy. Zwracamy się więc do Was z gorącym apelem. Przychodźcie do nas, piszcie do nas, krytykujcie nas, krytykujcie wszelkie zło na zakładzie. Gazeta, którą bierzecie do rąk jest gazetą nas wszystkich. Za taką ją uważajmy”¹¹.

8 „Głos Załogi Kieleckich Zakładów Wyrobów Metalowych”, grudzień 1958, [nr 0], s. 1, (dalej „Głos Załogi”).

9 *Listy do redakcji*, tamże, s. 6.

10 Zapis zgodny z oryginałem.

11 *Od redakcji*, „Głos Załogi” 1959, nr 1, s. 1.

Redagowaniem „Głosu Załogi” zajęło się kolegium w składzie: Bogumił Pelczarski (był wcześniej autorem tekstów w „Naprzód KZWM” i pierwszym wydaniu „Głosu Załogi” jako przewodniczący Rady Zakładowej), Jan Ciośniński, Ryszard Kućma, Remigiusz Półtorak, Zbigniew Sygut. Pismo ukazywało się systematycznie co miesiąc, do listopada 1959 r. w objętości 4 stron i nakładzie 2000 egz., od grudnia – 6 stron. Od nowego 1960 r. nakład znacznie zwiększono – do 3500 egz. (tyle samo miał numer zerowy). Cykliczność wydawania „Głosu Załogi” pozwoliła wprowadzić stałe rubryki, serie tematyczne, drukować w odcinkach wspomnienia. Już w pierwszym numerze zapowiadano cykl *Nasze problemy*, rozmowy z dyrektorami zatytułowane *Co nowego tow. Dyrektorze?*, zamieszczono ankietę dla czytelników.

Najważniejsze tematy

W numerze lipcowym z 1959 r. opublikowano pierwszy materiał rocznicowy *Rzeczywistość przerosła ich marzenia*, związane z 15-leciem działalności KZWM po II wojnie światowej. Oddano w nim głos najstarszym pracownikom zakładu, w tym pierwszemu powojennemu dyrektorowi inż. Stanisławowi Bratkowskiemu, który udostępnił na potrzeby artykułu dokumenty dotyczące m.in. sytuacji finansowej zakładu na początku 1945 r.: „nie było ani grosza, bo 50 tys. zł zabrał F. Giemza, 70 tys. zł ukradziono z kasy zakładu, a 300 tys. zł zostało zamrożone w banku. [...] pierwsze pieniądze na wypłaty i rozruch w wysokości 40 tys. zł przywiózł od jakiegoś znajomego Bruno Apsolon”¹². Inni pracownicy mówili o wyposażeniu zakładu, a właściwie jego braku, pierwszych próbach uruchamiania produkcji i entuzjazmie, jaki im towarzyszył, ale też sytuacjach humorystycznych: „Dla lepszego samopoczucia robiliśmy sobie nawzajem kawały. Pamiętam jak pewnego razu włożyliśmy z Krogulcem Błaszczykowi do ciastka 16 pastylek sacharyny. Błaszczyk ciastko zjadł ze smakiem i byłoby wszystko w porządku, ale gdyśmy mu o tym powiedzieli, to złapał się za żołądek i narobił takiego alarmu, że sami żeśmy się zlékli”¹³. Ten artykuł, zakończony zaproszeniem do dzielenia się własnymi doświadczeniami sprzed 15 lat, zapoczątkował cykl wspomnieniowy. Najciekawsze materiały miały być nagrodzone. Konkurs został rozstrzygnięty w lutym 1960 r. Spośród pięciu nadesłanych wspomnień wyróżniono trzy, których autorzy otrzymali nagrody pieniężne, o czym redakcja informowała na łamach gazety¹⁴.

Od początku podkreślano konieczność podejmowania problemów nurtujących załogę. Domagano się m.in. uregulowania spraw socjalnych, budowy ośrodka wypoczynkowego czy zakładowego domu kultury, stworzenia własnej spółdzielni mieszkaniowej. Robotnicy mieli *Wkuwać w czyn Uchwały III Zjazdu*, kierownictwo zastanawiać się nad *Organizacją pracy*, myśleć *O dalszym rozwoju KZWM*, wszyscy świętować *Sukcesy [które] przeszły wszelkie oczekiwania*¹⁵, a *Samorząd Robotniczy „podejmować wnioski, zmierzające do osiągnięcia wzrostu wydajności pracy na poszczególnych odcinkach”*¹⁶. Regularnie ukazywały się felietony, satyra, *Listy do redakcji*. Od numeru drugiego na ostatniej stronie zagościł także sport, dzieląc ją m.in. z *Rozrywkami umysłowymi* (rebus, krzyżówka) i listami.

Drukowane w gazecie z różną częstotliwością *Ankiety* dawały pracownikom możliwość wyrażenia stanowiska na temat produkcji, transportu, zaopatrzenia, oczekiwań płacowych (np. ile powinien zarabiać pracownik mający na utrzymaniu żonę i dwoje dzieci), działalności świetlicy zakładowej itp. Mogli zgłaszać też własne postulaty

12 Tamże 1959, nr 5, s. 1, 2.

13 Tamże, s. 2.

14 Tamże 1960, nr 2 (12), s. 3.

15 Tamże 1959, nr 2, s. 1, 2; nr 4, s. 1, 4; nr 8, s. 1; nr 9, s. 3.

16 *Właściwa rytmika produkcji pozwoli nam osiągnąć lepsze wyniki produkcyjne*, tamże 1959, nr 10, s. 1, 2.

GŁOS ZAŁOGI

Wybory...

Nowy typ motocykla SHL!

KIELECKICH Zakładów Wyrobów Metalowych

GRUDZIEŃ 1958 R.

KIERUNEK III Zjazd

W sprawie...
Zajęcia W-3...
Kierunek III Zjazd...
Wybory...

Wybory...

W sprawie...
Zajęcia W-3...
Kierunek III Zjazd...
Wybory...

KIEDY?

W sprawie...
Zajęcia W-3...
Kierunek III Zjazd...
Wybory...

Il. 1. „Głos Załogi” nr 0 grudnia 1958

Od Redakcji:

Proszymy, informację i wskazywać, jak ważna jest...
W sprawie...
Zajęcia W-3...
Kierunek III Zjazd...
Wybory...

8 Marca

WITAMY III Zjazd PZPR

W sprawie...
Zajęcia W-3...
Kierunek III Zjazd...
Wybory...

GŁOS ZAŁOGI

Kieleckich Zakładów Wyrobów Metalowych

KIELCE — MARZEC 1959 R.

Il. 2. „Głos Załogi” nr 1, marzec 1959

WITAMY III Zjazd PZPR

W sprawie...
Zajęcia W-3...
Kierunek III Zjazd...
Wybory...

GŁOS ZAŁOGI

Kieleckich Zakładów Wyrobów Metalowych

KIELCE — MARZEC 1959 R.

WITAMY III Zjazd PZPR

W sprawie...
Zajęcia W-3...
Kierunek III Zjazd...
Wybory...

Il. 2. „Głos Załogi” nr 1, marzec 1959

dotyczące spraw zakładu wymagających pilnego rozwiązania. Wypowiadanie się na temat kluczowych dla pracowników i zakładu spraw miało im dawać poczucie współodpowiedzialności, ale i współzrządzenia firmą¹⁷. Ten wątek został wyraźnie podkreślony w siódmym numerze „Głosu Załogi”, w którym redakcja powróciła z apelem do czytelników o współredagowanie gazety, będącej „własnością całej załogi”. Ma ona „pisać o tym wszystkim, co słychać na wydziałach, tak jeśli chodzi o osiągnięcia, jak i o braki”. Niestety – jak zauważano – „korespondenci, mimo że istnieją na wielu wydziałach, nie przejawiają prawie żadnej działalności”. Redakcji zależało zatem na pozyskaniu nowych współpracowników, chcących się zaangażować w pracę społeczną, która „z chwilą, gdy poziom [...] gazety stanie na odpowiedniej wysokości, [...] będzie wynagradzana”¹⁸.

Apele redakcji o pozyskanie współpracowników wynikały nie tylko z wewnętrznej potrzeby. Były zgodne z postulatami władz. W 1950 r. Mieczysław Rakowski pisał: „Gazetkę redaguje kolegium z samych robotników, w skład którego powinni wchodzić przedstawiciele Komitetu Partyjnego, Rady Zakładowej, ZMP oraz innych organizacji społecznych działających na terenie zakładu pracy”¹⁹. Poszerzenie grona korespondentów stawało się jednym z ważniejszych postulatów dotyczących funkcjonowania mediów zakładowych i znajdowało odzwierciedlenie także w dokumentacji zakładowej. Narady współpracowników i korespondentów radiowęzła i gazety, rozwój sieci korespondentów, organizowanie spotkań redakcji „Głosu Załogi” i rozgłośni z załogami poszczególnych wydziałów znalazły się m.in. w *Problemowym planie pracy dla gazety zakładowej... [1967]*²⁰.

Pierwszy rok działalności gazety pozwolił zdobyć sporo doświadczeń w zakresie jej redagowania, współpracy z kierownictwem zakładu i jego pracownikami. Nie wszystkie z tych doświadczeń były pozytywne. W numerze 1 z 1960 r. redaktorzy po raz kolejny apelowali: „potrzebna jest nam Wasza współpraca [...] nie obrażymy się, jeśli będziecie nas rzeczowo krytykować [...], pomożemy Wam w każdej sprawie, w jakiej się do nas zwrócicie”. Zapewniali równocześnie, że braki warsztatowe, czyli umiejętności pisanie do gazety nie mają znaczenia, bo redakcję też tworzą „ludzie, którzy przed »Głosem Załogi« nigdy w życiu nie mieli nic wspólnego z pracą w gazecie, ludzie, którzy musieli się uczyć wszystkiego od początku”²¹. Takie „odkrycie się” przed czytelnikami było próbą nawiązania bliższych, bardziej bezpośrednich relacji z nimi, a równocześnie formą usprawiedliwienia niedociągnięć, jakie mogły być zauważone w gazecie. Był to też sposób pokazania, jak łatwo odbiorcy mogą się stać nadawcami, co było przecież, jak wynika z powyższego, w prasie zakładowej zjawiskiem bardzo pożądanym.

Nie samym słowem

W nowym 1960 r. gazeta wkroczyła nieco odmieniona, ze zmodyfikowaną winiętą, w której wykorzystano stylizowaną czcionkę, taką jak w etykietach wyrobów SHL. Zaczęło się także ujawniać więcej materiałów ilustracyjnych. W wydaniach okolicznościowych redakcja ujawniała swoje poczucie humoru, np. w marcowym (z okazji Dnia Kobiet) i kwietniowym (na prima aprilis). Ten drugi, w postaci dodatku nadzwyczajnego, zapowiadany był następująco: „NIE CZYTAJ TEGO NUMERU, jeśli nie posiadasz poczucia humoru, jeśli jesteś ponurakiem. CZYTAJ TEN NUMER z przymrużeniem

17 Por. m.in. „Głos Załogi” 1959, nr 5, s. 3.

18 *Uwaga czytelnicy*, tamże 1959, nr 7, s. 1.

19 M. Rakowski, *Prasa fabryczna w Planie Sześćioletnim*, „Prasa Polska” 1950, nr 8/9, s. 11, 12.

20 Dokumentacja SHL, ze zbiorów Jacka Mętraka.

21 Redakcja, *Drugi rok*, „Głos Załogi” 1960, nr 1 (10), s. 1.

oka, z wyrozumiałością, z uśmiechem, gdyż ŚMIECH TO ZDROWIE!!! Napisz do nas czy Ci się ten numer podobał. Dziękujemy!”²²

Od września 1960 r. wzbogacono kolorystykę pisma – zamiast czerwonego zastosowano kolory: fioletowy, brązowy, turkusowy, granatowy, szary, zielony jasny i ciemny, żółty, pomarańczowy, niebieski, bordowy – w każdym numerze inny. Zmiana koloru w numerze wrześniowym (fioletowy) wiązała się z informacjami o sukcesach: *Plan 5-letni wykonaliśmy! Szczegóły w numerze*. A w tych szczegółach m.in.: *Pracujemy na poczet 1961 roku. Na 4 miesiące przed terminem wykonaliśmy zadania 5-latk, Nasz 25-tysięcznik* (o motocyklu SHL 150)²³. Dwa kolejne numery ukazały się pod hasłem *KZWM na wysoki połysk*. W październikowym redakcja zainicjowała wielką akcję sprzątanania wydziałów, która miała trwać do końca listopada. Najlepiej posprzątanym wydział miał zostać nagrodzony. W ten sposób gazeta też zbliżała się do pracowników, wskazując im, że są współgospodarzami zakładu i sami mogą decydować o jego wyglądzie. Podsumowanie akcji znalazło się w numerze grudniowym. Akcja, jak pisano, „nie całkowicie nam się udała”. Z innymi było różnie. Głównie o sukcesach pisano w artykule bazującym na statystykach *Żnów minął rok... a w tym czasie*: „Wyprodukowaliśmy produkcję wartości 669 milionów złotych porównywalnych, czyli o 18,6 proc. więcej niż w roku ubiegłym. Sprzedaliśmy 15 tys. motocykli i 200 497 pralek. [...] Przybyło nas w zakładzie 360 osób. [...] Wybudowaliśmy w zakładzie 3 obiekty, w stanie gotowym lub surowym o łącznej objętości 35000 m sześć.” Były też porażki: „Bumelowaliśmy z nieznanых przyczyn ok. 20 tysięcy godzin. Chorowaliśmy 200 tysięcy roboczogodzin”²⁴.

Rok 1961 nie był dobry dla „Głosu Załogi”. Po ukazaniu się numeru 7 (29) w sierpniu przerwa nastąpiła aż do stycznia następnego roku. Usprawiedliwiano się, że przyczyna takiej sytuacji „tkwi w braku zaplecza redakcji w postaci sieci korespondentów. [...] Z tymi samymi trudnościami boryka się również nasz radiowęzeł zakładowy. [...] Ponawiamy nasz apel. Piszcie do nas, współpracujcie z nami, pomagajcie nam. Gazeta nasza potrzebna jest naszej załodze”²⁵. Potrzeba wydawania gazety uzasadniana była jej funkcjami. Jako najważniejsze wymieniano: „szeroki front walki propagandowej i kulturalnej”, „wymiana poglądów”, „trybuna organizacji politycznych i społecznych”. Na końcu znalazła się funkcja informacyjna.

Za próbę rekompensaty za zbyt długą przerwę w wydawaniu gazety można chyba uznać dodatki do kolejnych numerów. W marcu 1962 r. na otwarcie sezonu piłkarskiego powstał „Sportowy Głos Załogi”. We wrześniu ukazało się wydanie specjalne, pomarańczowo-niebieskie, 8-stronicowe (pozostałe miały 6 stron), z okazji Dni KZWM. Obok spraw bieżących zaprezentowano w nim sylwetki pracowników, obszerną rubrykę *Mile listy* oraz *Anegdoty*. Całą ostatnią stronę zajął konkurs²⁶. W stopce redakcyjnej po półtorarocznej przerwie pojawił się skład redakcji: Stefan Antoszewski, Andrzej Green, Jan Maruszak, Zbigniew Sygut, po raz pierwszy ze wskazaniem redaktora naczelnego – Bogumił Pelczarski.

Pierwszy jubileusz

Szczególony charakter miał numer jubileuszowy, pierwszy tak oznaczony, z grudnia 1963 r. Było to równocześnie 50. wydanie gazety i minęło 5 lat od ukazania się zerowego numeru w grudniu 1958 r. W jej historii bywało różnie, ale w ocenie redakcji „zawsze była potrzebna, zawsze spełniała rolę kroniki zakładu, nigdy nie przeszła

22 Tamże 1960, nr 13a, s. 1.

23 Tamże 1960, nr 9 (19), s. 1.

24 Tamże 1960, nr 12 (22), s. 5.

25 *Droży Czytelnicy*, tamże 1962, nr 1 (30), s. 1.

26 Tamże 1962, nr 8/9 (37/38).

obok najważniejszych wydarzeń dla zakładu, zawsze starała się służyć ludziom i idei budownictwa nowego ustroju²⁷. Te podniosłe słowa zupełnie jednak nie korespondowały z zawartym w artykule *Gdzie powstaje gazeta* opisem miejsca pracy redaktorów: „Wyobraźcie sobie pokój o wymiarach 2,20 x 2,70 m, w którym znajdują się następujące sprzęty: szafa dwudrzwiowa, dwa biurka, cztery krzesła, stolik z maszyną do pisania, stolik z dalekopisem. Na oknie z solidną kratą stoi radio, na półeczce przy ścianie głośnik radiowęzła, na biurkach telefon (drugi na kaloryferze), lampa stołowa, a na niej redakcyjny kosz. Za biurka wchodzi się w pozycji półprzysiadu, a otwarcie szuflady możliwe jest tylko przy wyprostowaniu się i całkowitym wydechu. [...] Oto w skrócie warunki pracy redakcji (dwóch!), w jakich powstaje codzienny program (półgodzinny) radiowęzła i comiesięczny (od nowego roku być może co dwutygodniowy) numer »Głosu Załogi« (30–40 str. samego maszynopisu)²⁸. Jest to pierwszy i chyba jedyny tak szczegółowy, ziejący goryczą opis warunków pracy redakcji. Obok niego zaprezentowano sylwetki redaktorów, a na poprzedzającej stronie ciekawostki dotyczące „Głosu Załogi”, m.in. wspomniano o 56 współpracownikach, w tym o autorach wielu tekstów: sekretarzu KZ „tow. Wójciku” i dyrektorze technicznym „tow. inż. W. Jankowskim”.

Zapowiedź wydawania gazety z większą częstotliwością została zrealizowana dopiero od początku 1965 r. Musiał na to wyrazić zgodę Główny Urząd Kontroli Prasy. Poprzedzone to było staraniami redakcji o uzyskanie poparcia instancji partyjnych szczebla zakładowego i wojewódzkiego, co się udało. Wśród argumentów na poparcie wniosku o zmianę periodyczności „Głosu Załogi” na dwutygodnik sekretarz KW PZPR w Kielcach Marian Madaj podawał: „Gazeta jako miesięcznik ma poważne osiągnięcia w zacieśnianiu więzi z czytelnikami. [...] Jednakże jako miesięcznik nie jest ona w stanie wnikliwie i operatywnie rozpracowywać ważne problemy polityczne i gospodarcze. Stąd wydaje się słusznym zwiększenie częstotliwości jej ukazywania się do 2 razy w miesiącu²⁹. Zgodę uzyskano, pod warunkiem wykorzystania wyłącznie przyznanego wcześniej limitu papieru.

W marcu 1964 r. wprowadzono odpłatność za egzemplarz gazety w wysokości 50 groszy. Uzasadniano to faktem, że gazeta jest „jedną z nielicznych w Polsce, która dotychczas rozchodziła się wśród załogi bezpłatnie. [...] W myśl zasady *placę i wymagam* wprowadzenie odpłatności gazety zmusza kolegium redakcyjnego do stałego poprawiania stylu pracy, poruszania problematyki odpowiadającej płacącym”. Równocześnie zapewniano, że odpłatność nie jest związana z kosztami druku, bo te są trzykrotnie wyższe, ale z potrzebami nagradzania piszących, organizowania konkursów i imprez dla całej załogi³⁰. Na koniec 1964 r. redaktorzy zaskoczyli czytelników szopką satyryczną autorstwa redaktora naczelnego Bogumiła Pelczarskiego i rysownika Tadeusza Wróbla. Zamieszczona na ostatniej stronie gazety, w całości odnosiła się do zakładu, w tym także do funkcjonujących w nim mediów: radiowęzła i gazety: „Radiowęzeł kuka, dziury w całym szuka. / Krytyką w łeb wali, czasem nawet chwali”. W odniesieniu do gazety padły słowa samokrytyki: „Wśród pracowników »Głos« się rozchodzi. / Czytają wszyscy: starzy i młodzi. / Abonent zapłacili / W obietnice uwierzyli / Niedotrzymane. / Miał »Głos« wychodzić co dwie niedziele / Było gadania i szumu wiele / Ale nic nie wyszło z tego / Może od roku przyszłego / Będą »Głosy« dwa.”³¹

27 5 lat, tamże 1963, nr 10 (50), s. 1

28 *Gdzie powstaje gazeta*, tamże 1963, nr 10 (50), s. 3.

29 AAN, KC PZPR, sygn. 237/VIII-878, k. 20.

30 *Dlaczego płacimy za gazetę*, tamże 1964, nr 3 (53) s. 1.

31 *Szopka A.D. 1964*, tamże 1964, nr 12 (62), s. 6.

Tym razem, jak już wspomniano, obietnice ziściły się. Od stycznia nowego roku „Głos Załogi” zaczął się ukazywać dwa razy w miesiącu. Cenę gazety zróżnicowano: w prenumeracie wynosiła ona 25 groszy, w sprzedaży detalicznej 50 groszy. W co drugim lub co trzecim numerze znalazła się dwukolumnowa rubryka pod nazwą *Technika – Postęp – Racjonalizacja*, określona mianem dodatku do „Głosu Załogi”, z wyodrębnioną redakcją³². Co ciekawe, redakcja ta była znacznie liczniejsza niż redakcja całej gazety, w której skład wchodziłi wówczas: Andrzej Green, Jan Maruszak, Zbigniew Sygut i redaktor naczelny Bogumił Pelczarski. Dopiero w numerze 6 (68) z marca 1965 r. w stopce znalazła się informacja o poszerzonym kolegium redakcyjnym: Jan Ciosiński – przewodniczący kolegium, Bogumił Pelczarski – redaktor naczelny, Wojciech Jasiński, mgr inż. Eryk Kałandyk, inż. Michał Król, Jan Maruszak, mgr inż. Stanisław Mazurek, Adam Wenda oraz Anna Kotras, zajmująca się przyjmowaniem korespondencji i bieżącymi sprawami administracyjnymi. Było to, przynajmniej po części, następstwem przeniesienia się redakcji do nowego lokalu, o czym redaktor naczelny informował na łamach gazety, dziękując wszystkim, którzy się do tego przyczynili³³.

W tym samym numerze redakcja „Głosu Załogi” informowała o nadaniu tysięcznej audycji przez zakładowy radiowęzeł, życząc „dalszych tysięcy dobrych, tkwiących w życiu załogi naszego zakładu audycji”. Radiowęzeł określany był jako jeden z najlepszych i najaktywniej działających w województwie kieleckim, jeden z niewielu nadających codzienny program informacyjny czterokrotnie w ciągu doby. Współpraca z zakładową gazetą przynosiła korzyści obu stronom, głównie w zakresie informacji od korespondentów. Szczególne gratulacje adresowano do Jana Maruszaka, łączącego obowiązki redaktora gazety i kierownika radiowęzła, który – w opinii kolegów – „postawił radiowęzeł na nogi, tak pod względem programowym jak i technicznym”³⁴.

Większa redakcja, więcej pomysłów

W numerze kwietniowym z 1965 r. zainicjowano *Motocyklowe nowości*, kącik prowadzony przez inż. Z. Klimeckiego, prezentujący nowinki na temat jednośladów na świecie. Równocześnie informowano o własnej produkcji motocykli i planach wprowadzenia zmian w tym zakresie. W numerze 9 pierwszy raz opublikowano zdjęcie „Gazeli”, czyli motocykla SHL-175-M1³⁵. W kolejnych numerach przez łamy gazety przetoczyła się dyskusja na temat nazwy nowego motocykla. Proponowano np. „Bartek”, „Ścigant”, „Tramp”. Była też propozycja, żeby zostawić wyłącznie znak SHL. Z punktu widzenia historii zakładów SHL za godny uwagi warto uznać numer 20 z października 1965 r. Zamieszczono w nim obszerny artykuł pt. *Huta Ludwików 1899–1949* autorstwa Władysława Dzikowskiego. Został on przygotowany, jak wynika z akapitu wstępnego, w oparciu o źródła archiwalne pochodzące z ówczesnego Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Kielcach oraz Archiwum Sądu Powiatowego w Kielcach. Ma dużą wartość informacyjną, choć redakcja zastrzegła, że: „Powyższy szkic historyczny nie uwzględnia rzecz jasna wielu momentów naszej historii, jak np. doli robotników, stosunków w zakładzie itp. Stanowi jednak poważny przyczynek do historii »Ludwikowa«. Od

32 W jej skład wchodziłi: Marian Czudec, mgr inż. Ludwik Mackiewicz, mgr inż. Stanisław Mazurek, Bogumił Pelczarski, inż. Roman Podsiadło, inż. Ryszard Trela, mgr inż. Euzebiusz Wojtasik, inż. Edward Wójcik.

33 B. Pelczarski, *Nowy lokal redakcyjny*, tamże 1965, nr 4 (66), s. 5. Nazwiska Anny Kotras, Wojciecha Jasińskiego i Michała Króla zniknęły ze stopki od 1 lutego 1966 r. Od 1 marca nie było w niej także Adama Wandy. Ale to, jak się okazało, była pomyłka drukarni, za którą redakcja przeprosiła w numerze 7 z 1 kwietnia 1966.

34 *1000-na audycja radiowęzła*, tamże 1965, nr 4 (66), s. 5.

35 *Pojedzie po raz pierwszy w majowym pochodzie*, tamże 1965, nr 9 (71), s. 3.

Czytelników oczekujemy uzupełnienia tego opracowania”³⁶. Apel redakcji nie wywołał chyba wielkiego odzewu, bo do historii SHL powrócono dopiero w maju 1966 r. w krótkim artykule *Przyczynek do historii KZWM. Już 52 lata temu*³⁷.

Nowością 1965 r. była też rubryka *Głos Młodej Załogi*, którą zaczęto drukować od listopada. Informowano w niej przede wszystkim o działalności w zakładzie Związku Młodzieży Socjalistycznej. Rubryka nie była drukowana regularnie.

W roku 1966 ważnym, z punktu widzenia redakcji, wydarzeniem była Ogólnopolska Narada Redaktorów Prasy Zakładowej Przemysłu Maszynowego. Gospodarzem była właśnie redakcja „Głosu Załogi” wraz z Klubem Redaktorów Prasy Zakładowej województwa kieleckiego: „Zastanawiać się będziemy przez dwa dni nad miejscem gazety w działalności samorządu robotniczego, w dwóch zwłaszcza jej aspektach: udziału robotników w rządzeniu swoim zakładem i roli najwyższego organu przedsiębiorstwa – Samorządu Robotniczego – w aktywizacji produkcji eksportowej”³⁸. Numer wakacyjny, lipcowy, łączył w sobie setne wydanie gazety (dokładnie 99/100, bo był to numer podwójny), obchody 22-lecia Polski Ludowej i 1000-lecia Państwa Polskiego. Ten ostatni jubileusz wydaje się jednak przez redakcję zbagatelizowany. Pojawił się wprawdzie w nagłówku na tzw. czapie, ale w tekście za najważniejsze z całej tysiąclatki uznano ostatnie 22 lata, opisując je jako „przybliżenie do całego narodu szczęśliwego bytu”³⁹. Na tej samej stronie jeszcze raz redakcja nawiązała do „szczęśliwego bytu”, ale już tylko w odniesieniu do pracowników zakładu, życząc wszystkim: „aby gazeta nasza zgodnie ze swym tytułem była rzeczywiście głosem Załogi, informując ją możliwie dokładnie, ucząc, dając i podpowiadając dobrą rozrywkę, wpływając na to, aby nam się w naszej fabryce coraz lepiej żyło”⁴⁰. „Dogłębna analiza” była zapowiedziana na następny rok na 10-lecie gazety⁴¹.

W połowie stycznia 1967 r. zmienił się skład kolegium redakcyjnego. Dotychczasowego redaktora naczelnego Bogumiła Pelczarskiego zastąpił Antoni Pawłowski. Równocześnie powołano zastępcę redaktora naczelnego, którym został Witold Motyka. Żaden z nich nie był dotąd członkiem kolegium redakcyjnego, Motyka współpracował z redakcją jako autor tekstów, m.in. bardzo intrygującego pt. *Abotomoizm*. Tytuł, jak wyjaśniał autor, pochodził od słów „a bo to moje”, a sam tekst zawierał wiele uszczypliwych uwag, m.in. na temat chybionych wniosków racjonalizatorskich. Jego pointą mogą być słowa: „Ludziom składającym hołd porzekadłu, że »na błędach się uczymy« przypomnieć należy za »Polityką«: przestańmy się uczyć na błędach, zacznijmy na właściwej uczelni. Podobno to taniej i z większym pożytkiem dla społeczeństwa”⁴².

„Organ Samorządu Robotniczego”

Zmiany kadrowe nie wpłynęły radykalnie na treść i formę gazety, choć zauważyć można większą dynamikę w łamaniu oraz stopniową rezygnację ze stałych rubryk. Od kwietnia 1966 r. nie było już dodatku *Technika – Postęp – Racjonalizacja*, od czerwca 1967 r. zaprzestano drukowania *Motocyklowych nowości* (powrócono do nich po roku), a od lipca *Głosu Młodej Załogi*⁴³. Rok 1968 był ważny dla zakładu i dla gazety. 20 lipca

36 W. Dzikowski, *Huta Ludwików 1899–1949*, tamże 1965, nr 20 (82), s. 4.

37 Tamże 1966, nr 9 (95), s. 3.

38 *Serdecznie witamy*, tamże 1966, nr 8 (94), s. 1.

39 *1000 lat Polski 22 lata Ludowej*, tamże 1966, nr 13/14 (99/100), s. 1.

40 J. Ciośniński, *100*, tamże 1966, nr 13/14 (99/100), s. 1.

41 Obliczenie daty jubileuszu 10-lecia jest dość zaskakujące, bo zerowy numer ukazał się w grudniu 1958 r., a 5-lecie gazety świętowano w grudniu 1963 r.

42 W. Motyka, *Abotomoizm*, tamże 1966, nr 10 (96), s. 3.

43 Od nr 21 (131) z listopada 1967 r. gazeta stała się, podobnie jak na początku swego istnienia, bezpłatna.

rozpoczęto produkcję zapowiadanego dużo wcześniej motocykla „Gazela”, o czym redakcja z dumą informowała na pierwszej stronie: „Wraz z uruchomieniem produkcji »Gazeli« staliśmy się znów potentatami na rynku motoryzacyjnym”⁴⁴. Dwa tygodnie później donosiła o kolejnym sukcesie: „zakwalifikowania »Gazeli« do wyrobów grupy A. Dotychczas produkowany motocykl M-11 był w grupie B”⁴⁵.

Kilka miesięcy później przypadał jubileusz 10-lecia istnienia gazety. Ale ten redakcja obwieściła już rok wcześniej w numerze grudniowym z 1967 r. Z tej okazji odbyło się uroczyste spotkanie jej twórców, a jego ślad pozostał w dokumentacji zakładowej⁴⁶. Warto przytoczyć fragmenty tzw. „Zagajenia”, przedstawiającego najważniejsze w opinii ówczesnych decydentów dokonania „Głosu Załogi” i ludzi go tworzących. Są to równocześnie swoiście pojmowane funkcje gazety zakładowej, faktycznie realizowane: „Dziś, z perspektywy tych dziesięciu lat możemy sobie powiedzieć, że nasza gazeta dzięki pomocy Komitetu Zakładowego Partii właściwie spełniała swoje zadania; była pomocna kierownictwu administracyjnemu zakładu w realizowaniu coraz to nowych i trudniejszych zadań produkcyjnych, kształtowała właściwie opinie załogi o kierunkach działania naszej Partii i Rządu, wpływała mobilizująco na załogę i wyzwalała w niej nowe siły, tak potrzebne do przewycięzania trudności. Niewątpliwym dorobkiem gazety było to, że udostępniała swe łamy dla szerokiej rzeszy korespondentów. Niejednokrotnie trzeźwe spojrzenie tych ludzi na istniejącą aktualnie sytuację w zakładzie, czy na sytuację na pewnym wyrywkowym odcinku pracy, pomogło kierownictwu w rozwiązaniu szeregu problemów.”

Przywołano nazwiska redaktorów, korespondentów, fotoreporterów, różnych współpracowników. Na łamach gazety też wydrukowano nazwiska kolejnych redaktorów i współpracowników, „opiekunów”, a także drukarzy, w sumie 36 osób. Artykuł *To już 10 lat* nie został jednak szczególnie wyeksponowany. Znalazł się na trzeciej stronie. Obok niego wydrukowano wiersz *Na dziesięciolecie „Głosu Załogi”*⁴⁷. W grudniu 1968 r. oczywiście już o jubileuszu nie wspomniano⁴⁸. W gazecie podkreślano tylko zbliżające się 50-lecie zakładu, przypadające na rok następny. Z tej okazji ogłoszono konkurs na wspomnienia o KZWM. Była to inicjatywa wspólna Komisji Historii Zakładu i redakcji „Głosu Załogi”⁴⁹. W lutym 1969 r. informowano już o *Bogatym programie jubileuszu 50-lecia KZWM* oraz planach zorganizowania muzeum zakładowego⁵⁰. Równocześnie rozpoczęto publikację wspomnień nadesłanych na konkurs⁵¹. Od lutego 1970 r. natomiast publikowano sylwetki najbardziej zasłużonych pracowników, spośród których mieli być wybrani „ludzie pięćdziesięciolecia”. Plebiscyt został rozstrzygnięty w maju. W tym samym czasie pojawiła się informacja o zmianach profilu produkcji zakładu. W drugim kwartale miała zakończyć się produkcja motocykli, a rozpocząć produkcja samochodów specjalnych i wywrotek. Pierwszą wyprodukowano tuż przed świętem 1 Maja⁵².

44 *Pierwsze Gazele*, „Głos Załogi” 1968, nr 14 (148), s. 1.

45 *„Gazela” w grupie „A”*, tamże 1968, nr 15 (149), s. 1.

46 Dokumentacja SHL, ze zbiorów Jacka Mętraka.

47 „Głos Załogi” 1967, nr 23–24 (133–134), s. 3.

48 Gazetę redagowało wówczas nowe kolegium, w którego skład wchodził: Eugeniusz Krygler – przewodniczący kolegium, Antoni Pawłowski – redaktor naczelny, Witold Motyka – sekretarz redakcji oraz Stanisław Chwałek, mgr inż. Stefan Kałandyk, Juliusz Lewicki, mgr Stanisław Maruszak.

49 *Z okazji 50-lecia KZWM*, „Głos Załogi” 1968, nr 23 (157), s. 2.

50 Tamże 1969, nr 3 (161), s. 1.

51 S. Batorski, *Pierwsze dni*, tamże 1969, nr 3 (161), s. 3.

52 *W miejsce motocykli samochody specjalne i wywrotki*, tamże 1970, nr 3 (185), s. 1; *Pierwsze wywrotki przed 1 Maja*, tamże 1970, nr 9 (191), s. 1.

W latach 70. „Głos Załogi” ukazywał się nadal systematycznie, co dwa tygodnie. Nakład wzrósł do 3500, a następnie 4500 egzemplarzy. Wyraźnie poprawiła się jakość druku i zdjęć. Tematyka pozostała niezmienną. Dużo uwagi poświęcano problemom produkcji, ale też obszernie informowano o szkoleniach ideologicznych, działalności organizacji partyjnej i młodzieżowej w zakładzie, sprawach socjalnych, bezpieczeństwie pracy. Od czasu do czasu wracano do historii SHL. W grudniu 1970 r. pojawiła się stała rubryka *Historia produkcji*. Istniała do sierpnia 1971 r. Od 1972 r. nieregularnie ukazywała się „wkładka informacyjno-techniczna koła zakładowego SIMP” pt. *Wiadomości Techniczne*. Podobnie jak kiedyś dodatek *Technika – Postęp – Racjonalizacja*, miała swoją redakcję⁵³. Sylwetki *Ludzi 25-lecia* zastąpili *Ludzie naszej fabryki*, a następnie *Ludzie XXX-lecia*, *Ludzie partii*, *Ludzie dobrej roboty*, *Specjaliści*.

Czas zmian i regulacji

Prawie niezauważalnie przeminął jubileusz dwusetnego wydania gazety we wrześniu 1970 r.⁵⁴ Zbiegła się z nim zmiana w składzie kolegium redakcyjnego. W numerze 199 nie pojawiło się już nazwisko Antoniego Pawłowskiego, zniknęła też funkcja redaktora naczelnego. Od tego czasu zmiany w redakcji następowały dość dynamicznie. Dotychczasowy sekretarz redakcji – Witold Motyka – najpierw został redaktorem prowadzącym, później naczelnym. Do kolegium dołączyli Jadwiga Labocha jako starszy redaktor, a następnie sekretarz redakcji⁵⁵, oraz Wiesław Wojcieszak, a później Henryk Jagodziński. Od początku 1973 r. z informacji w stopce wynikało, że „Głos Załogi” redaguje społeczne kolegium i redaktorzy mgr Jadwiga Labocha oraz inż. Andrzej Polakowski, pod koniec 1974 r. zastąpiony przez Irenę Marciniak. Od lutego 1975 r. kolegium kierowali już Ewa Stalewska i Lech Kowalczyk (do końca 1976 r.), a pod koniec roku dołączył do nich Janusz Bugajny.

Rok 1974 ogłoszono rokiem „XXX-lecia KZWM”, chociaż kilka lat wcześniej, w 1969 r. rozpoczęto świętowanie jubileuszu 50-lecia zakładu. Tym razem historię fabryki rozpoczęto od stycznia 1945 r., zachęcając pracowników do dzielenia się wspomnieniami i „bieżącego korygowania informacji przekazywanych w kolejnych numerach gazety”⁵⁶. Mimo zmiany z dniem 27 maja 1974 r. nazwy zakładu na Fabryka Nadwozi Samochodowych Polmo-SHL w Kielcach i idącej za nią zmiany podtytułu gazety na „Organ Samorządu Robotniczego Kieleckiej Fabryki Nadwozi Samochodowych”⁵⁷, akcja była kontynuowana do końca sierpnia, po czym przerwano ją bez żadnego wyjaśnienia czy podsumowania.

W dniu 3 marca 1975 r. znów zmieniła się nazwa zakładu na Fabryka Samochodów Specjalizowanych „Polmo-SHL” im. Stanisława Staszica w Kielcach, a w ślad za nią podtytuł gazety na „Organ Samorządu Robotniczego Fabryki Samochodów Specjalizowanych w Kielcach”⁵⁸. Równocześnie we wkładce *Wiadomości Techniczne* pojawił się obszerny artykuł pt. *Klasyfikacja a nazewnictwo*, wyjaśniający pojęcie „samochody specjalizowane”. W maju tego roku z okazji Dnia Drukarza redakcja pozwoliła czytelnikom „zajrzeć” do drukarni, gdzie powstaje „Głos Załogi”, prezentując na zdjęciach

53 Tworzyli ją: inż. Jerzy Chabocki, inż. Czesław Faliszewski, mgr inż. Stanisław Jabłoński, mgr inż. Stanisław Mazurek, mgr inż. Józef Niewczas, inż. Roman Stengel.

54 Podobnie było z trzechsetnym numerem w grudniu 1974 r. Wtedy zamieszczono tylko zdjęcie jednodniówki „Naprzód KZWM” i zacytowano wypowiedzi czytelników o gazecie.

55 Dotąd p.o. redaktora naczelnego kieleckiej „Iskry”; *Dwudziestolecie gazet zakładowych Kielecczyny*, Kielce 1971, s. 20–23.

56 *Z historii XXX-lecia KZWM*, „Głos Załogi” 1974, nr 6 (283), s. 3.

57 Tamże 1974, nr 12 (289), s. 1.

58 Tamże 1975, nr 6 (306), s. 1.

maszynę linotypową, łamanie gazety, maszynę do chemigrafii oraz płaską maszynę drukarską „victoria 1040”, na której gazeta była drukowana⁵⁹.

Funkcjonowanie pisma określał wówczas szczegółowy „Regulamin działania redakcji gazety zakładowej »Głos Załogi« Fabryki Samochodów Specjalizowanych – SHL w Kielcach”⁶⁰, zgodnie z którym miał to być periodyk „społeczno-gospodarczy”, spełniający „podstawowe zadania ideowo-programowe”, poprzez realizowanie funkcji: informacyjnej, propagandowo-wychowawczej, mobilizującej, organizatorskiej i kontrolnej. Realizacja tych funkcji miała stwarzać „możliwości publicznej wypowiedzi w zakresie marnotrawstwa, braku dyscypliny pracy, prezentacji ludzi dobrej roboty, kształtowania postaw społeczno-zawodowych”.

Regulamin określał także zasady organizacyjne, wskazując na ideowo-polityczne kierownictwo Komitetu Zakładowego PZPR, a organizacyjną podległość dyrektorowi naczelnemu. Merytorycznie pracami zespołu, składającego się z pracowników etatowych i współpracowników, kieruje społeczne kolegium redakcyjne⁶¹. Regulamin był konsekwencją podpisania Układu Zbiorowego Pracy Dziennikarzy z 31.12.1974 r.⁶². Obowiązki poszczególnych pracowników określały zakresy czynności dla każdego stanowiska. Były opracowane na podstawie *Zasad organizacji i działalności gazet zakładowych oraz praw i obowiązków dziennikarza prasy zakładowej*, opublikowanych w maju 1966 r. przez Centralną Radę Związków Zawodowych⁶³.

Jubileusze, sukcesy, wyróżnienia...

W czerwcu 1976 r. przypadało 15-lecie zakładowej rozgłośni, której redaktorem naczelnym był niezmiennie Jan Maruszak, figurujący w latach 60. także w kolegium redakcyjnym „Głosu Załogi”. Jubileusz odnotowano krótką wzmianką w numerze 11 z początku czerwca, a w następnym zamieszczono obszerny artykuł ilustrowany zdjęciami *Tu Rozgłoszonia Zakładowa...* Pisano głównie o sukcesach, ale – jak przy takich okazjach bywa – wspomniano także o wpadkach, np. „mysz spowodowała zwarcie i trzeba było przerwać nadawanie audycji”, „realizator dźwięku źle skleił taśmę i dyrektor zaczął nagle mówić cienkim dziewczęcym głosem”⁶⁴. Takie informowanie o potknięciach miało zbliżać czytelników i słuchaczy do redaktorów, którzy – jak każdy – też bywają omylni.

Wydarzeniem zdecydowanie większej rangi, dla całego zakładu, było nadanie Orderu Sztandaru Pracy II Klasy, któremu poświęcono cały 22. numer z listopada 1976 r. Uznano to za casus, „jakiego jeszcze w życiu naszej załogi, w życiu fabryki – w jej 56-letniej historii jeszcze nie było”⁶⁵. Zamieszczono *Anatomię sukcesu*, opisano *Zwykły fabryczny dzień*, przypomniano *Wydarzenia, wydarzenia...*, uhonorowano najbardziej zasłużonych pracowników *Szczycimy się, że są wśród nas*. Nigdy wcześniej cały numer gazety nie był monotematyczny, związany z aktualnym wydarzeniem.

59 *Powstaje „Głos Załogi”*, tamże 1975, nr 10 (310), s. 3.

60 Dokumentacja SHL, ze zbiorów Jacka Mętraka.

61 Zakładano, że gazeta zmieni częstotliwość na dekadówkę i wówczas zespół etatowy będą tworzyć: redaktor naczelny, sekretarz redakcji, redaktor działu ekonomiczno-produkcyjnego, redaktor techniczny (1/4 etatu), referent administracyjny (sekretariat, maszynopisanie).

62 *Układ Zbiorowy Pracy Dziennikarzy*, Warszawa 1975.

63 Projekt regulaminu pracy w redakcjach zakładowych przygotowało w 1965 r. Prezydium Klubu Redaktorów Prasy Zakładowej przy Stowarzyszeniu Dziennikarzy Polskich. Regulamin ten znowelizowano w 1974 r.

64 *Tu Rozgłoszonia Zakładowa*, „Głos Załogi” 1976, nr 12 (336), s. 3.

65 *Order Sztandaru Pracy II Klasy dla załogi FSS*, tamże 1976, nr 22 (346), s. 1, 2.

Powiedzenie „gazeta żyje jeden dzień” tu można by sparafrazować „gazeta żyje dwa tygodnie” (bo taka była jej częstotliwość), ale w tym czasie starzeje się. Jak wspomniano wyżej, były plany przekształcenia jej w dekadówkę, ukazującą się trzy razy w miesiącu. M.in. o zasadność takiego przekształcenia redakcja pytała w ankiecie z okazji 20-lecia „Głosu Załogi”, drukowanej w marcowym numerze z 1977 r.⁶⁶. Standardowo zadano także pytania o cechy pozytywne i negatywne gazety, w tym elementy techniczne – czcionkę, jakość fotografii, format – oraz zawartość treściową – problematykę partyjną, problemy socjalno-bytowe, bhp, sport i turystykę. Za udział w ankiecie przewidziane były nagrody, nie była więc anonimowa. Nie powrócono jednak do niej ani w tym, ani w następnym roku.

Gazeta stała się jeszcze bardziej zaangażowana politycznie, o czym świadczą choćby tytuły z czołówek: *Po II Krajowej Konferencji PZPR, Legitymacja partyjna to dodatkowe obowiązki, O dalszy rozwój i umocnienie sił partii, O szkoleniu kandydatów partii, Rok szkolenia partyjnego rozpoczął, Obradowało Plenum Zarządu Zakładowego ZSMP*. Całoroczna propaganda została zwieńczona numerem grudniowym, drugi raz w historii gazety monotematycznym, poświęconym jubileuszowi 30-lecia PZPR⁶⁷. Tym razem temat nie został jednak zamknięty, rocznicowe materiały znalazły się także w kolejnym numerze.

Trudno powiedzieć, jak na zawartość gazety wpływały zmiany personalne w redakcji. Wiadomo, że skład zespołu redakcyjnego był dość dynamiczny. W październiku 1977 r. czytelnicy poznali nazwiska nowych redaktorów: Irena Bugajska i Jolanta Markiewicz. W połowie 1978 r. dołączyła do nich Irena Misztalska-Targowska. Nazwisko Bugajskiej zniknęło ze stopki z końcem listopada 1980 r., a od początku 1981 r. do redakcji dołączyła Barbara Piotrowska. Misztalska-Targowska objęła funkcję redaktora naczelnego.

W końcu lat 70. zakończyła się ewolucja pism zakładowych w całej Polsce⁶⁸. „Głos Załogi” też się wpisał w ten nurt. Od 1979 r. radykalnie zmienił się wygląd gazety. Prawie dwukrotnie zwiększył się format, co pociągnęło za sobą zmianę układu pięcioszpaltowego na siedmioszpaltowy. Modyfikacji po raz kolejny uległa winieta, „urosla” do czterech szpalt, zmieniono nieco kształt czcionki. Więcej było zdjęć, niektóre trzy a nawet czteroszpaltowe, później pojawiła się rubryka *W obiektywie*. W tekście pozostawało więcej światła, przez co gazeta stała się bardziej przejrzysta. Ale najważniejsze – zwiększyła się częstotliwość wydawnicza do cyklu 10-dniowego (il. 3). Treść nie uległa zasadniczej zmianie. Wiele publikacji nawiązywało do 35-lecia Polski Ludowej i przewodniej roli partii, np. *Jubileusz XXXV-lecia Polski Ludowej bliski sercu każdego Polaka, Sztafeta pokoleń 35-lecia PRL, Podstawowe organizacje ostoja partii, Więź organizacji partyjnych z załogą gwarancją sukcesów, Osiągnięcia 35-lecia dumą wszystkich Polaków*. Nawet jubileusz 60-lecia zakładu podporządkowano 35-leciu PRL, donosząc, że: „wszelkie poczynania związane z przygotowaniem do fabrycznego jubileuszu będą łączyć się w swych treściach przede wszystkim z osiągnięciami naszego zakładu i jego załogi w 35-leciu PRL”⁶⁹. Pod hasłem *Moje 35-lecie w PRL* drukowano wspomnienia pracowników. Ale też chwalono się sukcesami produkcyjnymi, np. w czerwcu 1979 r.

66 Ankieta. *Co sądzisz o „Głosie Załogi”*, tamże 1977, nr 4/5 (352/353), s. 3.

67 Tamże 1978, nr 23 (393).

68 W latach 70. bardzo pręźnie działały kluby prasy zakładowej SDP. W 1976 r. Dziewięć klubów zrzeszało ponad 400 dziennikarzy zatrudnionych w 204 redakcjach; *Z prac Prezydium Zarządu Głównego SDP*, „Prasa Polska” 1976, nr 6, s. 27, 28.

69 *Przed jubileuszem 60-lecia fabryki*, „Głos Załogi” 1979, nr 22 (416), s. 1.

Od redakcji

Droży Czytelnicy!

Dość, że już ledwie pamiętamy „Głos Załogi” za jego pierwsze dni. Wtedy to, w 1958 roku, w ramach akcji „Głosy z Zakładów” rozpoczęła się praca nad stworzeniem nowego, bardziej atrakcyjnego i ciekawego dla czytelników. W tym celu, w ramach akcji „Głosy z Zakładów” rozpoczęła się praca nad stworzeniem nowego, bardziej atrakcyjnego i ciekawego dla czytelników.

GŁOS ZAŁOGI

Organ Samorządu Robotniczego Fabryki Samochodów Specjalizowanych w Kielcach

NUMER 1 (56) 18 STYCZNIA 1979 R. ROK XXXI

O kształtowaniu postaw ludzi pracy

Wielom kierownikom...
Wielom kierownikom...
Wielom kierownikom...

Do pracy w naszej fabryce...
Do pracy w naszej fabryce...
Do pracy w naszej fabryce...

Czyżby epitetem i...
Czyżby epitetem i...
Czyżby epitetem i...

Wielom kierownikom...
Wielom kierownikom...
Wielom kierownikom...

Wielom kierownikom...
Wielom kierownikom...
Wielom kierownikom...

Wielom kierownikom...
Wielom kierownikom...
Wielom kierownikom...

Wielom kierownikom...
Wielom kierownikom...
Wielom kierownikom...

Il. 3. „Głos Załogi” jako dekadówka, w nowym formacie i szacie graficznej, styczeń 1979 r.

GŁOS ZAŁOGI

NUMER 1 (56) 18 STYCZNIA 1980 R. ROK XXXII

Odbudować pozycję mistrza

Wspieranie...
Wspieranie...
Wspieranie...

Motto miesiąca

Cyżby epitetem...
Czyżby epitetem...
Czyżby epitetem...

Wspieranie...
Wspieranie...
Wspieranie...

Czyżby epitetem...
Czyżby epitetem...
Czyżby epitetem...

Droży Czytelnicy!

Wielom kierownikom...
Wielom kierownikom...
Wielom kierownikom...

Wspieranie...
Wspieranie...
Wspieranie...

Wspieranie...
Wspieranie...
Wspieranie...

Wspieranie...
Wspieranie...
Wspieranie...

Il. 4. Ostatni numer „Głosu Załogi”, styczeń 1980 r.

wykonaniem pięciomilionowej pralki „Frانيا”⁷⁰, a we wrześniu obecnością *Wyrobów ze znakiem SHL na Międzynarodowych Targach*.

Z dystansem czasowym

Początek roku 1980 nie przyniósł zasadniczych zmian. Nadal eksponowana była rola partii, szczególnie w kontekście VIII Zjazdu, socjalistyczne współzawodnictwo, praca ideowo-wychowawcza. Ale już „gospodarskiej wizyty I sekretarza KC PZPR tow. Edwarda Gierka” nie potraktowano jak wydarzenia, któremu warto poświęcić cały numer, a nawet dużą jego część. Informacja oczywiście znalazła się na pierwszej stronie, z mocno wyeksponowanym nad winiętą nagłówkiem. Wizytę pokazano głównie na zdjęciach, którym towarzyszył lakoniczny tekst: „24 marca z gospodarską wizytą przebywał w naszej fabryce I sekretarz Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej TOW. EDWARD GIEREK. Gościa powitało grono aktywu fabrycznego [...]. Dostojny gość zwiedził przygotowaną specjalnie z tej okazji wystawę wyrobów produkowanych w naszej fabryce a następnie udał się na wydział PT-9. [...] W dalszej kolejności [...] zwiedził matrycownię. [...] Po wizycie w naszej fabryce I sekretarz KC spotkał się z egzekutywą KW PZPR”⁷¹. Ciekawe, że napisano o tym dopiero w numerze z 10 maja. Trudno dziś tylko na podstawie zawartości gazety wyjaśnić, kto o tym zdecydował i dlaczego. Wiadomo, że w tym czasie o wszystkich publikacjach decydowała nie tylko redakcja, ale przede wszystkim urząd cenzury.

W kontekście powyższego właściwie nie należy się dziwić, że sierpniowe i wrześniowe numery „Głosu Załogi” nie różniły się od poprzednich. Dopiero 10 października 1980 r. gazeta wyglądała zupełnie inaczej. Nad winiętą pojawił się nagłówek drukowany w dwóch wierszach na szerokości wszystkich szpalt: *38-godzinny strajk załogi / Fabryki Samochodów Specjalizowanych*, a pod nim artykuł zajmujący całą kolumnę. Artykuł kończył się na drugiej stronie, na której przedstawiono kolejne, aż do piątej, tury rozmów. Komitet strajkowy zgłosił długą listę postulatów⁷², z których część nawiązywała do gdańskich, większość odnosiła się do wewnętrznej sytuacji zakładu, np.: uregulowanie norm pracy na poszczególnych wydziałach, wprowadzenie Karty Metalowca, sprzedaż butli gazowych w kolejności podań, zlikwidowanie fikcyjnego zatrudnienia pracowników umysłowych na etatach fizycznych, podawanie do publicznej wiadomości nazwisk osób, które otrzymały nagrody pieniężne lub talony oraz mieszkania zakładowe, uregulowanie dodatku za pracę szkodliwą, skrócenie okresu używalności odzieży ochronnej, niekwestionowani przez kierownika przychodni zakładowej zwolnień wystawionych przez innych lekarzy, ujednoczenie systemu wydawania przepustek, a nawet zakaz remontów prywatnych samochodów w zakładzie. Najtrudniejsze do negocjacji były postulaty płacowe (dodatek drożyzniowy w wysokości 1000 zł). Ostatnia tura rozmów na ten temat odbywała się z udziałem dyrektora generalnego Zjednoczenia Przemysłu Motoryzacyjnego. Realizacja żądań była obwarowana określonymi warunkami, koniecznymi do zaakceptowania przez załogę. Zakładowy Komitet Strajkowy i strajkujący pracownicy otrzymali gwarancję, że „nie doznają represji ze strony kierownictwa” i że „indywidualne postulaty wydziałów i działów będą rozpatrzone po zakończeniu strajku”⁷³.

70 *Jubileusz na PP-4*, tamże 1979, nr 16 (410), s. 2.

71 *I sekretarz KC PZPR tow. Edward Gierek z gospodarczą wizytą w naszej fabryce*, tamże 1980, nr 13 (443), s. 1.

72 W gazecie relacjonowano przebieg rozmów z dyrekcją, podczas których przedstawiane były kolejne postulaty, nie zacytowano jednak pełnej listy.

73 *38-godzinny strajk załogi Fabryki samochodów Specjalizowanych*, „Głos Załogi” 1980, nr 24 (454), s. 1, 2.

Cały „postrajkowy” numer „Głosu Załogi” różnił się od poprzednich. Na ostatniej stronie nie zamieszczono fraszek, żartów, kącika czytelniczego. Poza rozbudowanymi informacjami sportowymi znalazła się tam tylko rozrywka umysłowa – ciągówka. Dwa kolejne numery, już bardziej zróżnicowane tematycznie, zaczynały się od artykułów *Jak realizowane są w fabryce postulaty załogi?* Oczywiście na temat strajków pojawił się także *Partyjny głos w ogólnopolskiej dyskusji*, wyrażony na plenum KW PZPR oraz *Uchwała KZ PZPR FSS w Kielcach*, podjęta podczas obszernie relacjonowanych *Plenarnych obrad Komitetu Zakładowego PZPR*. Później pisano *Jeszcze o podwyżkach płac*, o *Akcji „Przynależność związkowa”*, w której wzięło udział 87,7% pracowników, a 93,9% z nich zadeklarowało przynależność do NSZZ „Solidarność”⁷⁴. Rok kończyły deklaracje „odnowy życia politycznego i gospodarczego w naszym kraju”, apel „do całej załogi, aby skupiła swoje wysiłki na rzetelnej i wydajnej pracy”⁷⁵ oraz *Założenia do planu na 1981 rok* uwzględniające tzw. małą reformę gospodarczą, w której „chodzi głównie o uwolnienie gospodarki od krępujących ją biurokratycznych przepisów, aby można było stworzyć warunki do bardziej efektywnego gospodarowania i włączenia załóg do procesów zarządzania”⁷⁶.

Wielogłos kontrolowany

Nowy 1981 rok redakcja rozpoczęła *Staro- i noworocznymi refleksjami* nad przyczynami sierpniowych strajków. Za najważniejsze uznano „odejście wielu instancji partyjnych na czele z częścią towarzyszy piastujących kierownicze funkcje w centralnym aparacie partyjnym – od leninowskich zasad życia partyjnego” i „poważne rozluźnienie więzi partii z klasą robotniczą”. Jak to się przekładało na konkrety? Autor artykułu, jedyne od długiego czasu podpisanego, Stanisław Mirski, śmiało krytykował wyreżyserowane wizyty w zakładach „wysokich dostojników partyjnych i państwowych”, brak swobody krytyki i dyskusji, tłumienie głosu robotników, autokratyzm w podejmowaniu decyzji, przywileje „ludzi na stanowiskach”, np. podróżowanie pierwszą klasą pociągu pociągów ekspresowych, jeżdżenie samochodami służbowymi⁷⁷. W następnym numerze o „odnowie w życiu społeczno-politycznym kraju” wypowiadali się członkowie partii, „o małej reformie gospodarczej” kierownicy wydziałów, a Stanisław Mirski apelował o oszczędzanie... papieru⁷⁸.

Łamy gazety były także otwarte dla związkowców. Obok siebie drukowano informacje o wyborach w NSZZ „Solidarność” i Związku Zawodowym Metalowców. Ale najważniejszym problem było *Co i ile produkować będziemy w fabryce w roku 1981*⁷⁹. A w obliczu IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR przypominano, że: *Należy przestrzegać leninowskiego stylu pracy partyjnej*⁸⁰, egzekutywa KZ PZPR oczekiwała, że „kierownictwo partii podejmie bardziej zdecydowane niż dotychczas działania na rzecz konsolidacji szeregów partyjnych, co w konsekwencji wpłynie na odzyskanie autorytetu partii wśród społeczeństwa”⁸¹.

74 Tamże 1980, nr 26 (456), s. 1; nr 27 (457), s. 1–3; nr 28 (458), s. 1; nr 29 (459), s. 1.

75 *Od zwartości partii zależy przyszłość kraju i narodu polskiego*, tamże 1980, nr 31 (461), s. 1.

76 Tamże 1980, nr 32 (462), s. 1.

77 Tamże 1981, nr 1 (463), s. 1.

78 *Członkowie partii o odnowie w życiu społeczno-politycznym kraju; O małej reformie gospodarczej. Oszczędzajmy papier*, tamże 1981, nr 2 (464), s. 1, 2.

79 *Konferencja wyborcza NSZZ „Solidarność”*; *Spojrzenie po nowemu na rolę związku*, tamże 1981, nr 3 (465), s. 1.

80 Tamże 1981, nr 9 (471), s. 1.

81 *Po obradach IX plenum KC PZPR*, tamże 1981, nr 10 (472), s. 1.

Te ostatnie stanowiska znalazły się tuż obok obszernego artykułu Jolanty Markiewicz pt. *12 dni dramatu polskiego*, odnoszącego się do następstw pobicia 19 marca w Bydgoszczy trzech działaczy „Solidarności”⁸². Autorka dzień po dniu przedstawiła nastroje społeczne związane z zapowiedzią strajków i ich przełożenie na sytuację w zakładzie. „Dramat przycichł, ale jeszcze nie skończył się” – zakończyła, wcześniej wyrażając pogląd, że „już nie sprawy socjalno-bytowe, jak to miało miejsce w czasie wydarzeń sierpniowych 1980 r., ale sprawy czysto polityczne są w centrum uwagi społeczeństwa”⁸³. Wydaje się, że gazetę też zdominowały sprawy polityczne. Były obecne w bardzo wielu czołówkowych, czyli najważniejszych w numerze materiałach: *Zadania na dziś, jutro i pojutrze, Byłem delegatem na III Nadzwyczajnym Zjeździe ZSMP, Głosy po IV plenum KC PZPR, Wielka troska o losy kraju, Dziś wywiad z sekretarzem KZ PZPR Karolem Mokijewskim*⁸⁴.

Równocześnie z refleksjami politycznymi w „Głosie Załogi” publikowane były artykuły bezpośrednio związane z zakładem. W numerze z 22 lipca 1981 r. w ogóle nie nawiązano do kolejnej rocznicy manifestu PKWN, za to rozpoczęto drukowanie *Raportu o stanie fabryki*, zastanawiano się *Czy zdrożeje „Frانيا”?*, podkreślano *Ani OBR bez fabryki, ani fabryka bez OBR*, omawiano *Problemy, które należy rozwiązać*⁸⁵. Lipcowe święto pojawiło się na łamach gazety dopiero miesiąc później, w kolejnym, wydanym z „poślizgiem” numerze. Nie było jednak najważniejsze. Na czołówce znalazł się *Raport o stanie fabryki*, a niżej *Fabryka musi być zdrowym organizmem i Uchwała z posiedzenia plenarnego RP [Rady Pracowniczej]*⁸⁶. Podobne pod względem treści były kolejne numery, w których szczególnie wyeksponowane były próby porozumienia zakładowej „Solidarności” z administracją fabryki⁸⁷ oraz wnioski z posiedzeń Rady Pracowniczej.

Zgodnie z ustaloną częstotliwością gazeta miała ukazywać się co 10 dni. Daty kolejnych numerów na ogół jej odpowiadały. Redakcja przygotowywała je z wyprzedzeniem. Ale do pracowników poszczególne egzemplarze trafiały zdecydowanie później niż powinny. Numer 13 z 10 maja 1981 r. był oddany do składania 5 maja, ale podpisany do druku dopiero 3 czerwca, numer 15 z 7 czerwca oddany do składania 27 maja, podpisany do druku 6 lipca, a numer 18 z 22 sierpnia oddany do składania 23 lipca, podpisany do druku 24 sierpnia. To wyjaśnia, dlaczego duża część informacji była mocno zdezaktualizowana, jak choćby ta o święcie lipcowym, oraz dlaczego daty kolejnych wydań od 7 września już nie przypadły co 10 dni, a co 14–15 dni⁸⁸. Powrócono tym samym, nie informując o tym, do częstotliwości dwutygodniowej. Ale regularność wydań zakończyła się wraz z końcem 1981 r.

W zawieszeniu

Zmiany zaistniały w początkach lat 80., wynikające z sytuacji społeczno-politycznej kraju, uwidoczniły się także w „Głosie Załogi”. Strajki, powstanie „Solidarności” i wszystkie następstwa tych wydarzeń stworzyły nowe możliwości, ale też wprowadziły ograniczenia w dotychczasowym systemie, w którym przecież funkcjonowała

82 Zob. np. K. Osiński, P. Rybarczyk, *Kryzys bydgoski 1981. Przyczyny, przebieg konsekwencje*, t. 1. *Monografia*, Bydgoszcz – Gdańsk – Warszawa 2013.

83 *12 dni dramatu polskiego* „Głos Załogi” 1981, nr 10 (472), s. 1, 2.

84 Tamże 1981, nr 11 (473), 13 (475), 15 (477), 17 (479), 19 (481), 24 (486), 25 (487), 26 (488).

85 Tamże 1981, nr 17 (479), s. 1–3.

86 Tamże 1981, nr 18 (480), s. 1.

87 Razem z *Pierwszą próbą porozumienia* w numerze 20 (482) z 7 września wydrukowano pełny tekst *Projekt ustawy o związkach zawodowych*.

88 Kolejne numery 20–26 ukazywały się z datami 07.09., 22.09., 07.10., 22.10., 07.11., 22.11., 07.12.

prasa zakładowa⁸⁹. Zmiana ustawy o cenzurze w październiku 1981 r. dała wolność druku publikacji nieprzekraczających 100 egzemplarzy nakładu, biuletynów do użytku wewnętrznego, co stworzyło szansę swobodnej wymiany myśli na łamach piśmiek (ulołek) nowego związku zawodowego. Gazet zakładowych wydawanych w dużo większych nakładach nie objęła⁹⁰.

Wprowadzenie stanu wojennego spowodowało zawieszenie wydawania większości periodyków. Część z nich odradzała się stopniowo w 1982 r. „Głos Załogi”, bez podtytułu, ukazał się po przerwie z datą 22 lipca 1982 r. Był to pierwszy i jedyne numer w tym roku. Redakcja wyjaśniała, że: „Mimo pozytywnej decyzji Ministra Hutnictwa i Przemysłu Maszynowego oraz Głównego Urzędu Kontroli Publikacji i Widowisk, edycja »Głosu Załogi« została w bieżącym roku zawieszona. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy szukać w zbyt wysokich kosztach związanych z wydawaniem gazety zakładowej [...]. Poza tym na temat wydawania »Głosu Załogi« wypowiedziały się obok administracji fabryki, Zespół Społeczno-Gospodarczy oraz Zakładowa Komisja Socjalno-Bytowa. I w tym wypadku przeważały głosy o zaprzestaniu wydawania gazety zakładowej”⁹¹.

Co zawierała gazeta? Na pierwszej stronie *Nie wykonanie zadań produkcyjnych. Kłopoty z zatrudnieniem, Potrzeby załogi na pierwszym miejscu, Napięty plan roku*, a na dole *22 lipca i Z życia partii: Pytanie nie może pozostać bez odpowiedzi*. Wnętrze było podobne do poprzednich numerów. Przynajmniej na pierwszy rzut oka. Dokładniejsza analiza pokazuje jednak, że pluralizm się skończył. Na trzeciej stronie znalazł się niepozorny komentarz *Jakie związki zawodowe? Uważam, że...* Anonimowy autor krytykował w nim „Solidarność” za „bojkotowanie wszelkich inicjatyw władz państwowych i partyjnych dążących do wyprowadzenia kraju z kryzysu społeczno-gospodarczego. Początkowy bojkot przerodził się w zamiar sięgnięcia po władzę i obalenia ustroju socjalistycznego”⁹². Żadnego tekstu wyrażającego inne stanowisko nie było.

Na kolejne wydanie trzeba było czekać do maja 1983 r. Ukazało się z datą 1–9 maja, a redakcja zapowiadała we wzmiance na dole strony, że „Rada Pracownicza podjęła decyzję o wydawaniu gazety zakładowej »Głos Załogi«. W tym roku ukaza się cztery numery, jednak już od następnego roku »Głos Załogi« ukazywać się będzie cyklicznie”⁹³. Wydano go w nowej szacie graficznej, w tym także z nową winiętą tytułową. Znak SHL, dużo większy, znów był elementem towarzyszącym tytułowi, zniknął medal „Zasłużony”, a podtytuł odtąd brzmiał: „Organ Samorządu Robotniczego FSS Polmo-SHL”. Stopka nie zawierała nazwisk redaktorów, pod niektórymi tekstami podpisane były te same osoby co rok wcześniej. Ostatnia strona przeznaczona była przede wszystkim na sport. Zamiast zapowiadanych czterech numerów ukazały się trzy: w maju, lipcu i grudniu. Majowy nawiązywał do „Święta ludzi pracy”, lipcowy do „39 rocznicy PKWN”, grudniowy nie odwoływał się do żadnych świąt czy rocznic.

Od-nowa

Cykliczne wydawanie „Głosu Załogi” rzeczywiście rozpoczęło się od początku roku 1984. Ale częstotliwość zmniejszyła się do miesięcznej, o czym redakcja informowała w zamieszczonej w numerze styczniowym ankiecie. Zwraçała się w niej do pracowników

89 Por. m.in. T. Goban-Klas, *Niepokorna orkiestra medialna. Dyrygenci i wykonawcy polityki informacyjnej w Polsce po 1944 roku*, Warszawa 2004, s. 223–241; A. Świda, *Prasa zakładowa w okresie przemian*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1982, nr 1/2, s. 27–40.

90 W „Głosie Załogi” nakładu nie podawano już od 1979 r.

91 *Od redakcji*, tamże 1982, nr 1 (490), s. 1.

92 *Jakie związki zawodowe? Uważam, że...*, tamże 1982, nr 1 (490), s. 3. Tylko niektóre teksty były podpisane, a pojawiały się pod nimi tylko dwa nazwiska – Stanisław Mirski i J. Bugajny.

93 *Od redakcji*, tamże 1983, nr 1 (491), s. 1.

z pytaniami, o czym chcieliby czytać w kolejnych numerach, jaka tematyka interesuje ich najbardziej, jakie zmiany chcieliby wprowadzić w piśmie⁹⁴. Te zmiany już dało się zauważyć. Gazeta stała się nieco mniej poważna. Nie tylko czwarta strona zawierała elementy humorystyczne, ale i na trzeciej drukowano wiersze, ciekawostki, a nawet przepisy kulinarne, np. na „kryzysową czekoladę”, maseczki na piękną cerę. Dużo było elementów graficznych, satyrycznych, ale i ilustracyjnych. Niestety, fatalna na ogół pozostawała jakość zdjęć.

„Głos Załogi” zdawał się coraz bardziej upodabniać do „zwykłej” gazety. O związkach z zakładem przypominały jednak publikacje z pierwszych stron. W numerze lutowym poinformowano o planowanych obchodach 65-lecia SHL, a w marcowym zamieszczono relację z nich. Na łamach obecny był też samorząd pracowniczy, związki zawodowe (o „Solidarności” wspomniano w czasie przeszłym przy rozliczaniu budżetu), ZSMP i oczywiście PZPR. W maju świętowano 1 Maja i Dzień Metalowca, a w lipcu 40-lecie Polski Ludowej zbiegło się z wydaniem 500. numeru gazety oraz – według obliczeń redakcji – 25-leciem istnienia gazety, chociaż w winiecie podany był rocznik XXVII.

Jubileusz był okazją do podsumowań i rozliczeń, a tych dokonano nader skrupulatnie, choć z przymrużeniem oka: „przez te 25 lat wydrukowano blisko 2 miliony egzemplarzy gazety [...]. Na zadrukowanie tych prawie 8 milionów stron zużyto niewiele mniej niż 4 tony farby drukarskiej. [...] gdyby ułożyć je [gazety] jedna za drugą – powstałby piękny dywanik papierowy po którym można by przejść z Kielc do Kopenhagi”⁹⁵. „Głos Załogi” był wówczas wydawany w nakładzie 2000 egzemplarzy, a redakcją kierował Stanisław Mirski. Od początku 1985 r. nakład wzrósł do 2500 egzemplarzy, a od czerwca niespodziewanie powrócono do winiety z lat 1981–1982, tyle że ze zmienionym podtytułem gazety: „Fabryka Samochodów Specjalizowanych »Polmo SHL« w Kielcach”. Pół roku wcześniej w lewym górnym rogu zamiast wcześniejszych zapowiedzi *Dziś w numerze* (były drukowane od końca 1980 do połowy 1984 r. z lewej lub prawej strony winiety) zaczęto drukować *Motto miesiąca*⁹⁶.

Kolejne lata upływały na rozważaniach spraw produkcji, jakości wyrobów, efektywności gospodarowania, racjonalizacji, działalności Rady Pracowniczej i związków zawodowych, bezpieczeństwa pracy itp. Nie zabrakło oczywiście publikacji na temat PZPR i ZSMP, szkoleń ideologicznych, a nawet przypominania kolejnych rocznic urodzin Lenina. W kwietniu 1986 r. informowano o wizycie w zakładzie członka Biura Politycznego sekretarza Mariana Woźniaka, podsumowując ją jako „bardzo pożyteczne spotkanie z przedstawicielem najwyższych władz partyjnych”⁹⁷. Miesiąc później wiodącym tematem był *Karol Mokijewski delegatem na X Zjazd Partii*, w numerze wakacyjnym *Karol Mokijewski członkiem KC PZPR*, w listopadzie *XXII Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza Zakładowej Organizacji Partyjnej*, a w grudniu „Ma” i „Winien” w bilansie pracy Zarządu Zakładowego ZSMP⁹⁸.

Powrócił też apel redakcji do czytelników o współredagowanie gazety: „Każdy ma możliwość poruszenia na jej łamach spraw, które nurtują, ciekawią, oburzają – spraw, które pragnąby w formie propozycji lub wniosków podpowiedzieć kierownictwu fabryki, problemów z którymi chciałby się podzielić z innymi czytelnikami, a także zagadnień, które interesują szerszy ogół czytelników”. Zachętą miały być opublikowane stawki honorariów autorskich. Za jedną stronę można było zarobić: od 50 zł za „rysunek kopiowany” do 500 zł za reportaż, esej. Informację warto było komentować, bo była

94 *Czytelnicy współredaktorami „Głosu Załogi”*, tamże 1984, nr 1 (494), s. 1.

95 *Refleksje jubileuszowe*, tamże 1984, nr 7 (500), s. 1.

96 *Motto miesiąca*, tamże 1985, nr 1 (506), s. 1.

97 *Wizyta Członka Biura Politycznego – sekretarza Mariana Woźniaka*, tamże 1986, nr 4 (521), s. 1.

98 Tamże 1986, nr 5 (522), 7/8 (524), 11 (527), 12 (528).

wyceniona o 50 zł wyżej niż sama informacja (250 zł). W cenie byli też autorzy krzyżówek (350 zł), tłumacze (400 zł) i poeci (300 zł). „Dotychczas – pisano – redakcja otrzymywała zbyt mało materiałów, a przecież „Głos Załogi” jest Waszą Drodzy Czytelnicy gazetą, i Wy przede wszystkim winniście nadawać jej kształt”⁹⁹.

Niespodziewany finał

Ostatni rok dekadę nie przyniósł istotnych zmian w gazecie. Zaczął się *Dodatnim bilansem fabryki za rok 1988, 40 rocznicą powstania PZPR*, podsumowaniem obrad Rady Pracowniczej w ostatnim kwartale, informacjami o pracy związków zawodowych¹⁰⁰. Od drugiego numeru miejsce motta obok winiety zajęła grafika „70 lat SHL”. Były też publikowane materiały dotyczące funduszu socjalnego, kosztów kolonii i obozów dla dzieci pracowników. W numerze piątym w obszernym artykule *Moja przygoda z fabryką*, nadesłanym na konkurs z okazji 70-lecia zakładu, powrócono do historii. Później opublikowano jeszcze dwa teksty wspomnieniowe. W lipcu przypomniano o kolejnym święcie Polski Ludowej oraz próbowano ustalić *Strukturalno-ekonomiczne przyczyny kryzysu w Polsce*. W sierpniu najwięcej miejsca poświęcono sprawom związkowym. Równocześnie jednak w kolejnym numerach coraz liczniejsze wydawały się materiały niezwiązane bezpośrednio z SHL, np. *Memento Hiroszimy i Nagasaki*, krótkie kalendarium sierpnia 1989, *70 lat działalności PCK, Specjalizacja zawodowa ekonomistów*. Pod koniec roku powrócił na łamy „Głosu Załogi” rzadko obecny we wcześniejszych miesiącach wątek PZPR. Publikacje nawiązywały do XI zjazdu partii. Próbowano ustalić *Przyczyny Zasadnicze Partyjnego Regresu*, przedstawiano kandydatów na delegatów na zjazd. W listopadzie podsumowano obchody 70-lecia fabryki, drukując „obszerne fragmenty” przemówienia dyrektora podczas uroczystości jubileuszowych, *Odniesienia dla zasłużonych pracowników* oraz okolicznościową *Kronikę związkową*¹⁰¹.

W styczniu 1990 r. gazeta ukazała się w odmienionej formie. Powrócił dawny mały format, prawie nie było ilustracji (zdjęcie na ostatniej stronie, dwie grafiki na trzeciej). Mniej oczywiście było też treści. Pisano o potrzebie odbudowania pozycji mistrza w zakładzie, o działalności związków zawodowych i Rady Pracowniczej, zastanawiano się nad bezpieczeństwem pracy. Nie pojawił się w ogóle wątek partyjny. Ten numer, poza mniejszą objętością, nie byłby nadzwyczajny, gdyby nie był ostatnim numerem „Głosu Załogi” (il. 4). Redakcja informowała w nim o kłopotach finansowych, usprawiedliwiając tym zmniejszenie formatu. Miała jednak nadzieję, że trudności uda się pokonać i gazeta nie tylko będzie się ukazywać nadal, ale powróci do dużego formatu¹⁰². Niestety, nie udało się. W styczniu 1990 r. historia gazety zakładowej SHL zakończyła się. Niebawem zakończyła się też historia całej prasy zakładowej. W nowych czasach jej miejsce zajęły nieliczne pisma branżowe.

99 *Drodzy Czytelnicy*, tamże 1987, nr 1 (529), s. 3.

100 Tamże 1989, nr 1 (552), s. 1.

101 Tamże 1989, nry 1-12 (552-563).

102 Redakcja, *Drodzy Czytelnicy!*, tamże 1990, nr 1 (564), s. 1.

Jolanta Kępa-Mętrak (Jan Kochanowski University in Kielce) „Głos Załogi” - From a Daily to a Decade Paper. Changes of Company Newspaper

Company newspapers appeared in Poland at the beginning of the 1950s and started to develop rapidly. In the then Kielce province the first periodicals were published by industrial plants in Ostrowiec Świętokrzyski, Starachowice and Skarżysko-Kamienna. In Kielce, the SHL Metal Plant was leading in publishing such papers, starting its press activities issuing the daily „Naprzód KZWM” in July 1958 and then developing it into „Głos Załogi” published until 1990.

The present paper presents the history of the SHL Metal Works newspaper basing on the analysis of its contents and selected documents related to organizational activities. The author draws attention to the relations between the growth of the newspaper and the plant at the same time focusing on external socio-political conditions. The preserved documents and yearbooks of „Głos Załogi” make it possible to recreate the most important tasks and functions of the newspaper. As in any type of the media, the main task should be to provide information, which was the case. However, at times information provided was only treated as a supplement to the propaganda functions, ‘the voice of political and social organizations’ and specifically understood exchange of opinions.

In its more than thirty-year-long history the newspaper changed in terms of form and content. After publishing two daily papers there were regular monthly publications, later followed by bi-weekly and finally, since 1979, a decade newspaper. However, with closing the ‘newspaper after the imposition of martial law, it has never been published in its original form. There was one issue published in 1982, three in 1983 and then, in 1984, it was published on a monthly basis. It then resembled a regular newspaper with well-developed entertainment and guidance content with information on the plant published on the first pages.

The history of the SHL newspaper ended in January 1990. It passed away together with the era it represented.

Keywords: company newspapers, history of the press, SHL, Kielce

Praktyka muzealna

Bartłomiej Tambor (Muzeum Historii Kielc)

Eksponowanie postaci Józefa Piłsudskiego w działalności wystawienniczej i edukacyjnej Muzeum Historii Kielc

Józef Piłsudski – działacz społeczny i niepodległościowy, żołnierz, polityk, mąż stanu. Jeden z symboli niepodległej Polski¹. Otoczony był kultem, który po zamachu majowym w 1935 r. stał się faktycznie ideologią państwową, służącą z jednej strony legitymizacji rządów sanacji, a z drugiej wspomagającą odbudowę tożsamości narodowej i integrację społeczeństwa². Jego imieniem upamiętniano ulice, place, gmachy. Wznoszono pomniki i fundowano tablice pamiątkowe. Jednym z najwcześniejszych sposobów popularyzacji postaci Naczelnika i jego żołnierzy były wystawy sztuki legionowej³. Ponadto organizowano też wystawy przy okazji konkursów na realizację pomników. Najbardziej znane z nich odbyły się w Warszawie i Katowicach po śmierci Piłsudskiego w 1935 r.⁴. Wizerunki Marszałka gościły również na wystawach poza granicami Polski, m.in. w Paryżu⁵. Po 1935 r. nadzór nad upamiętnianiem postaci Marszałka pełnił Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego. Wśród popieranых przez niego pierwszoplanowych zadań znalazły się: budowa w Wilnie pomnika, budowa grobowca na cmentarzu Na Rossie w Wilnie, wykonanie krypty i sarkofagu na Wawelu, usypanie kopca na Sowińcu w Krakowie, budowa pomnika w Warszawie, wsparcie założonej w 1920 r. przez Piłsudskiego Fundacji Stypendialnej, mającej na celu pomoc w kształceniu dzieci poległych żołnierzy Wojska Polskiego, „stworzenie pomnika żywego” (pod którym to hasłem rozumiano nadawanie imienia Marszałka nowo powstałym różnorodnym instytucjom użyteczności publicznej, ale popieranie także takich inicjatyw, jak stypendia), upamiętnianie głazami miejsc związanych z życiem Marszałka. Pod specjalną opieką komitetu znalazł się również plan odbudowy rodzinnego dworu Piłsudskich w Żułowie, gdzie powstało muzeum biograficzne⁶.

1 Heidi Hein-Kircher jako główne elementy mitu Józefa Piłsudskiego wymienia: Twórca Polskiej Armii i Zwycięski Wódz, Największy Polak w Historii, Bohaterski Obrońca, Twórca Niepodległości, Budowniczy Polski Mocarstwowej i Strażnik Jej Sławy, Wielki Wychowawca Narodu, Symbol Polski, Ojciec Narodu. H. Hein-Kircher, *Kult Józefa Piłsudskiego i jego znaczenie dla państwa polskiego 1926–1939*, Warszawa 2008, s. 227–242.

2 Tamże, s. 31.

3 Pierwszą wielką wystawę sztuki legionowej otwarto 18 listopada 1916 r. w Pałacu Sztuk Pięknych w Krakowie; J.M. Sosnowska, *Sztuka Legionów Polskich*, w: „Rocznik Historii Sztuki”, tom XL, wyd. PAN, 2015, s. 62, 66,

4 Warszawski pomnik zamierzano umieścić na Polach Mokotowskich na pl. Na Rozdrożu, gdzie projektowano dzielnicę im. Marszałka Piłsudskiego. W Katowicach miał powstać pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego i Powstańca Śląskiego.

5 W 1937 r. w pawilonie polskim podczas EXPO w Paryżu wśród wizerunków władców Polski znalazła się również pełnopostaciowa rzeźba Marszałka autorstwa Tadeusza Breyera; *Wystawa Międzynarodowa w Paryżu*, wydawnictwo „Kurier Warszawski”, maj – listopad 1937 r., s. 44.

6 P. Cichoracki, *Naczelny Komitet Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego 1935–1939 – mechanizmy działania*, „Dzieje najnowsze” 2002, nr 4, s. 40.

Warto podkreślić, że największa kolekcja pamiątek po Piłsudskim znajdowała się w powstałym w 1936 r. muzeum w Belwederze⁷. Zbiory liczyły łącznie 3562 pozycji z lat 1915–1935. Niestety, większość z nich zaginęła w czasie wojny⁸.

W Kielcach miejscem, gdzie szczególnie upamiętniono Marszałka było Sanktuarium utworzone w byłym pałacu biskupów krakowskich⁹. Inicjatorami jego powstania był wojewoda kielecki Władysław Dziadosz i Naczelny Komitet Upamiętniania Marszałka Józefa Piłsudskiego. W dniu otwarcia Sanktuarium 2 października 1938 r. odsłonięto również w Kielcach pomnik Czynu Legionowego (tzw. Czwórki Legionowej) autorstwa Jana Raszki.

W okresie II wojny światowej i Polski Ludowej oficjalne upamiętnianie Marszałka na terenie Polski było zakazane¹⁰, pomimo to przetrwał on w pamięci zbiorowej społeczeństwa. Obecnie zakres podmiotów zajmujących się godnym uczczeniem postaci Piłsudskiego jest bardzo szeroki, są to organizacje społeczne, osoby prywatne oraz instytucje państwowe i samorządowe, w tym oczywiście muzea. Muzea, a szczególnie te o profilu historycznym, są ważnym elementem przekazywania, podtrzymywania i kształtowania pamięci zbiorowej społeczeństw i mają tu do spełnienia szczególną rolę¹¹. Powstałe w 2006 r. Muzeum Historii Kielc wielokrotnie eksponowało postać Marszałka poprzez wystawy oraz równoległe prowadzoną działalność edukacyjną.

W 2008 r., w 90. rocznicę odzyskania niepodległości w siedzibie Muzeum Historii Kielc została otwarta wystawa czasowa zatytułowana „Przystanek Niepodległość”. Ekspozycja powstała we współpracy z Kieleckim Klubem Kolekcjonera. Znalazły się na niej archiwalne fotografie, elementy uzbrojenia, karty pocztowe, znaczki, sztandary, plakaty propagandowe mocarstw zaborczych. Wśród nich pamiątki związane ze zorganizowanym przez Józefa Piłsudskiego Związkiem Strzeleckim, Pierwszą Kompanią Kadrową i zrodzonym z niej Legionom Polskim, m.in. portret Piłsudskiego z 1915 r. oraz fotografia przedstawiająca Komendanta wśród oficerów Polskiej Organizacji Wojskowej. Oprócz zbiorów Muzeum Historii Kielc i członków Stowarzyszenia Kielecki Klub Kolekcjonera wykorzystano eksponaty z muzeów narodowych w Kielcach i Krakowie, Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, Muzeum Armii Krajowej w Krakowie, Muzeum Śląskiego w Katowicach, Muzeum Niepodległości w Warszawie oraz od osób prywatnych.

W 2014 r. z okazji 100. rocznicy wkroczenia Pierwszej Kompanii Kadrowej do Kielc przygotowana została wystawa plaszowa „Józef Piłsudski na pomnikach w II Rzeczypospolitej” (il. 1). Ekspozycję można było zobaczyć w dniach od 8 sierpnia do 23 września na kieleckim placu Wolności. Stanowiła element uroczystości związanych z odsłonięciem konnego pomnika Marszałka. Na 20 plaszach pokazano najciekawsze

7 Ustawa z dnia 4 stycznia 1936 r. o utworzeniu Muzeum Józefa Piłsudskiego w Belwederze; Dz. U. 1936, nr 4, poz. 27.

8 J. Rećko, *Józef Piłsudski w sztuce i upamiętnianiu*, Bydgoszcz – Lubartów 2010, s. 10.

9 Piłsudski upamiętniany był w Kielcach wielokrotnie. W 1921 r. został honorowym obywatelem Kielc. Przy tej okazji odsłonięto przypominającą ten fakt (oraz rocznicę wkroczenia Pierwszej Kompanii Kadrowej) płytę na ścianie Magistratu. W 1929 r. Rynek w Kielcach zmienił nazwę na pl. Marszałka Piłsudskiego (obecnie tę nazwę nosi skwer przed Wojewódzkim Domem Kultury). 4 listopada 1934 r. odsłonięto przed dworcem kolejowym tablicę pamiątkową dedykowaną Marszałkowi. Jego imieniem nazwano stadion sportowy 4 PP Leg. oraz Dom Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego.

10 Wyjątkowy pod tym względem był 1981 r., gdy na fali rewolucji solidarnościowej w okresie od listopada do grudnia tego roku można było w Muzeum Narodowym w Kielcach obejrzeć wystawę „Z Dziejów Kielc 1914–1918”, autorstwa Jana Główki i Tadeusza Kosińskiego, na której zaprezentowano eksponaty związane z Piłsudskim i legionami. J. Kuczyński, A. Oborny, E. Postoła, *Kronika muzealna 1979–1982*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1984, t. 13, s. 393, 394.

11 J. Kłaś, *Muzea historyczne – pomiędzy pamięcią zbiorową a polityką pamięci historycznej*, „Zarządzenie w Kulturze” 2013, R. 14, z. 3, s. 206.

Il. 1. Fragment wystawy planszowej „Józef Piłsudski na pomnikach w II Rzeczypospolitej” prezentowanej z okazji odsłonięcia pomnika Piłsudskiego na pl. Wolności w Kielcach, sierpień 2014 r.

rzeźbiarskie próby upamiętnienia Józefa Piłsudskiego, podejmowane w okresie II Rzeczypospolitej. Znajdowały się wśród nich zarówno skromne tablice pamiątkowe, jak i monumentalne projekty. Na wystawie zostały wykorzystane fotografie z Narodowego Archiwum Cyfrowego oraz Muzeum Historii Kielc¹².

Rok później, od 20 maja do 28 sierpnia, na kieleckim Rynku zaprezentowana została wystawa „Józef Piłsudski w karykaturze”. Prezentowała nieco inne spojrzenie na posągową postać Józefa Piłsudskiego, który w dwudziestoleciu międzywojennym był jedną z najczęściej i najchętniej karykaturowanych osób z polskiego świata politycznego. Grafiki wykorzystane na wystawie pochodziły w większości z satyrycznych czasopism: „Cyrulika Warszawskiego”, „Wróble na dachu” oraz „Muchy”. Ekspozycję uzupełniły przedwojenne rysunki ze zbiorów Muzeum Karykatury w Warszawie oraz Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku. Na poszczególnych planszach przedstawiono najważniejsze wydarzenia z życia politycznego Józefa Piłsudskiego po 1918 r., m.in.: przewrót majowy, wybory parlamentarne, sprawę brzeską, zmianę konstytucji. Ukazano także jego współpracowników: Prezydenta Polski Ignacego Mościckiego, premierów Kazimierza Bartla, Walerego Sławka.

Od 1 lutego 2017 do 21 maja 2017 r. w Muzeum Historii Kielc można było obejrzyć przygotowaną przez Muzeum Tatrzańskie wystawę czasową „Bronisław Piłsudski – niezwykły brat Marszałka”. Ekspozycji upamiętniającej tego wybitnego naukowca, badacza i muzealnika towarzyszyła druga, zatytułowana „Józef Piłsudski – niezwykły brat

12 Wystawa planszowa nie była jedynym wkładem Muzeum Historii Kielc w obchody związane z odsłonięciem pomnika Piłsudskiego. Zdjęcia związanych z Piłsudskim eksponatów muzealnych zostały wykorzystane do wykonania proporców, które zostały zawieszane w mieście na czas trwania uroczystości.

Il. 2. Fragment wystawy „Józef Piłsudski – niezwykle brat Bronisława”

Bronisława”. Na wystawie dwaj kieleccy kolekcjonerzy Jerzy Osiecki i Stanisław Wyrzycki zaprezentowali m.in.: medale pamiątkowe, obrazy, zdjęcia, pocztówki, dokumenty związane z Piłsudskim. Wśród nich trzy dokumenty z podpisem Marszałka w szczególności związane z Kielcami, bo należące do trzech mieszkańców naszego miasta, którzy w 1914 r. zaciągnęli się do 1 Pułku Piechoty Legionów. Ponadto na wystawie znalazło się kilkadziesiąt druków ulotnych oraz drobnych, mało znanych wydawnictw (il. 2).

Postać Piłsudskiego przewijała się również na innych wystawach niepoświęconych bezpośrednio jego osobie. Przy okazji zorganizowanej w 2012 r. wystawy planszowej dotyczącej dziejów 4 Pułku Piechoty Legionów jedną z pierwszych plansz poświęcono Marszałkowi. W eksponowanej rok później na Rynku wystawie „Najkrótsza historia Kielc” na dwóch planszach zatytułowanych „Miasto legionów” i „Miasto i społeczeństwo” opisane zostały związki Marszałka z Kielcami. Piłsudczana znalazły się na odbywającej się w tym samym roku wystawie czasowej „Pamiętka Dnia Tego”, ukazującej część zbiorów kieleckiego kolekcjonera Marka Hieronima Pietrasa. Były to: medal pamiątkowy wydany z serii „Dzieje Narodu Polskiego od Mieszka I do Jana Pawła II”, autorstwa R. i A. Nowakowskich¹³, oraz telegram patriotyczny¹⁴.

Na udostępnionej zwiedzającym na przełomie 2014 i 2015 r. wystawie czasowej „Okruczy historii – kolekcja Stanisława Piotrowicza” wśród około 1000 eksponatów dotyczących historii polskiej wojskowości znalazły się: fotografia portretowa Piłsudskiego z 1915 r., plakat z wizerunkiem Marszałka Józefa Piłsudskiego – wykonany na zlecenie 12 Kompanii Geograficznej 2 Korpusu Polskiego, znaczek okolicznościowy „Kopiec Józefa Piłsudskiego” oraz łopatka-cegiełka, pamiątka budowy kopca Józefa

13 Piłsudski występuje na medalu wspólnie z Ignacym Janem Paderewskim oraz Romanem Dmowskim.

14 Wydany w 1930 r. nakładem Drukarni Narodowej w Warszawie telegram z przedstawieniami Józefa Piłsudskiego i Józefa Poniatowskiego.

Il. 3. Fragment wystawy stałej „Z dziejów Kielc” z obrazem Praussa „Scena legionowa wśród skał”, obok w gablocie maska pośmiertna Marszałka

Piłsudskiego w Krakowie. Z kolei w 2015 r. na wystawie czasowej „Wizerunek miasta” pokazana była fotografia Piłsudskiego z jego pobytu w Kielcach w 1921 r.

Ponadto piłsudczana znajdują się również na wystawie stałej „Z dziejów Kielc”, w części ekspozycji poświęconej I wojnie światowej i dwudziestoleciu międzywojennemu prezentowany jest m.in. obraz „Scena legionowa wśród skał”¹⁵, którego autorem jest prawdopodobnie znany kielecki malarz Stanisław Prauss (il. 3), oraz kopia maski pośmiertnej Piłsudskiego, wykonana przez znanego kieleckiego rzeźbiarza Sławomira Micka. W gablocie znajduje się album Franciszka Augustyna, kielczanina, żołnierza 4 Pułku Piechoty Legionów, zawierający ok. 240 fotografii, na których znajdują się m.in. żołnierze i kadra dowódcza 4 Pułku Piechoty Legionów, a także Józef Piłsudski i prezydent Ignacy Mościcki. Zwiedzający wystawę stałą mają okazję odsłuchać nagrania głosu Marszałka oraz obejrzeć 30-minutowy film Witolda Biegańskiego, stanowiący relację z V Marszu Szlakiem Kadrowki, który odbył się w 1926 r. W filmie wyeksponowana została postać Piłsudskiego, zwłaszcza podczas jego pobytu w Kielcach. Na ścianach wiszą zdjęcia ukazujące wyjazd sztabu 1 Pułku Piechoty Legionów sprzed dawnego Pałacu Biskupów Krakowskich w Kielcach, kompanię honorową przy platformie kolejowej z trumną Józefa Piłsudskiego na dworcu kolejowym w Kielcach, wewnątrz Domu Wychowania Fizycznego i Przynależności Wojskowego im. Józefa Piłsudskiego oraz tablica informacyjna „Plac Marszałka Józefa Piłsudskiego”.

Należy podkreślić, że również przy okazji rocznic wkroczenia do Kielc Pierwszej Kompanii Kadrowej czy Święta Niepodległości piłsudczana są prezentowane na wystawie w holu muzeum, np. w okresie od lipca do sierpnia 2014 r. ekspozowano m.in.:

15 Wśród postaci występuje jedna w typie Piłsudskiego.

medal wykonany w 1917 r. przez Konstantego Laszczkę, medal upamiętniający odbudowę Pomnika Czynu Legionowego w Kielcach oraz popiersie Piłsudskiego.

Postać Piłsudskiego jest obecna nie tylko na organizowanych przez muzeum wystawach, ale również w działalności edukacyjnej muzeum, stanowiącej niezbędne uzupełnienie aktywności wystawienniczej, często ograniczonej miejscem i formą prezentowania wystawy.

Już w 2008 r. równoległe z wystawą „Przystanek Niepodległość” Muzeum Historii Kielc wspólnie z Samorządowym Ośrodkiem Doradztwa Metodycznego i Doskonalenia Nauczycieli oraz Świętokrzyskim Centrum Doskonalenia Nauczycieli w Kielcach zorganizowało konkurs plastyczny „Polsko, nie jesteś Ty już niewolnicą”. Jednym z bohaterów nadesłanych prac był Józef Piłsudski. Rozdanie nagród nastąpiło 4 listopada 2008 r. w siedzibie Muzeum Historii Kielc.

O Marszałku mówiono również podczas organizowanych przez Muzeum Historii Kielc spotkań edukacyjnych, prowadzonych przez pracowników muzeum lub zaproszonych gości. Tematyka ta często gościła na spotkaniach Muzealnego Klubu Historycznego, prowadzonego przez słuchaczy Świętokrzyskiego Uniwersytetu III Wieku, np. 16 maja 2009 r. Amelia Sołtysiak zaprezentowała prelekcję „Przez tajgę do Kielc i Krakowa – J. Piłsudski”, a 14 listopada Stanisława Doryń przedstawiła „Tradycje legionowe i związki Józefa Piłsudskiego z Kielcami”.

W muzeum kilkakrotnie organizowano pokazy filmów związanych z Piłsudskim.

W dniach 4 i 5 czerwca 2009 r. odbył się retrospektywny przegląd filmów Józefa Gębskiego z okazji czterdziestolecia pracy twórczej i siedemdziesiątych urodzin autora. Podczas pokazu zaprezentowano m.in. film „Kadrówka”. Spotkanie poprowadził prof. dr hab. Grzegorz Miernik z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. W sierpniu tego roku w trakcie „Wieczornego spotkania z filmami Zbigniewa Chodaka” można było zobaczyć film „Józef Piłsudski i jego związki z Kielcami”. Muzeum Historii Kielc organizowało również kilkakrotnie pokaz filmu Witolda Biegańskiego „Marsz szlakiem Pierwszej Kompani Kadrowej” z 1926 r.

Tematy dotyczące fotografii legionowej w zbiorach muzeum, eksponowania postaci Józefa Piłsudskiego w karykaturze oraz na pomnikach w dwudziestolecu międzywojennym poruszano na spotkaniach edukacyjnych pt. „Wieczór w muzeum”.

W 2017 r. w ramach nowego cyklu spotkań muzealnych pt. „Spotkanie z kolekcjonerem” Jerzy Osiecki i Stanisław Wyrzycki zaprezentowali najciekawsze obiekty ze swoich kolekcji, związane z postacią Marszałka.

Rola Piłsudskiego w dziejach miasta jest opisywana w ofercie edukacyjnej skierowanej do uczniów znajdujących się na wszystkich szczeblach edukacyjnych. Dla najmłodszych zaplanowano zajęcia zatytułowane „Wprowadzenie do dziejów miasta”, podczas których oprócz informacji o historii Kielc można dowiedzieć się również o najważniejszych postaciach historycznych z nimi związanych, m.in. o Józefie Piłsudskim. Dla nieco starszych uczniów przygotowane zostały lekcje „Kielce moje miasto”, gdzie postać Piłsudskiego występuje jako jedno z wielu zagadnień, oraz dotycząca głównie związków Marszałka z Kielcami – „Kielce miastem legionów”, która przedstawia polityczną i wojskową działalność Józefa Piłsudskiego, a także jego związki z Kielcami. Pod tym samym tytułem organizowane są spacerowe, w czasie których uczniowie zwiedzają w mieście miejsca związane z Marszałkiem.

Postać Piłsudskiego omawiana jest również na zajęciach muzealnych prowadzonych w ramach projektu „Edukacja w Miejscach Pamięci”, realizowanego we współpracy z Ośrodkiem Myśli Patriotycznej i Obywatelskiej w Kielcach i Wydziałem Edukacji Urzędu Miasta Kielce¹⁶.

16 Projekt pilotażowy realizowany był od lutego 2016 r. Wzięło w nim udział 75 klas ze szkół podstawowych

Tematyka ta była poruszana ponadto na spotkaniach organizowanych poza siedzibą muzeum. W 2012 r. podczas spotkania z cyklu „Wózek z historią”, dotyczącego historii pl. Wolności, wśród wielu fotografii znalazły się zdjęcia z mszy polowej z udziałem Piłsudskiego podczas V Zjazdu Legionistów oraz z odbywających się w tym miejscu po jego śmierci uroczystości żałobnych. Marszałek był również jednym z tematów spotkania „Kielce – miastem wielu bohaterów”, które odbyło się 3 marca 2017 r. w filii nr 4 Biblioteki Miejskiej.

Oprócz tego Muzeum organizowało i uczestniczyło w debatach i konferencjach związanych tematycznie z Józefem Piłsudskim. W 2008 r. pracownicy Muzeum Historii Kielc wzięli udział w konferencji „Kielecczyzny drogi do niepodległości” w Instytucie Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Dwa lata później, 25 stycznia 2012 r. odbyła się zorganizowana przez Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego i Muzeum Historii Kielc debata historyczna „Od powstania styczniowego do utworzenia II Rzeczypospolitej. Kontrowersje wokół wyboru drogi prowadzącej do odzyskania niepodległości”, podczas której można było wysłuchać referatu „Społeczeństwo polskie wobec Legionów Polskich Józefa Piłsudskiego – fakty i mity”, zaprezentowanego przez prof. dr hab. Marka Przeniosło.

W 2014 r. w 100. rocznicę wybuchu I wojny światowej Muzeum Historii Kielc wspólnie z Archiwum Państwowym w Kielcach przygotowało konferencję „Kielce – rok 1914”. Poruszono na niej m.in. kwestie dotyczące tradycji legionowych w Kielcach w okresie międzywojennym oraz sposobu przedstawiania Piłsudskiego w programach szkolnych. Wszystkie wystąpienia zostały opublikowane rok później w VIII tomie Studiów Muzealno-Historycznych. Z innych publikacji muzealnych, w których jest mowa o Marszałku, należy wspomnieć o wydawnictwie zbiorowym „Kielce przez stulecia”¹⁷, „Miejsca pamięci narodowej w Kielcach” autorstwa Cezarego Jastrzębskiego, Konrada Otwinowskiego i Magdaleny Otwinowskiej, gdzie opisane zostały miejsca upamiętnienia Józefa Piłsudskiego w Kielcach, oraz o informatorach i katalogach wystaw czasowych: „Przystanek Niepodległość”, „Pamiętka dnia tego”, „Okруchy historii – kolekcja Stanisława Piotrowicza”, a także do stałej wystawy „Z dziejów Kielc”. Ponadto opublikowane zostały w wersji książkowej wystawy planszowe „Józef Piłsudski na pomnikach w II Rzeczypospolitej” i „Najkrótsza historia Kielc”.

Należy podkreślić, że ekspozycje związane z Piłsudskim zostały wykorzystane w realizowanych przez TVP3 Kielce odcinkach programu „Pocztówki z Kielc”¹⁸.

Na podstawie powyższych przykładów widać, że postać Piłsudskiego stanowiła i stanowi ważny wątek w działalności Muzeum Historii Kielc, poczynając od gromadzenia muzealiów, poprzez wykorzystywanie ich na wystawie stałej i wystawach czasowych, a kończąc na działalności edukacyjnej. Warto zauważyć, że piłsudczana to niewielka, ale ciągle powiększająca się część muzealiów¹⁹. Są to jedne z najczęściej wykorzystywanych ekspozycji w projektach wystawienniczych i edukacyjnych. Należy podkreślić, że wszystkie formy działalności muzeum związane z Józefem Piłsudskim spotykają się z życzliwym zainteresowaniem kielczan.

i gimnazjów, łącznie ok. 1875 uczniów. We wrześniu tego roku rozpoczął się właściwy projekt, w dwóch sesjach jesiennej i wiosennej. Wzięło w nich udział ok. 180 klas i 4 500 uczniów. Projekt jest kontynuowany w 2017 r.

17 Artykuły dotyczące Piłsudskiego: U. Oettingen, *Wydarzenia militarne w latach 1914–1915. Powstanie I. Pułku Piechoty Legionów Polskich oraz Kielczanie w Legionach Polskich*, J.Z. Pająk, *Życie polityczne podczas I wojny światowej* oraz J. Główna, *Sanktuarium Marszałka Józefa Piłsudskiego*.

18 W odcinkach zatytułowanych „Marszałek” i „Legiony”.

19 Obecnie w Muzeum Historii Kielc znajduje się ponad sto ekspozycji tego typu.

Bartłomiej Tambor (Kielce History Museum)

The Visibility of Józef Piłsudski in the Exhibition and Educational Activities of the Kielce History Museum

The paper devoted to one of the greatest figures in the history of Poland, Józef Piłsudski, discusses the creation of his myth through various forms of commemorating the marshal since the interwar period until the modern times, with particular attention paid to the activities of the Kielce History Museum. The author claims that Piłsudski constitutes an important part of the Museum's activities, starting from the Museum's website which displays the marshal's biography, through its permanent exhibition and educational activities. The exhibitions related to Marshal Piłsudski were discussed as well as other exhibitions and events in which he was one of the themes presented. Additionally, the paper concentrates on the forms of presenting Piłsudski in various publication and educational activities, including lectures, conferences and museum lessons.

It is worth stressing that exhibits related to Piłsudski represent a small but growing part of the museum exhibits. They are the museum collections most frequently used in various exhibition and educational projects, which contributes to their attractiveness.

Keywords: Józef Piłsudski, Kielce History Museum, education, exhibitions, exhibits

Konrad Otwinowski (Muzeum Historii Kielc)

Obraz kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego w latach 1922-1939 na podstawie zbiorów ikonograficznych Muzeum Historii Kielc, jako przykład źródłowego charakteru obiektów muzealnych¹

Kielce określane są mianem „Miasta Legionów”. Nazwa ta sięga korzeniami do wydarzeń z początku I wojny światowej, kiedy to 12 sierpnia 1914 r. Józef Piłsudski wkroczył do Kielc na czele strzelców z Pierwszej Kompanii Kadrowej. Było to pierwsze duże miasto, a zarazem jako stolica guberni pierwszy ośrodek administracyjny na obszarze Królestwa Polskiego opanowany przez formację wojskową o polskim, narodowym charakterze. Tu 5 września 1914 r. na wzgórzach Szydłówka odbyła się uroczystość zaprzysiężenia żołnierzy 1 Pułku Piechoty Legionów Polskich, zasilonego ponad 900 ochotnikami z Kielecczyzny².

„Tradycja legionowa” Kielc uległa ugruntowaniu w niepodległej Polsce, kiedy w mieście ulokowano garnizon odrodzonego Wojska Polskiego. Z mających go tworzyć oddziałów jako pierwszy, 31 marca 1919 r., przybył do Kielc batalion zapasowy 4 Pułku Piechoty Legionów (4 PP Leg.) pod dowództwem kpt. Mieczysława Kulikowskiego. Ostateczny kształt kielecki garnizon uzyskał we wrześniu 1922 r., gdy zakwaterowano pozostałe trzy bataliony 4 PP Leg. oraz nowo przybyły 2 Pułk Artylerii Polowej Legionów (dalej 2 PAP Leg.). W skład kieleckiego garnizonu weszły także pluton żandarmerii oraz rezydujące w mieście dowództwo 2 Dywizji Piechoty Legionów (2 DP Leg.)³. Pomimo słabej infrastruktury wojskowej (zwłaszcza jeśli chodzi o stan techniczny budynków, ciasnotę i warunki zakwaterowania żołnierzy w dawnych carskich i austriackich koszarach) jeszcze podczas walk o wschodnie rubieże Rzeczypospolitej i byt młodego państwa polskiego zapadła decyzja o rozmieszczeniu w Kielcach dwóch pułków legionowych, stanowiących elitę odrodzonego Wojska Polskiego, oraz dowództwa dywizji. Niewątpliwym związkiem z tą decyzją miał sentyment, jakim Kielce – określane nawet jako „[...] pierwszy uśmiech ukochanej, [...] pierwszy promień rannego brzasku” – darzył Józef Piłsudski⁴.

Poprzez ściśle związkiem z lokalnym życiem społecznym, kulturalnym czy gospodarczym garnizon Wojska Polskiego stał się jednym z ważniejszych elementów organizmu miejskiego Kielc w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Stanowił ważny składnik miejscowego pejzażu, który dziś można starać się odtworzyć na podstawie ocalałych z zawieruchy dziejowej „pamiątek historycznych”⁵. Spośród zachowanych

1 Tekst powstał jako praca dyplomowa na Podyplomowym Studium Muzeologicznym na Uniwersytecie Jagiellońskim, pod kierunkiem prof. dr. hab. Jana Świącha.

2 U. Oettingen, *1. Pułk Piechoty Legionów Polskich w Kielcach 19 sierpnia – 10 września 1914 roku*, w: *Z dziejów Kielc w latach 1914–1918*, red. U. Oettingen, Kielce 2004, s. 18, 29.

3 J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk Piechoty Legionów*, Kielce 2007, s. 53, 54; P. Zarzycki, *2 Pułk Artylerii Lekkiej*, Pruszków 1999, s. 6; T. Banaszek, E. Żelazko, *Warunki zakwaterowania garnizonu kieleckiego w okresie międzywojennym*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2010, t. II, s. 63; ciż, *2 Pułk Artylerii Lekkiej Legionów w Kielcach (1922–1939)*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2015, t. VII, s. 219.

4 „Gazeta Kielecka” 1921, nr 55 z 23 października, s. 2.

5 Wobec niedoprecyzowania i szerokiego zakresu terminu „pamiątki historyczne” autor zdecydował o jego

przedmiotów najbardziej przemawiającymi do wyobraźni są pamiątki ikonograficzne – fotografie⁶. Pokażna, bo licząca ponad 378 obiektów (w tym cztery albumy), kolekcja⁷ fotografii dokumentujących dzieje kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego w latach 1922–1939 znajduje się w zbiorach Muzeum Historii Kielc. Wspomniane fotografie są wpisane głównie do Księgi Inwentarzowej Historii, choć pewna ich część, zwłaszcza fotokopie, znalazła swe miejsce w pomocniczej Księdze Materiałowej⁸.

Utrwalone na fotografiach ulotne momenty pozwalają na dość dokładną rekonstrukcję głębokich powiązań i wzajemnych interakcji pomiędzy wojskiem a miastem i jego mieszkańcami. Niniejszy artykuł stanowi próbę uporządkowanej, problemowej prezentacji fotografii ilustrujących historię kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej, których kolekcja znajduje się w zbiorach Muzeum Historii Kielc. Dla przejrzystości prezentacji oraz ukazania rzeczywistej roli miejscowego garnizonu w historii międzywojennych Kielc omówienie zbioru ujęto poprzez następujące zagadnienia:

- udział żołnierzy w obchodach świąt i uroczystościach
- infrastruktura wojskowa w pejzażu miejskim
- garnizon jako animator lokalnego życia kulturalnego i sportowego
- codzienna służba
- indywidualne i zbiorowe portrety żołnierzy.

W ramach omawiania poszczególnych problemów-zagadnień odniesienia do konkretnych obiektów muzealnych znalazły swe miejsce w przypisach, gdzie podano tytuł, miejsce powstania, datowanie (w przypadku fotokopii jest to data powstania oryginalnej

ujęciu w cudzysłów. Najważniejszą cechą wyróżniającą tego typu obiekty jest ich określony kontekst historyczny. Mimo swej ogólności określenie „pamiątki historyczne” znalazło swe miejsce w polskim muzealnictwie poprzez umieszczenie go w tekście Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Zastosowana tu definicja zabytku ruchomego uwzględnia m.in.: „[...] kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, [...] numizmaty oraz pamiątki historyczne [podkr. autora], a zwłaszcza militaria [...], sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, [...] przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji”. Zob. Dziennik Ustaw z 2003 r. nr 162 poz. 1568. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, art. 6 ust. 1 pkt. 2. Obszerniej zagadnienie to zostało poruszone w: K. Otwinowski, *Zbiory kielczanina Stanisława Piotrowicza jako przykład prywatnego kolekcjonerstwa „pamiątek historycznych”*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2013, t. V, s. 211–217.

- 6 Pozostałe kategorie „pamiątek historycznych” związane z dziejami kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego znajdujące się w zbiorach Muzeum Historii Kielc, jak archiwalia, falerystyka, militaria, varia, opisano w znacznej mierze we wcześniejszych publikacjach. Zob.: *Okruchy historii – kolekcja Stanisława Piotrowicza. Katalog wystawy Muzeum Historii Kielc*, oprac. K. Otwinowski, Kielce 2014; tenże, *Pamiątki 4 Pułku Piechoty Legionów w zbiorach Muzeum Historii Kielc*, w: *4 Pułk Piechoty Legionów Polskich – historia i pamiątki. W 100 rocznicę powstania*, red. J. Główska, U. Oettingen, W. Rutkowska, Kielce 2015, s. 211–220.
- 7 W tekście pojęcia kolekcja, zbiór czy zasób są stosowane jako synonimy w ich potocznym rozumieniu. Autor zdaje sobie sprawę, iż nie każdy zbiór spełnia warunek bycia kolekcją, którym jest gromadzenie obiektów zgodnie z wytycznymi porządkującej je ustalonej przez kolekcjonera idei (co wyklucza zbiory przypadkowych przedmiotów), a w skład zasobu muzealnego wchodzi pojedyncze, nietypowe obiekty, tworzące kategorie niedające włączyć się (przynajmniej czasowo) w skład jakiegś pozostającej w muzeum kolekcji. Zob. *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, red. K. Zeidler, Warszawa 2010, s. 115, 116; K. Pomian, *Zbieracze i osobliwości. Paryż. Wenecja XVI-XVIII wiek*, Warszawa 1996, s. 18.
- 8 Inwentarz materiałowy obejmuje obiekty powtarzalne, o mniejszej wartości materialnej i historycznej, gorszym stanie zachowania, które nie są muzealiami w myśl ustawy o muzeach z dnia 21 listopada 1996 r. Zob.: K. Zalaszińska, *Pojęcie muzealiów w prawie ochrony dziedzictwa kultury*, w: *Prawo Muzeów*, red. J. Włodarski, K. Zeidler, Warszawa 2008, s. 22–30.

Il. 1. Pododdział 4 PP Leg. pod dowództwem kpt. Józefa Różańskiego podczas defilady na ul. Sienkiewicza, Kielce, 2 poł. lat trzydziestych XX w.

Il. 2. Artylerzyści 2 PAL Leg. defilujący przed marsz. Edwardem Rydzem-Śmigłym, Kielce, 16 października 1937 r.

Il. 3. Uroczysty poczęstunek w czasie wizyty Prezydenta RP Ignacego Mościckiego w koszarach 2 PAL Leg., Kielce, 12 czerwca 1933 r.

Il. 4. Przegląd pododdziałów kieleckiego garnizonu dokonany przez Marszałka Józefa Piłsudskiego, Niwki Daleszyckie, 7 sierpnia 1926 r., fotografia z albumu pamiątkowego Franciszka Augustyna, podoficera 4 PP Leg.

fotografii), nr inwentarzowy fotografii lub albumu. Ze względu na ramy niniejszego tekstu oraz klarowność prowadzonego wywodu wybrano tu najciekawsze i najbardziej reprezentatywne dla omawianych kontekstów obiekty.

Najbardziej efektowny charakter posiada grupa fotografii przedstawiająca żołnierzy kieleckiego garnizonu podczas oficjalnych uroczystości. W II Rzeczypospolitej wojsko zobowiązane było regulaminem do udziału w uroczystościach organizowanych na terenie całego kraju z okazji świąt państwowych: uchwalenia Konstytucji 3 maja, Święta Wojska Polskiego (15 sierpnia), rocznicy odzyskania niepodległości (11 listopada) czy imienin marsz. Józefa Piłsudskiego (19 marca). Armia stanowiła także istotny element oprawy niektórych świąt kościelnych, m.in. procesji z okazji uroczystości Bożego Ciała. W Kielcach pododdziały reprezentacyjne 4 PP Leg. oraz 2 PAP Leg. (od 1932 r. 2 Pułku Artylerii Lekkiej Legionów, 2 PAL Leg.⁹) po uroczystej mszy w kościele garnizonowym z towarzyszeniem orkiestry defilowały głównymi ulicami miasta¹⁰.

Niepowtarzalny, lokalny charakter miały doroczne obchody świąt pułkowych, przypadających w 2 PAP Leg./2 PAL Leg. na 12, a w 4 PP Leg. na 24 czerwca. Defilady „Czwartaków” uświetniał udział pułkowej orkiestry¹¹ (il. 1). Przemarsze 2 PAL Leg. ulicami miasta przyciągały tłumy kielczan widokiem armat i haubic¹² (il. 2) oraz reprezentacyjnych pododdziałów konnych¹³. Szczególnie uroczystą oprawę miały obchodzone w 1933 r. uroczystości 15-lecia 2 PAL Leg., na które do Kielc przybył wyjątkowy gość – Prezydent RP Ignacy Mościcki¹⁴ (il. 3).

Istotną datą w historii kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego stał się 8 sierpnia 1926 r. Tego dnia w Kielcach odbyły się obchody V Zjazdu Legionistów oraz zakończenie III Marszu Szlakiem Pierwszej Kompanii Kadrowej z udziałem Józefa Piłsudskiego. Oczywiście podstawę oprawy tych wydarzeń stanowiły uroczyste wystąpienia pododdziałów reprezentacyjnych 4 PP Leg. i 2 PAP Leg. oraz przedstawiciele dowództwa 2 DP Leg. Sześć fotografii dokumentujących te uroczystości oraz poprzedzający je przegląd pododdziałów kieleckiego garnizonu, dokonany 7 sierpnia przez Marszałka Piłsudskiego na poligonie w pobliskich miastu Niwkach Daleszyckich, znajduje się w albumie pamiątkowym należącym do podoficera 4 PP Leg. sierż. Franciszka Augustyna¹⁵ (il. 4).

9 W. Matwin, *Z tradycji bojowej 2 Pułku Artylerii Lekkiej Legionów z Kielc*, Kielce 1999, s. 22.

10 Orkiestra i pododdziały reprezentacyjne 4 PP Leg. i 2 PAL Leg. przed kościołem garnizonowym podczas mszy świętej odprawianej z okazji imienin Marszałka Józefa Piłsudskiego, Kielce, 19 marca 1933 r., nr inw. MHKi/H/908/87; Pododdział 4. PP Leg. przed kościołem garnizonowym podczas procesji w uroczystości Bożego Ciała, Kielce, 2 poł. lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/H/377; Werbłści i tamburmajor z orkiestry 4. PP Leg. podczas parady wojskowej na ul. Sienkiewicza, Kielce, 1935 r., nr inw. MHKi/H/378.

11 Orkiestra 4 PP Leg. przed składem mebli A.B. Ajzenberga przy ul. Sienkiewicza 41, Kielce, 1937–1939, nr inw. MHKi/H/386; Pododdział 4 PP Leg. pod dowództwem kpt. Józefa Różańskiego podczas defilady na ul. Sienkiewicza, Kielce, 2 poł. lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/H/908/15.

12 I dywizjon posiadał na uzbrojeniu armaty polowe wz.1897 kal. 75 mm. II i III dywizjon dysponowały haubicami wz.14/19 kal. 100 mm. W. Matwin, *Z tradycji...*, s. 23.

13 Artylerzyści 2 PAL Leg. defilujący przed marsz. Edwardem Rydzem-Śmigłym, Kielce, 16 października 1937 r., nr inw. MHKi/H/908/61; Konny pododdział 2 PAL Leg. na pl. Wolności, Kielce, 1 poł. lat trzydziestych XX w.; nr inw. MHKi/H/908/65; Trębacz 2 PAL Leg. podczas defilady przed wejściem do parku miejskiego, Kielce, 2 poł. lat dwudziestych XX w., nr inw. MHKi/H/2041/3.

14 Pododdział 4 PP Leg. podczas przywitania Prezydenta RP Ignacego Mościckiego, Kielce, 12 czerwca 1933 r., nr inw. MHKi/H/381; Uroczysty poczęstunek w czasie wizyty Prezydenta RP Ignacego Mościckiego w koszarach 2 PAL Leg., Kielce, 12 czerwca 1933 r., nr inw. MHKi/H/1892; Konny pododdział 2 PAL Leg. defilujący przed trybuną honorową z Prezydentem RP Ignacym Mościckim, biskupem polowym Wojska Polskiego Józefem Gawliną i dowódcą 2 DP Leg. gen. bryg. Juliuszem Zulaufem, Kielce, 12 czerwca 1933 r., nr inw. MHKi/H/2041/3.

15 Album pamiątkowy Franciszka Augustyna, podoficera 4 PP Leg., Polska – Niemcy, 1916–1943, nr inw.

Poczesne miejsce zajmują także uroczystości związane z fundacją i przekazaniem symboli dla obu wchodzących w skład kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego pułków. 8 lipca 1923 r. na pl. Wolności odbyła się uroczystość przekazania z rąk Inspektora Armii gen. Lucjana Żeligowskiego sztandaru ufundowanego przez Komitet Obywatelski dla 4 PP Leg. oraz porpców do trąbek sygnałowych (tzw. płomieni) dla 2 PAP Leg.¹⁶. Bardzo dobrze udokumentowanym fotograficznie wydarzeniem było uroczyste przekazanie i poświęcenie sztandaru 2 PAL Leg., który artylerzyści otrzymali z rąk marsz. Edwarda Rydza-Śmigłego, również na pl. Wolności, w dniu 16 października 1937 r.¹⁷.

Liczna asysta honorowa wystawiona przez kielecki garnizon towarzyszyła ostatniej podróży Józefa Piłsudskiego z Warszawy do Krakowa – podczas postoju specjalnego pociągu z ciałem Marszałka na dworcu w Kielcach¹⁸. 17 maja 1935 r. w trakcie symbolicznych uroczystości pogrzebowych Marszałka płytę pl. Wolności niemal w całości zajęły szeregi żołnierzy 4 PP Leg. oraz występujący konno artylerzyści z 2 PAL Leg.¹⁹. Tłumny udział ludności sprawił, iż była to jedna z najliczniejszych manifestacji patriotycznych w historii międzywojennych Kielc²⁰.

Znaczna liczba fotografii ukazujących żołnierzy kieleckiego garnizonu podczas oficjalnych wizyt i uroczystości zachowała się z obchodów 16 rocznicy odzyskania przez Polskę dostępu do morza, zorganizowanych 1 marca 1936 r. przez Zarząd Okręgu Radomsko-Kieleckiego Ligi Morskiej i Kolonialnej. Obchody te uświetnił swoją obecnością gen. Gustaw Orlicz-Dreszer – prezes Zarządu Głównego Ligi Morskiej i Kolonialnej²¹.

MHKi/H/1552. W przypadku tego eksponatu warto zwrócić uwagę na jego ozdobną oprawę. Powlekana tkaniną okładka albumu ozdobiona jest kompozycją złożoną z miniatury odznaki 4 PP Leg. oraz czterech złożonych w romby wstążek odznaczeniowych. Wewnątrz znajduje się 250 fotografii z lat 1916–1943. Przedstawiają one sierż. Franciszka Augustyna, członków jego rodziny oraz kolegów – żołnierzy z różnych formacji wojskowych (głównie 4 PP Leg.). Album ten stanowi przykład obiektu muzealnego, który jest nie tylko źródłem wiedzy o przeszłości, lecz także przedmiotem „biograficznym”, nacechowanym indywidualnymi znaczeniami tożsamościowymi przez pierwotnego właściciela, które są czytelne i dziś. Jest to zjawisko semiotycznego potencjału obiektów muzealnych jako nośników znaczeń i wartości. Zob. R. Tańczuk, *Ars colligendi. Kolekcjonowanie jako forma aktywności kulturalnej*, Wrocław 2011, s. 199, 200, 283.

- 16 *Księga Chwały Piechoty*, red. B. Prugar-Ketling, Warszawa 1937–1939, s. 477. Jedyną pamiątką tego wydarzenia w zbiorach ikonograficznych Muzeum Historii Kielc są fotokopie przedstawiające oba płyty sztandaru 4 PP Leg., nr inw.: MHKi/Mat/2777/43; MHKi/Mat/2777/44.
- 17 Sztandar powstał w wyniku zbiórki społecznej kierowanej przez Obywatelski Komitet Fundacji Sztandaru dla 2 PAL Leg. Na czele komitetu stanął wiceprezydent Kielc mjr Bronisław Dorobczyński. Rodzicami chrzestnymi sztandaru zostali prezydent Stefan Artwiński oraz była senator i działaczka niepodległościowa Kazimiera Grunertówna. Zob. P. Zarzycki, *2 Pułk...*, s. 50–52. W zbiorach Muzeum Historii Kielc znajduje się 7 dokumentujących tę uroczystość fotografii, nr inw.: MHKi/H/106; MHKi/H/111; MHKi/H/908/67; MHKi/H/908/68; MHKi/H/908/69; MHKi/H/908/70; MHKi/H/908/71.
- 18 Warta honorowa przy trumnie Józefa Piłsudskiego na platformie kolejowej stojącej na dworcu kolejowym, Kielce, 17/18 maja 1935 r., nr inw. MHKi/Mat/351.
- 19 Widok na płytę pl. Wolności w kierunku północno-zachodnim podczas symbolicznych uroczystości pogrzebowych Józefa Piłsudskiego, Kielce, 17 maja 1935 r., nr inw. MHKi/H/908/84; Widok na płytę pl. Wolności w kierunku północno-wschodnim podczas symbolicznych uroczystości pogrzebowych Józefa Piłsudskiego, Kielce, 17 maja 1935 r., nr inw. MHKi/H/908/85.
- 20 Liczba uczestników uroczystości jest szacowana na około 20 tys. Zob. J. Osiecki, *Kieleckie ścieżki Józefa Piłsudskiego*, Kielce 1999, s. 65.
- 21 Muzeum Historii Kielc posiada 12 fotografii ukazujących sceny z powitania gen. Gustawa Orlicz-Dreszera na dworcu kolejowym w Kielcach oraz rautu wydanego na jego cześć w hotelu Bristol, nr inw.: MHKi/H/908/28; MHKi/H/908/29; MHKi/H/908/128; MHKi/H/908/129; MHKi/H/908/130; MHKi/H/908/131; MHKi/H/908/132; MHKi/H/908/134; MHKi/H/908/135; MHKi/H/908/136; MHKi/Mat/2777/2; MHKi/Mat/2777/3. Zob.: *Kalendarium historii Kielc do 1945 r.*, oprac. B. Tambor, Kielce

Z zachowanych w Muzeum Historii Kielc fotografii, przedstawiających najważniejsze w międzywojennych dziejach miasta uroczystości, wyłania się obraz wojska jako czynnika koncentrującego wokół siebie społeczeństwo. Obraz ważnego, zarówno z lokalnego, jak i ogólnopolskiego punktu widzenia, spoiwa i animatora życia publicznego oraz symbolu młodej państwowości. W tym miejscu warto zwrócić uwagę, iż już w XIX stuleciu wobec rozwoju tożsamości narodowej wielu nacji kolekcje „pamiątek historycznych” zyskały znaczenie, jako namacalna, materialna legitymizacja ruchów wolnościowych²². Podobną rolę nośnika i „gwaranta” przetrwania wartości oraz tradycji ogólnonarodowej, a także wyznacznika tożsamości dla społeczności „małej ojczyzny”, jaką dla wielu osób są Kielce, stanowi dziś zdeponowana w Muzeum Historii Kielc, utrwalona na fotografiach spuścizna po miejscowym garnizonie Wojska Polskiego przed wrześniem 1939 r.²³

Obok zdjęć ukazujących kielecki garnizon podczas publicznych, otwartych dla ogółu społeczeństwa uroczystości, w zbiorach Muzeum Historii Kielc znajdują się fotografie żołnierzy świętujących we własnym gronie. Są to ujęcia wykonane w obrębie koszar czy kasyn. Wraz z licznym materiałem ikonograficznym dokumentującym arkana codziennej służby żołnierskiej fotografie te pokazują infrastrukturę wojskową umiejscowioną w pejzażu miejskim.

W ramach pokojowej organizacji Wojska Polskiego, w sierpniu 1922 r. po zakończeniu służby dozorowej na granicy polsko-litewskiej, 4 PP Leg. przybył do Kielc jako docelowego miejsca stacjonowania. Problemem stało się zakwaterowanie żołnierzy i oficerów. Zredukowany do dwóch batalionów pułk rozmieszczono w porosyjskich koszarach przy ul. Prostej i Młynarskiej (ob. Mielczarskiego), a także, po zaniechaniu użytkowania tych ostatnich, w obiektach przy ul. Mickiewicza (obecnie Głowackiego). Tabor ulokowano w stajniach przy ul. Zagórskiej. W 1925 r. podjęto budowę koszar na odległej o 3 km od miasta Bukówce. Po wybudowaniu bloku dla jednego batalionu oraz kuchni parowej prace zostały wstrzymane ze względu na brak lokalnych ujęć wody. Na skutek interwencji dowódcy pułku, płk. Bolesława Ostrowskiego, u wiceministra spraw wojskowych gen. Felicjana Sławoja-Składkowskiego wznowiono budowę koszar i wykonano ich podłączenie do sieci miejskich wodociągów. W 1935 r. do nowych koszar przeniósł się pułk z wyjątkiem jednego batalionu, który pozostał w starych budynkach przy ul. Prostej. Dodatkowo na Bukówce powstało osiedle dla rodzin oficerskich i podoficerskich, magazyny mobilizacyjne, warsztaty, wartownia z aresztem, oficerskie i podoficerskie kasyno, łaźnia, strzelnica i boisko sportowe²⁴.

Nieliczne ze znajdujących w zbiorach muzeum fotografie przedstawiają (i to jedynie fragmentarycznie) zabudowania koszarowe 4 PP Leg. przy ul. Prostej. Pozwalają one jednak dostrzec zły stan techniczny tych budynków²⁵ (il. 5). Brak jest fotografii ze

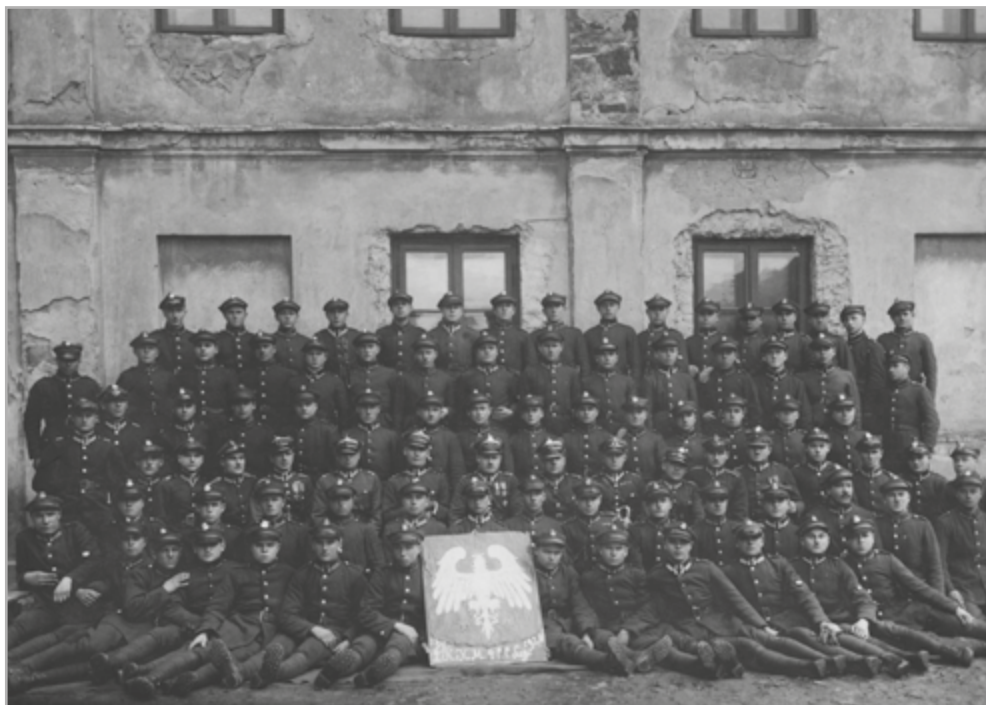
2012, s. 167.

22 Z. Żygulski jun., *Muzea na świecie. Wstęp do muzealnictwa*, Warszawa 1982, s. 61, 63.

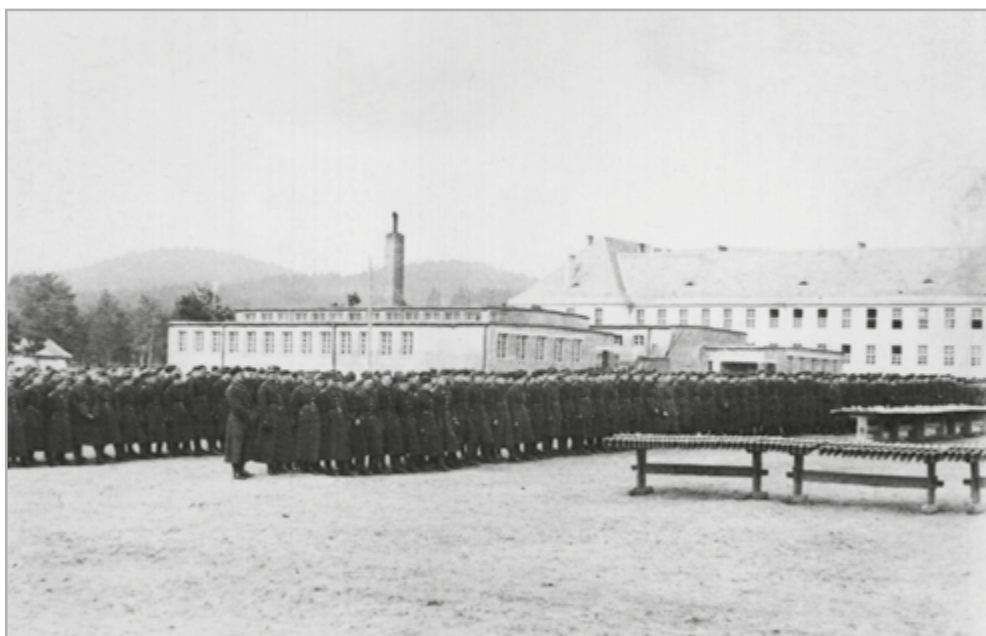
23 Według Krzysztofa Pomiana muzeum pełni obecnie rolę miejsca kultu, w którym przedmiotem a zarazem podmiotem uczczenia jest społeczeństwo-naród. Prezentowane w muzeum kolekcje i tworzące je przedmioty są usytuowane w roli pośrednika—bramy pomiędzy odbiorcą (zwiedzającym), a niedostępnym dla niego, minionym światem. Zatrzymane na fotografii momenty z przeszłości wydają się doskonale ilustrować to twierdzenie. Zob. K. Pomian, *Zbieracze...*, s. 37, 62.

24 T. Banaszek, E. Żelazko, *Warunki...*, s. 69.

25 Pięciu podoficerów na dziedzińcu budynku koszarowego 4 PP Leg. przy ul. Prostej, Kielce, przed 1928 r., nr inw. MHKi/H/908/8; Grupa żołnierzy przed oknami budynku koszarowego 4 PP Leg. przy ul. Prostej, Kielce, 1929 r., nr inw. MHKi/H/908/12; Portret zbiorowy oficerów i podoficerów III batalionu 4 PP Leg. na dziedzińcu koszar przy ul. Prostej, Kielce, 2 poł. lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/H/908/40; 2 Kompania Karabinów Maszynowych 4 PP Leg. w Koszarach przy ul. Prostej, Kielce, 1928 r., nr inw. MHKi/H/1550/26.

Il. 5. 2 kompania karabinów maszynowych 4 PP Leg. w Koszarach przy ul. Prostej, Kielce, 1928 r.

Il. 6. Uroczystość wręczania broni rekrutom na placu apelowym w koszarach 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, 1935 r.

Il. 7. Żołnierze 4 PP Leg. podczas wigilijnego posiłku w koszarach na Bukówce, Kielce, 24 grudnia 1930 r.

Il. 8. Uroczystość pożegnania ppłk. Władysława Deca w kasynie podoficerskim 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, 8 maja 1936 r.

wspomnianymi powyżej budynkami przy ul. Młynarskiej i Zagórskiej. Lepiej udokumentowany jest kompleks koszarowy na Bukówce. Poza ujęciami zabudowań koszarowych²⁶ (il. 6) znajdują się tu zdjęcia przedstawiające osiedle dla kadry podoficerskiej i oficerskiej²⁷ oraz plac ćwiczeń²⁸. Część fotografii umożliwia zapoznanie się z warunkami bytowymi żołnierzy. Odnaleźć na nich można wygląd sal mieszkalnych czy szkolnych²⁹ (il. 7). Szczególnie dobrze, przy okazji licznych uroczystości, utrwalone zostały wnętrza i wystrój oficerskiego i podoficerskiego kasyna³⁰ (fot. 8).

W zakresie obiektów użytkowanych przez 4 PP Leg. osobnego wspomnienia wymaga powstała na terenie koszar na Bukówce, istniejąca do dziś, replika drewnianej kaplicy spod Optowej. Jej pierwowzór powstał w 1916 r. na terenie zespołu ziemno-drewnianych umocnień polowych, nazywanych przez żołnierzy 4 PP Leg. „Osiedlem Rojowym”³¹. Kapliczka uwieczniana była na kliszy fotograficznej podczas odprawianych przy niej niedzielnych i świątecznych nabożeństw oraz mszy polowych, uświetniających uroczystości państwowe i pułkowe³².

Na przełomie 1921 i 1922 r. do Kielc przybył również 2 PAP Leg. Jako kwatery przydzielono dla pułku budynki po koszarach rosyjskiej artylerii w rejonie ul. Wrzosowej (tzw. koszary Fijałkowskiego) oraz budynki dawnych koszar austriackich i wojskowego szpitala weterynaryjnego w Dyminach. Ze względu na zły stan techniczny i niewygodę w dotychczas zajmowanych kompleksach koszarowych Ministerstwo Spraw Wojskowych w 1931 r. podjęło decyzję o budowie nowych koszar dla pułku na Stadionie w południowej części Kielc. Po zakończeniu pierwszego etapu budowy w 1936 r., część żołnierzy zakwaterowano w nowych obiektach. Kolejni zamieszkali tu jesienią 1937 r. Zaprzeszono użytkowania starych budynków w Dyminach³³.

- 26 Przysięga żołnierzy 4 PP Leg. w koszarach na Bukówce, Kielce, 28 listopada 1937 r., nr inw. MHKi/H/385; Defilada pododdziału 4 PP Leg. w koszarach na Bukówce, Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/H/908/18; Grupa oficerów przed wejściem do Dowództwa 4 PP Leg., Kielce, 1938 r., nr inw. MHKi/H/908/91; Widok głównego budynku koszar 4 PP Leg. na Bukówce (fotokopia), Kielce, 1931 r., nr inw. MHKi/Mat/2777/53.
- 27 Osiedle mieszkalne dla oficerów i podoficerów 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, po 1937 r., nr inw. MHKi/H/908/88; Domy podoficerskie 4 PP Leg. na Bukówce (fotokopia), Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/Mat/437.
- 28 Uroczystość wręczania broni rekrutom na placu apelowym w koszarach 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, 1935 r., nr inw. MHKi/H/908/22; Działon plutonu artylerii 4 PP Leg. przy armacie wz.1902/1926 i jaszczach amunicyjnych na placu ćwiczeń na terenie koszar na Bukówce, Kielce, 2 poł. lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/H/908/53.
- 29 Żołnierze 4 PP Leg. podczas wigilijnego posiłku w koszarach na Bukówce, Kielce, 24 grudnia 1930 r., nr inw. MHKi/H/380; Grupa żołnierzy 4 PP Leg. w jednej z sal szkolnych koszar na Bukówce, Kielce, 2 poł. lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/H/908/13.
- 30 Uczestnicy balu mikołajkowego w kasynie podoficerskim 4 PP Leg., Kielce, 1935 r., nr inw. MHKi/H/908/3; Uroczystość pożegnania ppłk. Władysława Deca w kasynie podoficerskim 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, 8 maja 1936 r., nr inw. MHKi/H/908/5; Świecenie pokarmów przez kapelana 4 PP Leg. ks. płk. Stanisława Cieślińskiego w sali kasyna oficerskiego, Kielce, 2 poł. lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/H/908/6; Kadra oficerska 4 PP Leg. z dowódcą 2 DP Leg. gen. bryg. Juliuszem Zulaufem w sali kasyna oficerskiego, Kielce, 1937 r., nr inw. MHKi/H/908/7.
- 31 Autorami projektu powstałej w 1916 r. kapliczki byli por. inż. Władysław Grzybowski i mjr inż. Andrzej Galica, którzy nadali jej podhalański charakter. W 1935 r. podczas budowy koszar na Bukówce postanowiono wykonać wierną kopię kapliczki z „Osiedla Rojowego”. W dzieło to włączyli się kielczanie, m.in. prezes Izby Skarbowej w Kielcach, który przekazał na budowę kapliczki 2 tys. zł. Zob. C. Jastrzębski, K. Otwinowski, M. Otwinowska, *Miejsca pamięci narodowej w Kielcach*, Kielce 2010, s. 82, 83.
- 32 Uczestnicy nabożeństwa przed kaplicą w koszarach 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/H/908/26; Ks. płk Stanisław Cieśliński podczas kazania wygłoszonego przed kapliczką na Bukówce z okazji święta pułkowego 4 PP Leg., Kielce, 24 czerwca 1938 r., nr inw. MHKi/H/908/122.
- 33 P. Zarzycki, *2 Pułk...*, s. 6, 7; T. Banaszek, E. Żelazko, *Warunki...*, s. 69–71; T. Banaszek, *2 Pułk...*, s. 222,

Il. 9. Słuchacze i kadra szkoły podoficerskiej 2 PAP Leg. w koszarach na Kawetczyźnie, Kielce, 1931 r.

Il. 10. Żołnierze 2 PAL Leg. wtaczający armatę polową Schneider wz. 1897 kal. 75 mm do budynku działowni na terenie koszar na Stadionie, Kielce, po 1936 r.

W zbiorach Muzeum Historii Kielc znajduje się niewielka liczba ujęć budynków użytkowanych przez 2 PAP Leg./2 PAL Leg. Jedyne na dwóch fotografiach widoczne są fragmenty drewnianych obiektów poaustriackich koszar w rejonie Kawetczyzna – Dyminy³⁴ (il. 9). Niewiele lepiej przedstawia się dokumentacja wizualna koszar przy ul. Wrzosowej³⁵. Głównie dzięki „fotoreporterskiemu zacięciu” żołnierzy stacjonujących na terenie kompleksu koszarowego 2 PAL Leg. na Stadionie w muzeum zachowała się nieco lepsza dokumentacja fotograficzna tego obiektu³⁶ (il. 10). Na szczególną uwagę zasługują tu fotografie wykonane jesienią 1939 r. przez nieznanego żołnierza niemieckiego, uwieczniające zlokalizowany w koszarach 2 PAL Leg. na Stadionie obóz przejściowy dla jeńców wojennych (Dulag – Durchgangslager für Kriegsgefangene)³⁷. Należy zaznaczyć, iż na wszystkich wymienionych powyżej zdjęciach budynki stanowią jedynie tło dla fotografowanych sytuacji czy osób. W przypadku 2 PAP Leg./2 PAL Leg. zupełnie brak kadram przedstawiających pomieszczenia mieszkalne, służbowe czy nawet wnętrza kasyn.

Poza wymienionymi powyżej głównymi zespołami koszarowymi na obszarze miasta rozsiane były inne obiekty, stanowiące infrastrukturę garnizonową (pomniejsze budynki koszarowe, magazyny, składy, stajnie, budynki mieszkalne, placówki opieki zdrowotnej, budynki biurowe)³⁸. W Muzeum Historii Kielc zachowało się niewiele materiału ikonograficznego dotyczącego tych miejsc. Siedem fotokopii przedstawia fragmentarycznie – głównie od strony ogrodu – budynek przy ul. Kapitulnej 2 (obecnie siedziba Biura Wystaw Artystycznych), w którym w okresie międzywojennym mieściła się siedziba sztabu oraz pięciopokojowe mieszkanie dowódcy 2 DP Leg.³⁹. Niestety, w zbiorach muzeum brak jest archiwalnych zdjęć znajdującej tuż obok (ul. Kapitulna 4), istniejącej do dziś, dwupiętrowej kamienicy mieszczącej biura dowództwa dywizji. Zachowała się natomiast pojedyncza fotografia ukazująca fragment nieistniejącego obecnie tzw. Gmachu Leonarda – siedziby Wojskowego Szpitala Rejonowego⁴⁰.

223.

- 34 Słuchacze i kadra szkoły podoficerskiej 2 PAP Leg. w koszarach na Kawetczyźnie, Kielce, 1931 r., nr inw. MHKi/H/908/44; Dowódca 2 PAL Leg. płk dypl. Jan Bigo z grupą oficerów na terenie koszar na Kawetczyźnie, Kielce, 1936 r., nr inw. MHKi/H/1550/9.
- 35 Kadra oficerska i kursanci przed budynkiem Szkoły Podoficerskiej 2 PAP Leg., Kielce, ok. 1930 r., nr inw. MHKi/H/281; Żołnierze 2 PAL Leg. defilujący przed dowódcą 2 DP Leg. gen. bryg. Juliuszem Zulaufem na terenie „koszar Fijałkowskiego”, Kielce, 12 czerwca 1933 r., nr inw. MHKi/H/1550/31; Prezydent RP Ignacy Mościcki na terenie „koszar Fijałkowskiego” podczas uroczystości pułkowych, Kielce, 12 czerwca 1933 r., nr inw. MHKi/H/2041/4.
- 36 Żołnierze 2 PAL Leg. w zimowym umundurowaniu wtaczający armatę połową Schneider wz.1897 i jaszczki amunicyjne do działowni na terenie koszar na Stadionie, Kielce, po 1936 r., nr inw. MHKi/H/908/54; Żołnierze 2 PAL Leg. wtaczający armatę połową Schneider wz.1897 kal. 75 mm do budynku działowni na terenie koszar na Stadionie, Kielce, po 1936 r., nr inw. MHKi/H/908/59; Ogniomistrz Józef Minkus pełniący służbę przed budynkiem dowództwa 2 PAL Leg. (fotokopia), Kielce, 1939 r., nr inw. MHKi/Mat/347.
- 37 „Fotoreportaż” z życia obozu jenieckiego liczy 11 fotografii (nr inw. od MHKi/H2129 do MHKi/H/2139), m.in.: Niemieckie ciężkie samochody ciężarowe Büssing-NAG 900 na terenie obozu przejściowego dla polskich jeńców wojennych na Stadionie, Kielce, po 8 września 1939 r., nr inw. MHKi/H/2129; Polscy jeńcy wojenni na terenie obozu przejściowego na Stadionie podczas przydziału odzieży, Kielce, po 8 września 1939 r., nr inw. MHKi/H/2132; Polscy jeńcy wojenni podczas inspekcji w obozie przejściowym na Stadionie, Kielce, po 8 września 1939 r., nr inw. MHKi/H/2135; Zdobyczne samochody ciężarowe polski Fiat 621 L oraz jeńcy wojenni na terenie obozu przejściowego na Stadionie w Kielcach, po 8 września 1939 r., nr inw. MHKi/H/2139.
- 38 Zob. T. Banaszek, E. Żelazko, *Warunki...*, s. 75, 76.
- 39 Fotokopie zdjęć portretowych żony, córki oraz współpracowników gen. bryg. Juliusza Zulaufa, wykonanych w latach 1935–1936, Skoroszyt z materiałami dotyczącymi gen. Juliusza Zulaufa, nr inw. MHKi/Mat/2813.
- 40 Żołnierze 4 PP Leg. i siostry PCK na dziedzińcu Gmachu Leonarda, Kielce, 1928–1933, nr inw.

Należy stwierdzić, że poważne inwestycje w wojskową infrastrukturę stanowiły niezwykle istotny czynnik pobudzający gospodarkę Kielc w okresie międzywojennym. Nie bez znaczenia dla lokalnego życia gospodarczego było także zapotrzebowanie garnizonu w zakresie usług rzemieślniczych czy zakupów żywności.

Obok budynków przeznaczonych na wyłączny użytek garnizonu, w Kielcach funkcjonowały obiekty będące w zarządzie wojskowym, lecz ze względu na swój charakter otwarte także dla ogółu społeczeństwa. Jako pierwszy z nich można wymienić, dość często uwieczniany obiektywem aparatu (przy okazji różnych świąt i uroczystości), kościół garnizonowy przy ul. Chęcińskiej – przystosowaną do tej funkcji dawną cerkiew prawosławną carskiego garnizonu⁴¹.

Chętnie odwiedzanym przez kielczan obiektem wojskowym było kino „Czwartak”⁴². Początkowo kino to zlokalizowane było na terenie koszar przy ul. Prostej, w 1927 r. zostało przeniesione do budynku u zbiegu ul. Sienkiewicza i Staszica⁴³.

Dzięki inicjatywie środowiska wojskowego, a zwłaszcza znaczącemu wsparciu dowódcy 2 DP Leg. gen. bryg. Juliusza Zulaufa, w 1935 r. Kielce zyskały wielofunkcyjny obiekt, będący lokalnym centrum kultury, sportu i wychowania patriotycznego, w postaci zaprojektowanego przez znanego architekta Edgara Norwertha gmachu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego im. Józefa Piłsudskiego⁴⁴. Jedne z ciekawszych fotografii ukazują gen. Zulaufa podczas wizytacji budowy wspomnianego obiektu⁴⁵.

Istotnym aspektem kulturalnego wkładu kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego w życie miasta przed 1939 r. była działalność muzyczna 4 PP Leg. Przy pułku funkcjonował chór, orkiestra oraz zespół mandolinistów⁴⁶. W zasobie ikonograficznym Muzeum Historii Kielc bardzo dobrze udokumentowana jest działalność „czwartackiej” orkiestry. Nie brak tu fotografii prezentujących skład orkiestry podczas parad, musztry, a nawet koncertów symfonicznych⁴⁷ (il. 11).

W Kielcach, jak w każdym mieście garnizonowym, istniały określone lokale, w których mogli przebywać wojskowi. Oficerowie z reguły uczęszczali do lokali wyższych kategorii, m.in. restauracji hotelu Bristol⁴⁸. W ciągu roku korpus oficerski i podoficerski

MHKi/H/1854.

41 Defilada członków Związku Strzeleckiego przed kościołem garnizonowym, Kielce, 1925–1935, nr inw. MHKi/H/1927; Pododdział 2 PAP Leg. i grupa cywili podczas uroczystości przed kościołem garnizonowym (fotokopia), Kielce, 2 poł. lat dwudziestych XX w., nr inw. MHKi/Mat/2777/13; Pododdziały pułków kieleckiego garnizonu oraz cywile podczas uroczystości na placu przed kościołem garnizonowym (fotokopia), Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/Mat/2777/15.

42 Kino „Czwartak” na rogu ul. Sienkiewicza i Staszica, Kielce, 1935 r., nr inw. MHKi/H/1978.

43 M. Bator, *Życie filmowe w województwie kieleckim do 1939 roku*, Kielce, 2013, s. 93; J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk...*, s. 61.

44 J. Główka, *General Juliusz Zulauf – kielczanin z rozkazu*, w: *Kielce i kielczanie w XIX i XX wieku*, red. U. Oettingen, Kielce 2005, s. 289, 290.

45 Sześć fotokopii przedstawiających gen. bryg. Juliusza Zulaufa z przedstawicielami wojska i władz miasta na budowie gmachu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego im. Józefa Piłsudskiego, Kielce, 1934 r., Skoroszyt z materiałami dotyczącymi gen. Juliusza Zulaufa, nr inw. MHKi/Mat/2813.

46 J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk...*, s. 62; T. Banaszek, *Udział wojska w życiu społeczno-gospodarczym i kulturalnym Kielc w latach 1918-1939*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2012, t. IV, s. 102, 103.

47 Portret zbiorowy członków orkiestry 4 PP Leg., Truskawiec, 1929 r., nr inw. MHKi/H/372; Portret zbiorowy członków orkiestry 4 PP Leg. z dowódcą płk. Stefanem Jażdżyńskim, Kielce 1922–1930, nr inw. MHKi/H/374; Orkiestra 4 PP Leg. podczas defilady, Kielce, lata dwudzieste–trzydzieste XX w., nr inw. MHKi/H/379; Orkiestra 4 PP Leg. podczas koncertu w Domu Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego im. Józefa Piłsudskiego, Kielce, 1935–1939, nr inw. MHKi/H/1575.

48 Przyjęcie w restauracji hotelu Bristol z udziałem oficerów kieleckiego garnizonu, Kielce, lata trzydzieste XX w., nr inw. MHKi/Mat/2777/4.

Il. 11. Portret zbiorowy członków orkiestry 4 PP Leg. z dowódcą płk. Stefanem Jażdżyńskim, Kielce 1922–1930

Il. 12. Scena z balu z udziałem oficerów 4 PP Leg. (po prawej por. Leon Pajak z małżonką), przed 1939 r., fotografia z albumu pamiątkowego por. Leona Pajaka

Il. 13. Por. Tadeusz Rojek pokonuje przeszkodę na torze wyścigowym w czasie zawodów jeździeckich (fotokopia), Kielce, 1936 r.

Il. 14. Drużyna piłkarska Wojskowego Klubu Sportowego „Czwartak”, Gródek Jagielloński, 1929–1933

pułku organizował kilka większych reprezentacyjnych balów, a w karnawale również wieczorki taneczne. Bale rozpoczynały się przeważnie polonezem, który prowadził dowódca pułku⁴⁹ (il. 12).

W pułkach kieleckiego garnizonu prowadząc systematyczne szkolenie wojskowe wielką dbałość przykładano do rozwoju tężyzny fizycznej. Oprócz standardowej „zaprawy” żołnierskiej starano się stworzyć żołnierzom możliwość uprawiania wybranej dyscypliny sportowej. Oficerom przyznawano specjalne 14-dniowe urlopy sportowe⁵⁰. Od momentu przybycia do Kielc 4 PP Leg. oraz 2 PAP Leg. wystawiały do lokalnych rozgrywek drużyny piłkarskie. W 1923 r. powstał Wojskowy Klub Sportowy (dalej WKS) 4 PP Leg., który w 1929 r. przemianowano na WKS „Czwartak”. 11 stycznia 1934 r. po połączeniu z Klubem 2 PAL Leg. został on przekształcony w WKS Kielce. Obok piłkarskiej działały tu także inne sekcje: kolarska, bokserska, szermiercza, tenisowa, pływakowa, lekkoatletyczna, hokejowa i jeździecka⁵¹.

2 PAL Leg. miał duży wkład w organizację konkursów hippicznych. Odbывały się one na torze wyścigów konnych, który z inicjatywy wojska powstał w południowej części miasta w ramach kompleksu obiektów sportowych pod nazwą Stadion⁵². W skład kompleksu wchodziło także: sześć boisk, korty tenisowe, basen, skocznia narciarska, tor saneczkowy. Perfekcyjne opanowanie jazdy konnej cieszyło się szczególnym uznaniem wśród kadry oficerskiej 2 PAL Leg. Świadczą o tym zachowane w zbiorach Muzeum Historii Kielc fotografie, przedstawiające uczestników i triumfatorów konkursów jeździeckich, m.in. por. Tadeusza Rojka⁵³ (il. 13).

4 PP Leg. największe sukcesy sportowe święcił w strzelectwie. W 1936 r. oficerowie pułku wygrali zawody strzeleckie Dowództwa Okręgu Korpusu nr X. Kpt. Józef Różański sięgnął po mistrzostwo świata w strzelaniu do figur olimpijskich z pistoletu. Jego postać widnieje w albumie zawierającym 39 fotograficznych reprodukcji karykatur kadry oficerskiej i podoficerskiej 2 DP Leg., autorstwa kpt. Mariana Kisielewskiego⁵⁴.

49 Sześć fotografii ukazujących sceny z balu z udziałem oficerów 4 PP Leg. znajduje się w albumie pamiątkowym por. Leona Pająka, Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/H/285; Oficerowie 2 PAL Leg. (por. Tadeusz Rojek z małżonką, ppor. Bolesław Łącki, ppor. Mieczysław Dąbek) podczas balu w Domu Wychowania Fizycznego i Przystosobienia Wojskowego im. Józefa Piłsudskiego (fotokopia), Kielce, 1938 r., nr inw. MHKi/Mat/678.

50 F. Kusiak, *Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992, s. 212.

51 M. Michniak, A. Pawłowski, *Świątokrzeska Encyklopedia Sportu*, Kielce 2004, s. 319–321; ciż, *Od Czwartaków do Korony-Kolportera... Historia piłki nożnej w Kielcach*, Kielce 2006, s. 7, 8; J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk...*, s. 59, 60.

52 W grudniu 1925 r. ukonstytuował się Wojewódzki Komitet Wychowania Fizycznego w Kielcach z dowódcą 2 DP Leg. gen. bryg. Aleksandrem Narbuttem-Łuczyńskim na czele. Organizacja ta podjęła starania o budowę kompleksu sportowego na potrzeby wojska i ludności cywilnej, zlokalizowanego w południowej części Kielc. Główne prace przy budowie kompleksu zakończono w 1933 r. Zob. I. Ciosek, *Rola instytucji państwowych, samorządowych i organizacji społecznych w rozwoju wychowania fizycznego i sportu w Kielcach (1919–1939)*, Kielce 2004, s. 34, 102–108. Ponieważ pierwszym z wybudowanych obiektów było boisko piłkarskie z trybunami, cały kompleks sportowy, a w ślad za tym dzielnica miasta, uzyskały nazwę „Stadion”. Zob. A. Rządowski, *2 Dywizja Piechoty Legionów – 2, 3, 4 Pułk Piechoty. Wielka Księga Piechoty Polskiej 1918–1939*, t. 2, Warszawa 2016, s. 75.

53 Żona gen. Juliusza Zulaufa – Zofia – podczas wręczania nagrody por. Tadeuszowi Rojkowi za zajęcie II miejsca w oficerskich zawodach konnych 2 PAL Leg., Kielce, 1937 r., nr inw. MHKi/H/1550/5; Por. Tadeusz Rojek odbiera nagrodę za zwycięstwo w zawodach jeździeckich z rąk prezydenta Kielc Stefana Artwińskiego (fotokopia), Kielce, 1936 r., nr inw. MHKi/Mat/677; Por. Tadeusz Rojek pokonuje przeszkodę na torze wyścigowym w czasie zawodów jeździeckich (fotokopia), Kielce, 1936 r., nr inw. MHKi/Mat/679.

54 Album plut. Stefana Micka – podoficera 4 PP Leg., zawierający reprodukcje fotograficzne karykatur żołnierzy 2 DP Leg., Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/H/394.

W zakresie fotografii dokumentujących życie sportowe garnizonu muzeum dysponuje ponadto: trzema zdjęciami przedstawiającymi drużynę piłkarską WKS „Czwartak”⁵⁵ (il. 14), sceną z zawodów lekkoatletycznych zorganizowanych wśród żołnierzy 4 PP Leg. w 1937 r.⁵⁶ oraz 13 ujęciami ze szkolenia narciarskiego zawartymi w albumie pamiątkowym oficera 4 Pułku i dowódcy plutonu wartowniczego, wystawionego w marcu 1939 r. przez 2 DP Leg. do obsadzenia Polskiej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte, por. Leona Pająka⁵⁷.

Wydarzeniami o złożonym sportowo-społecznym charakterze, w których organizacji czynny udział brali żołnierze kieleckiego garnizonu, były organizowane w latach 1924–1933 oraz 1935–1939⁵⁸ Marsze Szlakiem Pierwszej Kompanii Kadrowej. Sportowa rywalizacja 13-osobowych zespołów miała na celu utrwalenie w pamięci społeczeństwa historycznego wydarzenia, jakim był przemarsz strzelców z krakowskich Oleandrów do Kielc w sierpniu 1914 r.⁵⁹ W swoim zasobie Muzeum Historii Kielc posiada album pamiątkowy ofiarowany prezydentowi Kielc Stefanowi Artwińskiemu przez Związek Strzelecki Podokręgu Kieleckiego, który zawiera 19 fotografii z Marszy Szlakiem Pierwszej Kompanii Kadrowej z lat 1931–1933. Przedstawiają one głównie członków rywalizujących drużyn oraz witających ich na mecie w Kielcach przedstawiciele lokalnych organizacji, władz cywilnych oraz wojskowych⁶⁰.

Kolejna grupa fotografii pokazuje żołnierzy kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego podczas codziennej pracy. W okresie międzywojennym służba zasadnicza w piechocie trwała 18, natomiast w oddziałach artylerii, jako bardziej wyspecjalizowana, 25 miesięcy. Codzienna praca w koszarach przebiegała od godziny 8:00 do 17:30. W tym czasie żołnierze wykonywali przewidziane regulaminem zajęcia porządkowe, biurowe, dydaktyczne, a także szkolenia bojowe na placach ćwiczeń przy obiektach koszarowych oraz na terenie Biesachu, Bruszni, Czarnowa lub poligonu w podkieleckich Niwkach Daleszyckich⁶¹. Na zachowanych w muzealnej kolekcji ujęciach można zobaczyć żołnierzy podczas zbiórek i apeli, zajęć poligonowych czy sprzątania koszar⁶² (il. 15). Ze względu na widoczny sprzęt artyleryjski bardzo efektownie przedstawiają się fotografie z ćwiczeń 2 PAP Leg./2 PAL Leg.⁶³ (il. 16) oraz artylerii wsparcia 4 PP Leg.⁶⁴. Organizowane

55 Drużyna piłkarska Wojskowego Klubu Sportowego „Czwartak”, Gródek Jagielloński, 1929–1933, nr inw. MHKi/H/908/115; Portret zbiorowy członków drużyny piłkarskiej Wojskowego Klubu Sportowego „Czwartak” (fotokopia), Kielce, początek lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/Mat/435.

56 Zawody sportowe 4 PP Leg., Kielce, 1937 r., nr inw. MHKi/H/908/32.

57 Album fotograficzny por. Leona Pająka, Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/H/285.

58 W 1934 r. ze względu na powódź obejmującą część trasy Marszu Szlakiem Pierwszej Kompanii Kadrowej został on odwołany. A. Malicka, *Marsze Szlakiem Kadrowki (1924–1939). Między polityką historyczną a ideą wychowania obywatelskiego*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2015, t. VII, s. 162.

59 Tamże, s. 153, 157; J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk...*, s. 60.

60 Album pamiątkowy ofiarowany Stefanowi Artwińskiemu przez Związek Strzelecki Podokręgu Kieleckiego, Kielce, 1933 r., nr inw. MHKi/H/1708.

61 K. Idzik, *Artyleria i piechota w Kielcach 1919–1939 na starej fotografii*, Kielce 2012, s. 22, 212. Powstały w 1923 r. poligon w Niwkach Daleszyckich określany był także jako Obóz Ćwiczeń Daleszyce. Zob. A. Rzadkowski, *2 Dywizja...*, s. 72.

62 33 fotografie przedstawiające sceny z prac w koszarach (szkolenie z bronią, sprzątanie) oraz ćwiczeń poligonowych zawiera album fotograficzny należący do por. Leona Pająka; Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/H/285; Pięciu żołnierzy 4 PP Leg. przed większą chałupą, Niwki Daleszyckie, 1930 r., nr inw. MHKi/H/908/23.

63 Strzelanie z armat połowych Schneider wz.1897 kal. 75 mm na poligonie w Niwkach Daleszyckich, po 1923 r., nr inw. MHKi/H/908/57; Obsługa haubic wz.14/19 kal. 100 mm z 2 PAL Leg. podczas odpoczynku po strzelaniu poligonowym, Niwki Daleszyckie, 1932 r., nr inw. MHKi/H/2041/8.

64 Dwa działony plutonu artylerii 4 PP Leg. przy armatach wz.1902/1926 i jaszczach amunicyjnych na placu ćwiczeń na terenie koszar na Bukówce, Kielce, 1934 r., nr inw. MHKi/H/908/56.

Il. 15. Prace porządkowe w koszarach 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, przed 1939 r., fotografia z albumu pamiątkowego por. Leona Pająka

Il. 16. Obsługa haubic wz.14/19 kal. 100 mm z 2 PAL Leg. podczas odpoczynku po strzelaniu poligonowym, Niwki Daleszzyckie

Il. 17. Dowódca 2 PAL Leg.
płk dypl. Jan Bigo, Kielce, 1930–1937

Il. 18. Ppłk dypl. Zygmunt Berling i ks. płk Stanisław Cieśliński podczas uroczystości wręczenia odznaki pułkowej i dyplomu st. sierż. S. Woźniakowi z 4 PP Leg., Kielce, 1937–1938

Il. 19. Kompania ciężkich karabinów maszynowych 4 PP Leg., Kielce, koniec lat dwudziestych XX w.

Il. 20. Płk Antoni Wiktor Staich—dowódca piechoty dywizyjnej (od 8 września 1939 r. dowodzący całością sił dywizji) 2 DP Leg., Oflag II C Woldenberg, 1942 r.

przed wrześniem 1939 r. wyjazdy oraz powroty z ćwiczeń na poligonach w Niwkach Daleszyckich, Powursku, Lidzie, dawały okazję do przemarszów obu kieleckich pułków ulicami miasta, co spotykało się z entuzjastycznym odbiorem mieszkańców⁶⁵.

Najzdolniejsi żołnierze służby zasadniczej mogli rozwinąć swe umiejętności podczas nauki w pułkowych szkołach podoficerskich lub na specjalistycznych kursach (łączności, obsługi ciężkich karabinów maszynowych, pionierów [saperów]). Od 1932 r. działały także Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy oraz Dywizyjny Kurs Instruktorski dla obsługi ciężkich karabinów maszynowych⁶⁶. Pamiątkami, które pozostały po działalności tych doskonalących rzemiosło wojenne instytucji są m.in. fotografie zbiorowe elewów wraz z instruktorami oraz kadry w trakcie prowadzonych zajęć i ćwiczeń⁶⁷.

W zasobie Muzeum Historii Kielc najliczniejszą grupę fotografii przedstawiających historię miejscowego garnizonu Wojska Polskiego stanowią portrety. Oficerowie i podoficerowie ze względu na zmiany przydziałów często przebywali w Kielcach jedynie przez okres kilku miesięcy. Mimo to ze względu na styl życia wynikający z wykształcenia, sytuowanie materialne oraz silnie rozwinięte poczucie patriotyzmu i związku z odrodzonym organizmem państwowym, należeli do ścisłej elity kulturalnej i patriotycznej międzywojennych Kielc. Wśród pozowanych lub spontanicznie wykonanych ujęć można odnaleźć zarówno żołnierzy służby zasadniczej, jak i przedstawicieli zawodowej kadry oficerskiej i podoficerskiej. Nie brak fotografii ukazujących najbardziej znanych przedstawicieli obu kieleckich pułków oraz dowództwa 2 Dywizji, jak: dowódcy 2 Pułku Artylerii płk. dypl. Jana Bigo⁶⁸ (il. 17), przedostatniego dowódcy 4 Pułku Piechoty ppłk. dypl. Zygmunta Berlinga⁶⁹ (il. 18), lekarza 4 Pułku dr. mjr. Jana Bularskiego⁷⁰ czy dowódcy 2 Dywizji gen. bryg. Juliusza Zulaufa⁷¹.

Szczególnie cenne są pamiątkowe fotografie zbiorowe przedstawiające całe pododdziały (głównie poszczególne kompanie i baterie 4 PP Leg. i 2 PAP Leg./2 PAL Leg.) oraz kadry stałą pułków⁷² (il. 19). Opatrzone umieszczonymi na odwrocie odręcznymi opisami, stanowią niejednokrotnie niezastąpione źródło historyczne, będąc punktem

65 Konna kolumna artylerzystów 2 PAL Leg. przejeżdżająca przez Rynek w drodze ze stacji kolejowej do koszar, Kielce, 1 poł. lat trzydziestych XX w., nr inw. MHKi/H/2041/1.

66 J. Osiecki, S. Wyrzycki, *4 Pułk...*, s. 55, 57; W. Matwin, *Z tradycji...*, s. 37.

67 Słuchacze i kadra szkoły podoficerskiej przy 4 PP Leg., Kielce, 1927 r., nr inw. MHKi/H/908/25; Słuchacze i kadra szkoły podoficerskiej 2 PAP Leg., Kielce, 1928 r., nr inw. MHKi/H/908/62; Elewi Dywizyjnego Kursu Podchorążych Rezerwy przy 4 PP Leg. podczas strzelania z ręcznych karabinów maszynowych, Niwki Daleszyckie, czerwiec 1939 r., nr inw. MHKi/H/908/120.

68 Dowódca 2 PAL Leg. płk dypl. Jan Bigo, Kielce, 1930–1937, nr inw. MHKi/H/1550/20; Fotografia obozowa płk. dypl. Jana Bigo, Oflag IV C Colditz, 1939–1945, nr inw. MHKi/H/1550/22.

69 Ppłk dypl. Zygmunt Berling i ks. płk Stanisław Cieśliński podczas uroczystości wręczenia odznaki pułkowej i dyplomu st. sierż. S. Woźniakowi z 4 PP Leg., Kielce, 1937-1938, nr inw. MHKi/H/908/4; Płk Bolesław Ostrowski i ppłk dypl. Zygmunt Berling w otoczeniu oficerów i podoficerów przed wejściem do kasyna podoficerskiego 4 PP Leg. (fotokopia), Kielce, marzec 1937 r., nr inw. MHKi/Mat/2777/23.

70 Badania lekarskie żołnierzy 4 PP Leg. u dr. Jana Bularskiego, Kielce, 1927–1939, nr inw. MHKi/H/908/11.

71 Gen. bryg. Juliusz Zulauf z żołnierzami przed kasynem oficerskim 4 PP Leg. na Bukówce, Kielce, 1937 r., nr inw. MHKi/H/908/20; Portret dowódcy 2 DP Leg. płk. Juliusza Zulaufa, Kielce, 1930–1932, nr inw. MHKi/H/908/102; Dowódca 2 DP Leg. gen. bryg. Juliusz Zulauf w swoim samochodzie, Kielce, 1932–1937, nr inw. MHKi/H/1550/2; Gen. bryg. Juliusz Zulauf podczas spaceru z córką Ireną na Stadionie, Kielce, 1934 r., nr inw. MHKi/H/1550/3.

72 Portret zbiorowy żołnierzy 1 baterii I dywizjonu oraz kadry oficerskiej 2 PAL Leg., Kielce, 1934 r., nr inw. MHKi/H/108; Kadra stała 2 PAP Leg., Kielce 1927 r., nr inw. MHKi/H/113; Portret zbiorowy oficerów i podoficerów 4 PP Leg., Kielce, 1931–1937; nr inw. MHKi/H/373; Kompania ciężkich karabinów maszynowych 4 PP Leg., Kielce, koniec lat dwudziestych XX w., nr inw. MHKi/H/1550/27; Kadra oficerska 4 PP Leg. (fotokopia), Kielce, 1935 r., nr inw. MHKi/H/1576; Pluton ciężkich karabinów maszynowych 4 PP Leg., Kielce, po 1928 r., nr inw. MHKi/H/2039.

odniesienia do prac nad pozostałym materiałem ikonograficznym. Z tego samego względu poczesne miejsce w muzealnym zbiorze zajmuje pojedyncze tableau przedstawiające kadrę podoficerską 4 PP Leg. w 2 poł. lat dwudziestych XX w.⁷³. Widniejące tu 151 kartuszy z portretami podoficerów jest opatrzonych nazwiskami, inicjałami imienia oraz stopniami wojskowymi, co pozwala na identyfikację podoficerów na licznych nieopisanych fotografiach. Tableau, wykonane w kieleckim zakładzie fotograficznym „Moderne”, oprócz swej wartości w charakterze cennego źródła historycznego odznacza się także dużymi walorami estetycznymi⁷⁴.

Większość z omówionego powyżej zbioru ujęć portretowych jest związana z żołnierzami obu kieleckich pułków legionowych. Bardzo nielicznie (z wyjątkiem gen. bryg. Juliusza Zulaufa) reprezentowana jest kadra dowództwa 2 Dywizji Piechoty⁷⁵ (il. 20) oraz żołnierze garnizonowego plutonu żandarmerii⁷⁶.

Przytoczona powyżej, krótka problemowa analiza znajdującej się w zbiorach Muzeum Historii Kielc dokumentacji fotograficznej dziejów kieleckiego garnizonu w latach 1922–1939 pozwala dostrzec, jak istotną rolę w życiu miasta w tym okresie odegrało Wojsko Polskie. Garnizon był dla mieszkańców Kielc symbolem, wokół którego koncentrowały się materialne i duchowe przejawy funkcjonowania odrodzonej państwowości polskiej. Każdego dnia na ulicach, w świątyniach, kinach czy teatrach kielczanie spotykali licznych żołnierzy Wojska Polskiego, którzy stanowili barwny element krajobrazu i klimatu miasta. Powszechnie obecny w przestrzeni miejskiej mundur polskiego żołnierza zyskiwał na swej symbolice podczas szczególnych dla miasta uroczystości. Żołnierze, a przede wszystkim zawodowa kadra garnizonu, stanowili istotny element patriotycznej i kulturalnej elity ówczesnych Kielc. Warto zauważyć, iż to właśnie wojsko było jednym z głównych motorów rozwoju lokalnego życia kulturalnego, a nawet sportowego. Nie bez znaczenia pozostaje także rola, jaką kielecki garnizon odegrał w materialnym rozwoju miasta i jego gospodarki, m.in. poprzez znaczące inwestycje budowlane oraz codzienne funkcjonowanie rozbudowanej infrastruktury, która stała się nierozzerwalnym składnikiem tkanki miejskiej.

O znaczeniu obiektów dokumentujących udział armii w życiu międzywojennych Kielc świadczy fakt, iż na stałej ekspozycji Muzeum Historii Kielc, ukazującej całość dziejów miasta od okresu przedlokacyjnego (X/XI w.), jedna z ośmiu sal w całości jest poświęcona historii kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego przed II wojną światową. Obok broni, mundurów i odznak pułkowych, oryginalne lub reprodukowane w formie wielkoformatowych powiększeń fotografie stanowią tu podstawowy środek przekazu. „Garnizonowe” pamiątki, w tym znaczna liczba fotografii, stanowiły poważny odsetek eksponatów prezentowanych w 2014 r. w muzeum na wystawie czasowej *Okruchy historii – kolekcja Stanisława Piotrowicza*⁷⁷. Reprodukowany materiał ikonograficzny został

73 Tableau dowódcy 4 PP Leg. ppłk. Stefana Jażdżyńskiego i kadry podoficerskiej pułku, Kielce, 1921–1930, nr inw. MHKi/H/368.

74 Mamy tu do czynienia z obiektem, który może być wartościowany przez pryzmat bycia nośnikiem znaczeń (wartości narodowych, społecznych, źródłowo-historycznych), ale także wartości estetycznych. Jest to aksjotyczny aspekt funkcjonowania obiektów muzealnych. Zob. R. Tańczuk, *Ars colligendi...*, s. 204–209.

75 Wyjątek stanowią tu: portret płk. Antoniego Wiktora Staicha – dowódcy piechoty dywizyjnej (od 8 września 1939 r. dowodzącego całością sił dywizji) 2 DP Leg., Ofłag II C Woldenberg, 1942 r., nr inw. MHKi/H/105, oraz fotografia portretowa dowódcy łączności 2 DP Leg. mjr. (na fotografii w stopniu por.) Stefana Prokopa, Polska, 1 poł. lat dwudziestych XX w., nr inw. MHKi/H/701.

76 Pluton żandarmerii Wojska Polskiego stacjonujący na ul. Zamkowej w Kielcach (fotokopia), Kielce, przed 1939 r., nr inw. MHKi/Mat/2777/12.

77 25 fotografii zaprezentowano tu w formie oryginałów, a 72 jako prezentację multimedialną. Zob. *Okruchy historii...*, s. 30–36, 88–90.

także podstawowym „budulcem” opracowanych w Muzeum Historii Kielc w 2012 i 2014 r. plaszowych wystaw plenerowych: *4 Pułk Piechoty Legionów* oraz *2 Pułk Artylerii Polowej Legionów / 2 Pułk Artylerii Lekkiej Legionów 1919–1939*.

Omówiony zbiór stanowi cenny materiał do badań nie tylko nad historią kieleckiego garnizonu Wojska Polskiego, ale również dziejów polskiej wojskowości w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Potwierdzeniem tego są liczne kwerendy w tym zakresie, prowadzone w Muzeum Historii Kielc przez zawodowych historyków oraz pasjonatów przeszłości polskiego oręża⁷⁸. Należy podkreślić, że wspomniana kolekcja ma pewne braki, m.in. w zakresie udokumentowania wykorzystywanych przez wojsko budynków. Jednak w efekcie prowadzonych przez muzeum zakupów oraz dzięki wsparciu licznych darczyńców jej powiększanie i uzupełnianie ma progresywny charakter.

78 Przykładem może być tu kwerenda ikonograficzna przeprowadzona przez Dział Gromadzenia i Dokumentacji Muzeum Historii Kielc na potrzeby opracowania 2 tomu *Wielkiej Księgi Piechoty Polskiej*, poświęconego historii 2 DP Leg., która spowodowała wzbogacenie tego ogólnokrajowego popularyzatorskiego wydawnictwa o szereg unikatowych i dotychczas niepublikowanych fotografii. Zob. A. Rządkowski, *2 Dywizja...*

Konrad Otwinowski (Kielce History Museum)

Polish Army Kielce Garrison in the Years 1922-1939 on the basis of iconographic collections of the Kielce History Museum as an example of a source nature of museum exhibits

Kielce is frequently referred to as the 'City of Legions'. The term was popularized during the times of independent Poland, when a garrison of the recreated Polish Army was situated in the city. The garrison assumed its final shape in September 1922 when all 4 battalions of the 4th Infantry Regiment and the 2nd Field Artillery Regiment of the Legions stationed in Kielce. Additionally, the garrison included a platoon of military police and the command of the 2nd Infantry Division stationing in the city.

Thanks to its relation with local social, cultural or economic life the garrison of the Polish Army became one of the most important elements of the city organism in the interwar period. It constituted an important part of the local landscape, which can be recreated today on the basis of preserved historical memorabilia.

Among the preserved items the ones that most appeals to imagination include photographs. A large collection of photographs (378 museum objects) and photography albums documenting the history of the Kielce Garrison of the Polish Army in the years 1922-1939 can be admired at the Kielce History Museum. Fading away moments captured in the photographs allow to reconstruct in detail the deep interaction between the army and the city with its inhabitants. The present paper discusses the role of photographs illustrating the role of the Kielce garrison in the interwar period and discusses the role of the museum iconographic collections as an indispensable source material.

Keywords: Kielce History Museum, education, exhibitions, exhibits

Iwona Grabczak (Muzeum Historii Kielc)

„Walizka z historią” – program edukacyjny realizowany w Muzeum Historii Kielc w latach 2016–2018

Współczesna edukacja muzealna nastawiona jest na budowanie relacji między muzeum a publicznością, przekształcenie biernego dotąd „odbiorcy” w aktywnego uczestnika zajęć. Oprócz klasycznych lekcji muzealnych albo oprowadzania z przewodnikiem właściwie normą stały się w muzeach warsztaty czy zajęcia interaktywne dla wszystkich grup wiekowych, a także dla osób wykluczonych do niedawna z udziału w kulturze: niepełnosprawnych, osób objętych opieką resocjalizacyjną. Działania edukacyjne to także koncerty, spektakle, pokazy filmowe, konkursy, wykłady. Zauważalnym trendem staje się wykraczanie działań edukacyjnych poza mury placówki muzealnej¹.

Muzeum zmienia swój wizerunek. Zamiast miejsca pełnego nakazów i zakazów postrzegane jest jako miejsce przyjazne, nowoczesne, w którym każdy znajdzie coś dla siebie. „Ponad połowa zwiedzających zapytana o cel wizyty odpowie, że chcą zgłębić interesujący ich temat, sprawdzić i obejrzyć ciekawe obiekty oraz »zdobyć cenną wiedzę«”. Pozytywny wizerunek muzeum pozostawiają na pewno takie akcje, jak: „otwarte drzwi”, pikniki naukowe, święta ulic, Noc Muzeów. Jest to szansa na powiększenie grona odbiorców².

Konieczność połączenia muzealnej oferty edukacyjnej z codziennym doświadczeniem człowieka podkreślano już wielokrotnie. Jak zauważa M.J. Kinard, „dla przeciętnego człowieka wielkie prawdy naukowe i historyczne przeszłości nic ni znaczą, jeśli nie poznaje ich przez pryzmat bieżących i przyszłych wydarzeń. Muzea muszą nastawić się na potrzeby współczesnego człowieka, który żąda wyższego poziomu życia i skuteczniejszego poszukiwania prawdy”³. Kluczowe w zaproponowaniu atrakcyjnej oferty stają się zatem właściwe rozpoznanie potrzeb wymagającego klienta XXI w. Ma to o tyle znaczenie, iż współczesne muzea zostają postawione w sytuacji, w której muszą coraz mocniej zabiegać o zainteresowanie i zaangażowanie odbiorców⁴. Można więc stwierdzić, że muzeum staje w obliczu potrzeby otwarcia się na nowe formy aktywności, angażujące widza nie tylko w charakterze obserwatora sztuki, ale przede wszystkim współuczestnika w jej kreowaniu⁵.

„Edukacja w muzeum polega nie tylko na przekazywaniu wiedzy. Edukator muzealny powinien być przede wszystkim przewodnikiem i doradcą, który także dopilnowuje, by osoba korzystająca z edukacyjnego programu muzealnego sprawniej poruszała się również w przestrzeni muzealnej. Rolę zasadniczą odgrywa też świadomość własnej

1 M. Poprzęcka, *Od oświatówki do centrum edukacji*; Forum edukatorów muzealnych – Portal edukacji muzealnej, <http://www.edukacjamuzealna.pl/artykuly.aspx?o=4497> pełny pdf (dostęp: 12.07.2018).

2 U. Podraza, *Promocja polskich placówek muzealnych*, „Muzealnictwo” 2013, t. 54, s. 25, 26.

3 M.J. Kinard, *Czynniki pośredniczące między muzeum a publicznością*, w: *Muzeum w służbie człowieka: materiały IX Konferencji Generalnej ICOM*, Warszawa 1971, s. 167.

4 Kaliopé, *Muzeum w obliczu wyzwań współczesności*, <http://kngap.uek.krakow.pl/wp-content/uploads/2015/04/Muzeum-w-obliczu-wyzwa%C5%84-wsp%C3%B3%C5%82czesno%C5%9Bci>. pełny pdf (dostęp: 12.07.2018).

5 R.W. Kluszczyński, *Nowe media w przestrzeniach muzeum*, w: *Muzeum sztuki. Od Louvru do Bilbao*, red. M. Popezyk, Katowice 2006, s. 62–66.

tożsamości. Jedno z podstawowych zadań współczesnych programów edukacyjnych to przeprowadzanie procesów edukacyjnych, których celem jest przyswojenie przez społeczeństwo wiedzy o własnym dziedzictwie. A w szkołach, na uniwersytetach, wśród młodzieży, w mediach i wszędzie, gdzie edukacja, nauczanie i uczenie się są częścią programu, celem jest zachęcenie młodzieży, a właściwie wszystkich współobywateli, do aktywności, podejmowania samodzielnego działania – taka zachęta musi wyprzedzać chęć zdobycia wiedzy jako takiej⁶.

Tak też staramy się postępować, tworząc programy edukacyjne w muzeum. Warto zwrócić uwagę, że muzeum pomaga rozwinąć nowy system relacji w szkołach, zarówno między samymi uczniami, jak i między uczniami i dorosłymi. Pozwala na wykorzystanie czasu i miejsca w inny niż zazwyczaj sposób. Każdy, kto obserwował młodzież w muzeum, musiał zauważyć, jak te wizyty dają szansę różnego zaangażowania; niektórzy obchodzą galerie, niektórzy siadają na podłodze, inni przechodzą z grupy do grupy. Nie ma szkolnego dzwonka ani limitu czasu. Istotą edukacji muzealnej jest wydobycie, unaocznianie sensu dzielenia się historią i kulturą. Muzea pomagają młodzieży odkryć swe korzenie, zrozumieć dziedzictwo wcześniejszych pokoleń⁷.

Zmiany zachodzące w szkolnictwie wpływają na działalność edukacyjną muzeum. Pojawiają się trudności w dotarciu do szkół, edukatorzy dostrzegają spadek wiedzy historycznej, co zmusza do poszukiwań nowych metod i sposobów dotarcia do odbiorców. „Jest to jedno z wyzwań stojących przed polskimi muzeami, które będą musiały dostosowywać swoją standardową ofertę w oparciu o zmniejszającą się liczbę szkół i uczniów”⁸. Trudności uczniów z łączeniem wydarzeń z daną epoką, postaci z wydarzeniami postawiły przed muzeum zadanie wypracowania nowych sposobów prezentacji zgromadzonych zbiorów⁹.

Il. 1. Jedna z kilku proponowanych „Walizek z historią”

Projekt edukacyjny „Walizka z historią” był odpowiedzią na tę sytuację. Idea polega na tym, że projekt realizowany jest poza placówką muzealną – w siedzibie przedszkola czy szkoły. Przedmioty umieszczone w walizce pochodzą ze zbiorów Muzeum Historii Kielc (il. 1). Tytułowe walizki wraz z materiałami, które zawierają, prezentują różnorodną tematykę, stanowią punkt wyjścia dla opowieści o muzeum, tradycji, zbiorach czy np. przedstawiają elementy życia codziennego w czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Projekt powstał na przełomie 2014 i 2015 r. Początkowo zajęcia organizowane były w placówkach współpracujących z muzeum. Jako stała propozycja wszedł do oferty w 2015 r. Poprzedziły to konferencje metodyczne organizowane we współpracy ze Świętokrzyskim Centrum Doradztwa Metodycznego. Podczas konferencji odbywały się warsztaty otwarte

6 Tamże, s. 67.

7 R. Pater, *Uczyć się przez całe życie w muzeum, z muzeum i poprzez muzeum*, w: *Muzea i uczenie się przez całe życie*, red. P. Majewski, Warszawa 2013, s. 14.

8 P. Adamczyk, *Muzeum na wynos – nowe formy edukacji historycznej na przykładzie projektu skrzynia pełna tajemnic*, w: *Historia w muzeum. Muzeum. Formy i środki prezentacji I*, Bydgoszcz 2013, s.190.

9 Tamże, s. 193.

Il. 2 i 3. „Walizka z historią” w Szkole Podstawowej w Leśnej; fot. Urszula Oettingen

dla nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej, nauczycieli historii i języka polskiego szkół podstawowych i gimnazjalnych, którzy aktywnie uczestniczyli w proponowanych zajęciach. W ramach projektu realizowanego przez dwa lata, od listopada 2016 do kwietnia 2017 r., oraz ponownie w tych samych miesiącach kolejnego roku szkolnego, przeprowadzono 96 spotkań w placówkach, w większości oświatowych, na terenie Kielc i kilkakrotnie w okolicznych miejscowościach. Ta forma edukacyjna wykorzystywana była także do różnorodnych działań projektowych i podczas wydarzeń kulturalnych o bogatszym programie. Uniwersalny charakter projektu pozwolił na jego przeprowadzenie także w grupach zagrożonych wykluczeniem – w Areszcie Śledczym, Polskim Związku Niewidomych czy w szkołach specjalnych. W tych miejscach „Walizka” realizowana jest cyklicznie. Na potrzeby aresztu zostały opracowane ankiety ewaluacyjne.

Opis zajęć

Spotkania realizowane są w placówce/szkole/przedszkolu. Czas trwania zajęć to z reguły 35–45 min. Prowadzący przychodzi na zajęcia z walizką z przełomu lat 60/70. XX w. Na dłoniach ma białe rękawiczki, które stają się punktem wyjścia do wyjaśnienia zasad, jakie obowiązują pracowników muzeum pracujących z eksponatami. Po krótkim wprowadzeniu, opisującym muzeum oraz jego specyfikę, otwiera tajemniczą walizkę i rozpoczyna się objaśnianie poszczególnych, znajdujących się w niej, przedmiotów. Są tam obiekty związane z życiem codziennym: but ze skóry, prawidła metalowe, prawidła drewniane, wieszak składany z firmy Idea, maszynka do robienia makaronu; przedmioty związane z higieną: szare mydło, butelka perfum, maszynka do golenia; przedmioty związane ze szkołą: zeszyt z notatkami, piórko z obsadką, kałamarz, suszka, tablica dydaktyczna. W kategorii zabawki/hobby: proca, drewniana lalka z kieleckiej spółdzielni zabawkarskiej Gromada, płyta winylowa. Podczas spotkania uczestnicy mają m.in. możliwość przymierzenia okularów przeciwsłonecznych, które należały do kieleckiej malarki Trzczińskiej. Metoda zastosowana podczas spotkania polega na skupieniu uwagi na pojedynczym eksponacie. Pierwszym etapem jest przyjrzenie się obiektowi, następnie uczestnicy wypowiadają się na jego temat. Każdy z nich dzieli się skojarzeniami i wrażeniami. Poprzez zadawane pytania prowadzone jest swego rodzaju dochodzenie. Komentowanie wzajemnych wypowiedzi prowadzi do dyskusji¹⁰.

Podczas prezentacji omawiamy każdy z przedmiotów, skąd pochodzi, ile ma lat, a przede wszystkim do czego służył. Pojawienie się nowego obiektu wywołuje wśród uczestników zaniepokojenie, do czego dana rzecz mogła służyć. Przywołują z pamięci przedmioty, które widzieli np. u dziadków. Każdy z eksponatów tworzy kolejną opowieść i przywołuje wspomnienia. Zgodnie z poglądami Stefana Szumana takie działania wpisują się w wychowanie estetyczne, a edukator pomaga patrzeć i rozumieć przedmioty wchodzące w skład kolekcji. Edukator pobudza interakcję między przedmiotem a odbiorcą. Uczestnicy zajęć zadają pytania, wyrażają swoje refleksje, opinie. Prowadzący zachęca do dyskusji, pyta o zdanie, ale stoi jednocześnie na straży wiedzy merytorycznej¹¹.

„Walizka z historią” przyczyniła się do pojawienia się nowych odbiorców, którzy do tej pory nie korzystali ze stałej oferty edukacyjnej muzeum. Z analizy frekwencyjnej wynika, że zajęcia cieszyły się dużą popularnością, zwłaszcza wśród grup z przedszkoli, szkół podstawowych oraz szkół gimnazjalnych. Szkoły ponadgimnazjalne z tej propozycji korzystały najrzadziej. Taka forma współpracy między szkołami a muzeum przyczyniła się także do wzrostu zainteresowania stałą ofertą placówki oraz zachęciła

10 M. Szeląg, *Przyszła rola edukacji muzealnej w Polsce*, „Muzealnictwo” 2009, t. 50, s. 236, 237.

11 A. Sieczych-Kukawska, *Edukator muzealny pośrednikiem w dialogu ze sztuką*, „Kultura i Wychowanie” 2013, nr 6 (2), s.121.

Il. 4. „Walizka z historią” w Szkole Podstawowej w Leśnej, fot. Urszula Oettingen

Il. 5. „Walizka z historią” realizowana w siedzibie Muzeum Historii Kielc

do poszukiwania nowych pomysłów. Treści przekazywane podczas spotkań wpływają na postrzeganie muzeum jako placówki przechowującej pamięć o przeszłości, kształtują kulturę muzealną. Spotkania te dla uczestników stanowią nieraz pierwszy kontakt z placówką i jej specyfiką, stąd duża odpowiedzialność za rodzaj przekazu spoczywa na barkach edukatora.

Dotychczasowa realizacja projektu pozwala zauważyć, że tego rodzaju działanie przyczyniło się do dotarcia do placówek, które do tej pory nie korzystały z propozycji oświatowych muzeum. Dla nauczycieli to dodatkowa forma pracy, która wpływa na atrakcyjność prowadzonych zajęć. Dla muzeum – niewątpliwie sposób promocji placówki, jej zbiorów i sposobu pracy. To także pewna metoda kształtowania przyszłego odbiorcy, jego kultury i poszanowania przeszłości. Projekt cieszy się dużą popularnością zarówno wśród uczestników, jak i ich opiekunów. Czas na jego ocenę i analizę przez nauczycieli, którzy z niego korzystają. Obecnie warto dalej promować te działania oraz wprowadzać pewne zmiany, tak aby „Walizka z historią” w dalszym ciągu była atrakcyjną propozycją edukacyjną.

Opinie o walizce

Cykl spotkań przeprowadzonych przez pracownika Muzeum Historii Kielc „Walizka z historią” to bardzo interesujące pierwsze lekcje historii dla dzieci przedszkolnych, które odbywały się w placówkach przedszkolnych miasta Kielce. Zajęcia te cieszyły się wyjątkowym zainteresowaniem dzieci. Poznanie ciekawych opowieści o życiu dawnych mieszczan w połączeniu z możliwością bezpośredniego oglądania i badania znajdujących się w tytułowej „walizce” eksponatów jest dla dzieci przedszkolnych bardzo atrakcyjną formą pierwszych spotkań z muzeum. Dzięki możliwości zmiany eksponatów w „walizce” zajęcia dały szansę przybliżenia dzieciom na kolejnych spotkaniach zagadnień związanych z pracą mieszkańców Kielc – szewc, krawcowa – czy też życiem codziennym i formami spędzania czasu w mieście. Zawsze były to wyjątkowe spotkania, w atmosferze szacunku dla ludzi, którzy tworzyli historię naszego miasta. Dzięki „Walizce z historią” dzieci w wieku przedszkolnym mają możliwość poznania historii naszego regionu. Jest to bardzo ciekawy i innowacyjny sposób wprowadzania dzieci w dziedzictwo naszej kultury.

Teresa Motyl, metodyk wychowania przedszkolnego

Dzieci uczestniczyły w nich z wielkim zaciekawieniem i zaangażowaniem. Bardzo aktywnie przyglądały się wydobywanym kolejno z wnętrza tajemniczej walizki przedmiotom i poznawały ich historię, przeznaczenie. Często wyrażały zdziwienie, nie mogąc sobie wyobrazić używania przedstawianych narzędzi, czy też wykazywały chęć ich natychmiastowego wypróbowania. W takiej naturalnej sytuacji, w znanym sobie otoczeniu, uczniowie przenosili się częściowo w czasy swoich rodziców czy dziadków i zagłębiali się w historii naszego miasta. Z relacji rodziców wiem, że spotkania te były na tyle intrygujące, iż dzieci dopytywały później opiekunów, dziadków o różne fakty związane z ich życiem, zwyczajami, z przeszłością. Te pierwsze kontakty z historią pozwalają lepiej przygotować dzieci do odbioru znacznie trudniejszych treści w dalszej edukacji. Pokazują, że wszystko, co otacza nas teraz, ma swoje korzenie w przeszłości, że bez różnych minionych wydarzeń nie byłoby teraźniejszości. To pierwsze lekcje patriotyzmu, poczucia przynależności do wspólnoty lokalnej i narodowej. Zajęcia te były przygotowaniem i zachętą do kolejnych spotkań z przeszłością, które przeżywalismy już w Muzeum Historii Kielc na zajęciach warsztatowych, zwiedzaniu wystaw i spacerach edukacyjnych po naszym mieście.

Wszystkie dzieci i opiekunowie są bardzo zadowoleni z podjętej współpracy i wyrażają chęć do kontynuowania tych pięknych spotkań z historią.

Beata Tomala, wychowawca klasy 2d, Szkoła Podstawowa nr 19 w Kielcach

Iwona Grabczak (Kielce History Museum)

Suitcase with History - educational program implemented by the Kielce History Museum in the years 2016-2018

The paper discusses the project addressed at various age groups: pre-school and school children as well as adults. Events organized outside the museum contributed to building relations between the museum and a school or individual recipients. Planned activities resulted from the change of the museum's image as an institution which, instead of being a place full of rules, is perceived as a friendly and modern place where everyone can find something for themselves. The project 'Suitcase with History' is also a new way of reaching schools, which are undergoing constant changes. The paper presents the ways in which the project was implemented together with opinions of the project's participants.

Keywords: educational program, museum education, recipient, historical narration, educator, Kielce History Museum

Komunikaty

Jan Główka (Muzeum Historii Kielc)

Generał Juliusz Zulauf – dowódca i obywatel Kielc

Juliusz Zulauf urodził się we Lwowie 20 sierpnia 1891 r. Był synem Józefa i Marii z Małuszyńskich. Wychowywał się w katolickiej, patriotycznej rodzinie wspólnie ze swoim bratem ciotecznym Franciszkiem Józefem Sikorskim, późniejszym generałem Wojska Polskiego¹.

W czerwcu 1910 r. ukończył 7-klasową I Szkołę Realną we Lwowie i zdał egzamin maturalny². Studiował w latach 1910–1914 na Wydziale Inżynierii Wodnej Politechniki Lwowskiej. Pierwsze doświadczenia o charakterze militarnym zdobywał w latach 1913 i 1914 w czasie jednorocznej służby ochotniczej w armii austriackiej³.

Tuż przed I wojną światową związał się ze środowiskiem niepodległościowym, działał w Związku Walki Czynnej i w Związku Strzeleckim, a w 1912 r. zdał egzaminy oficerskie⁴. We wrześniu 1914 r. był dowódcą kompanii 1 Pułku Piechoty Legionów. Na przełomie kwietnia i maja 1915 r. został dowódcą 3 kompanii batalionu uzupełniającego, który 8 maja wszedł w skład 4 Pułku Piechoty⁵. Od sierpnia 1915 r. w randze kapitana, ranny w 1916 r., dostał się do niewoli rosyjskiej i po brawurowej ucieczce powrócił do szeregów legionowych⁶. W czasie

Il. 1. Gen. Juliusz Zulauf w obozie jenieckim w Murnau, 1943 r. MHKi/Mat/2813/83/2.

- 1 A. Leinwand, *Generał Franciszek Sikorski Dowódca Grupy Obrony Lwowa w 1939 r.*, „Niepodległość i Pamięć” 1995, nr 3, s. 20.
- 2 „Gazeta Lwowska” 1910, nr 150 z 6 lipca, s. 3.
- 3 T. Kryśka-Karski, S. Żurakowski, *Generałowie Polski Niepodległej*, Warszawa 1991, s. 189; P. Stawicki, *Słownik generałów Wojska Polskiego 1928–1939*, Warszawa 1994, s. 368, 369. Obszerne materiały biograficzne dotyczące przebiegu służby wojskowej dostępne w Centralnym Archiwum Wojskowym (CAW), Akta personalne generałów, Z-1792.
- 4 A. Leinwand, *Generał...*, s. 20.
- 5 D. Kosiński, *4 Pułk Piechoty Legionów, 1915–1917: organizacja i działania bojowe*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2014, nr 15, s. 34.
- 6 *Polskie Pseudonimy Wojskowe 1908–1918*, red. M. J. Oleksińska, Lwów 1928, s. 19: *Juliusz Zulauf, kpt. 4 Pułku Piechoty, pseudonim „Dobiegł”*; W. Orkan, *Droga czwartaków i inne wspomnienia wojenne*, Kraków 1972, s. 26,

kryzysu przysięgowego, w lipcu 1917 r. został wcielony do armii austriackiej.

Zwolniony na własną prośbę ze służby w Polskim Korpusie Posiłkowym, odnotowany został w rozkazie Dowództwa PKP nr 360 z dnia 15 września 1917 r., wydanym w Przemyślu. Dowodził transportem oddziałów 4 PP Leg., udających się z dworca kolejowego w Przemyślu Bakończycach do c. i k. armii⁷.

Rozpoczął pracę konspiracyjną w Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) we Lwowie⁸. We wrześniu 1918 r. został dowódcą szkoły oficerskiej w 4 Dywizji Strzelców gen. Lucjana Żeligowskiego na Kubaniu. Po powrocie do Polski walczył w obronie Lwowa, na jednym z głównych odcinków obrony w okolicach miasta. Od 18 stycznia do 24 lipca 1919 r. dowodził w randze podpułkownika 4 PP Leg.⁹.

W październiku 1919 r. został mianowany dowódcą garnizonu w Radomiu na terenie podległym Dowództwu Okręgu Generalnego (DOG) w Kielcach. Z przebiegiem jego służby w tym czasie związane są nie do końca wyjaśnione wydarzenia z okresu, w którym dowodził 4 PP Leg. W styczniu 1920 r. Szefostwo Sądownictwa Polowego przy Sztabie Generalnym Wojska Polskiego (szef płk. Julian Kurowski) skierowało pismo do Generalnej Adiutantury Naczelnego Wodza z załącznikiem w postaci akt dochodzeń dotyczących ppłk. Juliusza Zulaufa jako byłego dowódcy 4 Pułku. Wnioskowano o zarządzenie postępowania karno-sądowego¹⁰.

Na skutek oskarżeń, opartych na bliżej niesprecyzowanym materiale dowodowym, został poddany dochodzeniu prokuratorskiemu. Zarzucano mu nadużycia i zaniedbania odnośnie stanu dyscypliny w czasie dowodzenia pułkiem. Sprawą zajmował się sąd DOG Lwów, następnie sąd DOG Kielce. Dowództwo Okręgu Generalnego III Kielce wypełniało zadania administracyjne, mobilizacyjne oraz garnizonowe w latach 1918–1921. Na skład DOG III wchodził Sąd Wojskowy z ppłk. Kamilem Seyfriedem.

Powodem oskarżeń były prawdopodobnie sprawy dyscyplinarne, związane ze stonkiem podległej Zulaufowi jednostki do ludności cywilnej. Wydarzenia będące źródłem procesu miały miejsce po przeniesieniu 4 PP Leg. na Front Litewsko-Białoruski. W maju 1919 r. w Dziesiętnikach, miejscowości położonej na pograniczu wileńskonoowogródzkim, stacjonował sztab pułku, a w początkach czerwca odbył się tutaj ślub Juliusza Zulaufa z Zofią Stesłowicz ze Lwowa¹¹.

Sprawa Zulaufa jest interesująca także z innego punktu widzenia. Była procedowana w okresie, gdy nie nastąpiło jeszcze ostateczne uformowanie karnego sądownictwa wojskowego w Polsce, albowiem przy jej rozpatrywaniu odnoszono się do źródeł prawa karnego wojskowego proveniencji niemieckiej, rosyjskiej, austriackiej, francuskiej.

5 grudnia 1918 r. ukazał się dekret Naczelnika Państwa likwidujący wszystkie sądy wojskowe z wyjątkiem sądów wojennych przy dowództwach okręgów generalnych oraz Sądu Wojennego Wojsk Polskich w Warszawie. W Sądach Wojennych przy DOG w Warszawie, Łodzi, Kielcach i Lublinie i Sądzie Wojennym WP obowiązywać miały

72, 73; A. Kozłowska, *4 Pułk Piechoty Legionów. Ludzie, tradycje i pamiątki*, „Mars” 2001, t. 11, s. 71–92.

7 CAW, Rozkaz nr 360 dowódcy Polskiego Korpusu Posiłkowego z 15 września 1917 r., sygn. I.120.1.563, s. 261, 305.

8 A. Leinwand, *General...*, s. 21, 22.

9 *Metryki chwały pułków piechoty*, w: *Księga Chwały Piechoty*, Warszawa 1937–1939, s. 478, 479.

10 Po zapoznaniu się z aktami „...na wypadek zgodzenia się Naczelnego Wodza z powyższym wnioskiem uprasza się o przedłożenie Mu do podpisu dołączonego czystopisu, skierowanego do prokuratora sądu wojskowego O.G. Kielce...”, List Szefa Sztabu Generalnego gen. J. Hallera, Warszawa 15 stycznia 1920 r., <http://www.pilsudski.org/archiwa/skan>, dostęp 26 kwietnia 2016 r.

11 J. Miliński, *Lwowianin w służbie Bellony. General brygady Juliusz Zulauf – szkic do portretu*, w: *Znani i nieznanymi międzywojennego Lwowa. Studia i Materiały*, t. 2, red. L. Michalska-Bracha, M. Przeniosło, Kielce 2009, s. 86.

przepisy kodeksu karnego wojsk niemieckich, a w DOG w Krakowie przepisy austriackie¹².

W listopadzie 1920 r. oskarżenie J. Zulaufa wpłynęło także do Sądu Honorowego dla oficerów DOG Kielce. W lutym 1921 r. z powodu braku dowodów Sąd Honorowy pod przewodnictwem płk. Antoniego Jastrzębskiego uznał, że nie można wszcząć postępowania¹³. Brak materiału dowodowego nie pozwalał również na rozstrzygnięcie sprawy Juliusza Zulaufa przed sądem wojskowym DOG Kielce. W każdym razie można uznać, że pułkownik wyszedł bez szwanku z tej opresji, a dalszy przebieg kariery potwierdził jego zdolności i kwalifikacje moralne.

Od 15 marca 1921 r. dowodził 28 Pułkiem Strzelców Kaniowskich, a od 28 września 1921 19 Pułkiem Piechoty. W 1922 r. ukończył kurs dowódców pułków w Rembertowie, po czym rok później został mianowany pułkownikiem. W 1925 r. odbył kurs informacyjny Centralnej Szkoły Strzelania w Toruniu. Od 17 marca 1927 r. dowodził piechotą dywizyjną 5 Dywizji Piechoty. W końcu lat 20. brał także udział w szkoleniach wyższych oficerów, m.in. w Generalnym Inspektoracie Sił Zbrojnych w Warszawie¹⁴.

Il. 2. Porucznik J. Zulauf, 1915 r., MHKi/Mat/2813/9/5.

12 Dziennik Rozkazów Wojskowych 1918, nr 10, poz. 234; pierwsza unifikacja wojskowego prawa karnego materialnego dokonana została zgodnie z ustawą z 29 lipca 1919 r. Według obowiązujących przepisów do chwili opracowania jednolitego ustawodawstwa wojskowego miały być stosowane przepisy wojskowe kodeksu niemieckiego z 1872 r. i wojskowej ustawy postępowania karnego austriackiego z roku 1912; zob. Dziennik Ustaw 1919 nr 65, poz. 389. Zmianą dostosowaną do warunków polskich było przyjęcie zasady, że „...do przestępstw pospolitych popełnionych przez osoby wojskowe w orzecznictwie sądów wojskowych stosować należy przepisy dzielnicowych ustaw karnych powszechnych”; A. Lityński, *Dwa kodeksy karne 1932. W osiemdziesiątą rocznicę*, „Roczniki Administracji i Prawa. Teoria i Praktyka” 2012, R. XII, s. 215. Na marginesie można dodać, że przepisy te obowiązywały do 1 sierpnia 1928 r., gdy ukazał się nowy kodeks karny wojskowy opracowany przez polskich prawników, dostosowany do naszych realiów, zob. Dziennik Ustaw 1928, nr 36, poz. 328.

13 Sądom honorowym podlegali wszyscy oficerowie – tak zawodowi w stanie czynnym, w stanie nieczynnym i w stanie spoczynku oraz oficerowie rezerwy, pospolitego ruszenia i oficerowie kontraktowi. Oficerskie sądy honorowe dzieliły się na sądy dla oficerów młodszych i starszych przy formacjach, oficerów sztabowych oraz sądy honorowe dla generałów i odwoławcze sądy honorowe dla generałów. K.W. Kumaniecki, J.S. Langrod, Sz. Wachholz, *Zarys ustroju postępowania i prawa administracyjnego w Polsce*, Kraków – Warszawa 1939, s. 869, 870; J. Miliński, *Lwowianin...*, s. 88, 89.

14 „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1929, nr 318 z 20 listopada, s. 5.

W kwietniu 1930 r. został mianowany na dowódcę 2 Dywizji Piechoty Legionów z siedzibą w Kielcach¹⁵. W 1932 r. otrzymał nominację na stopień generała brygady¹⁶.

W okresie służby w garnizonie kieleckim dbał o wizerunek podległych mu pułków, jako piechur z okresu legionowego „...zajmował się sprawami pułków piechoty, do artylerii nie wtrącał się i na ogół nie znał się na niej. Stykał się on z nami w kasynie lub na ćwiczeniach z piechotą. W tym ostatnim wypadku miał okazję do robienia nam uwag, ale jeśli był rozsądny, czynił to w sposób ogólnikowy, by nie wkroczyć za daleko na teren mało mu znany”¹⁷.

Z okresu, w którym Zulauf związany był z Kielcami, pozostało wiele śladów jego działalności, a miasto do dzisiaj korzysta z pomysłów generała, które zaznaczyły się ważnymi inwestycjami. Zaslugą gen. Zulaufa było rozbudowanie koszar i osiedla mieszkaniowego 4 Pułku Piechoty Legionów na Bukówce¹⁸. Brał także udział w przedsięwzięciu związanym z urządzeniem zespołu rekreacyjno-sportowego na obszarze leżącym w rejonie południowym Kielc, przewidzianym początkowo pod kolonię Stowarzyszenia Mieszkańczego Urzędników Państwowych. W latach 20. powołano Komitet Budowy Stadionu X-lecia Niepodległej Polski, w 1928 r. kielecki magistrat współdziałał w pozyskiwaniu funduszy, na przełomie 1929 i 1930 r. urządzono tor saneczkowy, powstała skocznia narciarska, budynki mleczarni i szatnia basenu kąpielowego oraz zespół boisk. W 1934 r. wraz z wojewodą kieleckim Władysławem Dziadoszem zainicjowali budowę na terenie parku-stadionu dwóch drewnianych budynków przeznaczonych na siedzibę kolonii letnich dla kieleckiej niezamożnej młodzieży¹⁹.

Końcowe prace przy budowie kompleksu parku-stadionu były prowadzone pod osobistym kierunkiem gen. Zulaufa, prezesa Komitetu Budowy Stadionu. Z jego inicjatywy uruchomiono regularną linię autobusową ze stacji kolejowej na Stadion²⁰.

Wypełniając założenia powstałego w 1927 r. Państwowego Urzędu WF i PW, gen. Zulauf wspierał utworzenie kompleksu architektoniczno-sportowego przy ulicy Ściegiennego, w miejscu pamiętającym wejście do Kielc oddziałów strzeleckich. Był członkiem założycielem „Stowarzyszenia Domu Przesposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego im. Marszałka Józefa Piłsudskiego”. Dom Przesposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego (obecnie WDK) stał się w 1935 r. siedzibą organizacji niepodległościowych, kombatanckich, sportowych. Zaprojektowany przez Edgara Norwertha obiekt mieścił m.in. kasyno z salą balową, świetlice żołnierskie, salę widowiskowo-kinową, salę gimnastyczną. Tutaj eksponowano tryptyk lwowskiego malarza Stanisława Batowskiego, ilustrujący wydarzenia sierpniowe 1914 r. Obraz został zamówiony osobiście przez generała u artysty, którego znał ze swojego lwowskiego okresu. Jak wspominała córka generała Irena Ney-Bigo: „Malarski tryptyk, który zawisł w Sali kominkowej i przedstawia wejście strzelców do Kielc, podarował ojcu zaprzyjaźniony z nim malarz Batowski”²¹.

15 Zob. *Księga Adresowa Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego z informatorem M. St. Warszawy, Wojew. Kieleckiego i Śląskiego, Rocznik 1933/34*, Kraków 1933, cz. II, *Informator Województwa Kieleckiego*, s. 15.

16 Zarządzenie Prezydenta RP z dnia 10 grudnia 1931 r., w: *Dziennik Personalny MSWojsk.* Nr 10 z 11 grudnia 1931 r., s. 395.

17 A. Zbyszewski, *Odwroty*, Warszawa 1966, s. 267.

18 A. Idzik, *Czwarty Pułk Piechoty Legionów 1806–1966*, Londyn 1963, s. 455.

19 I. Ciosek, *Rola instytucji państwowych, samorządowych i organizacji społecznych w rozwoju wychowania fizycznego i sportu w Kielcach (1918–1939)*, Kielce 2004, s. 110.

20 K. Myśliński, *Założenie przestrzenne Stadionu-Ogrodu. Z dziejów urbanistyki Kielc okresu międzywojennego*, w: *Architektura pierwszych dziesięcioleci XX w. w Kielcach*, Kielce 1999, s. 125–129; I. Ciosek, *Rola...*, s. 102–110.

21 E. Ziółkowska, *Królewski dar*, „Słowo Ludu” 2002, nr 189 z 16 sierpnia, s. 4.

W 1934 r. generał wchodził w skład Komitetu Honorowego I Strzeleckiego Biegu Motocyklowego na Szlaku Kadrówki (po odwołaniu XI Marszu Szlakiem Kadrówki z powodu powodzi)²².

Postać generała Juliusza Zulaufa zaznaczyła się podczas ważnych wydarzeń i uroczystości państwowych, wojskowych i patriotycznych w Kielcach lat 30. Widoczny był podczas kolejnych obchodów Święta Niepodległości, 3 Maja, 15 sierpnia, świąt pułkowych. W 1933 r. współuczestniczył w organizacji wizyty prezydenta Ignacego Mościckiego w Kielcach, która miała związek z podpisaniem aktu erekcyjnego i poświęceniem kamienia węgielnego pod budowę Domu PWiWF; wizytowano także koszary 2 Pułku Artylerii Lekkiej²³. W 1937 r. brał udział w uroczystościach poświęcenia i wręczenia sztandaru pułkowego z udziałem marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego i biskupa polowego Wojska Polskiego Józefa Gawliny.

W 1937 r. Zulauf wspierał inicjatywę powstania pomnika Czynu Legionowego, pełniąc funkcję wiceprezesa Komitetu Budowy²⁴. W tym samym roku uzyskał, jak pisze A. Zbyszewski: „upragnione przeniesienie do Lwowa” i został dowódcą 5 Dywizji Piechoty²⁵, którą dowodził do wybuchu II wojny światowej. We Lwowie, podobnie jak w Kielcach, uczestniczył w życiu miasta, brał udział we wszelkiego rodzaju uroczystościach patriotycznych i inicjatywach obywatelskich²⁶.

W kampanii wrześniowej jego 5 dywizja obsadziła stanowiska w rejonie Bugo-Narwi, a po sforsowaniu przez oddziały niemieckie tej linii generał otrzymał rozkaz z dowództwa armii „Warszawa”, aby wycofać się na przedpola Pragi. 15 września gen. Zulauf objął dowództwo przedmościa praskiego, z powodzeniem odparł ataki niemieckiej 3 Armii gen. Kuchlera²⁷. Po kapitulacji przebywał w niewoli niemieckiej, w oflagach: Nienburg, Itzehoe, Johannisbrunn, Sandbostel, gdzie stał na czele obozowego ruchu oporu. Przewieziony w czerwcu 1942 r. wraz z innymi generałami do oflagu Murnau VIIA w Bawarii, zmarł tam 21 maja 1943 r.²⁸.

Juliusz Zulauf był odznaczony srebrnym i złotym Orderem Virtuti Militari, Krzyżem Niepodległości, 4-krotnie Krzyżem Walecznych, Polonia Restituta IV klasy i wieloma odznaczeniami cywilnymi.

Generał Zulauf w garnizonie kieleckim pozostawił po sobie dobre wspomnienia. Zachował się w pamięci podwładnych jako dobry organizatora i dowódca:

„...był to jeden z niewielu generałów, którego podwładni rozumieli i nie bali się haczyków i tego *co on właśnie myśli*. Generał stawiał zadania i pytania jasno, precyzyjnie i wymagał równie jasnych, prostych i sensownych odpowiedzi. Rozumieli go szeregowcy, kaprale i pułkownicy. Rozumieli go wszyscy. Ci którzy odbyli pod nim kampanię

22 „Gazeta Kielecka” 1934, nr 33 z 26 lipca, s. 4.

23 Tamże 1933, nr 35 z 11 maja, s. 2; nr 45 z 15 czerwca, s. 2.

24 B.M. Gawęcka, *Dzieje Pomnika Czynu Legionowego w Kielcach*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 2013, t. 28, s. 37; U. Oettingen, *Pomnik Legionów w Kielcach*, tamże 1995, t. 18, s. 173, 174.

25 A. Zbyszewski, *Odwróty*, s. 269.

26 Angażował się m.in. w działalność LKS „Pogoń” we Lwowie, zob. „Miesięczny Biuletyn Sportowy” 1939, nr 2, s. 4.

27 *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. I, cz. 4, Londyn 1951, s. 26; J. Odziemkowski, *Kampania wrześniowa 1939 r.*, w: *Wojsko polskie w II wojnie światowej*, red. E. Kospath-Pawłowski, Warszawa 1994, s. 73.

28 W oflagach Niemcy uwięzili 33 polskich generałów i kontradmirałów, spośród nich czterech zmarło w niewoli: Franciszek Kleeberg, Juliusz Zulauf, Czesław Młot-Fijałkowski, Franciszek Alter; zob. S. Jarczyński, *Losy jeńców i internowanych*, w: *Wojsko polskie w II wojnie światowej...*, s. 264; M. Romeyko, *Przed i po maju*, Warszawa 1985, s. 531.

Il. 3. Wizyta Inspektora Armii gen. dyw. Aleksandra Osińskiego w Kielcach, 29.X.1935 r., MHKi/Mat/2813/44/2.

I rząd: płk Jan Bigo – d-ca 2 PAL Leg., gen J. Zulauf d-ca DP Leg., Inspektor Armii gen. dyw. Aleksander Osiński, płk dypl. Ludwik de Laveaux – d-ca 2 PP Leg., ppłk Stanisław Rutkowski – d-ca 3 PP Leg., ppłk. Stefan Brzeszczyński – 1 oficer sztabu Inspektoratu Armii

II rząd: mjr dypl. Władysław Czyrko – szef sztabu 2 DP Leg., płk Edward Surówka – d-ca Piechoty dywizyjnej, kpt Julisz Sopoćko – adiutant gen. Osińskiego oraz płk Bolesław Ostrowski – d-ca 4 PP Leg.

wrześniową (mieli to szczęście), wysoko sobie to cenią. Pod względem rozwiązań taktycznych, sposobu dowodzenia i osobistej postawy – nie słyszeliśmy ani jednej uwagi krytycznej²⁹.

Dobłą opinię na temat generała, chociaż pozostawiającą cię niepewności, pozostawił także gen. Stefan Grot-Rowecki: „5 Dywizja Piechoty – generał brygady Zulauf – wygodny, nieprzepracowujący się dowódca dywizji. Podobno na wojnie byłby bardzo dobry. Ma ładną przeszłość bojowo-liniową. Na dowódcę operacyjnego nie robi wrażenia, aby się nadawał³⁰.”

Warto dodać, że generał Zulauf był znakomitym kolekcjonerem o zainteresowaniach historyczno-wojskowych. Niestety, większość zgromadzonych przez niego przedmiotów i pamiątek została zrabowana lub zniszczona po kapitulacji Lwowa. W początkach XXI w. jego córka Irena Ney-Bigo, mieszkająca w Los Angeles, podarowała Muzeum Narodowemu w Kielcach część zbiorów generała, uratowanych przez rodzinę³¹. Pozostałe

29 A. Idzik, *Czwarty Pułk...*, s. 443.

30 Job. S. Rowecki, *Wspomnienia i notatki autobiograficzne (1906–1939), Wybór tekstów*, opr. A.K. Kunert, J. Szyrmer, Warszawa 1988, s. 100; opinię tę potwierdza także ocena gen. J. Zulaufa biorącego udział w grze wojennej, wypowiedziana przez E. Rydza-Śmigłego, zob. M. Romeyko, *Przed i po maju...*, s. 530, 531.

31 Zbiory Działu Historii Muzeum Narodowego w Kielcach: fotografie z uroczystości państwowych i obchodów wojskowych w Kielcach: sygn. H/5481–5842, karykatury gen. Juliusza Zulaufa, 1939; sygn. H/5478, dyplom Krzyża Virtuti Militari, 1945 r.; sygn. H/5480, dyplom pamiątkowy 49 Pułku Piechoty, 1939 r.; sygn. H/5488, miniatury sztandarów 2 Dywizji Piechoty, 1918–1939; sygn. H/5479, kokarda pamiątkowa 3 PP, 1918–1939; sygn. H/5489/1–7, zdjęcia, budowa Domu PWiWF w Kielcach 1933–1935; sygn. H/5489/8–9, 13–16, zdjęcia – wizyta Prezydenta I. Mościckiego w Kielcach, 1933 r.; sygn. H/5489/10,

przedmioty zebrali państwo Irena i Marian Ney-Bigo, mając świadomość, że w ten sposób nie tylko ratują przed zapomnieniem narodowe pamiątki rozproszone na obczyźnie, lecz także kontynuują rodzinne tradycje kolekcjonerskie zapoczątkowane przez Juliusza Zulaufa³².

Do najważniejszych eksponatów z tej kolekcji należą miniatury sztandarów 2 Dywizji Piechoty Legionów na marmurowej podstawie, zdobiące niegdyś kielecki gabinet dowódcy. Na marmurowej podstawie sztandary 2, 3, 4 Pułków Piechoty i 2 Pułku Artylerii Lekkiej: drzewce mosiężne, dł. 54 cm wraz z orłem w zwieńczeniu; orzeł wys. 40 mm na podstawie z cyfrą pułku; sztandary pułków legionowych z atlasu, wykończone frędzlami i skórą od strony drzewca, z szarfami; na stronie głównej godło państwowe, cyfra pułku; na drugiej stronie w centrum, w wieńcu z liści dębowych napis „HONOR/I/ OJCZYŻNA”. Na stronie odwrotnej każdego ze sztandarów miejsca bitew wraz z datami oraz herby miejscowości, w których pułk był tworzony, herby prowincji, odznaki pułkowe, elementy religijne; wielkość sztandarów piechoty 19,5 x 21 cm.; sztandar 2 PAL Leg., 15 x 16,5 cm.; wielkość postumentu marmurowego 20 x 40 x 17,5 cm.; w postument wmontowane cztery odznaki pułkowe: 2, 3, 4 PP Leg, 2 PAL Leg. Do podstawy przyklejona ażurowa plakietka-napis: „GENERAŁOWI JULIUSZOWI ZULAUFOWI/1930/JEGO 2 D.P.L./1938”. Litery w dwóch rzędach odlewane w mosiądzu³³.

Kolekcja rodzinna była prezentowana na wystawie czasowej „Dar Mariana i Ireny Ney-Bigo” w Muzeum Narodowym w Kielcach, którą otwarto w listopadzie 2003 r.

Postać generała Zulaufa zaistniała także w zbiorach Muzeum Historii Kielc. W latach 2008–2010 do zbiorów zakupiono kolekcję dokumentów, pamiątek, militariów, fotografii, pochodzącą ze zbiorów kieleckiego kolekcjonera Stanisława Piotrowicza, który utrzymywał kontakty z córką gen. Juliusza Zulaufa. W skład kolekcji wchodzi dokumentacja sporządzona z myślą o utrwaleniu we wszelki możliwy sposób historii 4 Pułku Piechoty Legionów. Znalazła się tutaj korespondencja kolekcjonera z Ireną Ney-Bigo. Szczególnie cennymi nabytkami są zdjęcia pochodzące z lat międzywojennych, ukazujące Kielce, Lwów, postacie generała i jego rodziny, dokumenty, korespondencję, fotografie z okresu II wojny światowej i lat powojennych³⁴.

zdjęcie – wizyta Marszałka E. Rydza-Śmigłego w Kielcach, 1937 r.; sygn. H/5489/11–12, zdjęcia – Kielce-Bukówka, święto pułkowe, 1936 r.; sygn. H/5489/17, zdjęcie – uczestnicy kursu w Wyższej Szkole Wojskowej, 1934; sygn. H/5483, zdjęcie – grupa oficerów 2 Dywizji Piechoty, przed 1939; sygn. H/5484, zdjęcie – król Rumunii odznacza sztandar pułkowy, 1938 r.

32 Zbiory Działu Historii Muzeum Narodowego w Kielcach, Korespondencja Ireny Ney-Bigo: „... przed wojną mój ojciec miał dużą kolekcję mundurów, broni i odznak pułkowych z czasów legionowych. Posiadał również mnóstwo obrazów znanych malarzy oraz bibliotekę książek w kilku językach o tematach wojskowych, historycznych i bronioznawstwa. Niestety, większość zbiorów zginęło po wkroczeniu armii związku sowieckiego do Lwowa. Po kilku tygodniach zostaliśmy wyrzuceni z domu przez NKWD. Matka moja wynajęła małe mieszkanie i część obiektów oddała siostrze ojca na przechowanie, która cudem część zbiorów uratowała. Wszystkie pozostałe obiekty, które były w naszym mieszkaniu przypadły z chwilą naszego wywozu na Sybir”.

33 Zbiory Działu Historii Muzeum Narodowego w Kielcach, sygn. MNKi/H/5488.

34 Zob. zbiory Muzeum Historii Kielc, sygn. MHKi/Mat/2813–2814: materiał fotograficzny o następującej tematyce: Legiony Polskie, Garnizon Radomski, budowa Domu PWiWF w Kielcach, Zjazd Legionistów w Kielcach 1926 r., Garnizon Kielecki, święta pułkowe, uroczystości państwowe i kościelne, zawody sportowe, życie prywatne rodziny Zulaufów w Kielcach.

Jan Główka (Kielce History Museum)

General Juliusz Zulauf - commander and citizen of Kielce

Juliusz Zulauf (1891-1943) was born in Lwów, the capital of Austro-Hungarian Galicia. After graduating from a local gymnasium, in 1910 he joined the Faculty of Water Engineering of the Lwów University of Technology. After the outbreak of The Great War, on September 1, 1914, he joined the Polish Legions. In 1915 he was promoted to captain and commanded a company of infantry in the 4th Legions Infantry Regiment. After the Oath Crisis of 1917 he was drafted into the Austro-Hungarian Army. In 1918, he took part in defence of Lwów, on May 1919 he commanded the 4th Legions Infantry Regiment during the Polish-Bolshevik War. From the March 17 1927 he commanded the 5th Infantry Division, and from the April 1930 he was promoted to commanding officer of the 2nd Legions Infantry Division in Kielce. He was promoted to the rank of brigadier general in 1932.

The time in which J. Zulauf lived in Kielce left many traces of his activity. He supported the initiative for the expansion of the headquarters and military barracks of the 4th Infantry Regiment at Bukówka. He took part in the works of creation the park-stadium complex and the sports complex - Military Training and Physical Education Centre (today's Voivodship Culture Centre) in Ściegiennego Street in Kielce. In 1937 he supported the initiative of the erection of the Monument to Legionary Action. From 1937 he commanded the 5th Infantry Division in Lwów. In 1939 September he took part in the defence of Polish capital and after the capitulation he was a German prisoner. He died May 21, 1943 at Oflag VIIA in Murnau.

Keywords: 4th Legions Infantry Regiment, The Great War, Polish Legions, 2nd Legions Infantry Division, Kielce

Maciej K. Cichoń (Kielce)

Lot propagandowy ppłk. Mariana Ocetkiewicza dookoła Polski w 1928 r.

Historia polskiego lotnictwa cywilnego nie jest może tak spopularyzowana, jak dzieje lotnictwa wojskowego, ale także pełna jest wyczynów, które zasługują na uwagę. Niewątpliwie wyczyn ppłk. Ocetkiewicza wart jest przypomnienia, jako istotne wydarzenie związane z Kielcami. Był on częścią aktywności kieleckiego środowiska pasjonatów lotnictwa skupionych wokół nowo powstałej w 1928 r. Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (LOPP)¹. Jednak nawet w jedynej, popularnej monografii regionalnego lotnictwa *Ikar i skrzydła Gór Świętokrzyskich*² nie poświęcono mu ani słowa³.

Stabilizacja gospodarcza 2 poł. lat 20. XX w. zaowocowała większą dostępnością lotnictwa dla mas, co dotychczas wiązało się ze służbą wojskową. Powstające cywilne instytucje, jak LOPP, aerokluby akademickie i miejskie, umożliwiły cywilom udział w sportach lotniczych i konstrukcji maszyn, nawet jeśli początkowo pod okiem wojskowych.

Także w województwie kieleckim trend ten stał się widoczny. Szereg projektów zapoczątkowało erygowanie w 1927 r. cywilnej szkoły pilotów, która miała powstać na także planowanym lotnisku w Sadkach pod Radomiem⁴. Obiekt ten, podobnie jak podobny pod Częstochową oraz planowany pod Kielcami, był częścią trzyletniego programu (1927–1930) budowy sieci lotnisk mogących spełniać wymogi komunikacyjne i serwisowe dla nowoczesnych samolotów⁵. Dysponując ograniczonymi funduszami, LOPP poprosiła o współpracę władze wojewódzkie, a przez nie powiatowe.

1 Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (LOPP) powstała z połączenia Ligi Obrony Powietrznej Państwa oraz Towarzystwa Obrony Przeciwgazowej w 1928 r. Kieleckie struktury tych organizacji zorganizowano już w 1923 r. *Komitet kielecki*, „Lot Polski”, 1933, nr 5, s. 40.

2 R. Gajos, *Ikar i skrzydła Gór Świętokrzyskich*, Kielce 1997.

3 Za podstawę źródłową tego artykułu posłużyła prasa codzienna i branżowa. Prasa codzienna: „Dziennik Białostocki”, „Dzień Polski” (Warszawa), „Dziennik Wileński”, „Gazeta Kielecka”, „Gazeta Poranna i Wieczorna” (Lwów), „Goniec Częstochowski”, „Hasło Łódzkie”, „Ilustrowana Republika” (Łódź), „Kurjer Polski” (Warszawa), „Kurjer Poranny” (Warszawa), „Kurjer Warszawski”, „Kuryer Stanisławowski”, „Lech. Gazeta Gnieźnieńska”, „Łódzkie Echo Wieczorne”, „Słowo” (Radom), „Słowo” (Wilno), „Słowo Pomorskie” (Toruń), „Ziemia Lubelska”, „ABC”, „Dziennik Bydgoski”, „Dziennik Poznański”, „Express Wieczorny (Niedzielnny) Ilustrowany”, „Gazeta Lwowska”, „Głos Narodu” (Kraków), „Głos Wileński”, „Ilustrowany Kuryer Codzienny” (Kraków), „Kurier Poznański”, „Kurjer Wileński”, „Opinja” (Kielce), „Polonia” (Katowice), „Polska Zachodnia” (Katowice). Prasa branżowa: „Flight”, „Lot Polski”, „Polska Zbrojna”, „Skrzydłata Polska”.

4 Podkreślano duże znaczenie tej szkoły jako doskonałego zaplecza rezerw lotniczych, porównując ją do 20 podobnych istniejących w Niemczech. *Sprawozdanie Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej z Ogólnego Zgromadzenia Programowo-Budżetowego w dn. 27 października 1928 r.*, Warszawa 1929, s. 3, 5, 7; B. Dobrzycki, *Kilka słów o dalszych zadaniach L.O.P.P.*, „Lot Polski”, 1928, nr 6, s. 560.

5 *Do Pana wojewody*, pismo z 29 października 1926 r., Archiwum Państwowe w Kielcach, Urząd Wojewódzki Kielecki I, sygn. 6278; B.J. Popławski, *Awjonetki – cegielkami gmachu lotnictwa w państwach, które liczyć się muszą ze środkami*, „Lot Polski” 1928, nr 10, s. 706.; *Sprawozdanie Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej za 1927 r.*, Warszawa 1928, s. 15; *Sprawozdanie z Ogólnego Zgromadzenia Programowo-Budżetowego Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej w dn. 31 października 1930 r.*, dodatek do nr 10 (1930) czasopisma „Lot Polski”.

W tym czasie pod Kielcami funkcjonowało lądowisko na polach czarnowskich, między Czarnowem Podklasztornym a Kielcami, na terenie dziś zamkniętym ulicami Karczówkowską od południa, Piekoszowską od północy, od zachodu Podklasztorną oraz Mielczarskiego, biegnącą wzdłuż linii kolejowej Warszawa – Kraków. Dość płaskie pola, leżące po słabo zurbanizowanej zachodniej części torów, kilkakrotnie pełniły funkcję lądowiska⁶. W 1930 r. wraz z innymi terenami zostały włączone w obręb miasta. Zachowało się tylko jedno kartograficzne potwierdzenie tego lądowiska, na niemieckiej mapie z 1939 r., która pokazuje ww. obszar jako „flugplatz”, czyli pole lotów⁷.

Do zbierania datków na szkołę w Sadekach LOPP postanowiła wykorzystać odbywający się co roku Tydzień Lotniczy, którego piątą edycję w 1928 r. planowano między 2 a 9 września⁸. Pod patronatem wojewody kieleckiego Władysława Korsaka ustanowiono loterię z licznymi nagrodami. Główną był w pełni wyposażony majątek ziemski w Bolminie wartości 150 000 zł. Wśród wielu cennych nagród znalazły się jeszcze m.in. samochód, narzędzia rolnicze i aparaty fotograficzne. Jeden los kosztował złotówkę, a z miliona sprzedanych losów szczęśliwy miał być wyciągnięty 15 marca 1929 r.⁹ By nadać akcji szerszy rozmach i zwiększyć pulę darczyńców, poza licznymi odczytami i propagandą obwoźną na samochodach postanowiono odbyć lot dookoła Polski, odwiedzając wszystkie komitety wojewódzkie LOPP w kraju. Liga posiadała swoje płatowce, które stacjonowały w Warszawie, odbywając loty lokalne na życzenie komitetów. Postanowiono jednak rozdysonować pomiędzy organizacje terenowe 26 maszyn darowanych przez wojsko. Wśród nich znalazł się także poniemiecki Albatros B.II, latający w latach 1917–1918 w Luftstreitkräfte – Niemieckich Siłach Powietrznych – pod numerem 2579/17. Samolot został odbudowany przez mechanika Kazimierza Piskorza¹⁰ z mocniejszym niż fabryczny silnikiem Mercedesa D.III o mocy 118 kW (160 KM) i otrzymał nowy znak rejestracyjny SP-ACL¹¹.

- 6 *Samolot i przejechanie*, „Gazeta Kielecka”, 1925, nr 67, s. 3; *Samolot propagandowy*, tamże 1928, nr 57, s. 3; *Lot do Buska*, tamże 1928, nr 59, s. 3.
- 7 Verkehrsplan Kielce (mapa) 1:15 000, mapa wyrysowana w lipcu 1939 r. jako element planów 32 polskich miast „Kartenbeilagen zur Militärgeographischen Beschreibung von Polen” na podstawie mapy Wojskowego Instytutu Geograficznego w skali 1:100 000.
- 8 Tydzień Lotniczy odbywał się cyklicznie w całym kraju. Tydzień Lotniczy to nazwa skrótowa, poprawniejsza brzmiała Tydzień Lotniczy i Przeciwigazowy, ponieważ jego program skupiał się na obu zagadnieniach. Z okazji połączenia Ligi Obrony Powietrznej Państwa i Towarzystwa Obrony Przeciwigazowej w 1928 r. Tydzień miał uwydatnić zbieżne cele połączonych organizacji. *V-ty tydzień lotniczo-gazowy*, „Słowo” 1928, nr 196, s. 1.
- 9 *Loterja lotnicza i widokówki zdjęć lotniczych*, „Gazeta Kielecka”, 1928, nr 74, s. 2; *Premje do wygrania na loterii LOPP w Kielcach*, tamże 1928, nr 89, s. 2; *Kielce*, „Polska Zbrojna”, 1928, nr 246, s. 6; *Pierwsza szkoła pilotów cywilnych*, „Gazeta Poranna i Wieczorna” 1928, nr 8611, s. 3; *Loterja fantowa*, „Słowo” 1928, nr 198, s. 3; *Szkola pilotów w Radomiu*, tamże 1928, nr 200, s. 1.
- 10 Kazimierz Piskorz (1895–1931), od 1914 r. samodzielny mechanik lotnictwa Austro-Węgier (K.u.k. Luftfahrtruppen), szef eskadr na froncie wołyńskim i włoskim. W 1918 r. organizator pierwszej eskadry i współorganizator drugiej, z którą wyruszył na front w 1919 r. Po zakończeniu działań wojennych pracownik fabryki samolotów Plage i Laśkiewicz w Lublinie. W l. 1922–26 mechanik 1 Pułku Lotniczego, Centralnych Zakładów Lotniczych, od 1926 r. mechanik eskadry propagandowej LOPP i Aeroklubu Warszawskiego. Zginął w katastrofie odbudowanego przez siebie Albatrosa B.II. SP-AER. *Ś.P. Kazimierz Piskorz*, „Skrzydłata Polska” 1931, nr 9, s. 231; *Z. Trzczińska-Kosterbina*, *Święty lot propagandowy ppłk. Oeetkiewicza*, „Lot Polski” 1928, nr 10, s. 729.
- 11 Albatros B.II był wersją rozwojową z 1914 r. samolotu B.I i pierwszym popularnym produktem rynkowym Albatros Flugzeugwerke. Maszyny te jako samoloty rozpoznawcze i bombowe służyły na pierwszej linii do 1916 r., pełniąc później role szkoleniowe, natomiast po 1918 r. służyły w wielu armiach, w tym w Polskich Siłach Powietrznych. Polskie Albatrosy to w większości maszyny przejęte, m.in. na lotnisku Lawica w Poznaniu, a także przydziały Międzysojuszniczej Komisji Reparacji Wojennych i zakupione

Il. 1. Marian Ocetkiewicz i Alojzy Piskorz w samolocie Albatros B.II, NAC, syg. 1-W-2750

Rok 1928 obfitował w wydarzenia lotnicze światowego formatu. Odbyło się kilka prób lotów długodystansowych¹², w tym ważnych dla polskiej awiacji – w lipcu na trasie Dęblin – Bagdad – Kair – Warszawa, zakończony tragicznie śmiercią por. Kazimierza Szałas¹³, oraz w sierpniu nieudana próba przelotu przez Atlantyk Ludwika Idzikowskiego i Kazimierza Kubali¹⁴. W sierpniu zakończył się również Rajd Małej Ententy i Polski¹⁵, a na przełomie października i listopada zorganizowano II Rajd Awionetek¹⁶. Lot dookoła Polski planowany przez kielecki Komitet Wojewódzki LOPP był poważnym wyzwaniem, z trasą liczącą prawie tyle, co nieudany lot do Bagdadu. Miał jednak odbywać się w znanym terenie i z pomocą teoretycznie dostępną w niedługim czasie. Wykorzystany w locie Albatros był jednak maszyną starą, w chwili lotu 11-letnią. Tymczasem takie samoloty pamiętające lata Wielkiej Wojny na całym świecie wycofywano już z użytku. W podobnych przedsięwzięciach najczęściej brali udział lotnicy wojskowi, natomiast kielecki lot LOPP miał być przeprowadzony przez

w Niemczech. Ciekawostką jest fakt, że pilot siedział w tylnej kabynie, a obserwator z przodu. P.M. Grosz, *Albatros B.II*, Windsock Datafile No. 57, Berkhamsted 2002; A. Morgała, *Samoloty wojskowe w Polsce 1918–1924*, Warszawa 1997, s. 189, 316, 317; *Z wojewódzkiego Komitetu L.O.P.P.-u*, „Gazeta Kielecka” 1928, nr 58, s. 3.

- 12 Próba najdłuższego lotu w linii prostej podjęta przez Arracharta i Rignota, długodystansowy lot na Daleki Wschód Risticza i Zimmermana z Dessau, rekord nieprzerwanego lotu (24h 36 min.) ustanowiony przez Finata i przelot na trasie 8000 km Karaczi – Londyn Brytyjczyków Bernarda i Alliota; *Airisms From the Four Winds*, „Flight” 1928, nr 1028, s. 769; *The India-England Flight*, tamże, nr 1029, s. 776.
- 13 Więcej: Z. Bąk, *Rajd Dęblin – Bagdad – Kair – Warszawa*, „Aeroplan” 2014, nr 2, s. 12–23.
- 14 Z. Trzcinińska-Kosterbina, *Idzikowski i Kubala w Warszawie*, „Lot Polski” 1928, nr 9, s. 663, 664.
- 15 Mała Ententa skupiała Czechosłowację, Jugosławię i Rumunię, państwa będące naturalnymi wrogami węgierskiego rewizjonizmu wobec traktatu wersalskiego. Państwa współpracowały ze sobą na polu wojskowym, ale i sportowym, czego wyrazem były rajdy lotnicze, także z udziałem Polski.
- 16 *2 Krajowy Konkurs Awionetek L.O.P.P.*, „Lot Polski” 1928, nr 11, s. 749–759.

podpułkownika piechoty Mariana Ocetkiewicza¹⁷, pilota amatora z licencją uzyskaną dopiero w 1926 r., i mechanika lotniczego M. Lange¹⁸. Ppłk Ocetkiewicz, człowiek o trudnym charakterze, odznaczał się wielką energią, objawiającą się w pełnieniu funkcji sekretarza Komitetu Wojewódzkiego LOPP w Kielcach, licznych odczytach o tematyce lotniczej w Kielcach i województwie, a wreszcie w intensywnym oblatywaniu Albatrosa po jego sprowadzeniu do Kielc w połowie lipca 1928 r. Rozpoczął je serią pasażerskich lotów widokowych nad Kielcami. Loty odbywały się z łąk czarnowskich i przy sprzyjającej pogodzie trwały aż do 29 lipca¹⁹. Ocetkiewicz wykonywał też loty o charakterze służbowym, m.in. 15 lipca z gen. Łuczyńskim²⁰ odwiedził budowę lotniska pod Częstochową²¹. Na przełomie lipca i sierpnia odbył też loty widokowe w Busku, Solcu i Stopnicy²². 17 sierpnia z Albatrosa zrobiono zdjęcia lotnicze charakterystycznych obiektów Kielc, m.in. pl. NMP z katedrą i pałacem biskupim oraz Karczówki. W ciągu kilku następnych dni fotografował także Busko, Solec i Częstochowę. Dla ułatwienia lotów na budynkach w odwiedzanych miejscowościach umieszczone były oznaczenia w postaci strzałek wskazujących północ i nazw miejscowości²³. Do pomocy w tym przedsięwzięciu z Warszawy przybył porucznik obserwator

-
- 17 Marian Ocetkiewicz (1895–1941), pułkownik piechoty Wojska Polskiego. Żołnierz I Brygady Legionów, 2 następnie 6 pułku piechoty Legionów. Oficer Polskiego Korpusu Posiłkowego. Brał udział w walkach o Lwów w 1920 r. Od 1925 r. zastępca komendanta Warszawy. W czasie zamachu majowego wystąpił przeciw oficerom sprzyjającym Pilsudskiemu. Po 1926 r. pełnił funkcje administracyjne. W latach 1928–1931 dowódca placu w garnizonie w Prużanach w województwie poleskim. W 1939 r. dowódca Obrony Przeciwlotniczej Armii Kraków i m. Krakowa. Organizator tzw. Zgrupowania Piechoty płka M. O-a albo Grupy płka M. O-a w Chełmie. W czasie okupacji jako „Marian” i „Baca” w Organizacji Orła Białego, następnie Związku Walki Zbrojnej. W czasie aresztowań w kwietniu 1941 r. jako Józef Czyżewski osadzony w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu pod numerem 17333. 10 lipca 1941 r. rozstrzelany. Kawaler m. in. Orderu Virtuti Militari V kl., Krzyża Walecznych i Złotego Krzyża Zasługi. M. Getter, *Ocetkiewicz Marian Józef, Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 483, 484.; *Biuletyn*, „Lot Polski” 1928, nr 12, s. 840.
- 18 Niewiele wiadomo o postaci Langego. Mechanicy lotniczy nie cieszyli się estymą pilotów ani inżynierów, dane na ich temat są wyjątkowo skąpe. Nie ma pewności, co do jego imienia, w prasie skracanego do inicjału „M.”. Prasa przeinaczała także jego nazwisko na Langa, Langer, Langem.
- 19 *L.O.P.P.*, „Gazeta Kielecka” 1928, nr 55, s. 3; *Samolot propagandowy*, tamże 1928, nr 57, s. 3; *Z wojewódzkiego...*, „Gazeta Kielecka”, 1928, nr 58, s. 3.
- 20 Jerzy Łuczyński, właśc. Aleksander Jerzy Łuczyński, a od 1930 r. Narbut-Łuczyński (1890–1977), najmłodszy generał II RP. Oficer w 5 i 6 Pułkach Piechoty Legionów, dowódca różnych jednostek, w tym okresowo komendant twierdz Dęblin i Modlin. Uczestnik wojny polsko-bolszewickiej, z jego rozkazu rozstrzelano 35 cywili narodowości żydowskiej w Pińsku w 1919 r. W l. 1921–1930 dowódca 2 Dywizji Piechoty Legionów w Kielcach. Od 1923 r. prezes T.O.P.P. a następnie L.O.P. Państwa i KW L.O.P.P. Przeniesiony do Krakowa na stanowisko dowódcy Okręgu Korpusu Nr V oraz wiceprezesa w lokalnych strukturach Ligi. W 1939 r. dowódca Armii Kraków, internowany w Rumunii, następnie na szkockiej wyspie Blute. Zmarł w USA. P. Stawcki, *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994, s. 202–203.; *Komitet kielecki*, „Lot Polski” 1933, nr 5, s. 40, 42; *Krakowski Komitet Wojewódzki*, tamże, s. 45.
- 21 *Z wojewódzkiego...*, „Gazeta Kielecka” 1928, nr 58, s. 3.
- 22 *Lot do Buska samolotem*, tamże 1928, nr 57, s. 3; *Lot do Buska*, tamże 1928, nr 59, s. 3; *Samolot propagandowy*, tamże 1928, nr 61, s. 3.
- 23 Do 1929 r. oznakowano w województwie 12 miejscowości, w tym Kielce, gdzie w grudniu 1927 r. oznaczono dachy seminarium duchownego i szkoły im. Mikołaja Reja. *Napisy orientacyjne...*, „Gazeta Kielecka”, 1928, nr 94, s. 2; *L.O.P.P. w Kielcach*, tamże, nr 33, s. 2; *Sprawozdanie Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej za 1929 r.*, Warszawa 1930, s. 13.

Marian Sukniewicz²⁴ z 1 Pułku Lotniczego. Z wykonanych wtedy zdjęć sporządzono pocztówki, sprzedawane następnie w cenie 20 gr²⁵.

Koronnym lotem kieleckim Albatrosa miał być jednak wspomniany już okrzęny lot dookoła Polski²⁶, służący zebraniu funduszy na szkołę lotniczą pod Radomiem²⁷. Kielecki LOPP opłacał wszystkie wydatki załogi oraz materiały propagandowe, a Zarząd Główny subwencjonował benzynę oraz inne materiały lotnicze na kwotę 910 zł 95 gr²⁸. Lot planowano odbyć między 2 a 9 września w czasie Tygodnia Lotniczego, na trasie Kielce – Kraków – Katowice – Łódź – Poznań – Toruń – Warszawa – Lublin – Lwów – Stanisławów – Tarnopol – Łuck – Brześć nad Bugiem – Lida – Wilno – Białystok – Warszawa – Kielce, obliczonej na 3200 km²⁹. Ostatecznie start odbył się dnia następnego, 3 września rano. W przeciwieństwie do oczekiwań nie zgromadził tłumów entuzjastów latania³⁰.

Przelet pierwszego odcinka Kielce – Kraków odbywał się w złych warunkach atmosferycznych, przy gęstych chmurach i mgle. Trasa została pokonana według kompasu, bez widoczności ziemi. Albatros wylądował w Krakowie o 9:15. Ocetkiewicz wziął udział w otwarciu bogato wyposażonej wystawy przeciwgazowej, pozując do zdjęć z władzami i organizatorami. O 16:00 obaj lotnicy odlecieli na Śląsk do Katowic³¹.

- 24 Marian Sukniewicz (1899–1942), dowódca 12 Eskadry Liniowej w roku 1930 i 1934, następnie 215 Eskadry Bombowej w 1937 r. W 1939 r. dowódca 56 Eskadry Obserwacyjnej przy Armii Karpaty. Zginął w czasie lotu treningowego na bombowcu Vickers Wellington w 1941 r. M. Niestrawski, *Lotnictwo Armii „Karpaty” – OdeB 1 września 1939 r.*, <https://www.infolotnicze.pl/2015/01/28/lotnictwo-armii-karpaty-odeb-1-wrzesnia-1939-r/> [dostęp 29 lipca 2018]; *1 PUŁK LOTNICZY do 1939*, Infolotnicze <https://www.samoloty.pl/historia-lotnictwa-hobby-245/historia-lotnictwa-polskiego-hobby-259/jednostki-lotnicze-w-polsce-1918-1939/eskadry-1-pulku-lotniczego> [dostęp 29 lipca 2018]; T.J. Krzystek, A. Krzystek, *Polskie Siły Powietrzne w Wielkiej Brytanii w latach 1940–1947*, <https://listakrzystka.pl>, s. 544, [dostęp 29 lipca 2018].
- 25 *Z L.O.P.P.*, „Gazeta Kielecka” 1928, nr 63, s. 2; *Samolot propagandowy*, tamże 1928, nr 65, s. 2; *Loterja lotnicza i widokówki*, tamże 1928, nr 65, s. 2.
- 26 *Lot okrzęny do wszystkich wojewódzkich komitetów LOPP*, tamże 1928, nr 68, s. 2; *Ci co pracują dla przyszłości*, tamże, nr 75, s. 2; Z. Trzcńska-Kosterbina, *Święty lot...; Start p. ppulk. Ocetkiewicza*, „Gazeta Kielecka” 1928, nr 69, s. 3; *Lot propagandowy L.O.P.P.*, „Słowo” 1928, nr 199, s. 4; *Lot okrzęny*, tamże, nr 200, s. 3.
- 27 16 lipca 1928 r. komisyjnie przekazano Lidze majątek państwowy Sadków, podpisano także umowę z częstochowską firmą J.W. Szymkowiaka na budowę szkoły, internatu i hangarów. Zapowiadano także budowę wspólnie z Kielcami lotniska pośredniego na trasie Warszawa – Kraków, obsługiwanej przez firmę lotniczą Aerolot. *Z wojewódzkiego Komitetu L.O.P.P.-u*, „Gazeta Kielecka” 1928, nr 58, s. 3; *Gmach Szkoły Pilotów i hangary lotnicze staną w Radomiu niebawem*, „Opinja”, 1928, nr 212, s. 3. Nie oznacza to, że piloci cywilni nie mieli się gdzie szkolić przed jej otwarciem. Z wykorzystujących Pole Mokotowskie instytucji Aeroklub Akademicki w czasie trwania Tygodnia przeegzaminował i dopuścił do lotów pierwszą w kraju szóstkę cywilnych pilotów; P. Ruchała, *Powstanie i rozwój Aeroklubu Warszawskiego*, „Kurier Polski” 1928, nr 241, s. 7; *W gnieździe orłąt polskich*, „Dziennik Białostocki” 1928, nr 251, s. 3.
- 28 Równocześnie odbywały się dwie imprezy lotnicze, także wspomagane finansowo przez Ligę: lot awionetki RWD-2 na trasie Warszawa – Paryż – Barcelona – Warszawa, który kosztował 7336 zł 95 gr, oraz Rajd Południowo-Zachodniej Polski z kwotą 1000 zł. *Sprawozdanie... za 1929 r.*, s. 13.
- 29 *Na skrzydłach samolotu dookoła Polski*, „Dziennik Białostocki” 1928, nr 242, s. 2; *Lot propagandowy*, „Dzień Polski” 1928, nr 242, s. 5; *Wielki krąg na niebie*, „Hasło Łódzkie” 1928, nr 240, s. 2; *Kielce*, „Kurier Polski” 1928, nr 242, s. 4; *Lot propagandowy dookoła Polski*, „Ziemia Lubelska” 1928, nr 241, s. 2; *Lot propagandowy dookoła Polski*, „Dziennik Bydgoski” 1928, nr 202, s. .
- 30 *W podróż okrzęną do wszystkich do wszystkich Województw Komitetów LOPP*, „Gazeta Kielecka”, 1928, nr 70, s. 2.
- 31 Z. Trzcńska-Kosterbina, *Święty lot...*, s. 729; *Gość zza chmur*, „Ilustrowany Kurjer Codzienny” 1928, nr 245, s. 5; *Wystawa przeciwgazowa L.O.P.P. w Krakowie*, „Lot Polski” 1928, nr 10, s. 725; *Rozpoczęcie*

Il. 2. Trasa przelotu dookoła Polski, 3–11 września 1928 r., rys. autor

Tam lotnicy obejrzyli pokazy akrobatyczne pilotów z toruńskiego 4 Pułku Lotniczego³². Na podkatowickim Muchowcu stacjonowały tego dnia maszyny wojskowe, należące do Ligi³³ oraz pasażerski Fokker F.VII³⁴. Na kolejnym lotnisku, w Łodzi, prasa nie odnotowała obecności Albatrosa, ponieważ była bardziej skupiona na wydarzeniach sportowych, a sam Tydzień Lotniczy został przesunięty na 23–30 września³⁵. Podobnie było w Poznaniu, gdzie obchody lotniczego święta miały bardziej karnawałowy charakter³⁶.

- „V. Tygodnia Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej”, „Ilustrowany Kurjer Codzienny”, 1928, nr 244, s. 10.
- 32 Odbywali oni także propagandowy lot na trasie Toruń – Czerwony Bór – Łódź – Katowice – Kraków – Lwów – Lublin – Toruń. W prasie błędnie przypisano pilotów do Lidy. *Mili goście napowietrzni*, „Polska Zachodnia”, 1928, nr 247, s. 5; *Wczorajsza niedziela propagandy lotniczej*, „Polonia”, 1928, nr 244, s. 7.
- 33 *Ci co pracują dla przyszłości*, „Gazeta Kielecka”, 1928, nr 75, s. 2; *Tydzień Lotniczy*, „Polska Zachodnia”, 1928, nr 242, s. 5; *Samolot w hallu dworcowym*, „Polonia”, 1928, nr 246, s. 5; *O lotnisko w Katowicach*, „Polonia”, 1928, nr 246, s. 5; *„Kwadransik” nad Katowicami*, „Polonia”, 1928, nr 250, s. 9.
- 34 Holenderski ośmioosobowy samolot pasażerski był najpopularniejszą konstrukcją komunikacyjną 2 poł. lat 20. W Polsce jako pierwsza zakupiła je linia lotnicza Aero. Nowsze trzysilnikowe wersje rozpoczęły służbę w LOT i wojsku w 1929 r. Przybyły z Holandii egzemplarz wzorcowy po oblocie niektórych ośrodków w kraju odleciał do lubelskiej wytwórni Plage i Laśkiewicz, która miała podjąć jego produkcję seryjną. *„Fokkery” wyrobu polskiego*, „Gazeta Poranna i Wieczorna” 1928, nr 8608, s. 1; *Budowa samolotów pasażerskich w Polsce*, „Kurjer Polski” 1928, nr 241, s. 4; *Loty pasażerskie na lotnisku Mokotowskim cieszyły się wielką frekwencją*, „Kurjer Poranny” 1928, nr 245, s. 3; *Dziesięć minut nad Warszawą na Fokkerze*, tamże 1928, nr 246, s. 3; *Tydzień lotniczy*, „Kurjer Warszawski”, 1928, nr 250, s. 28.
- 35 *Tydzień obrony przeciwgazowej*, „Hasło Łódzkie” 1928, nr 242, s. 4.
- 36 *Tydzień L.O.P.P.*, „Dziennik Poznański” 1928, nr 203, s. 3; *Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej na Miasto Poznań*, tamże 1928, nr 204, s. 4; *Pochód L.O.P.P.*, „Dziennik Poznański” 1928, nr 207, s. 3; *Z Tygodnia L.O.P.P.*, „Kurjer Poznański” 1928, nr 402, s. 6.

Rankiem 4 września kielecka załoga skierowała się na północny wschód do Torunia. W mieście odbywały się loty widokowe samolotami miejscowego 4 Pułku Lotniczego, a także loty balonowe. Jeszcze tego samego dnia o 16:50 (10 minut wcześniej niż planowano) Ocetkiewicz i Lange zameldowali się na lotnisku mokotowskim w Warszawie – najruchliwszym lotnisku w Polsce, dodatkowo obleganym w czasie Tygodnia Lotniczego³⁷. Loty widokowe proponował tam nie tylko LOPP, ale i Aeroklub Akademicki, wojsko na ciężkich bombowcach Farman Goliath oraz linie lotnicze Aerolot na Junkersie F.13. Dostępny był także wspomniany już wzorcowy Fokker F.VII. Na lotnisku w stolicy Albatros przeszedł mały przegląd silnika.

Następnym przystankiem był Lublin³⁸, gdzie Ocetkiewicz wylądował 5 września na lotnisku fabrycznym wytwórni Plage i Laśkiewicz³⁹, którą zwiedził. Z lotniska już od 1 września odbywały się loty widokowe, w tym nocne, niebezpieczne i bardzo emocjonujące⁴⁰. Po południu Albatros wystartował do Lwowa. Jednak niedługo po starcie silnik zaczął się przegrzewać, zmuszając Ocetkiewicza do lądowania w przygodnym terenie pod Krasnymstawem. Po usunięciu usterki lotnicy podjęli lot, osiągając lotnisko Skniłów pod Lwowem już po zapadnięciu zmroku⁴¹. Obchody Tygodnia Lotniczego miały tam mniejszy rozmach niż zakładano.

6 września rano Ocetkiewicz i Lange wylądowali w Stanisławowie. Tu także obchody Tygodnia zostały przesunięte na dni 7-14 października⁴². Tego samego dnia w drodze do Tarnopola silnik znów się przegrzał i Albatros musiał po ciemku lądować w pobliżu Żłotnik. Lotnicy nocowali w majątku Berezowice Wielkie, należącym do rodziny Gużkowskich, sympatyków LOPP.⁴³

Następnego dnia około 7 rano Ocetkiewicz wystartował na Tarnopol, zabierając w kabynie obserwatora jedną z córek Gużkowskich, z którą kilka razy okrążył miasto. Także 7 września Albatros przeleciał do Łucka, gdzie zbiegły się drogi kilku pilotów z całego kraju, odbywających swoje loty wizytowe. Ocetkiewicz wykonał tam przynajmniej jeden lot, zabierając jako pasażera wojewodę wołyńskiego Henryka Józewskiego, który stał się zapalonym entuzjastą lotnictwa⁴⁴. Wylatując popołudniem lotnicy spodziewali się dotrzeć do odległego o 210 km Brześcia nad Bugiem o 18:10, jednak silny wiatr spowolnił maszynę i o 18:55 zmusił pilotów do lądowania w ciemnościach, w przygodnym terenie. Okazało się, że przyziemili zaledwie 400 metrów od celu. Sprowadzona z miasta obsługa zaholowała samolot do hangaru.

37 *Lot propagandowy pplk. Ocetkiewicza*, „Polska Zbrojna” 1928, nr 247, s. 5; *Ci co pracują dla przyszłości*, „Gazeta Kielecka” 1928, nr 75, s. 2.

38 *Z Tygodnia Lotniczego*, „Ziemia Lubelska” 1928, nr 245, s. 4; *Lot wokół Polski*, „Słowo” 1928, nr 214, s. 3.

39 Wytwórnia, działająca od 1860 r., w 1920 r. rozpoczęła produkcję samolotów własnych i na licencji; J. Studdziński, *Zakłady mechaniczne E. Plage i T. Laśkiewicz*, w: *Katalog architektury przemysłowej w Lublinie*, t. I, cz. 1, Lublin 1995, s. 68.

40 *Nocne loty nad Lublinem*, „Ziemia Lubelska”, 1928, nr 241, s. 3; *Otwarcie Tygodnia Obrony Lotniczej i Przeciwgazowej*, tamże 1928, nr 243, s. 1; *Program Tygodnia Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej w Lublinie*, tamże, s. 2; *Loty pasażerskie w Tygodniu Lotniczym*, tamże 1928, nr 246, s. 4.

41 *Ci co pracują...*

42 *Tydzień L.O.P.P.*, „Kuryer Stanisławowski” 1928, nr 424, s. 4; *Zebrań w sprawie Tygodnia Lotniczego*, tamże 1928, nr 427, s. 8; *Program „Tygodnia Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej*, tamże 1928, nr 429, s. 4; *Raid propagandowy L.O.P.P.*, tamże 1928, nr 426, s. 4; A. Wski., *Wagon przeciwgazowy*, tamże 1928, nr 429, s. 1.

43 *Ci co pracują...*

44 *Lot wokół Polski*, „Słowo” 1928, nr 215, s. 3.

Po noclegu i przelocie nad malowniczą Puszcą Białowieską, 8 września o 11:00 Albatros znalazł się w Lidzie⁴⁵. Po kilku godzinach spędzonych w kasynie lotniska w honorowej eskorcie Spada S.61 i kilku Breguetów XIX obaj lotnicy odlecieli do Wilna. W mieście zwiedzili Targi Północne, a podpułkownik Ocetkiewicz przemawiał w gimnazjum im. Adama Mickiewicza⁴⁶.

9 września przed godziną 8:30, jeszcze przed przyjazdem Ocetkiewicza na lotnisko Porubanek, mechanik Lange został uderzony śmigłem w twarz przy próbnym rozruchu silnika. Ten częsty przy obsłudze samolotów, a niezwykle niebezpieczny wypadek, niezrządkiem skutkujący śmiercią mechanika, tym razem miał mniej dramatyczny przebieg. Wbrew informacjom prasowym – w nagłówkach informowano o śmierci lub beznadziejnym stanie Langego – skończyło się na hospitalizacji i utracie kilku zębów⁴⁷. Od Wilna w dalszej drodze w roli mechanika pokładowego towarzyszył Ocetkiewiczowi działacz wileńskiej LOPP⁴⁸. Tego dnia, mając już na starcie dwugodzinne opóźnienie, pilot postanowił wypróbować możliwości maszyny. Zwiększając ponad dozwoloną normę obroty silnika pokonał 220 km dzielące Wilno od Białegostoku w 95 min., ze średnią prędkością 163 km/h, przekraczając fabryczną prędkość maksymalną wynoszącą 130 km/h⁴⁹. O godz. 12:50 Albatros wylądował na poniemieckim lądowisku Dojlidy pod Białymstokiem⁵⁰. Tu w czasie Tygodnia Lotniczego zbierano datki na budowę prawdziwego lotniska, kolportując pocztówki i znaczki kwestarskie w czterech wzorach, wyłonionych w konkursie szkolnym dla młodzieży⁵¹. Opóźnienie lotu zmusiło załogę do zmniejszenia planowanej liczby lotów widokowych. Po godzinie 16:00 Albatros wzbił się w powietrze, biorąc kurs na Warszawę, gdzie znalazł się o 17:40⁵², kilka minut po zakończeniu pokazowych skoków spadochronowych.

11 września załoga Albatrosa zameldowała się w Kielcach⁵³. W drodze z Warszawy Ocetkiewiczowi w kabinie mechanika/obserwatora towarzyszyła Zofia Trzczińska-Kosterbina, dziennikarka i popularyzatorka lotnictwa, związana z „Lotem Polskim” i „Polską Zbrojną”. Po lądowaniu podpułkownik udzielił wywiadu redaktorom „Gazety Kieleckiej”, „Opinji” oraz radomskiego „Słowa”, opisując swój lot jako

45 *Ci co pracują...*

46 *Przyłot p. płk. Ocetkiewicza*, „Dziennik Wileński” 1928, nr 205, s. 3; *Przyłot p. pułk. Ocetkiewicza*, „Kurjer Wileński” 1928, nr 205, s. 3; *Przyłot p. pułk. Ocetkiewicza*, „Słowo” (Wilno) 1928, nr 206, s. 3; *Ci co pracują...*

47 *Śmiertelny wypadek*, „Dziennik Wileński” 1928, nr 207, s. 3; *Śmiertelny wypadek podczas lądowania*, „Dzień Polski” 1928 nr 252, s. 8; *Tragiczny wypadek lotnika w Wilnie*, „Gazeta Poranna i Wieczorna” 1928, nr 8620, s. 1; *Wypadek podczas lotu okrężnego*, „Goniec Częstochowski” 1928, nr 213, s. 8; *Wypadek podczas lotu okrężnego*, „Kurjer Warszawski” 1928, nr 252, wydanie wieczorne, s. 13; *Ranny... propelerem*, „Słowo wileńskie” 1928, nr 208, s. 3.

48 *Loty propagandowe...*, „Dziennik Białostocki”, 1928, nr 252, s. 4.

49 *Lot wokół Polski*, „Słowo” 1928, nr 215, s. 3.

50 *Loty propagandowe*, „Dziennik Białostocki” 1928, nr 248, s. 4; *Loty propagandowe samolotów nad Białymstokiem w dniu 9 września rb.*, tamże 1928, nr 252, s. 4; nr 250, s. 2.

51 *Znaczki L.O.P.P.*, tamże 1928, nr 245, s. 4.

52 Z. Trzczińska-Kosterbina, *Świetny lot...*, s. 729, 730; *Rekordowy lot pułkownika dookoła Polski*, „Łódzkie Echo Wieczorne” 1928, nr 215, s. 2; *Ci co pracują...*; *Lot propagandowy*, „Słowo” 1928, nr 210, s. 4; Z. Trzczińska-Kosterbina, *Ostatni dzień tygodnia lotniczo-przecigazowego*, „Polska Zbrojna” 1928, nr 252, s. 3.

53 *Lot Propagandowy dookoła Polski*, „Dziennik Wileński” 1928, nr 210, s. 2; *Zakończenie lotu okrężnego płk. Ocetkiewicza*, „Gazeta Kielecka” 1928, nr 72, s. 3; *Lot dookoła Polski*, „Ilustrowana Republika” 1928, nr 252, s. 7; *Doskonale wyniki lotu okrężnego płk. Ocetkiewicza*, „Kurjer Poranny” 1928, nr 253, s. 3; *Zakończenie lotu propagandowego LOP-u*, „Kurjer Wileński” 1928, nr 210, s. 2; *Lot pułk. Ocetkiewicza*, „Lech” 1928, nr 217, s. 3; *Rekordowy lot pułkownika dookoła Polski*, „Łódzkie Echo Wieczorne” 1928, nr 215, s. 2.

„misję” i wydarzenie sportowe. Reszta polskiej prasy ograniczyła się do wspomnienia o sukcesie i trasie przelotu.

Lot rzeczywiście był sukcesem, Ocetkiewicz i jego towarzysze lotu osiągnęli założone cele, czyli nawiązali kontakty z innymi komitetami wojewódzkimi LOPP poprzez połączenie lotnicze, a także wspomogli finansowo budowę cywilnej szkoły lotniczej. Sam fakt odbycia lotu dookoła Polski był wielkim osiągnięciem sportowym. Do tej pory wyścigi lotnicze i rajdy nie zakreśliły pętli wokół granic państwowych. Ponadto ich uczestnicy byli nie tylko aktywnymi wojskowymi, ale startowali również w większości na maszynach wojskowych. Tym bardziej cenne było to, że kielecka załoga osiągnęła swój sukces jako zespół cywilny na maszynie cywilnej.

Podpułkownik Ocetkiewicz wykonał jeszcze wiele lotów na Albatrosie, wliczając w to loty widokowe i robocze, a w dniach od 7 do 14 października pozorowanym atakiem lotniczo-gazowym wzbogacił pokazy lotnicze w trakcie kieleckich obchodów Tygodnia Lotniczego⁵⁴. Albatros latał jeszcze przez jakiś czas w kieleckich barwach, przechodząc ostatecznie do Aeroklubu Lwowskiego⁵⁵.

54 *Z miejskiego komitetu LOPP*, „Gazeta Kielecka” 1928, nr 67, s. 3; *Z Sekcji L.O.P.P.*, tamże 1928, nr 78, s. 3; *Tydzień Obr. Powietrznej i Przeciwgazowej*, tamże 1928, nr 79, s. 2; *Z Teatrów*, tamże 1928, nr 80, s. 3; *Z Tygodnia Lotniczego*, tamże, s. 3.

55 *Tablica A.48 Samoloty Albatros B-II w lotnictwie polskim*, Morgała..., s. 316, 317.

Maciej K. Cichoń

Propaganda Flight of Lieutenant-Colonel, Marian Ocetkiewicz, around Poland in 1928

In September 1928, Polish Army Infantry's lieutenant-colonel and pilot, Marian Ocetkiewicz, secretary of the Airborne and Anti-gas Defence League in the Kielce region, together with M. Lang, mechanic, took a propaganda flight from Kielce around Poland. Flying 3,200 kilometres he visited all League's centres in Poland during the so-called Aeronautics and Gas Week. By taking the first flight of this kind in Poland, he continued the tradition of aviation achievements in Poland and strengthened the Kielce centre of the League.

Keywords: Second Republic, aviation, Kielce

Źródła

Marcin Medyński (Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Skarżysku-Kamiennej)

Piotr Kardys (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

Inwentarz akt parafialnych dekanatu Bodzentyn, przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach (cz. II)

Akta parafii Bodzentyn Księgi metrykalne

1.

[1. Sygn.] 1

[2. Tyt. nad.] Par. Bodzentyn ochrzc. r. 1697–1776, zaślubionych r. 1738–1787.

[3. Daty krań.] IX 1695 – I 1787.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, oklejona współcześnie szarym papierem; wymiary: ok. 31,5 x 20 cm; stan zachowania: zły; pisana różnymi rękami; foliacja dawna chaotyczna, bez ciągłości, częściowo zmieniana, paginacja nowa ołówkiem s. 587 (w tym wklejone alegata oznaczone jako kontynuacja poprzedzających je stron, oznaczone „a”, „b”) – język łaciński, polski.

[5. Uwagi] Znaczna część księgi to zszyte fragmenty ksiąg lub karty z rozsypu, w związku z tym zaburzona chronologia oraz dawna foliacja; dwie pierwsze karty (z lat nieustalonych) wklejone odwrotnie (dołem do góry). S. 377–382 – papier mocno zbrązowiły. Liczne alegata, wklejone przy związanych z nimi aktach małżeństw. Na s. 587 zestawienie ilościowe aktów sporządzonych w poszczególnych latach.

2.

[1. Sygn.] 2

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Urodzin Gminy Bodzęckiej[j] Rok Pański 1811 [k. tyt.:] Akta Cywilne Urodzenia, Uznania, i Przyniesienia, Gminy Bodzęckiej, Powiatu Szydłowieckiego, w Departamencie Radomskim, Na Rok Pański 1811^{uw.}. Xiądz Michał Oszczędłowicz Proboszcz Bodzęcki, Sprawujący Obowiązki Urzędnika Stanu Cywilnego.

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych r. 1811.

[3. Daty krań.] 6 I 1811 – 28 XII 1811.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 38 x 24 cm; stan zachowania dobry; pisana różnymi rękami; paginacja dawna s. 144; język polski.

[5. Uwagi] S. 109–113 Regestr Aktów Cywilnych Urodzin (alfabetyczny).

3.

[1. Sygn.] 3

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Urodzin Gminy Borzęckiej Na Rok Pański 1812^{uw.}.

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych r. 1812.

[3. Daty krań.] 3 I 1812 – 31 XII 1812.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa wzmocniona wspólnie paskami szarego papieru; wymiary: 38 x 24 cm; stan zachowania: dobry (niewielkie ślady owadów – kanaliki); pisana różnymi rękami; foliacja dawna k. 72 (zapisane k. 1–41, 72); język polski.

[5. Uwagi] Kk. 38v-40v Regestr Aktów Cywilnych Urodzin (alfabetyczny).

4.

[1. Sygn.] 4

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] [...] Urodzin, Zeyścia i Małżeństw [...] Bodzęckiey Na Rok Pański 1813 rok.

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1813.

[3. Daty krań.] 1 I 1813 – 29 XII 1813.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa oklejona szarym papierem; wymiary: 37 x 23 cm; stan zachowania: dobry (niewielkie ślady owadów – kanaliki); pisana różnymi rękami; foliacja dawna odrębna dla aktów urodzeń (k. 1–32), zgonów (k. 1–19) i zapowiedzi i małżeństw (k. 1–13); język polski.

[5. Uwagi] K. 31r i 32r (I) Regestr Aktów Cywilnych Urodzin; k. 18v i 19v (II) Regestr Aktów Cywilnych Zeyścia; k. 13r i 13v (III) Regestr Aktów Cywilnych Małżeństw i Zapowiedzi (alfabetyczne).

5.

[1. Sygn.] 5

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Urodzin, Zeyścia, Małżeń[...] Gminy Bodzęckiey Na Rok Pański 1814^v.

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1814.

[3. Daty krań.] 1 I 1814 – 31 XII 1814.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa oklejona szarym papierem; wymiary: 37,5 x 23 cm; stan zachowania: dobry (ślady zalania części książki); pisana różnymi rękami; paginacja dawna s. 120, zapisane s. 1–44 (akty urodzeń), s. 49–70 (akty zgonów), s. 77–118 (akty małżeństw), s. 120 (adnotacja sędziego pokoju); język polski.

[5. Uwagi] Brak indeksów.

6.

[1. Sygn.] 6

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Stanu Cywilnego Urodzeń Małżeństw i Zeyścia Gminy Bodzentyńskiej na Rok 1815 [k. tyt.:] Akta Urodzin, Zapowiedzi Małżeństw i Zeyścia Gminy Bodzęckiey na Rok Tysiączny ośmsetny piętnasty.

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1815.

[3. Daty krań.] 2 I 1815 – 31 XII 1815.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa oklejona szarym papierem; wymiary: 36 x 23,5 cm; stan zachowania: średni (częściowo zabrudzona, ślady owadów – kanaliki, ślady zalania części książki); pisana różnymi rękami; paginacja dawna s. 80, zapisane s. 1–30 (akty urodzeń), s. 33–63 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 65–79 (akty zgonów), s. 64, 80 (adnotacje sędziego pokoju); język polski.

[5. Uwagi] S. 28–30 indeks alfabetyczny urodzonych bez tytułu; s. 63 Regestr Aktów Cywilnych Małżeństw i Zapowiedzi; s. 78 i 79 Regestr Aktów Cywilnych Zeyścia (alfabetyczne). W obrębie aktów małżeństw i zgonów dodatkowa foliacja każdego z tych działów (niezależna od ogólnej). Od s. 73 do końca książki – doklejone karty, nieco mniejszego formatu.

7.

[1. Sygn.] 7

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta [...] Cywilnego Gminy Bodzęckiej [Urodzenia Zapowiedzi Małżeństw i Z[...] Rok 1817^z.

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1816.

[3. Daty krań.] 1 I 1816 – 29 XII 1816.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa oklejona szarym papierem: wymiary: 39 x 25 cm; stan zachowania: średni (pęknięcie bloku księgi między s. 2 i 3, od s. 9 atrament wyblakły, ślady owadów – kanaliki ze szkodą dla tekstu); pisana różnymi rękami; paginacja dawna, odrębna dla poszczególnych rodzajów aktów: s. 1–26 (akty urodzeń), s. 1–16 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 1–16 (akty zgonów), s. 64, 80 (adnotacje sędziego pokoju); język polski.

[5. Uwagi] S. 27-29 Registr Urodzonych wtey Księdze znaydyjących się; s. 16 Registr Aktów Cywilnych Zapowiedzi i Małżeństw; s. 17–19 Registr Aktów Cywilnych Zeyścia (alfabetyczne).

8.

[1. Sygn.] 8

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Stanu Cywilnego Gminy Bodz[entyn] rok 1817.

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1817.

[3. Daty krań.] 2 I 1817 – 31 XII 1817.

[4. Opis zewn.] Oprawa: z przodu oryg. kartonowa oklejona szarym papierem, z tyłu brak (uzupełniona); wymiary: 38 x 25 cm; stan zachowania dobry (poza okładkami); pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–29 (akty urodzeń), s. 34–39 (akty zapowiedzi), s. 41–47 (akty małżeństw), s. 48–51 (akty zapowiedzi), s. 52–56 (akty małżeństw), s. 57–86 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 89–115 (akty zgonów), s. [120] (adnotacje sędziego pokoju) – język polski. [5. Uwagi] S. 30–33 Registr Aktów Cywilnych Urodzin; s. 87 i 88 Registr Aktów Cywilnych Zapowiedzi i Małżeństw; s. 115–117 Registr Aktów Cywilnych Zeyścia (alfabetyczne).

9.

[1. Sygn.] 9

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Stanu Cywilnego Urodzenia, Zapowiedzi, Małżeństwa Zeyścia Na Rok Pański 1818 Gmina Bodze[ntyn].

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1818.

[3. Daty krań.] 1 I 1818 – 30 XII 1818.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 38,5 x 26 cm; stan zachowania dobry; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–44 (akty urodzeń), s. 49–84 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 95–119 (akty zgonów); język polski.

[5. Uwagi] S. 45–48 Registr Aktów Cywilnych Urodzin; s. 85 i 86 Registr Aktów Cywilnych Małżeństw i Zapowiedzi; s. 120–123 Registr Aktów Cywilnych Zeyścia (alfabetyczne). Zawiera także nieliczne metryki osób wyznania mojżeszowego (podpisy hebrajskie).

10.

[1. Sygn.] 10

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Stanu Cywilnego Gminy Bodzentyn Urodzenia, Małżeństwa i Z[ejścia] z Roku 1819

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1819.

[3. Daty krań.] 4 I 1819 – 31 XII 1819.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 37 x 25 cm; stan zachowania: średni (atrament częściowo wyblakły i słabo czytelny, ślady owadów – kanaliki, brak jednej niezapisanej karty s. 159, 160); pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–46 (akty urodzeń), s. 59–96 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 105–137 (akty zgonów), s. 162 adnotacja; język polski.

[5. Uwagi] S. 47–52 Regestr Aktów Cywilnych Urodzin; s. 97 Regestr Aktów Cywilnych Małżeństw i Zapowiedzi; s. 137–141 Regestr Aktów Cywilnych Zeyścia (alfabetyczne). Dwie pierwsze części (akty urodzeń oraz akty zapowiedzi i małżeństw) z własnymi kartami tytułowymi. Zawiera także nieliczne metryki osób wyznania mojżeszowego (podpisy hebrajskie).

11.

[1. Sygn.] 11

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Urodzeń R. 1821 Ślubne i Zmarłe [k. tyt.:] Akta Cywilne Gminy y Parafii Bodzentyn na Rok Tysiąc ośmset dwudziesty – Powiatu Szydłowieckiego Obwodu Opoczyńskiego Województwa Sandomierskiego [k. tyt. 2 – s. 107:] Akta Cywilne Gminy i Parafii Bodzentyn na Rok 1821 Powiatu Szydłowieckiego Obwodu Opoczyńskiego Województwa Sandomierskiego.

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1820-1821.

[3. Daty krań.] 1 I 1820 – 30 XII 1821.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 35,5 x 21 cm; stan zachowania: średni (ślady owadów – kanaliki ze szkodą dla tekstu, pęknięcie bloku księgi między s. 18 i 19); pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 3–39 (akty urodzeń 1820 r.), s. 51–80 (akty zapowiedzi i małżeństw 1820 r.), s. 89–104 (akty zgonów 1820 r.), s. 109–153 (akty urodzeń 1821 r.), s. 163–194 (akty zapowiedzi i małżeństw 1821 r.), s. 205–221 (akty zgonów 1821 r.), s. 223, [268] (adnotacje), paginacja do s. 267; język polski.

[5. Uwagi] S. 40–43 Regestr Aktów Cywilnych Urodzin w Roku 1820; s. 80 Regestr Aktów Cywilnych Zapowiedzi i Małżeństw [1820]; s. 104–106 Regestr Aktów Cywilnych Zeyścia [1820]; s. 154–157 Regestr Aktów Cywilnych Urodzin w Roku 1821; s. 195 Regestr z 1821 r. Aktów Cywilnych Zapowiedzi i Małżeństw; s. 221 i 222 Regestr Aktów Cywilnych Zeyścia [1821] (alfabetyczne). Akty zapowiedzi i małżeństw z 1820 r. z własną kartą tytułową (s. 49). Zawiera także nieliczne metryki osób wyznania mojżeszowego (podpisy hebrajskie).

12.

[1. Sygn.] 12

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Stanu Cyw[ilnego] Gminy Bodzę[ty]n Uro[]dzone, Ślubne i Zm[arłych] 18[22]

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1822.

[3. Daty krań.] 6 I 1822 – 31 XII 1822.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. Półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 36 x 20 cm; stan zachowania: dobry; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 2–50 (akty urodzeń), s. 54–80 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 100–122 (akty zgonów), s. 126, 225; adnotacje – język polski.

[5. Uwagi] S. 51–53, 130 Regestr Aktów Cywilnych Urodzin; s. 81 i 82 Regestr Aktów Cywilnych Małżeństw i Zapowiedzi; s. 123–125 Regestr Aktów Cywilnych Zeyścia (alfabetyczne). Zawiera także nieliczne metryki osób wyznania mojżeszowego (podpisy hebrajskie).

13.

[1. Sygn.] 13

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Ak[ta Stanu] Cywi[lnego] Bodzent[yn za Rok] Pański [1823] Urodzen[...]

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1823.

[3. Daty krań.] 2 I 1823 – 31 XII 1823.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. Półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 39 x 24,5 cm; stan zachowania: dobry (ślady owadów – kanałiki); pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–36, 99, 100 (akty urodzeń), s. 37–66, 91, 92 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 67–87 (akty zgonów), s. 105, 160; adnotacje – język polski.

[5. Uwagi] S. 87–90 Regestr Aktów Cywilnych Zeyścia, s. 93, 94 Regestr Aktów Cywilnych Małżeństw i Zapowiedzi; s. 100–104 Regestr Aktów Cywilnych Urodzin (alfabetyczne). Zawiera także nieliczne metryki osób wyznania mojżeszowego (podpisy hebrajskie).

14.

[1. Sygn.] 14

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta [...] Cywilne[...] Gminy Bodzentynskiej [...] Rok Pański 1824 [...]

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1824.

[3. Daty krań.] 1 I 1824 – 31 XII 1824.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. Półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 36 x 21 cm; stan zachowania: dobry (ślady owadów – kanałiki); pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 3–48 (akty urodzeń), s. 101–153 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 173–191 (akty zgonów), s. 53, 153, 258 adnotacje – język polski.

[5. Uwagi] S. 48–52 Regestr Aktów Cywilnych Urodzin; s. 154, 155 Regestr Aktów Cywilnych Zapowiedzi i Małżeństw; s. 191–193 Regestr Aktów Cywilnych Zeyścia (alfabetyczne). Zawiera także nieliczne metryki osób wyznania mojżeszowego (podpisy hebrajskie).

15.

[1. Sygn.] 15

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Ak[ta St]anu Cywiln[ego Gmi]ny Bodz[entyn] na Rok Pa[ński 18]25

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1825.

[3. Daty krań.] 1 I 1825 – 29 XII 1825.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. Półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 35 x 21,5 cm; stan zachowania: dobry; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–61 (akty urodzeń), s. 81–133 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 145, 146, 149, 150 (akty skreślone, przeniesione), s. 159–182 (akty zgonów), s. 67, 234; adnotacje – język polski.

[5. Uwagi] S. 62–66 Regestr Aktów Cywilnych Urodzen; s. 134, 135 Regestr Aktów Cywilnych Zapowiedzi i Małżeństw, s. 182–185 Regestr Aktów Cywilnych Zeyścia (alfabetyczne). Zawiera także nieliczne metryki osób wyznania mojżeszowego (podpisy hebrajskie).

16.

[1. Sygn.] 16

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta [...] urodzonych [...] Roku 1826 do 1829

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych r. 1826–1829.

[3. Daty krań.] 1 I 1826 – 31 XII 1829.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. Półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 35,5 x 21 cm; stan zachowania: dobry; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–33 (1826 r.), s. 37–71 (1827 r.), s. 75–110 (1828 r.), s. 114–152 (1829 r.); s. 164 adnotacja – język polski.

[5. Uwagi] S. 33–37 Regestr Urodzonych w Roku 1826; s. 72–74 Regestr Urodzonych w Roku 1827, s. 111–113 Regestr Urodzonych w Roku 1828, s. 153–156 Regestr Urodzeń z Roku 1829 (alfabetyczne).

17.

[1. Sygn.] 17

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] [...] Cywilne [...] Cywilnego [...] Bodzentyńsk[iej] Urodzonych w Roku 1830 Oryginał do I[833]

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyń urodzonych r. 1830–1834.

[3. Daty krań.] 1 I 1830 – 31 XII 1833.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. Półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 36 x 21,5 cm; stan zachowania: dobry, zabrudzenia narożników niektórych kart; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–51 (1830 r.), s. 57–84 (1831 r.), s. 89–120 (1832 r.), s. 125–159 (1833 r.); język polski.

[5. Uwagi] S. 53–56 Regestr Urodzonych Parafii Bodzentyńskiej w Roku 1830^m; s. 85–87 Regestr Urodzonych Parafii Bodzentyńskiej w Roku 1831, s. 121–123 Regestr Urodzonych Parafii Bodzentyńskiej w Roku 1832, s. 161–164 Regestr Urodzonych Parafii Bodzentyńskiej w roku 1833 (alfabetyczne).

18.

[1. Sygn.] 18

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Unikat Urodzonych od 1834 do 1841 roku

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyń urodzonych r. 1834–1841.

[3. Daty krań.] 4 I 1834 – 31 XII 1841.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. Półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 39 x 25 cm; stan zachowania: średni, s. 1 zabrudzona i słabo czytelna, s. 17, 18 z ubytkiem tekstu (karta podklejona); pisana różnymi rękami; paginacja dawna – początkowo niewpisana, częściowo ukruszona, ciągła dopiero od s. 21: s. [1]–41 (1834 r.), s. 45–65 (1835 r.), s. 69–105 (1836 r.), s. 109–138 (1837 r.), s. 141–174 (1838 r.), s. 177–213 (1839 r.), s. 217–259 (1840 r.), s. 262–309 (1841 r.); s. 108, 175, 216, 311 adnotacje – język polski.

[5. Uwagi] S. 43, 44 Regestr Urodzonych Parafii Bodzentyń w Roku 834^{ym}; s. 66–68 Regestr Urodzonych w Roku 1835; s. 106, 107 Skorowidz Urodzonych w Roku 1836; s. 139, 140 Regestr Urodzonych w parafii Bodzentyńskiej w roku 1837; s. 176 Regestr Urodzonych w parafii Bodzentyńskiej w Roku 1838; s. 214, 215 Regestr Urodzonych z Parafii Bodzentyńskiej w roku 1839; s. 260, 261 Regestr urodzonych w parafii i Gminie Bodzentyń w roku 1840; s. 310 (i s. 312 – doklejona kartka) Regestr urodzonych w parafii Bodzentyńskiej w ciągu roku 1841 (alfabetyczne).

19.

[1. Sygn.] 19

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Oryginał [Aktó]w Cywilno-Religiinych Urodzenia [...] Bodzentyń od Roku [18]42 do 1846

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyń urodzonych r. 1842–1846.

[3. Daty krań.] 1 I 1842 – 31 XII 1846.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. Półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 40 x 25,5 cm; stan zachowania dobry, pęknięcie bloku księgi między s. 8 i 9; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–37 (1842 r.), s. 41–67

(1843 r.), s. 70–109 (1844 r.), s. 113–151 (1845 r.), s. 155–178 (1846 r.), s. 110, 185; adnotacje – język polski.

[5. Uwagi] S. 38–40 Regestr Urodzonych z Roku 1842 z parafii Bodzentyn; ss. 68–69 Regestr Urodzonych z Roku 1843 z parafii Bodzentyn; s. 111–112 Regestr Urodzonych parafii Bodzentyn Roku 1844; s. 153–154 Regestr Urodzonych w Parafij Bodzenten Roku 1845; s. 179–180 Regestr Urodzonych w Parafii Bodzentyn w Ru 1846 (alfabetyczne).

20.

[1. Sygn.] 20

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Unikat [...] zapisywania Akt [...] Cywilnych Urodzenia [...] Parafii Bodzenty[ńskiej] od roku 1847 do roku 1852

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych r. 1847–1852.

[3. Daty krań.] 6 I 1847 – 30 XII 1852.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. Półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 39 x 24 cm; stan zachowania: zły, pęknięcia bloku księgi między k. 9 i 10, 21 i 22, zaś k. 94–100 luzem, zabrudzenia narożników wielu kart; pisana różnymi rękami; foliacja dawna: k. 1–20 (1847 r.), k. 22–31 (1848 r.), k. 33–54 (1849 r.), k. 56–71 (1850 r.), k. 73–93 (1851 r.), k. 94v–109 (1852 r.), k. 111v adnotacja; język polski.

[5. Uwagi] K. 21r–v Regestr Urodzonych w parafii Bodzentynski w Ciugu Roku 1847; k. 32v Regestr Urodzonych w parafii Bodzentyn w 1848 r.; k. 54v, 55 Regestr Urodzonych w parafii Bodzentyn w Roku 1849; k. 72 Regestr Urodzonych w Parafii Bodzentyn w Roku 1850; k. 93v, 94r Regiestr Urodzonych w Parafii Bodzentyn w Roku 1851; k. 110 Regiestr Urodzonych w Parafii Bodzentyn w Roku 1852 (do 1850 r. włącznie – alfabetyczne).

21.

[1. Sygn.] 21

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Księga Urodzonych Od roku 1853 do 1857

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn urodzonych r. 1853–1857.

[3. Daty krań.] 4 I 1853 – 27 IX 1857.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. Półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 37,5 x 23 cm; stan zachowania: średni, pęknięcie bloku księgi między k. 97 i 98, zabrudzenia krawędzi wielu kart; pisana różnymi rękami; foliacja dawna: k. 1–24 (1853 r.), k. 27–44 (1854 r.), k. 46v–63 (1855 r.), k. 65–89 (1856 r.), k. 91–110 (1857 r.), k. 111v; adnotacja; język polski.

[5. Uwagi] K. 25r–v Regiestr Urodzonych w Roku 1853; k. 45v, 46r Regiestr Urodzonych w Parafii Bodzentyn w Roku 1854; k. 64r–v Regiestr Urodzonych w 1855 roku; k. 90r–v Rejestr Urodzonych na Rok 1856 (alfabetyczne).

22.

[1. Sygn.] 22

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Małżeństwa Gminy Bodzęckiej [k. tyt.:] Akta Cywilne Małżeństw i Zapowiedzi Gminy Bodzęckiej, Powiatu Szydłowieckiego, w Departamencie Radomskim, Na Rok Pański 1811^{ss.}. Xiądz Michał Oszczędłowicz Proboszcz Bodzęcki, Sprawujący Obowiązki Urzędnika Stanu Cywilnego.

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn zaślubionych r. 1811.

[3. Daty krań.] 30 XII 1810 – 27 XI 1811.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. Kartonowa, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 38 x 23 cm; stan zachowania: średni, brak jednej niezapisanej karty (s. 77, 78); pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 79; język polski.

[5. Uwagi] S. 74, 75 Regestr Aktów Cywilnych Małżeństw i Zapowiedzi (alfabetyczny). Pomiędzy s. 7 i 8 dwie strony bez paginacji, z fragmentami dwóch niedokończonych metryk (pierwotnie sklezione).

23.

[1. Sygn.] 23

[2. Tyt. nad.] Par. Bodzentyn zaślubionych r. 1812.

[3. Daty krań.] 12 I 1812 – 18 XI 1812.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 39 x 23,5 cm; stan zachowania: dobry; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 144; język polski.

[5. Uwagi] Zapisane tylko s. 1–39, 144; s. 37, 38 Regestr Aktów Cywilnych Małżeństw i Zapowiedzi (alfabetyczny).

24.

[1. Sygn.] 24

[2. Tyt. oryg.] [s. 1:] Akta Małżeństwa Parafii Bodzentyńskiej od Roku 1826^{mm} zaczęte.

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn zaślubionych r. 1826–1836.

[3. Daty krań.] 12 I 1826 – 21 XI 1836.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 36 x 22 cm; stan zachowania: średni, ślady owadów – kanaliki ze szkodą dla tekstu, jedna zszywka (s. 31–46) nieco poluzowana, ślad wycięcia 1 karty – s. 177, 178); pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–12 (1826 r.), s. 14–28 (1827 r.), s. 31–44 (1828 r.), s. 46–60 (1829 r.), s. 62–69 (1830 r.), s. 72–77 (1831 r.), s. 79–105 (1832 r.), s. 109–135 (1833 r.), s. 138–144 (1834 r.), s. 146–155 (1835 r.), s. 158–176 (1836 r.), s. 188 adnotacja; język polski.

[5. Uwagi] S. 13 Regestr Zaślubionych w Ru 1826; s. 29–30 Regestr Zaślubionych w Roku 1827; s. 45 Regestr Zaślubionych w Roku 1828; s. 60, 61 Regestr Zaślubionych w Roku 1829; s. 71 Regestr Zaślubionych w Parafii Bodzentyńskiej w Roku 1830^{mm}; s. 78 Regestr Zaślubionych w Parafii Bodzentyńskiej w Roku 1831; s. 106–108 Regestr Zaślubionych w parafii Bodzentyn w Roku 1832; s. 136, 137 Regestr Zaślubionych w parafii Bodzentyn w Roku 1833; s. 145 Regestr Zaślubionych w Roku 1834^{lvmm}; s. 157 Regestr Zaslubionych w Roku 1835; s. 179 Regestr Alfabetyczny Zaslubionych 1836 r. (alfabetyczne).

25.

[1. Sygn.] 25

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Od Roku 1837 do Roku 1847 Oryginał Aktów Cywilno-Religiijnych Małżeństwa Parafii Bodzentyńskiej Dekanatu Bodzentyńskiego obwodu Opoczyńsk[iego] Gubernii Sandomierskiej.

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn zaślubionych r. 1837–1847.

[3. Daty krań.] 31 I 1837 – 26 XI 1846 [sic!].

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru 37 x 22 cm – Stan zachowania dobry – Pisana różnymi rękami – Paginacja dawna: s. 1–14 (1837 r.), s. 17–36 (1838 r.), s. 39–62 (1839 r.), s. 64–74 (1840 r.), s. 77–93 (1841 r.), s. 96–109 (1842 r.), s. 111–126 (1843 r.), s. 128159 (1844 r.), s. 162–176 (1845 r.), s. 179–185 (1846 r.), s. 188 adnotacja; język polski.

[5. Uwagi] S. 15 Regestr Zaślubionych w parafii Bodzentyńskiej w Roku 1837 (chronologiczny); s. 37, 38 Regestr Zaślubionych w parafii Bodzentyńskiej w Roku 1838; s. 63 Regestr Zaślubionych w roku 1839 parafii Bodzentyńskiej; s. 75 Regiestr Zaslubionych w parafii Bodzentyn 1840 roku; s. 94 Regestr Zaslubionych w parafii Bodzentyńskiej

w roku 1841; s. 110 Regestr Zaślubionych w Roku 1842 z parafii Bodzentyn; s. 127 Rejestr zaślubionych w roku 1843 w Parafii Bodzentyn; s. 160 Regestr Zaślubionych w Ru 1844; s. 177, 178 Regestr zasłubionych w parafii Bodzentyńskiej w Roku 1845; s. 186 Regestr Zaślubionych z parafii Bodzentyn w R^u 1846 (alfabetyczne).

26.

[1. Sygn.] 26

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Unikat do Zapisywania Religijno Cywilnych Małżeństw z Parafij Bodzentyńskiej poczynając się od roku 1847 do Roku 186[0] do 1860 [sic!].

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn zaślubionych r. 1847–1860.

[3. Daty krań.] 18 I 1847 – 26 XI 1860.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 39,5 x 25 cm; stan zachowania: średni, pęknięty blok, zabrudzenia kilku kart; pisana różnymi rękami; foliacja dawna: k. 1r–4v (1847 r.), k. 5v–13v (1848 r.), k. 14v–20v (1849 r.), k. 21v–24v (1850 r.), k. 25v–30r (1851 r.), k. 31r–33v (1852 r.), k. 34v–40r (1853 r.), k. 41v–45v (1854 r.), k. 46v–51v (1855 r.), k. 52v–57r (1856 r.), k. 58r–71v (1857 r.), k. 73r–85r (1858 r.), k. 87r–96r (1859 r.), k. 97r–110r (1860 r.); język polski.

[5. Uwagi] K. 5r RegestrZaślubionych z parafii Bodzentyn z r. 1847 r. [sic!]; k. 14r Regestr Zasłubionych w Parafii Bodzentyn 1848 r.; k. 21r Regestr Zasłubionych Małżeństw z Roku 1849; k. 25r Regestr Zasłubionych Małżeństw z Roku 1850 (alfabetyczne); k. 30v Regiestr Zaślubionych w 1851. roku; k. 34r Regiestr Zaślubionych w Parafii Bodzentyn w Roku 1852 (alfabetyczne wg imion mężów); k. 41r Regiestr Zaślubionych w Roku 1853. w Parafii Bodzentyn; k. 46r Regiestr Zaślubionych w Roku 1854; kk. 51v–52r Rejest z Roku 1855 (chronologiczne); k. 57v Regestr Zasłubionych w Roku 1856; k. 72r Rejestr Zasłubionych z Roku 1857; k. 86r–v Regestr Zasłubionych w r. 1858; k. 96r–v Regestr Zaślubionych w roku 1859; k. 111r–v Regestr Zasłubionych w roku 1860 (alfabetyczne).

27.

[1. Sygn.] 27

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] [A]kta [zejś]cia [Gminy Bodzęckiej Rok Pański] 181[1] [k. tyt.:] Akta Cywilne Zeyścia Gminy Bodzęckiej, Powiatu Szydłowieckiego, w Departamencie Radomskim, Na Rok Pański 1811^u. Xiądz Michał Oszczędlowicz Proboszcz Bodzęcki, Sprawujący Obowiązki Urzędnika Stanu Cywilnego.

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn zmarłych r. 1811.

[3. Daty krań.] 7 I 1811 – 31 XII 1811.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 38,5 x 23,5 cm; stan zachowania: dobry; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 93; język polski.

[5. Uwagi] S. 85–92 Regestr Aktów Cywilnych Zeyścia (alfabetyczny).

28.

[1. Sygn.] 28

[2. Tyt. nad.] Par. Bodzentyn zmarłych r. 1812.

[3. Daty krań.] 4 I 1812 – 31 XII 1812.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 38,5 x 23 cm; stan zachowania dobry; pisana różnymi rękami; foliacja dawna: k. 74; język polski.

[5. Uwagi] K. 26r–28r Regestr Aktów Cywilnych Zeyścia (alfabetyczny). Jednostka brakowana (wycięto niewykorzystane karty 36–73).

29.

[1. Sygn.] 29

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta zmarłych od Roku 182[6] do 1834 roku.

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn zmarłych r. 1826–1834.

[3. Daty krań.] 2 I 1826 – 14 XII 1834.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 36 x 22 cm; stan zachowania: średni, ślady owadów – kanaliki ze szkodą dla tekstu, pęknięty blok, ślad zalania przy grzbiecie; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–17 (1826 r.), s. 22–36 (1827 r.), s. 40–51 (1828 r.), s. 54–69 (1829 r.), s. 72–93 (1830 r.), s. 98–119 (1831 r.), s. 124–149 (1832 r.), s. 155–172 (1833 r.), s. 175–187 (1834 r.), s. 192 adnotacja; język polski.

[5. Uwagi] S. 18–21 Regestr Zmarłych Roku 1826; s. 37–39 Regestr Zmarłych Roku 1827; s. 52, 53 Regestr Zmarłych w Roku 1828; s. 69–61 Regestr Zmarłych w Roku 1829; s. 94–97 Regestr Zmarłych w Parafii Bodzentyńskiej w Roku 1830; s. 120–123 Regestr Zmarłych w parafii Bodzentyńskiej w Roku 1831; s. 150–154 Regestr Zmarłych w parafii Bodzentyńskiej w Roku 1832 (alfabetyczne); s. 173, 174 Regestr Zmarłych w Roku 1833 (alfabetyczne wg imion).

30.

[1. Sygn.] 30

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta cywilno [...] Umarłych od Roku 1835 parafii Bodze[ntyn].

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn zmarłych r. 1835–1849.

[3. Daty krań.] 7 I 1835 – 31 XII 1849.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 39 x 25 cm; stan zachowania: dobry; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–15 (1835 r.), s. 18–34 (1836 r.), s. 37–62 (1837 r.), s. 65–82 (1838 r.), s. 85–100 (1839 r.), s. 103–113 (1840 r.), s. 115–141 (1841 r.), s. 144–162 (1842 r.), s. 164–180 (1843 r.), s. 183–201 (1844 r.), s. 204–228 (1845 r.), s. 231–242 (1846 r.), s. 244–296 (1847 r.), s. 300–334 (1848 r.), s. 338–358 (1849 r.); język polski.

[5. Uwagi] S. 16, 17 Regestr aktów zmarłych w roku 1835; s. 35 Regestr Alfabetyczny Zmarłych, w roku 1836^m; s. 63, 64 Regestr Alfabetyczny Zmarłych w roku 1837; s. 83, 84 Regestr alfabetyczny umarłych z Roku 1838; s. 101, 102 Regestr umarłych w roku 1839. parafii Bodzentyńskiej; s. 114 Regestr Umarłych w Roku 1840 parafii Bodzentyn; s. 142, 143 Regestr umarłych w parafii Bodzentyńskiej w roku 1841; s. 163 Regestr Umarłych w parafii Bodzentyńskiej w Roku 1842; s. 181, 182 Regestr Umarłych w Roku 1843 z parafii Bodzentyn; s. 202 Regestr Umarłych z Roku 1844 z parafii Bodzentyn; s. 229, 230 Regestr Umarłych z Roku 1845 parafii Bodzentyn; s. 243 Regestr Umarłych z Roku 1846 z parafii Bodzentyn; s. 297–299 Regestr Umarłych w Roku 1847 z Parafii Bodzentyn; s. 335–337 Regestr Zmarłych w Parafii Bodzentyn w 1848 r.; s. 359, 360 Regestr Umarłych z Ru 1849 z parafii Bodzentyn (alfabetyczne).

31.

[1. Sygn.] 31

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Orygin[al] do [zapisy]wania Akt Religi[jno Cy]wilnych [...] [z]marłych [...] od roku 1847 do Roku 1850 [do] 1860 roku.

[Tyt. nad.] Par. Bodzentyn zmarłych r. 1850–1860.

[3. Daty krań.] 7 I 1850 – 31 XII 1860.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 40 x 26 cm; stan zachowania: zły (pęknięty blok, większość zszywek luzem); pisana różnymi rękami; foliacja dawna: k. 1r–9v (1850 r.), k. 11r–19v (1851 r.), k. 20v–33r (1852 r.), k. 34v–45r (1853 r.), k. 46v–60v (1854 r.), k. 62v–85v

(1855 r.), k. 87r–99v (1856 r.), k. 101r–109v (1857 r.), k. 111r–124v (1858 r.), k. 126r–140v (1859 r.), k. 142r–155v (1860 r.), k. 156v, 164v adnotacje; język polski.

[5. Uwagi] K. 10r–v Regestr Umarłych w Roku 1850 parafii Bodzentyn; k. 20r Regiestr Zmarłych w 1851. roku; k. 33v–34r Regiestr Zmarłych w Paraffii Bodzentyn w Roku 1852; k. 45v–46r Regiestr Zmarłych w Paraffii Bodzentyn w Roku 1853; k. 61v–62r Regiestr Zmarłych w Paraffii Bodzentyn w Roku 1854; k. 86r–v Regiestr Zmarłych w Roku 1855; k. 100r–v Regestr Zmarłych w Roku 1856; k. 110r–v Regiestr Zmarłych w Roku 1857; k. 125r–v Regestr Zmarłych w Roku 1858; k. 141r–v Regestr Zmarłych w roku 1859; k. 155v–156r Regestr Zmarłych w roku 1860^{3m} (alfabetyczne). Przed k. 61 luźny dokument: wypis z 1886 r. z aktu zgonu z 1864 r.

32.

[1. Sygn.] 32

[2. Tyt. nad.] Par. Bodzentyn zmarłych r. 1861–1872.

[3. Daty krań.] 2 I 1861 – 28 XII 1872.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek; wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 42 x 27 cm; stan zachowania: średni, pęknięty blok, ubytki narożników przednich i tylnych kart; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–21 (1861 r.), s. 25–43 (1862 r.), s. 49–75 (1863 r.), s. 77–100 (1864 r.), s. 104–117 (1865 r.), s. 121–150 (1866 r.), s. 155–171 (1867 r.), s. 173–191 (1868 r.), s. 193–217 (1869 r.), s. 220–239 (1870 r.), s. 241–263 (1871 r.), s. 266–280 (1872 r.), s. 284 adnotacja; język polski i rosyjski.

[5. Uwagi] S. 22–23 Regiestr Zmarłych w Roku 1861^m; s. 44–45 Regiestr Zmarłych w Roku 1862^m; s. 76 Regestr Zmarłych z roku 1863^{ciego}; s. 101–102 Regestr zmarłych w r. 1864; s. 118 Regiestr zmarłych z roku 1865; s. 151–154 Regestr Zmarłych w roku 1866; s. 172 Regestr Zmarłych w Roku 1867; s. 192 Списокъ Умершыхъ въ 1868 году; s. 218–219 Списокъ Умершымъ въ 1869 году; s. 240 Списокъ Умершыхмъ въ 1870 году; s. 264–265 Списокъ Умершыхмъ въ году въ Бодзентинскомъ Приходѣ; s. 192 Списокъ Умершыхмъ въ 1871 году въ Бодзентинскомъ Приходѣ; s. 281 Списокъ Умершыхмъ въ 1872 году въ Бодзентинскомъ Приходѣ. Księga zawiera akty zgonu osób poległych w powstaniu styczniowym w 1863 r.: w ataku na Bodzentyn 23 I (s. 51, 52, akty 12–19), bitwie pod Bodzentynem 29 X (s. 69, 70, akty 102–108) i zmarłych z ran w bodzentyńskim lazarecie 25 i 26 XII (s. 74, 75, akty 127 i 131). Na s. 154 skreślone notatki dot. zmarłych w 1866 r. w Bodzentynie, Leśnej, Psarach, Świętej Katarzynie (brak aktów zgonu tych osób wśród aktów za ten rok).

Akta parafii Tarczek Księgi metrykalne

1.

[1. Sygn.] 1

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] LIBER METRICES [...] 1796 [k. tyt.:] LIBER METRICES Baptizatorum, Matrimonio Copulatorum, et Mortuorum. Rectoratu Michaelis Oszczędłowicz Parochi ab Anno 1787^m Tarczkoviensis Canonici Kielcensis.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1795–1810.

[3. Daty krań.] 3 XI 1795 – 16 II 1819.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, krawędzie oklejone współcześnie szarym papierem; wymiary: ok. 35,5 x 22 cm; stan zachowania: średni, niewielkie ślady owadów; dwie karty, s. 18, 19 oraz 30, 31 i jedna wklejka s. 93a, luzem, poluzowana także

ostatnia karta; pisana różnymi rękami; odrębne dawne foliacje: k. 1–30 urodzonych, k. 1–20 małżeństw, k. 31–40 urodzonych, k. 1–27 zmarłych; paginacja nowa: s. 177, w tym wklejone alegata oznaczone jako kontynuacja poprzedzających je stron, oznaczone „a”, „b”; język łaciński, polski.

[5. Uwagi] Na przedniej wyklejce notatka – wzór „Zaświadczenia o Życiu” z 1798 r. Verso k. tyt. notatka ks. M. Oszczędłowicza o pogrzebaniu kości z trzech grobowców na cmentarzu przykościelnym 26 I 1796 r. oraz ks. Wincentego Kulińskiego o wprowadzeniu go na probostwo tarczowskie w XI 1807 r. Na s. 103 informacja o sakramencie bierzmowania dokonany 26 VII 1812 r. w Tarczku przez bpa Wojciecha de Boża Wola Górskiego. W latach 1809 i 1810 (s. 156–159) liczne zgony z powodu epidemii. Brak karty (lub kart) na końcu księgi – ostatni akt zgonu urywa się. Na s. 4–84 i 124–156 zapisy prowadzone w formie tabeli.

2.

[1. Sygn.] 2

[2. Tyt. oryg.] [k. tyt.:] Liber Natorum.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych r. 1798–1885.

[3. Daty krań.] 2 I 1798 – 29 XII 1885.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, brak przedniej okł., grzbiet wzmocniony współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 37,5 x 24 cm; stan zachowania średni; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: niejednolita, kilkakrotnie wznawiana, niekiedy brak paginacji; paginacja nowa: s. 273, w tym wklejone alegata oznaczone jako kontynuacja poprzedzających je stron literami „a”, „b”; język łaciński, polski.

[5. Uwagi] Zapisy prowadzone w drukowanych formularzach (tabelach), częściowo uzupełnionych wklejonymi, nowszymi formularzami mniejszego formatu (s. 77–108, 167–198); na s. 3–6 drukowana instrukcja prowadzenia księgi. Na s. 7–28 metryki z miejscowości Tarczek, Śniadka, Bronkowice, Grabków (lata 1798–1803); dalej metryki z lat 1803–1885: s. 30–93 z Tarczka, s. 30–93 ze Śniadki, s. 199–246 z Bronkowic, s. 251–263 „Novem Domus in Grabków”. Z tyłu księgi luzem dwa objęte nową paginacją dokumenty: s. 271 – pismo bpa Józefa Joachima Goldtmanna (na jego papeterii, z podpisem i pieczęcią) z 1851 r. dotyczące poświęcenia cmentarza, s. 273 – zapiski dotyczące kosztów procesowych i przesłanych kwot w latach 1860–1862.

3.

[1. Sygn.] 3

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Urodzonych, Małżeństw i Zeyść z parafii Tarczek z R. 1810, 1811. 1812 1813 [taki zapis – red],[szyldzik:] Ur. 1810–1813 Zaśl. 1810–1813 Zm. 1810/1813; [poszyt za rok 1813 z własną k. tyt.:] Xiega Aktów Cywilnych Gminy Tarczek na Rok 1813.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1810–1813.

[3. Daty krań.] 15 VIII 1810 – 27 XII 1813.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 39 x 26 cm; stan zachowania: średni, liczne ślady owadów – kanaliki, ślady zalania, zbrązowienia, zabrudzenia i drobne ubytki; pisana różnymi rękami; paginacja i foliacja dawna, odrębna w obrębie każdego roku, przy czym w 1813 r. zaburzona przy oprawie kolejność: w 1810 r. zapisane s. 1–4, 39–45, 71, 72, 91, 92, brak s. 33–36, 49–68, 75–90; w 1811 r. zapisane s. 1–20, 25–40, 45–57; w 1812 r. zapisane k. 1r–6v, 8v–9r, 11r–15r, 16v, 19r–26r, 30v; w 1813 r. zapisane s. 1, 3–15, 49, 50, 64, 18–48), język polski.

[5. Uwagi] Pierwotnie księgi za każdy rok były odrębne, później połączono je w jeden wolumin. Księga za 1810 r. brakowana (usunięto czyste karty). S. 91 (1810) Regestr Aktów Cywilnych Zeyscia Gminy Tarczowskiey na Rok Tysięczny Osiemsetny

dziesiąty; s. 19, 20, 40, 56, 57 (1811) Rejestr Aktów Stanu Cywilnego Gminy Tarczkowskiej na Rok Tysiączny Osmsetny Jedynasty [pod tym samym tytułem, indeksy odpowiednio: urodzonych, zaślubionych, zmarłych]; k. 8v–9r (1812) Rejestr Aktów Cywilnych Gminy Tarczkowskiej na Rok Tysiączny Osmsetny Dwunasty; k. 25v–26r (1812) Rejestr Aktów Stanu Cywilnego Gminy Tarczkowskiej na Rok Tysiączny Osmsetny dwunasty; s. 14–15 (1813) indeks urodzonych bez tytułu; s. 49 (1813) Rejestr Aktów Zeyscia; s. 29 (1813) Rejestr Aktów Zapowiedzi i Ślubów (alfabetyczne). Zawiera także nieliczne metryki osób wyznania mojżeszowego (podpisy hebrajskie).

4.

[1. Sygn.] 4

[2. Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1814.

[3. Daty krań.] 7 I 1814 – 22 XII 1814.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa, krawędzie oklejone współcześnie szarym papierem; wymiary: 39 x 25 cm; stan zachowania: średni, ślady owadów – kanaliki, ślady wilgoci, brak jednej niezapisanej karty s. 41, 42; pisana różnymi rękami, paginacja dawna: s. 88; język polski.

[5. Uwagi] S. 21 Rejestr Aktów Urodzin z Roku 1814 (alfabetyczny); s. 51 Rejestr Aktów Zapowiedzi i Ślubów (chronologiczny); s. 53 Rejestr Aktów Zeyscia z Roku 1814° (alfabetyczny). Z tylnej okładki (rozwarstwionej) wyodrębniony list ks. Jana Kalatowicza do podśędka szydłowieckiego Franciszka Dufrene z 1821 r. (w złym stanie, z monogramową pieczęcią lakową „JK”); w okładce widoczny też inny dokument: Expens Potoczna Pieniędzy w Folwarku Kobyłańskim (bez daty).

5.

[1. Sygn.] 5

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Liber Baptisatorum Copulatorum et Mortuorum Vincent[...] Kuliński Curati in Tarczek Rectoratu a die 30 8bris 1814 [k. tyt.:] Liber Metrics Baptisatorum Matrimonio Copulatorum et Mortuorum Rectoratu Vincentij Kuliński Parochi Tarczkoviensis ab Annō 1814.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1814.

[3. Daty krań.] 30 XI 1814 – 20 XII 1830.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, krawędzie oklejone współcześnie szarym papierem; wymiary: 37 x 23,5 cm; stan zachowania: dobry; pisana różnymi rękami; brak paginacji/foiacji; k. 68, poza k. tyt. zapisane k. 2–38 (akty urodzeń), k. 39–47 (akty małżeństw), k. 49–62 (akty zgonów), k. 63–68 (akty urodzeń); język polski, łaciński.

[5. Uwagi] Verso k. tyt. notatka Dla wiadomości o okradzeniu kościoła w Tarczku 24/25 VIII 1819 r. z wyszczególnieniem strat.

6.

[1. Sygn.] 6

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Stanu Cywilnego Urodzeń Małżeństw i Zeyscia Gminy Bodzentyńskiej na Rok 1815 [k. tyt.:] Akta Urodzin, Zapowiedzi Małżeństw i Zeyscia Gminy Bodzęckiej na Rok Tysiączny ośmsetny piętnasty.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1815.

[3. Daty krań.] 1 I 1815 – 27 XII 1815.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa, oklejona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 38,5 x 25 cm; stan zachowania: średni, na trzech pierwszych kartach przy grzbiecie ślady gryzoni z drobną szkodą dla tekstu, trzy karty luzem (s. 19, 20, 55, 56 i 69, 70); pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 84, zapisane s. 1–17 (akty urodzeń), s. 21–32 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 45–54 (akty zgonów), s. 33, 55, 84 (adnotacje sędziego pokoju); język polski.

[5. Uwagi] Księga brakowana, usunięto czyste karty: s. 37, 38, 57–68, 77, 80. S. 17 Regestr Aktow Urodzin z Roku 1815^a; s. 32 indeks zapowiedzi i małżeństw bez tytułu; s. 54 Regestr Aktow Zeyscia z Roku 1815 (alfabetyczne). Z tylnej okładki (rozwarstwionej) wyodrębniony fragment listu z 1820 r. (w złym stanie); widoczna też rękopiśmienna pusta tabela Akta Schwytanych Dezerterów [...].

7.

[1. Sygn.] 7

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Księgi Urodzin Zaslubin i Zeyscia Parafij Tarczkowskiej Powiecie Szydłowieckim 1816. Roku.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1816.

[3. Daty krań.] 4 I 1816 – 30 XII 1816.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa (brak tylnej), grzbiet wzmocniony wspólnie paskiem szarego papieru; wymiary: 33,5 x 20,5 cm; stan zachowania dobry; pisana różnymi rękami; paginacja dawna, rozpoczęta verso pierwszej karty: s. 47, zapisane s. 2–19 (akty urodzeń), s. 22–31 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 34–45 (akty zgonów), s. 20, 32, 47 (adnotacje sędziego pokoju); język polski.

[5. Uwagi] S. 18, 19 Reiestr Aktów Urodzin Gminy Tarczkowskiej od dnia pierwszego Miesiąca Stycznia Roku Tysiącznego Osmsetnego Szesnastego; s. 31 Reiestr Aktów Zaslubin Gminy Tarczkowskiej od Dnia pierwszego Miesiąca Stycznia Roku Tysiąc Osmsetnego Szesnastego; s. 45 Reiestr Aktów Zeyscia Gminy Tarczkowskiej od dnia pierwszego Miesiąca Stycznia Roku Tysiącznego Osmsetnego Szesnastego (alfabetyczne).

8.

[1. Sygn.] 8

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Księga Urodzin Zaslubin i Zeyscia Parafij Tarczkowskiej. 1817 Roku.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1817.

[3. Daty krań.] 29 XII 1816 – 28 XII 1817.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. papierowa; wymiary: 31,5 x 21 cm; stan zachowania: dobry, nieznaczne zaplamienia dwóch pierwszych kart; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–22 (akty urodzeń), s. 23–35 (akty zapowiedzi), s. 37–51 (akty małżeństw), s. 48–51 (akty małżeństw), s. 53–67 (akty zgonów), s. 52, 88 (adnotacje sędziego pokoju); język polski.

[5. Uwagi] Księga brakowana, usunięto czyste karty s. 69–72). S. 21, 22 Rejestr Aktow Cywilnych Gminy Tarczkowskiej na Rok Tysiączny Osmsetny Siedymnasty; s. 51 Reiestr Aktow Stanu Cywilnego Gminy Tarczkowskiej na Rok Tysiąc Osiemset Siedymnastego; s. 66, 67 Rejestr Aktow Cywilnych Gminy Tarczkowski na Rok Tysiąc Osiemset Siedymnastego (alfabetyczne).

9.

[1. Sygn.] 9

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Cywilne Parafii Tarczkowskiej na Rok 1818.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1818.

[3. Daty krań.] 4 I 1818 – 28 XII 1818.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa wzmocniona wspólnie paskami szarego papieru; wymiary: 37 x 24 cm; stan zachowania: dobry, częściowo wyblakły, słabo czytelny atrament, ślady owadów – korytarze; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–20 (akty urodzeń), s. 22–34 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 53–59 (akty zgonów), s. 60, 84 adnotacje sędziego pokoju; język polski.

[5. Uwagi] Księga brakowana, usunięto czyste karty s. 35–52, 63, 64, 67–82). S. 19, 20 Reistr Akttow Urodzin od dnia pierwszego Miesiąca Stycznia Roku Tysiąc Osmsetnego Osminastego; s. 34 Rejestr Akttow Zapowiedzy y Szlubow Od dnia pierwszego Miesiąca Stycznia Roku Tysiącznego Osmsetnego Osminastego; s. 61 **Reiestr** Akttow Zeyscia od dnia pierwszego Miesiąca Stycznia Roku Tysiąc Osiemsetnego Osminastego (alfabetyczne). Do oprawy użyto makulatury, m.in. pisma adresowanego: „Świetney Cesarsko-Królewski Cyrkularny Urząd Kielce”.

10.

[1. Sygn.] 10

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Cywilne Parafij Tarczkowskiej na Rok 1819 [k. tyt.:] Akta Stanu Cywilnego Gminy Tarczek

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1819.

[3. Daty krań.] 1 I 1819 – 29 XII 1819.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa, krawędzie oklejone współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 32 x 21 cm; stan zachowania: średni, ślady owadów – korytarze z niewielką szkodą dla tekstu, drobne zaplamienia, ostatnia zszywka poluzowana, wycięta niezapisana część jednej karty (s. 23, 24); pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1 (k. tyt.), s. 3–22 (akty urodzeń), s. 25–34, 36–48 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 49–57 (akty zgonów), s. 23, 58, 64 adnotacje sędziego pokoju; język polski.

[5. Uwagi] S. 21, 22 Reistr. Akttow Urodzin w Parafij Tarczkowskiej od dnia pierwszego Miesiąca Stycznia Roku Tysiąc Osmset Dziewietnastego, aż do dnia Ostatniego Miesiąca Grudnia Roku tegoż; s. 48 Reistr. Zaslubin w Parafij Tarczkowskiej od dnia pierwszego Miesiąca Stycznia aż do dnia ostatniego Miesiąca Grudnia Roku Tysiąc Osmset Dziewietnastego; s. 57 Reistr. Akttow Zeyscia w Parafij Tarczkowskiej od dnia pierwszego Miesiąca Stycznia Roku Tysiąc Osmset Dziewietnastego, aż do dnia Ostatniego Miesiąca Grudnia Roku tegoż (alfabetyczne).

11.

[1. Sygn.] 11

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Stanu Cywilnego Gminy Tarczkowskiej w Wojewodz: Sandomierskim Na Rok 1820^{uz}.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1820.

[3. Daty krań.] 1 I 1820 – 23 XII 1820.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa, grzbiet wzmocniony współcześnie paskiem szarego papieru; wymiary: 36 x 21,5 cm; stan zachowania: dobry; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–16 (akty urodzeń), s. 19–26 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 27–32 (akty zgonów), s. 33, 34 adnotacje sędziego pokoju; język polski.

[5. Uwagi] S. 16 Regestr Aktów Urodzin na rok 1820^{uz}; s. 26 Regestr Aktów Zapowiedzi y Szlubów Gminy Tarczkowskiej na rok 1820^{uz} spisanych; s. 32 Regestr Aktów Zeyscia na Rok 1820^{uz} (alfabetyczne).

12.

[1. Sygn.] 12

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Stanu Cywilnego Gminy Tarczkowskiej w Wojewodz: Sandomierskim Na Rok 1821.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1821.

[3. Daty krań.] 7 I 1821 – 31 XII 1821.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa, grzbiet wzmocniony współcześnie paskiem szarego papieru; wymiary: 36,5 x 22 cm; stan zachowania: dobry; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–12 (akty urodzeń), s. 13–25 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 26–30 (akty zgonów), s. 31, 32 adnotacje sędziego pokoju; język polski.

[5. Uwagi] S. 12 indeks urodzonych bez tytułu; s. 25 Regestr Aktow Zapowiedzi y Slubów na Rok 1820^z spisanych; s. 30 Regestr Aktow Zeyscia Gminy Tarczkowskiej na rok 1821 (alfabetyczne).

13.

[1. Sygn.] 13

[2. Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1822.

[3. Daty krań.] 2 I 1822 – 28 XII 1822.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa, ślad po odklejonym szyldziku na licu, grzbiet wzmocniony współcześnie paskiem szarego papieru; wymiary: 36,5 x 22 cm; stan zachowania: dobry, niewielkie korytarze po owadach; pisana różnymi rękami; foliacja dawna: k. 1–9 (akty urodzeń), k. 10–12r (akty zapowiedzi i małżeństw), k. 12v–17v (akty zgonów), k. 18r–v adnotacje sędziego pokoju; język polski.

[5. Uwagi] K. 9r–v indeks urodzonych bez tytułu; k. 12r Regestr Aktow Zapowiedzi y Slubów na Rok 1822; k. 17v Regestr Aktow Cywilnych Zeyscia (alfabetyczne). Tylna oprawa z użyciem makulatury ze strodruku.

14.

[1. Sygn.] 14

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Księga urodzenia, Zap[owiedzi] Zaslubienia, Zeyscia Parafii Tarczkowskiej, w powiecie Szydłowieckim Obwodzie Opoczyńskim, Woiewodztwie Sandomirskim leżącej 1823 Roku.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1823.

[3. Daty krań.] 1 I 1823 – 31 XII 1823.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, wzmocniona współcześnie na krawędziach paskami szarego papieru; wymiary: 39 x 25 cm; stan zachowania: dobry, drobne ślady owadów – kanaliki bez szkody dla tekstu; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–12 (akty urodzeń), s. 29–34 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 49–65 (akty zgonów), s. 13, 35, 65, 80 adnotacje; język polski.

[5. Uwagi] S. 12 Regestr Aktów Cywilnych Urodzin; s. 34 Regestr Aktow Cywilnych Zapowiedzi y Zaslubionych; s. 63, 64 Regestr Aktów Cywilnych Zeyscia (alfabetyczne).

15.

[1. Sygn.] 15

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Księga Urodzin, Zapowiedzi, Zaslubienia, Zeyscia, Parafij Tarczkowskiej, w Powiecie Szydłowieckim, Obwodzie Opoczyńskim, Wojewodztwie Sandomierskim, leżącej Na Rok 1824. spisana.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1824.

[3. Daty krań.] 4 I 1824 – 27 XII 1824.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, krawędzie oklejone współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 37,5 x 22 cm; stan zachowania: dobry, ślady owadów – niewielkie korytarze; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–15 (akty urodzeń), s. 31–39 (akty zapowiedzi i małżeństw), s. 63–73 (akty zgonów), s. 16, 40, 74, 88 adnotacje; język polski.

[5. Uwagi] S. 15 Regestr Aktów Cywilnych Urodzin; s. 39 Regestr Aktow Cywilnych Zapowiedzi y Zaslubionych; s. 72, 73 Regestr Aktów Cywilnych Zeyscia (alfabetyczne). Między s. 10 i 11 notatka na luźnej karteczce dotyczące chrztu w Tarczku, wpisanego jako akt nr 26 na s. 10. Księga zawiera także akty zapowiedzi i małżeństwa osób wyznania mojżeszowego (podpisy hebrajskie).

16.

[1. Sygn.] 16

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Księga Urodzin, Zapowiedzi, Zaślubienia, Zeyścia, Parafij Tarczkowskiej w Powiecie Szydłowieckim, Obwodzie Opoczynskim, Wojewodztwie Sandomierskim, leżący na Rok 1825. spisana.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1825.

[3. Daty krań.] 2 I 1826 – 26 XII 1825.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek, krawędzie klejone współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 35,5 x 21,5 cm; stan zachowania: dobry, ślady owadów – niewielkie korytarze; pisana różnymi rękami; foliacja dawna: k. 1r–10v (akty urodzeń), k. 19r–26r (akty zapowiedzi i małżeństw), k. 33r–36v (akty zgonów), k. 11r, 26v, 37r, 44v adnotacje; język polski.

[5. Uwagi] K. 10v Regestr Aktow Urodzin Gminy Tarczkowskiej na rok 1825; k. 26r Regestr Aktow Zapowiedzi y Slubow Gminy Tarczka na rok 1825; k. 36v Regestr Aktow Zeyscia Gminy Tarczkowskiej na rok 1825^z (alfabetyczne).

17.

[1. Sygn.] 17

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Urodzenia Parafij Tarczek od Rok 1826 do 39.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek urodzonych zaślubionych zmarłych r. 1826–1839.

[3. Daty krań.] 2 I 1826 – 30 XII 1839 [14 II 1860].

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 38,5 x 25 cm; stan zachowania: średni, oprawa nieco odchodzi od bloku, zabrudzenia narożników niektórych kart; pisana różnymi rękami; paginacja dawna, błędna (po s. 111 następuje s. 118): s. 1–8 (1826 r.), s. 9–22 (1827 r.), s. 23–34 (1828 r.), s. 35–46 (1829 r.), s. 47–62 (1830 r.), s. 63–68 (1831 r.), s. 69–72 (1832 r.), s. 73–78 (1833 r.), s. 80–86 (1834 r.), s. 87–94 (1835 r.), s. 95–105 (1836 r.), s. 107–119 (1837 r.), s. 120–127 (1838 r.), s. 128–135 (1839 r.), s. 136 adnotacja dziekana; język polski.

[5. Uwagi] S. 8 Regestr Aktow Urodzin znajdujących się w Roku 1826; s. 22 Regestr Aktów Urodziń Parafij Tarczka z 1827. Roku (alfabetyczne); s. 34 Regestr Aktow Urodzin Parafii Tarczku na R. 1828; s. 46 Regestr Aktow Urodzin Parafij Tarczku na Rok 1829; s. 62 Regestr Aktow Urodzeń Parafii Tarczek na Rok 1830 (chronologiczne); s. 68 Regestr Aktów Urodzenia w Roku 1831. sporządzony; s. 72 Regestr Aktów Urodzenia z Roku 1832^z; s. 78 Regestr do Aktów Urodzenia w 1833 r.; s. 85–86 Regestr do Aktów Urodzenia w R. 1834; s. 94 Akta Urodzonych Alfabetycznie złożone z 1835 r.; s. 105 Akta Urodzonych Alfabetycznie złożone z 1836 r.; s. 119 Akta Urodzonych Alfabetycznie złożone z 1837 roku; s. 127 Akta Urodzonych Alfabetycznie ułożone z roku 1838; s. 135 Akta Alfabetycznie ułożone z roku 1839 (alfabetyczne). Na s. 135 doklejona kartka z 1860 r. z informacją o Antoninie Cioroch ur. w 1839 r. Tytuł nadany błędny – księga zawiera tylko metryki urodzenia.

18.

[1. Sygn.] 18

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Zeyścia Parafij Tarczek na Rok 1826. itd.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek zmarłych r. 1826–1848.

[3. Daty krań.] 3 I 1826 – 26 XII 1848.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek wzmocniona współcześnie paskami szarego papieru; wymiary: 38,5 x 25 cm; stan zachowania: dobry, oprawa nieco odchodzi od bloku, zabrudzenia pierwszej strony, kleks na s. 7; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–5 (1826 r.), s. 5–12 (1827 r.), s. 13–19 (1828 r.), s. 20–28 (1829 r.), s. 29–41 (1830 r.), s. 42–48 (1831 r.), s. 49–53 (1832 r.), s. 54–56 (1833 r.), s. 57–62 (1834 r.), s. 63–67 (1835 r.), s. 68–73 (1836 r.), s. 74–78 (1837 r.), s. 79–82 (1838 r.), s. 83–86 (1839 r.), s. 87–90

(1840 r.), s. 90–93 (1841 r.), s. 94–99 (1842 r.), s. 100–104 (1843 r.), s. 105–108 (1844 r.), s. 109–114 (1845 r.), s. 115–120 (1846 r.), s. 120–128 (1847 r.), s. 129–137 (1848 r.), s. 138 adnotacja dziekana; język polski.

[5. Uwagi] S. 5 Regestr Aktow Zmarłych znajdujących się w Parafij Tarczka w Roku 1826.um; s. 12 Regestr Aktów Zeyscia Parafiy Tarczkowskiej z Roku 1827 (alfabetyczne); s. 19 Regestr Aktow Zeyscia w Parafii Tarczkowskiej z R. 1828; s. 28 Regestr Aktow Zeyscia w Parafij Tarczkowskiej z R. 1829; s. 41 Regestr Aktow Zeyscia w Parafii Tarczkowskiej 1830 (chronologiczne); s. 47–48 Regestr Aktow Zeyscia z Roku 1831. z Parafi Tarczek ułożony; s. 53 Regestr Aktów Zeyścia z Roku 1832.um; s. 56 Regestr do Akt Zeyscia w Roku 1833 z Parafij Tarczek; s. 61–62 Regestr do Aktów Zeyścia w Roku 1834; s. 67 Akta Zeiść Alfabetycznie ułożone z Ro: 1835; s. 73 Akta Zeiść Alfabetycznie ułożone z Roku 1836; s. 78 Akta zeyść Alfabetycznie ułożone z 1837 Roku; s. 82 Akta Zeyść Alfabetycznie ułożone z Ro: 1838; s. 86 Akta zeyść Alfabetycznie ułożone z Roku 1839; s. 90 Akta Zeyść Alfabetycznie ułożone z R 1840; s. 93 Akta Zeyść Alfabetycznie ułożone z Roku 1841; s. 99 Akta Zeyść Alfabetycznie ułożone z 1842 roku; s. 104 Akta Zeyść Alfabetycznie ułożone z 1843 Roku; s. 108 Akta zeyść Alfabetycznie ułożone z 1844 Roku; s. 114 Akta zeyść Alfabetycznie ułożone z Roku 1845; s. (119-)120 Akta Zeyść Alfabetycznie ułożone z R. 1846; s. 128 Skorowidz. Imion zmarłych 1847 roku; s. 137 Akta zeyść Alfabetycznie ułożone z Roku 1848 (alfabetyczne).

19.

[1. Sygn.] 19

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Zejść Parafii Tarczek na Rok 1849 i.t.d.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek zmarłych r. 1849–1854.

[3. Daty krań.] 3 I 1849 – 29 XII 1854.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. kartonowa, krawędzie i grzbiet oklejone wspólnie paskami szarego papieru; Wymiary: 35 x 21,5 cm; stan zachowania: dobry, oprawa nieco odchodzi od bloku, zabrudzenia pierwszej strony, kleks na s. 7; pisana różnymi rękami; paginacja dawna: s. 1–8 (1849 r.), s. 9–19 (1850 r.), s. 20–29 (1851 r.), s. 30–41 (1852 r.), s. 41–48 (1853 r.), s. 49–57 (1854 r.), s. 58 adnotacja dziekana; język polski.

[5. Uwagi] S. 8 Akta Zeyść alfabetycznie ułożone z 1849 r.; s. 19 Akta zeyść Alfabetycznie ułożone z roku 1850; s. 29 Akta Zeyść Alfabetycznie ułożone z roku 1851; s. 40, 41 Akta Zeyść Alfabetycznie ułożone z 1852 roku; s. 48 Akta zeyść Alfabetycznie ułożone z roku 1853; s. 57 Akta zeyść alfabetycznie ułożone z Roku 1854 (alfabetyczne).

20.

[1. Sygn.] 20

[2. Tyt. oryg.] [okł.:] Akta Zejść Parafii Tarczek spisane od roku 1855 do.

[Tyt. nad.] Par. Tarczek zmarłych r. 1855–1874.

[3. Daty krań.] 5 I 1855 – 26 III 1877.

[4. Opis zewn.] Oprawa: oryg. półskórek wzmocniona wspólnie paskami szarego papieru; Wymiary: 38,5 x 24,5 cm; Stan zachowania: dobry, ślady owadów – korytarze na niezapisanych stronach; Pisana różnymi rękami; Paginacja dawna: s. 1–13 (1855 r.), s. 14–21 (1856 r.), s. 21–25 (1857 r.), s. 25–29 (1858 r.), s. 29–33 (1859 r.), s. 34–41 (1860 r.), s. 42–49 (1861 r.), s. 49–58 (1862 r.), s. 59–68 (1863 r.), s. 68–72 (1864 r.), s. 73–76 (1865 r.), s. 76–79 (1866 r.), s. 79–82 (1867 r.), s. 82–85 (1868 r.), s. 85–88 (1869 r.), s. 89, 90 (1870 r.), s. 91–94 (1871 r.), s. 95–99 (1872 r.), s. 99–106 (1873 r.), s. 106–111 (1874 r.), s. 111–113 (1875 r.), s. 114–119 (1876 r.), s. 120 (1877 r.), s. 236 adnotacja dziekana; język polski.

[5. Uwagi] S. 13 Akta zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1855; s. 20, 21 Akta zejść Alfabetycznie ułożone z Ro: 1856; s. 25 Akta zejść Alfabetycznie ułożone z Ro: 1857; s. 29 Akta zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1858; s. 33 Akta zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1859; s. 41 Akta zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1860; s. 49 Akta

zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1861; s. 58 Akta zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1862; s. 68 Akta zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1863; s. 72 Akta zejść z Roku 1864 Alfabetycznie ułożone; s. 76 Akta zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1865; s. 79 Akta zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1866; s. 82 Akta zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1867; s. 85 Akta zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1868; s. 88 Akta Zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1869; s. 90 Akta Zejść Alfabetycznie Ułożone z Roku 1870; s. 94 Akta Alfabetycznie ułożone parafij Tarczek z 1871 Roku; s. 99 Akta Zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1872; s. 105, 106 Akta zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1873; s. 111 Akta Zejść Alfabetycznie ułożone z Roku 1874; s. 113 Akta Ześć Alfabetycznie ułożone Parafii Tarczek z Roku 1875; s. 119 Akta Zejść w parafii Tarczek Alfabetycznie ułożone z Ro. 1876 (alfabetyczne). Na s. 65 i 66 dziewięć aktów zgonu (nr nr 34–42) powstańców poległych 29 X 1863 r. w bitwie pod Jeziorkiem; między s. 66 i 67 wklejone pismo Sądu Policji Prostej Okręgu Opatowskiego z 31 X 1863 r. w sprawie pochowania tych powstańców. Na s. 69–70 akt zgonu (nr 6) powstańców, kpt. Józefa Szamota [Sze-miota] oraz czterech oficerów i dwóch szeregowców, poległych 19 IV 1864 r. w bitwie w lesie za Bronkowicami. Między s. 74 i 75 wklejone wezwanie Sądu Policji Prostej Okręgu Opatowskiego z 2 XI 1865 r. w sprawie pochowania ofiary wypadku. Na końcu plik luźnych dokumentów (korespondencja, niepaginowane): pismo Konsystorza Jeneralnego Diecezji Sandomierskiej z 17 XII 1855 r. wyrażające zgodę na pochowanie kości znajdujących się w kostnicy cmentarnej; notatki gospodarcze dotyczące rozliczeń z lat 1856–1858; pismo Rządu Gubernialnego Radomskiego z 29 VII 1859 r. dot. należności za druki dla dozoru kościelnego; pismo Sądu Policji Prostej Okręgu Szydłowieckiego z 22 IV 1864 r. do urzędnika stanu cywilnego w Tarczku z wezwaniem do pochowania siedmiu powstańców [poległych 19 IV] – na s. 3 pisma wykaz pochowanych; pismo Pod-sędka Sądu Pokoju w Szydłowcu z 11 II 1871 r. w sprawie spadków bez spadkobierców (puścizn); potwierdzenie zapłaty składki ubezpieczeniowej za 1873 r.; projekt umowy proboszcza tarczkowskiego Sebastiana Zborowskiego z kamieniarzem Józefem Adam-czykiem o łamanie kamienia do prac restauracyjnych kościoła klasztoru bernardynek pod Łysą Górą (św. Katarzyny) z 17 IV 1878 r. [?]; prośba księdza o odstąpienie wina na potrzeby parafii (bez daty).

Piotr Kardys (Jan Kochanowski University in Kielce)
Marcin Medyński (Polish Historical Society, branch in Skarżysko-Kamienna)
Inventory of Parish Records of Bodzentyn Deanery Stored in the Diocesan Archives in Kielce (part 2)

The inventory provides information about parish registers and various types of parish records generated in parish offices in the area of the present Bodzentyn deanery and currently stored at the Diocesan Archives in Kielce. In the first part of the inventory, there are parish registers and records from Wzdół (including the Suchedniów chapel), Świętomarz and Dębno. The second part includes Bodzentyn and Tarczek. The Kielce Diocesan Archives did not collect parish registers and records from the remaining parishes (i.e. Święta Katarzyna, Radkowice, Psary, Krajno and Krajków). Curia records of parishes, frequently generated in parishes, which belonged to bishop consistory's files and were not collected at parishes remained outside the present study. The published inventory includes descriptions of vital records starting from 1638 and parish records dating back to 1659. The collected material is the first comprehensive attempt to identify parish records collected at the Diocesan Archives in Kielce.

Keywords: parish records, Bodzentyn deanery, 17th – 19th centuries, Diocesan Archives in Kielce, parish registers, parish records, inventory.

Piotr Kardyś (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

Wykaz dokumentów ze „Zbioru dokumentów pergaminowych i papierowych” Archiwum Diecezjalnego w Kielcach

Samoistne dokumenty pergaminowe i papierowe Archiwum Diecezjalnego w Kielcach (dalej: ADK) funkcjonują dotychczas w literaturze zaledwie w kilku przypadkach¹. Niewiele, bo zaledwie cztery średniowieczne przedrukowano w dyplomatariuszach². Inne, które posłużyły szeregu autorom do opracowania dziejów poszczególnych parafii, miejscowości czy rodzin, pozostają mniej znane ze względu na charakter tych publikacji. Podstawą publikacji jest katalog kartkowy AD Kielce oraz osobisty ogląd wszystkich opisanych dokumentów.

Zbiór gromadzi zabytki pisane dotyczące kolegiaty – później katedry kieleckiej, innych kościołów w obecnej diecezji kieleckiej, miast i wsi położonych na wskazanym obszarze oraz tutejszej szlachty, mieszczaństwa, rzadko chłopów, a przede wszystkim jednak duchowieństwa. Są to bulle, brewe, przywileje i potwierdzenia oraz listy papieskie dotyczące bożogrobców miechowskich (ale w dużej mierze będące wytworem kancelarii papieskich) oraz pozostałe, m.in. wyroki sądowe i rozstrzygnięcia sporów, potwierdzenia przywilejów i łask wystawione w kancelarii biskupów krakowskich, wreszcie przywileje, dokumenty i listy królewskie, darowizny i fundacje osób prywatnych na rzecz instytucji kościelnych, i inne, pojedyncze, jak odpisy z akt miejskich czy grodzkich. Wartość kulturowa i naukowa dla badań regionalnych oraz historii lokalnej wynikająca z zawartości omawianego zbioru jest bezsporna³. Także jego znaczenie dla całości zasobu archiwalnego – ze względu na charakter, tj. dokumenty pergaminowe i papierowe, często o charakterze uroczystym i licznych elementach zdobniczych – pozwala go zaszeregować do cenniejszej spuścizny archiwalnej przechowywanej w tymże archiwum i na Kielecczyźnie (obecnie szerzej, tj. w regionie świętokrzyskim/ między Wisłą a Pilicą, zgodnie z pojęciami, którymi operuje historia regionalna).

- 1 D. Olszewski, *Wprowadzenie historyczne. Archiwum diecezjalne*, w: *Katalog duchowieństwa i parafii diecezji kieleckiej*, Kielce 1999, s. 38–41; Z. Jedynek, *Dokumenty pergaminowe bożogrobców miechowskich w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2013, t. 2, s. 187–196; P. Kardyś, *Średniowieczne dyplomy pergaminowe bożogrobców z Miechowa w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach*, w: *Rycerze, wędrowcy, kacerze. Studia z historii średniowiecznej i wczesnonowożytnej Europy Środkowej*, red. B. Wojciechowska, W. Kowalski, Kielce 2013, s. 177–183; tenże, *Zbiór dokumentów pergaminowych i papierowych Archiwum Diecezjalnego w Kielcach*, „Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej”, 2013, t. 4, s. 35–52; tenże, *Signa notarialia w średniowiecznych dokumentach pergaminowych Archiwum Diecezjalnego w Kielcach*, w: *Recepcja i odrzucenie. Kontakty międzykulturowe w średniowieczu. V kongres mediewistów polskich, Rzeszów, 20–24 września 2015. Księga Abstraktów*, s. 176 (w druku: referat wygłoszony na V Kongresie Mediewistów Polskich w Rzeszowie, wrzesień 2015).
- 2 Zob. nr 1 wykazu (*Kodeks Dyplomatyczny Małopolski*, dalej: KDM 1, nr 435); nr 5 i 10 (*Zbiór Dokumentów Katedry i Diecezji Krakowskiej*, dalej: ZDKiDK 1, nr 39, ZDKiDK 2, nr 326 regist); nr 8 (*Kodeks Dyplomatyczny Katedry Krakowskiej*, dalej: KKK 2, nr 292).
- 3 Zob. P. Kardyś, *Zbiór...*, passim.

139 jednostek obejmuje okres od XIII w. do 1963 r. Chronologicznie: na średniowiecze, tj. do końca XV w., przypada 14 (nr 1 do 14), w tym 4 z nich są falsyfikatami; na XVI–XVIII w. 70 (nr 15 do 84); na okres od pocz. XIX w. do 1963 r. 54 jednostki (nr 85 do 137 i 139), zaś nr 138 to dokument będący falsyfikatem o cechach zewnętrznych identycznych, jak falsyfikaty średniowieczne, ale jest on całkowicie nieczytelny. 89 sporządzono na pergaminie, 49 na papierze, 1 dokument pergaminowo-papierowy. W języku łacińskim sporządzono 124, w polskim 14, 1 w łacińsko-polskim.

Większość zbioru dokumentów pergaminowych i papierowych znajduje się w brązowych kopertach oznaczonych naklejkami autorstwa archiwariuszy: ks. Franciszka Mazurka⁴, ks. Tomasza Wróbla⁵, ks. Jana Szarka⁶. Uwagi powyższe są istotne co najmniej z dwóch powodów: przede wszystkim z punktu widzenia prawdy historycznej odnośnie narastania i opracowywania zasobu archiwalnego. Ponadto zdecydowanie ułatwiły i przyspieszyły pracę nad publikacją obecnego wykazu. Natomiast intencją autora było w miarę wszechstronne skonfrontowanie inwentarza kartkowego z oryginałami, uszczegółowienie opisów i skatalogowanie dokumentów niemających dotychczas uzupełnionych kart inwentarzowych (dotyczy to koperty nr 53a zawierającej siedem dokumentów pod wspólnym opisem: „Sześć dokumentów i listów króla Augusta III”⁷, koperty nr 74, w której zdeponowano trzy odręczne listy papieskie⁸ i koperty nr 83, w tej również osiem dokumentów papieskich⁹) oraz zwrócenie uwagi na tzw. archeologię dokumentu, jak stan zachowania, kwestie związane z jego sporządzeniem czy fakt wykorzystania dokumentu przez odbiorców bądź wcześniejszych badaczy. Dokonano tego poprzez analizę zapisów, najczęściej umieszczonych na stronie zewnętrznej (tzw. dorsalnej) dokumentu. Dlatego przygotowując do druku schemat opisu zbioru dokumentów pergaminowych zdecydowałem się uwzględnić m.in. informacje o autorach, którzy sporządzili kartę inwentarzową, oddając im tym samym pierwszeństwo w rozpoznaniu treści dokumentów. Opis dokumentów zestawiono według schematu: data i miejsce wydania; regest dokumentu; opis od strony paleograficznej (w tym język, materiał, z którego dyplom został wykonany, wymiary: szerokość, wysokość i ewentualnie zakładka, liczba kart) i stan zachowania; opis strony zewnętrznej dokumentu, zwłaszcza zapiski dorsalne; w miarę możliwości i potrzeb szczegółły zawarte w treści dokumentu umieszczono w uwagach, w tym sygnatury wytworzone w miejscu pierwotnego przechowywania;

4 O nim zob. D. Olszewski, *Mazurek Franciszek (1904–1942)*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich* (dalej: SPTK) 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 440, 441. Natomiast część kopert nie posiada takich naklejek, zastąpiono je wpisując w lewym górnym rogu datę wystawienia dokumentu i numer. Kilka kopert, prawdopodobnie założonych najpóźniej, nie posiada żadnych informacji poza numerem inwentarzowym (są to dokumenty miechowskie).

5 Zob. D. Olszewski, *Wróbel Tomasz (1908–1985)*, w: SPTK 8, red. J. Mandziuk, Warszawa 1985, s. 639–641; R. Skrzyniarz, *Ksiądz Tomasz Wróbel (1908–1985) – archiwariusz diecezji kieleckiej i historyk Kościoła*, „Archiva Ecclesiastica” 2007, t. 4, s. 143–147.

6 J. Szarek, Kronika Archiwum od 3. X. 1986 roku, rkps w AD Kielce, s. 1 i nn. Na chwilę obecną trudno przypisać jakiegokolwiek sygnatury ze zbioru dokumentów pergaminowych pierwszemu archiwariuszowi ks. J. Zdanowskiemu, pełniącemu tę funkcję prawdopodobnie od 1931 r., zob. T. Wróbel, *Zdanowski Józef*, w: SPTK 7, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 485–487.

7 Faktycznie znajdują się w niej dokumenty Zygmunta I Starego – w publikowanym wykazie nr 20, Augusta II – nr 53, Augusta III – nr 58, 61, 62, 64 i Stanisława Augusta Poniatowskiego – nr 82.

8 Listy Piusa IX i Leona XIII do administratora diecezji bp. T. Kulińskiego z lat 1872 i 1879 – w wykazie nr 92, 94, 98.

9 Przywileje odpustowe Piusa IX dla katedry kieleckiej – w wykazie nr 95, 101–106, 113.

ewentualny druk całości lub regest w wydawnictwie o charakterze źródłowym; autorstwo karty katalogowej w ADK i dotychczasową numerację w tymże¹⁰.

Z powodów oczywistych obecny wykaz dokumentów został uszeregowany chronologicznie, a nie zgodnie z numeracją na kartach katalogowych ADK, gdzie numery nadawane były zgodnie z kolejnością wchodzenia dokumentów do archiwum bądź przenoszenia ich do tegoż zbioru. Z tego powodu na końcu zamieściłem wykaz konkordancji sygnatur z ADK do numerów dokumentów z wykazu. Także w celu ułatwienia w korzystaniu z wykazu zdecydowałem się na opracowanie indeksu osób i nazw. Publikowany wykaz prezentuje stan na 2015 r. Jest to istotna uwaga, ze względu na fakt, iż w zasobie ADK znajdują się jeszcze inne dokumenty samoistne, które na chwilę obecną nie wchodzą do omawianego zbioru ze względu na przynależność do innych zespołów¹¹, ale z czasem niewykluczone jest ich przeseregowanie do omawianego zbioru. Nie można też wykluczyć, iż w przyszłości zostaną odnalezione jeszcze inne dokumenty, obecnie niezinventaryzowane lub przekazane do archiwum¹².

Na zakończenie chciałbym podkreślić, iż publikowany wykaz nie pretenduje do miana inwentarza lub katalogu dokumentów pergaminowych i papierowych ADK, a jest jedynie zapisem istniejącego stanu faktycznego. Mam jednak nadzieję, że w miarę wyczerpująca informacja o tymże zbiorze zachęci archiwistów do jego pełnego opracowania i doprowadzi w przyszłości do opublikowania w pełni naukowego inwentarza.

Wykaz

1. 1251, 11 kwietnia (*III idus Aprilis*), Lyon (*Lugdunum*)

Papież Innocenty IV nadaje kościołowi w Miechowie 40 dni odpustu z racji Święta Dedykacji Kościoła.

J. łac., perg., 32 x 24,5 + 3,5 cm, kart 1; ślady po sznurze, na którym była przywieszona pieczęć; dość zniszczony, dziury w pergaminie, zwłaszcza na zgięciach, i w tych miejscach mało czytelny.

Na odwrocie: zapiska średniowieczna *Indulgentiarum per Innocentum concesse, [...] indulgentia XL concesse*; następne późniejsze i zatarte, m.in.: *Indulgentiae 40 dierum pro dedicatione Ecclesiae Miechoviensis ab Innocentio 4*, tą samą ręką dopisany numer 1.

Uwagi: pergamin liniowany; ozdobny inicjał *[I]nnocentus*, wyciągnięty w dół na ok. 6 wersów, w górę na ok. 3 wersy; dwa mniejsze inicjaliki w tekście: *[U]niversis*, *[L]icet* (typowy dla kancelarii papieskiej dokument, wykonany minuskułą kurialną, gdzie w pierwszym wierszu pismo wydłużone i dwa ozdobne majuskulne inicjaliki rozpoczynające kolejne formuły w tymże wierszu, por. W. Semkowicz, *Paleografia*, s. 330-332, 338). Na karcie inwentarzowej w AD Kielce mylnie 1250 (por. *Pergaminy*, nr 2,

10 Powyższy układ został oparty na tradycji AD Kielce, widocznej zwłaszcza na kartach katalogu kartkowego. Odpowiada też – oczywiście z pewnymi modyfikacjami – publikacjom inwentarzy dokumentów (zob. przyp. nr. 48–70) i zasadom opracowywania inwentarzy archiwalnych; por. A. Wolff, *Archiwalne karty inwentarzowe*, „Archeion” 1948, t. 17, s. 151–163; K. Kaczmarczyk, J. Karwasińska, A. Wolff, *Opracowywanie dokumentów pergaminowych i papierowych w archiwum*, tamże 1951, t. 19/20, 139–177; K. Kohnarski, *Wstęp do inwentarza zespołu archiwalnego. Zasady opracowania*, tamże 1952, t. 21, s. 192–201; *Polski słownik archiwalny*, red. A. Maciejewska, Warszawa 1975, passim; H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, passim.

11 Jako przykład może posłużyć dokument dla bożogrobców z Miechowa z 1456 r., pod sygn. II PM-IV/2 (Dokumenty dawne dotyczące kościoła w Miechowie i bożogrobców), zarejestrowany przez Z. Jedynaka, *Dokumenty*, s. 193, nr 5.

12 W ten sposób (tj. od prywatnego darczyńcy) trafił do ADK dokument ujęty w wykazie pod nr. 139.

w Archiwum Kapituły Katedralnej w Sandomierzu znajduje się dokument podobnej treści wydany przez Innocentego IV w 1247 r.).

Druk: S. Nakielski, *Miechovia*, s. 170; KDM 1, nr 435; BP I, s. 100, nr 503 (regest); J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, s. 135 (regest); W. Szymborski, *Odpusty w Polsce średniowiecznej*, Kraków 2011, s. 282, nr 61; Z. Jedynak, *Dokumenty*, s. 189, 190. Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn ADK: dok. perg. 108.

2. 1313 (sic!), 8 października (8 mensis Octobris), Kuczków

Johannes Ballon rycerz maltański funduje kościół parafialny w Kuczkowie.

J. łac., perg., 47 x 24,3 + 3 cm, kart 1; podniszczony, zachowana nieczytelna pieczęć z czerwonego laku w żelaznym pudełku, na rzemieniu.

Na odwrocie: pismem nowożytnym: *Erectio Ecclesiae Kuczkowiensis Sub N° 239*; ks. J. Wiśniewski dopisał: *Jest to falsyfikat. Był falszeryz, który w ten sposób falszował erekcje wielu kościołów*.

Uwagi: jest to falsyfikat (podobnie, jak nr 3, 4, 9, 138) Stanisława Morawskiego, wykonany z grubego pergaminu (W. Kętrzyński, *Stanisław Morawski. Przyczynek do historii falszerystw w Polsce*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1875; B. Kumor, *Nieznane falsyfikaty Stanisława Morawskiego*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1959, R. 2, z. 2/3, s. 114–121), ozdobny inicjał [I]n wyciągnięty w dół wzdłuż wysokości tekstu (opisany: J. Wiśniewski, *Włoszczowskie*, s. 105: „[...] w kształcie półokrągłej, długiej, ostro zakończony tarczy, poliniowanej w szachownicę, kraty i krzyże”), u dołu, pod zakładką podpis *J. Ballon*.

Druk: J. Wiśniewski, *Włoszczowskie*, s. 105 (regest). Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 1.

3. 1313 (sic!), 7 czerwca (7 mensis Juni), Bobin

Wacław Ligęza rycerz maltański funduje kościół w Bobinie.

J. łac., perg., 39 x 29,5 cm, kart 1; ślady po sznurze na którym wisiała pieczęć; podniszczony zwłaszcza na zgięciach, wykonany na pergaminie złej jakości.

Na odwrocie: *Erectio Ecclesiae Bobiniensis Sub N° 246*; ks. Jan Wiśniewski 5 lipca 1920 r. dopisał: *Dokument fałszywy. Takie można oglądać w parafiach Prandocin, Sieciechów (Miechowskie), Ćmielów i Czyżów w Sandomierskiem. Falszeryz udowadniał, że takowe dokumenty były zrabowane przez Szwedów, on wykupił i za dobre pieniądze sprzedawał (proboszczom jako erekcje kościołów)*.

Uwagi: na karcie inwentarzowej w AD Kielce błędnie 1263 r.; zob. J. Wiśniewski, *Pińczowskie*, s. 20 (pod datą 1413 r.); ozdobny inicjał [I]n wyciągnięty w dół wzdłuż całego tekstu; jest to falsyfikat Stanisława Morawskiego, w lewym dolnym rogu podpis rzekomego wystawcy *J. Ligęza*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 129.

4. 1314 (sic!), 8 września (8 mensis Septembris), Prandocin

Jakusz Ligęza rycerz maltański funduje kościół w Prandocinie.

J. łac., perg., 38 x 29 + 5 cm, kart 1; podniszczony, ślady po sznurze, na którym wisiała pieczęć.

Na odwrocie: ks. J. Wiśniewski napisał: *podobne są w Czyżowie, Ćmielowie, Sieciechowicach, Prandocinie, Bobinie*; pismem nowożytnym: *Erectio Ecclesiae Prandocinensis*.

Uwagi: jest to falsyfikat Stanisława Morawskiego (por. dla Czyżowa i Ćmielowa: J. Wiśniewski, *Monumenta Dioecesis Sandomieriensis, Series Prima*, [w:] idem, *Dekanat ilżecki*, s. 73-74; *Pergaminy*, nr 200), wykonany z grubego pergaminu, ozdobny inicjał [I]n wyciągnięty w dół wzdłuż całego tekstu, u dołu pod zakładką podpis *J. Ligęza* (na karcie inwentarzowej w ADK jest błędnie 1313 r.).

Druk: J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, s. 178 (regest). Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 2.

5. **1315** (sic!)

Rycerz Jan Fredro funduje kościół parafialny w swoich dobrach, w Biechowie.

J. łac., perg., 34 x 26,5 + 4 cm, kart 1; mocno zniszczony i postrzępiony na brzegach, praktycznie nieczytelny z powodu użycia niegdyś reagensu, brak pieczęci, pozostał tylko fragment rzemienia, na którym była przywieszona pieczęć.

Na odwrocie: pismem nowożytnym: *Erekcja kościoła w Biechowie z roku 1315*; ręką ks. J. Wiśniewskiego: *Podobne są w Czyzowie, Ćmielowie, Sieciechowicach, Prandocinie, Bobinie*.

Uwagi: jest to falsyfikat Stanisława Morawskiego, ozdobny inicjał *[I]n* wyciągnięty w dół wzdłuż całego tekstu, pod zakładką podpis *Frevre* vel *Grevre*.

Druk: J. Wiśniewski, *Stopnickie*, s. 17 (regest). Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 3.

6. **1331**, 8 grudnia (*VI idus Decembris*), Chomentów; **1332**, 30 września, Kraków

Jan biskup krakowski transumuje przywilej konsekuracyjny kościoła pod wezwaniem św. Mateusza Apostoła i Ewangelisty i św. Marii Magdaleny w Chomentowie, ufundowanego przez dziedziców Mikołaja, Jakuba i Wszegneja, wyznacza granice parafii oraz przydziela dziesięciny plebanowi (1331). Kapituła krakowska potwierdza akt biskupa (1332).

J. łac., perg., 43,2 x 28,3 + 3 cm, kart 1; na czerwono-zielono-brązowym sznurze jedwabnym pieczęć kapituły krakowskiej wyciśnięta w wosku, zatarta i ukruszona, na jednej stronie podobna kościoła krakowskiego, na drugiej popiersie; po drugiej pieczęci ślad w postaci kawałka sznura jedwabnego koloru żółto-brunatnego; późniejsze dopiski różnymi rękami na marginesach, min.: *bobris, Mokrsko, pro festo S. Crucis, 1332*; podarty i zniszczony na zgięciach, czytelny.

Na odwrocie: stara sygnatura *Nr. 4to* i zatarte, nieczytelne zapiski.

Uwagi: w dokumencie opis granic parafii, uposażenia plebana i wyliczenie odpustów dla parafian; inicjał *[I]n* na wysokość ok. 11 werszy.

Druk: ZDKiDK 1, nr 39; J. Wiśniewski, *Jędrzejowskie*, s. 11, 14, 419–421. Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 4.

7. **1341**, 30 maja (*die Mercurij penultima mensis Maj*), [Awinion?]

Notariusze publiczni Constantinus Burgona i magister Mateusz, transumują bullę papieża Urbana IV z 1262 r. dla bożogrobców w Miechowie odnośnie odprawiania *Officium Divinum* (za pontyfikatu Benedykta XII).

J. łac., perg., 23 x 31 + ok. 3 cm, kart 1; pozostały otwory po sznurze od pieczęci, stan dobry.

Na odwrocie: zapiska średniowieczna *Transumptum oryginale* (prawy górny róg) oraz późniejsze (w części centralnej), m.in. tą samą ręką co na dokumencie z 1251 r.: *Instrumentus publicum sup privilegium Urbani 4 Papae, pro contraxpedio oratorijs, et capellis ad officia divina peragenda; Anno 1341 9 penultima maii transcriptum; Concessum priori et capitulo Ecclesiae Dominici Sepulchri Jerosolomitani; Capellis ad officia divina peragenda; sub numero 4*.

Uwagi: inicjał *[I]n*, wyciągnięty w dół na szerokość 10 wierszy, w górę na 4 wiersze; dwa mniejsze inicjaliki w tekście: *[U]rbanus, [I]n* (podobnie, jak w dokumencie nr 1 minuskuła kuralna i charakterystyczny pierwszy wiersz); u dołu dokumentu znajdują się: *veritatio Constantinus Burgona clericus Landunen. publicus imperiali auctoritate notarius una cum magistro Matheo notario testibus* ze znakiem notarialnym

(głowicę w postaci krzyża greckiego z przedłużoną belką wpisano w gwiazdę Dawida, którą wieńczy stylizowany kwiat lili, obrys gwiazdy pokrywa się z zasięgiem przedłużonych ramion krzyża, całość utrzymuje szyja z przepaską, na której osadzona została gwiazda Dawida, szyja umieszczona na koziej racicy (?) przechodzi w dwie wici zakończone zwojami (ślmacznicami), jakby podtrzymującymi dolne ramiona gwiazdy oraz potwierdzenie (roboracja) kolejnego notariusza, Mateusza syna Filipa, kleryka diecezji Prato, notariusza publicznego *imperiali auctoritate* ze znakiem notarialnym (przedstawia wysoką szyję załamana pod kątem prostym z nieregularną głowicą, z dwiema majuskułnymi literami B, całość zwieńczona została bliżej nieokreśloną formą geometryczną, być może zawierającą w sobie dwa równoległe klucze).

Druk: J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, s. 134 (regest); por. BP 1, nr 725; pominął ten dokument Z. Jedynek, *Dokumenty*, passim. Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 6.

8. 1374, 13 marca (*XIII die mensis Martij*), b.m.wyst.

Wilhelm, patriarcha jerozolimski (*Guilhelmus, miseratione divina Patriarcha Hierosolymitanus - concessas et elargitas*) potwierdza konwentowi bożogrobców z Miechowa różne przywileje (Mikołaja III, Urbana IV, Klemensa V i Jana XXII).

J. łac., perg., 40 x 52 + 3 cm, kart 1; resztki czerwonego sznura, na którym przywieszona była pieczęć; częściowo nieczytelny.

Na odwrocie: jak w przypadku dokumentów z 1251 r. i 1341 r. zapiski, m.in.: *Confirmatio indulgentiam per patriarcham; Confirmatio indulgentiarum per Guilelmi Patriarchae Hierosolimitani; Publicum instrumentum Guilelmi Patriarchae Hierosolimitani, in quo indulgentiae Summorum Pontificum [...] S. Sepulchri Dnici concessae continentur; tą samą ręką co na dokumencie z 1251 r.: 40 annonis pro [...] Confraternitatis S. Sepulchri; 1374, d. 12 Martii*, tą samą ręką dopisany numer 4, przekreślone 21, *Ex Scatula, Sub numero 14*.

Uwagi: dokument rozpoczyna inicjał *I/n* na wysokość ok. 6 wierszy, na lewym marginesie jeszcze dwa mniejsze inicjały na wysokość ok. 3 wierszy (minuskulne *h*), rozpoczynające kolejne akapity; u dołu znak notariusza, który sporządził dokument (na trójstopniowej podstawie gruba szyja przechodząca w czteropłatkową rozetę, na niej zawieszony czworobok, nad rozetą dwa skrzyżowane klucze Piotrowe). Dokument ten, potwierdzający różne przywileje, wystawiony został dla prepozyta bożogrobców Marcina Czcika (*Nos ad votiuam instantiam Venerabilis et Religiosi Viri, Fratris Czcikonis, Praepositi Domus Miechoviensis*), mianowanego dzień wcześniej wikariuszem na Polskę, Węgry i Czechy, por. S. Nakielski, *Miechovia*, s. 303–305, 308–309; KDM 3, nr 861. Oba sporządził ten sam notariusz: *Johannes Ambrieti de Mandris*. Obecność patriarchy jerozolimskiego w dokumencie wynikała z jego zwierzchnictwa nad miechowitami do 1395 r., tak S. Nakielski, *Miechovia*, s. 354–356; Z. Pęcowski, *Bożogrobcy*, koll. 880. Druk: S. Nakielski, *Miechovia*, s. 305–309; J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, s. 134 (regest); Z. Jedynek, *Dokumenty*, s. 190–192, nr 2 (przedrukował jedynie fragment, mylnie, jako potwierdzenie przywilejów przez Grzegorza XI).

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 109.

9. 1375, 27 września (*translationis S. Stanislai de mense Septembris*), Kraków

Biskup krakowski Florian Mokrski nadaje sołectwu w Krajnie przywilej zwalniający z czynszu z lasu, zatrzymując dziesięciny i prawo do połowu ryb.

J. łac., perg., 51 x 32 + 7 cm, kart 1; na żółto-zielonym sznurze ukruszona pieczęć biskupa, w otoku *Pontifico servof[...]* wyciśnięta w wosku, na drugiej stronie podobizna kościoła krakowskiego, w otoku *Venceslai Cracov[...]*; ślady po drugiej pieczęci (prawdopodobnie kapituły krakowskiej); podniszczony.

Na odwrocie: pismem nowożytnym: *Privilegium qui in Scultetia Kraynensi de novo Sylvas dicaverint, ad annos aliquos libertans a censu non tamen a Decima. Sobko quidam perpetuus Scultetia constituitur. Piscatio tamen in ejus Piscina reservat Episcopo libera cum reliquis intro contentis conditionibus a Floriano NN Eppo. Cracoviens. d. 27 Septembris in Festo translationis S. Stanislai*, podpisano MA; Anno Dni 1601 die vero luna 6 mensis decembris sub felici regimine Serenissimi et Rev. Dmi. Bernardi Maciejowski Eppi. Crac. cum de mandato eiusdem [...], podpisano Martinus Kloczinski [...], kolejna zapiska wyblakła i nieczytelna, czytelna jedynie data 1603 r.

Uwagi: ucięta większość lewego marginesu z inicjałem I[n] na wysokość ok. 15 wierszy, na zakładce *ex synopsis I*, pergamin liniowany, czytelny; początek dokumentu *In nomine Domini amen* ozdobną minuskułą gotycką, w dokumencie szereg informacji o sołectwie w Krajinie, m.in. o młynie i wysokości czynszów.

Druk: KKK 2, nr 292. Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 7.

10. 1433, 11 września (*die 11 Septembris*), Kraków

Ksiądz Jan Elgoth, kanonik i oficjał generalny krakowski, wydaje wyrok w sprawie zatargu o dziesięciny z pól folwarku szlacheckiego Wojciecha z Bolesławia ze wsi Niziny (*Nyszyny*), pomiędzy Pawłem plebanem z Tuczępów a Janem plebanem ze Strzelec, przyznając owe dziesięciny plebanowi i kościołowi w Tuczępach (spór sądzony był wcześniej przez Tomasza z Chrobrza, doktora dekretów, kanonika krakowskiego i oficjała generalnego krakowskiego).

J. łac., perg., 59,5 x 68 + 10 cm, kart 1; ślady po pieczęci, stan dobry.

Na odwrocie: pismem nowożytnym *Decretum inter Parochum Tuczempy et Parochum Strzelcensem ratione decime de Niziny [...] Curialibus anno 1433 die 11 Septembris Datum in Consistorio Generali Cracoviensi pro parte ecclesiae Tuczempeni*; dawne sygnatury: *Sub n[ame]ro Imo; NR I*, także parafa ks. J. Wiśniewskiego.

Uwagi: inicjał I[n] na szerokość ok. 30 wierszy, początek dokumentu *In nomine Domini amen* ozdobną minuskułą gotycką, reszta pierwszego wiersza z charakterystycznymi dla pisma kurialnego łaskami wyciągniętymi do góry; sześć akapitów odznaczonych wytłuszczonymi i większymi minuskułnymi literami (np. *coram*); u dołu dokumentu znak notarialny Mikołaja z Pierchna (stylizowany kwiat lilii z mocno zaznaczonym słupkiem, umieszczonym na wysokiej szyi wyrastającej z czworoliścia, na szyi zawieszona została tarcza herbowa Ostoja, całość umieszczono na trójstopniowej podstawie, na najniższym stopniu podstawy: *Jesu Christe miserere mei*); potwierdzenie wyroku przez *Nicolaus Johannis dioecesis publicus imperiali auctoritatus*, rozpoczynające się od majuskułnego *E[go]*, wysokości sześciu wierszy.

Druk: ZDKiDK 2, nr 326 (regest). Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 8.

11. 1434, 10 grudnia (*III idus Decembris*), Bazylea

Sobór bazylejski (w okresie *sede vacante*) potwierdza bożogrobcom w Miechowie przywileje i łaski dla ich kościoła.

J. łac. perg., 49 x 29,5 + 8 cm, kart 1; otwory po sznurze od pieczęci; podniszczony (dziury w pergaminie), czytelny.

Na odwrocie: zapiska średniowieczna *Confirmatio, renovatio et firmovatio indulgentiae in Sancta Synodo Basiliensi*; późniejsze wykonane tą samą ręką co na innych dokumentach miechowskich z lat 1251, 1341, 1374 całkowicie wytarte.

Uwagi: dokument rozpoczyna zwrot *Sacro sancta* ozdobnymi literami, większymi niż całość tekstu, inicjał S wysokości sześciu wierszy tekstu zasadniczego wyciągnięty w górę, jakby wpisany w okrąg; reszta pierwszego wiersza z charakterystycznymi łaskami liter wyciągniętymi ku górze; pergamin liniowany, pismo o charakterze kuriały papieskiej,

z charakterystycznymi inicjalikami majuskulnymi [N]ulli i [S]i; dokument o podobnej treści zob. KDM 2, nr 468; ZDKiDK 2, nr 338; BP 5, nr 1415; *Pergaminy*, nr 54.

Druk: S. Nakielski, *Miechovia*, s. 451, 452; Z. Jedynak, *Dokumenty*, s. 192, nr 3 (regist). Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 110.

12. **1439**, 17 września (*15 kal. Octobris*), Bazylea

Sobór bazylejski (w okresie *sede vacante*) nadaje kościołowi Bożogrobców w Miechowie odpust na święto Niepokalanego Poczęcia NMP.

J. łac., perg., 38 x 27 + 6,5 cm, kart 1; resztki dwukolorowego sznura, na którym przywieszona była pieczęć; na zakładce po prawej stronie podpis pisarza: *C. de Bionis*, po lewej: *Nuscultat tum plumbat et concordat Ja. De Crannys* (wydawcy dokumentu nr 390, ZDKiDK 2 odczytali jako: *Ja. De Cemoryo*); *Ita est et per me N. de Viterbo*; podniszczony na zgięciach, czytelny.

Na odwrocie: jak w przypadku dokumentów z lat 1251, 1341, 1374 i 1434 zapiski piśmem późniejszym: *Haec fuit indulgentiae de Conceptionis Virginis Marie*; nr 7; *Bulla cum inulgentijs pro Festo Immaculatae Conceptionis V. Mariae, 1439, d. 15 kal. Obris 1439*, wytarty zapis: *inserta in Libri Privileg. Anno 1610, Ex Scatula 17, przekreślone Sub numero 18*.

Uwagi: podobnie jak w przypadku dokumentu poprzedniego, wyróżniony zwrot *Sacro sancta* i inicjał *S*, reszta wersu pierwszego także z charakterystycznymi laskami liter wyciągniętymi ku górze, pismo o charakterze kuryliki papieskiej, bez inicjalików rozpoczynających kolejne formuły, jedynie zwrot [S]ynodo występujący kilkakrotnie w tekście dokumentu wyróżniony majuskulnym *S*, (na karcie inwentarzowej w ADK jest błędnie 1434 r.; por. KDM 2, nr 462; ZDKiDK 1, nr 133; t. 2, nr 390).

Druk: Z. Jedynak, *Dokumenty*, s. 192, 193, nr 4 (regist). Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 111.

13. **1453**, 10 listopada (*decima mensis Novembris*), Kielce (*Kelcze*)

Kardynał i biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki dokonuje, na skutek prezenty Krystyna z Korytnicy, inwestytury i instytucji Świętosława z Michałowa (*rectoris discretum*) na beneficjum plebańskie kościoła parafialnego w Korytnicy, wakujące po śmierci dotychczasowego plebana Floriana (*discreti Floriani*) i rezygnacji Michała, wikariusza z kościoła św. Piotra w Sandomierzu. Nakazuje ponadto wikariuszom tegoż kościoła wprowadzić ks. Świętosława w posiadanie tego beneficjum.

J. łac., perg., 26 x 14,5 cm, kart 1; ślad po pasku od pieczęci kardynalskiej, u dołu zniszczony (oderwana zakładka), przetarty na zgięciach, wyblakły, czytelny.

Na odwrocie: piśmem nowożytnym *Sbigneus Olesnicki Dei gratia et Sancta Sedis Apostolicas Cardinalis Episcopus Dux Severiensis; Honorandis Venerabilis Vicarijs Tediastiarum quarumnis; Institutio ad Ecclesiam parochialem in Korytnica anni 1453; Nro 4; sub a*; także parafka ks. J. Wiśniewskiego.

Druk: J. Wiśniewski, *Jędrzejowskie*, 342 (przerys dokumentu po s. 72); M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki i kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu (1423–1455)*, Warszawa 2004, Aneks I, nr 218. Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 9.

14. **1489**, 28 kwietnia (*vicesima octava mensis Aprilis*), Kraków

Fryderyk Jagiellończyk, biskup elekt krakowski, nadaje odpusty dla kościoła szpitalnego w Żarnowcu.

J. łac., perg., 31 x 20 + 2 cm, kart 1; przy pergaminie wisząca na skórzanym pasku owalna pieczęć woskowa o średnicy 5,5 cm, zatarta i całkowicie nieczytelna, częściowo zniekształcona, ze śladami czerwonego wosku; dokument podniszczony, czytelny.

Na odwrocie: zapiski 1489 28 apriliis, *Ex Scatula 21* (numer zgodny z zestawieniem szkatuł/skrzyń opublikowanym przez M. Dębowską i R. Skrzyniarza – za S. Nakielskim, *Materiały*, s. 83–105); *sub numerof. . .*; także numery inwentarzowe różnym pismem: 10 i 16; pozostałe zapisy, tą samą ręką co we wcześniejszych dokumentach miechowskich z lat 1251, 1341, 1374, 1434 i 1439 praktycznie zatarte, stanowiły opis dokumentu, o czym świadczą dwa pierwsze wyrazy: *Friderico epis*.

Uwagi: dokument rozpoczyna uproszczony inicjał [F]redericus jakby w postaci rozwiniętej banderoli, rozciągający się na margines górny w kierunku tekstu, w dół na około pięć wierszy, pozioma łaska inicjału przechodzi w „r” (inicjał jest zbliżony do późniejszych z dokumentów opublikowanych przez J. Wiśniewskiego, *Diplomata Regum Poloniae et privilegia cardinalium Polonorum a saeculo XIII usque ad saeculum XVI in chartis pergamenens scripta et in archivo capituli Sandomieriensis conservata*, Sandomierz 1928, tab. XVIII i XIX, z tym że ten z 1489 r. ma bardziej uproszczoną formę; szpitał w Żarnowcu nieopodal Miechowa prowadzili bożogrobcy od 1403 r., zob. Z. Pęcowski, *Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do roku 1914*, Kraków 1967, s. 352).

Druk: S. Nakielski, *Miechovia*, s. 554, 555; J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, s. 134 (regest); Z. Jedynak, *Dokumenty*, s. 193, 194, nr 6. Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 128.

15. 1508, 17 maja, Kraków

Biskup krakowski Jan Konarski eryguje prepozyturę mansjonarzy w Książnicach. J. łac., perg., 84 x 63 + 7 cm, kart 1; przy pergaminie zachowane dwie pieczęcie: okrągła o średnicy 7,5 cm bpa J. Konarskiego herbu Habdank w czerwonym wosku na sznurze biało-żółto-zielonym; kapituły krakowskiej owalna 11 x 9 cm, na sznurze żółto-brunatno-niebieskim; u dołu dokumentu znak notarialny (kompozycja dwóch serc skrzyżowanych ze sobą oraz wypełnionych monogramami IHS i INRI, skrzyżowane serca umieszczone są na krótkiej szyi, osadzonej na dwustopniowej podstawie, której najniższy stopień z zawijasami tworzy rodzaj cokołu, na wyższym stopniu tarcza herbowa z literą W, ławkicą z godła Awdaniec [?], na podstawie *Sta Bal de San*); podpis *Stafnislau[s] Bal[ti]asarus[us] de San[domiria]*, kleryk diecezji krakowskiej, notariusz publiczny; dokument zniszczony na zgięciach, częściowo nieczytelny.

Na odwrocie: *Privilegium seu Erectio praepositurae Mansionariam in Xsiążnicie 1508; Erectio praepositurae*; dawne sygnatury *N 1, N 312*, i inne zatarte.

Uwagi: ozdobny inicjał [I/n] na ok. połowę wysokości karty, początek *In nomine Domini amen* wykonany ozdobnym minuskułnym pismem kancelaryjnym, znacznie większym niż tekst zasadniczy (jest to prawdopodobnie oryginalny dyplom pergaminowy, który oglądał M. Sokołowski, *Studia*, koll. 178–194, 227–240. Nie znalazła go M. Kowalczyk, *Biblioteka* s. 201, przyp. nr 2, mimo że znała kopię znajdującą się w aktach parafii Książnice w ADK (sygn. II PK XVII 1). Por. J. Wiśniewski, *Pińczowskie*, s. 181–184. Opis karty: ks. J. Szarek.

Sygn. ADK: dok. perg. 11.

16. 1509, 30 czerwca, Kraków

Biskup krakowski Jan Konarski zatwierdza statuty mansjonarzy przy kościele w Książnicach.

J. łac., pap., 17,5 x 24,5 cm, kart 26; karty zszyte tworzą jedną składkę (13 bifoliów), bez okładki, wzdłuż grzbietu składki brunatny sznur, na którym okrągła pieczęć (jak w dok. z 1508 r.) o średnicy 7,5 cm bpa J. Konarskiego z herbem Habdank w czerwonym wosku; na dole ostatniej karty podpis pisarza *Ego Jacobus Mansionarius Xsiążnicensis Anno Domini 1509 scriptum*.

Uwagi: statuty rozpoczyna ozdobnym pismem zwrot *In nomine Domini amen*, na k. 8r informacja o notariuszu, który sporządził akt erekcji prepozytury: *Stanislaus de Sandomiria Notarius Curiae* i znak notarialny (kompozycja dwóch serc skrzyżowanych ze sobą oraz wypełnionych monogramami IHS i INRI, skrzyżowane serca umieszczone są na krótkiej szyi, osadzonej na dwustopniowej podstawie, której najniższy stopień z zawijasami tworzy rodzaj cokołu, na wyższym stopniu tarcza herbowa z literą W, łąkawicą z godła Awdaniec (?), na podstawie *Sta Bal de San*); podtytuły i liczne akapity wyróżnione ozdobnymi i większymi literami majuskulnymi, często rubrykowane; liczne notki marginalne świadczące o częstej lekturze statutów i zabiegach o dbałość majątku należącego do mansjonarii, np. przy opisie ufundowanych przez Mikołaja prepozyta (o Mikołaju z Koprzywnicy zob. L. Hajdukiewicz, *Mikołaj z Koprzywnicy*, PSB 21, Wrocław 1976, s. 114, 115; J. Kowalczyk, *Biblioteka*, s. 202–204) obrazów notka późniejsza: *obrazy sprawiono za 106 zł*; obecnie na początku wycięte są dwie karty, po k. 14 wycięto trzy, po 21 jedną; możliwe, że jest to oryginał, który stał się później podstawą do sporządzenia kopiarza mansjonarzy księżnickich, o czym zdaje się świadczyć pieczęć bpa J. Konarskiego oraz fakt, iż w opublikowanym przez M. Kowalczyk spisie książek mansjonarii, z daru Mikołaja z Koprzywnicy, pierwszego prepozyta i inicjatora jej powstania, jest zapis o legacie z 1542 r., którego to zapisu nie ma w dokumencie kieleckim, zob. M. Kowalczyk, *Biblioteka*, s. 211. Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 12.

17. 1517, 21 września, Kraków

Biskup krakowski Jan Konarski eryguje altarię św. Anny w kościele kieleckim. J. łac., perg., 78 x 48 + 7,7 cm, kart 1; przy dokumencie zachowana okrągła pieczęć o średnicy 8,5 cm bpa J. Konarskiego z herbem Habdank w czerwonym wosku, na czarno-czerwonym sznurze; u dołu dokumentu znak notarialny (na dwustopniowej podstawie z zawijasami dwa skrzydła [?], jakby wyrastające z gniazda, pomiędzy którymi krzyż św. Antoniego, nad belką poziomą IUS, pod belką po obu stronach sygły S, S. Na górnym stopniu podstawy napis INRI, na dolnym MATEIDES), podpis *Petrus Mathie de Parszew*, kleryk diecezji poznańskiej notariusz *imperiali auctoritate*; dokument czytelny.

Na odwrocie: pismem późniejszym *Nro Imo; Erectio Altaris S. Annae in Ecclesia Kielcensis super censu flor. viginti in villis Gniazdowice et Mąkocice in district Prosovi-censi in scripto per censium Joannem Konarski mediante decreta facta 1517*.

Uwagi: ozdobny inicjał *I[n]* na ok. połowę karty wykonany w tym samym stylu co w dokumencie z 1508 r., początek *In nomine Domini amen* wykonany ozdobnym minuskulnym (ale pierwsze litery majuskulne) pismem kancelaryjnym, znacznie większym niż tekst zasadniczy; w dokumencie zawarto treść dokumentu Zygmunta Starego z 1510 r. (wydanego w Sandomierzu w dzień św. Katarzyny), w którym Mikołaj Jordan z Zakliczyna, kasztelan stężycki, ufundował beneficjum z czynszem 20 florenów 30 groszy na swoich dobrach Gniazdowice i Mąkocice w starostwie proszowickim. Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 14.

18. 1539, 20 czerwca, Kraków (?)

Aleksander kanonik wileński, sekretarz królewski i proboszcz proszowicki, czyni fundację 150 florenów (na czynsz 6 florenów 30 groszy) dla mansjonarzy proszowickich na dobrach Poborowice w powiecie krakowskim na 4 msze św. *pro defunctis* (co kwartał) w Proszowicach.

J. łac., perg., 30,5 x 28 + 4 cm, kart 1; otwory po sznurach, na których były przywieszzone pieczęcie, dokument czytelny, rozpoczynający się majuskulnym *Alexander*, u dołu znak notarialny (w postaci jabłka królewskiego zwanego „światem” i zwieńczonego krzyżem

umocowanym na belce dzielącej jabłko, jak średnica, pod belką poziomą krzyża po obu stronach sygły S i I, uwagę zwraca dwustopniowa, nietypowa podstawa, gdzie stopień dolny jest węższy od górnego, na górnym i dolnym stopniu napisy) i podpis notariusza krakowskiego: *Et ego Joannes Stanislaus Dioecesis Cracoviensis [...] Notariis [...] requisitus.*

Na odwrocie: pismem znacznie późniejszym *Fundatio pro vigilis missae; Poborowice; Proszowice; A 1539 Iunii fl. 150* oraz stare i nowe sygnatury: 6, 10.

Uwagi: w tekście szczegóły dotyczące realizacji darowizny, w tym dotyczące przeznaczenia kolektki zbieranej w trakcie czterech mszy.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 17.

19. **1539**, 10 października (*feria sexta in crastino festi Sancti Galli*), Kraków (?)
Król polski Zygmunt Stary pozwala xx. wikariuszom kieleckim na przeniesienie sumy 600 florenów i czynszu 20 florenów ze wsi Gniazdowice i Mąkocice na dobra Waganowice i Ważków (?), za zgodą Jana Jordana, właściciela tychże dóbr, i wpisanie do ksiąg ziemskich proszowickich.

J. łac., perg., 44,5 x 24,5 + 10,5 cm, kart 1; przy dokumencie zachowana okrągła pieczęć królewska w czerwonym wosku *Sigismundus Dei Gratia Regi Polonie Magni Ducis Lituaniae* na pasku pergaminowym, o średnicy 8,5 cm; dokument czytelny.

Na odwrocie: pismem późniejszym *Waganowice censu 20 fl. [et] sexcentis [Ważkow] transportata; Pozwolenie królewskie do przeniesienia sumy kapitulnej na dobra Waganowice 1539.*

Uwagi: dokument rozpoczyna się majuskulnym *Sigismundus*, u dołu zapis informujący, że sporządzony został na polecenie wicekanclerza i biskupa chełmińskiego Samuela Maciejowskiego. Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 16.

20. **1545**, 2 maja (*sabbato ante festum Inventionis Sanctae Crucis*), Kraków
Król Zygmunt I potwierdza dawne przywileje górnicze i pozwala na osiadanie nowym górnikom w Olkuszu, zwalniając ich na lat 30 od spłacania zaciągniętych długów, i pozwala kopać kruszce pod warunkiem płacenia olbory i używania wagi królewskiej.

J. łac., pap., 21 x 32,5 cm, kart 2; pieczęć królewska odcisnięta na kawałku papieru, dawna sygnatura 8, pod dokumentem własnoręczny podpis wicekanclerza królewskiego bpa płockiego Samuela Maciejowskiego: *Reveren. in Chris. Pris. Domini Samuelis Epi. Plocen. et Regni nri Vicecancellarius*; znak wodny w kształcie berła wys. ok. 12 cm.

Na odwrocie: notka *1545 sabbato ante Festum Invent. S. Crucis SMR quibus. Culturibus Ilkussie Dimidia Orboram Dimittit ad quadrennium.*

Uwagi: pierwotnie była to jedna karta o wym. 42 x 65, ale w trakcie sporządzania dokumentu została złożona, z tym, że tekst znajduje się w całości na obecnej k. 1r. Jest to jeden z siedmiu dokumentów (w publikowanym zbiorze nr 20, 53, 58, 61, 62, 64, 82), które zostały przez ks. J. Szarka zestawione w jednej kopercie opisanej: *Sześć dokumentów i listów króla Augusta III.* Zarówno w tym przypadku, jak i następnym w tej kopercie, karta inwentarzowa nie zawiera ich opisów.

Druk: J. Wiśniewski, *Olkuskie*, s. 196 (regist). Sygn. ADK: dok. perg. 53a.

21. **1546**, 5 sierpnia (*die nona mensis Augusti*), Kraków
Biskup krakowski Samuel Maciejowski potwierdza zamianę gruntów między Janem Soleckim plebanem w Bobinie, a szlachečnym Janem Smolikiem z Bobina (zamiana dotyczy gruntu *Sucha Laska* w Wolwanowicach).

J. łac., perg., 52 x 34,5 cm, kart 1; dokument częściowo zniszczony i częściowo nieczytelny, dokument rozpoczyna zwrot *Samuel* większymi literami majuskulnymi; u dołu zapis informujący, że sporządził go *Bartolomeus Siekierzeczki.*

Na odwrocie: nieczytelny zapis: *Permutacio inter [...] 1546*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 18.

22. 1574, 9 czerwca, Kielce

Biskup krakowski Franciszek Krasiński potwierdza zapis 50 florenów ks. Piotra Stanisława z Brzezin w diecezji gnieźnieńskiej na 4 msze święte każdego roku odprawiane w kolegiacie kieleckiej.

J. łac., perg., 36,5 x 27,5 + 5,6 cm, kart 1; pieczęć okrągła bpa F. Krasińskiego na sznurze niebiesko-czerwonym o średnicy ok. 7,5 cm w czerwonym wosku, u dołu podpis *Franciscus Crasinski Episcopus Cracoviensis*.

Na odwrocie: *Petrus Brzezinensi, Missa pro Petro Brzezinensi pro summa principali fl. 50 singuli, [...] absolvens; zl 50 legowanych przez Xa. Piotra wikariusza kolegiaty kieleckiej z obowiązkiem odprawienia za jego duszę w suchedni każdej wigilii wraz ze Mszą św. śpiewaną, tudzież każdego roku w dniu 24 stycznia anniwersarza R-u 1574; dawna sygnatura Nr 7.*

Uwagi: dokument rozpoczyna inicjał *I[n]* w postaci jakby zwoju roślinnego na szerokość lewego marginesu oraz majuskulnymi literami *In Nomine Domini Amen*.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 20.

23. 1575, 25 maja (*die Mercurii quarta mensis Maii*), Kielce

Biskup krakowski Franciszek Krasiński nadaje kuźnierzom, krawcom i szewcom w Daleszycach statut cechu wspólnego.

J. łac., perg., 61 x 31 cm, kart 1; pieczęć okrągła w czerwonym wosku, o średnicy ok. 7,5 cm bpa F. Krasińskiego na pasku pergaminowym, na zakładce *Franciscus Crasinski Episcopus Cracoviensis* i nieczytelny podpis o aprobowaniu dokumentu przez Józefa [?] kanclerza, stan dobry, jedynie w miejscu zgięć tekst zatarty.

Uwagi: dokument rozpoczyna inicjał *I[n]* jak w dokumencie z 1574 r., także podobnie pierwszy wiersz literami majuskulnymi.

Na odwrocie: *Privilegium 1575 [...]*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 21.

24. 1595

Zbigniew Ossoliński, podkomorzy sandomierski, zatwierdza granice i posiadłości miasta Wiślicy od strony wsi Szczebakowa, Górek i Szczytnik (dokładny opis granic miasta i dróg).

J. łac., perg., 80 x 60 cm, kart 1; stan dobry, dokument czytelny, zapis na lewym marginesie o przedstawieniu dokumentu w trakcie lustracji 1615 r. i oblatowaniu dokumentu w aktach nowokorczyńskich w 1703 r. podpisał *Olchowicz Smietanka*, na marginesie dolnym podpis *Josephus Kowalowsky* i inne zapisy nieczytelne.

Uwagi: zob. P. Kardyś, *Wiślica w średniowieczu i w okresie wczesnonowożytnym. Studia z dziejów miasta*, Kielce 2006, s. 150.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 23.

25. 1595, 12 lipca

Król Zygmunt III zatwierdza dokument Zbigniewa Ossolińskiego, podkomorzego sandomierskiego, określający *fundi* miasta Wiślicy (zawiera potwierdzenie dok. pod nr. 24).

J. łac., perg., 27,5 x 42 cm, kart 4; ma formę składki (binionu, 2+2), mocno zniszczony i w części prawej każdej z kart nieczytelny.

Na odwrocie: zapis *visitatio 1615*, co oznacza, że był przedstawiony lustratorom w 1615 r.

Uwagi: Całość rozpoczyna zwrot *SIGISMUNDUS TERTIUS* ozdobnym majuskulnym pismem, litery w kolorze czerwono-turkusowym, na zakończenie podpis własnoręczny króla.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 24.

26. 1596, 4 marca

Arcybiskup gnieźnieński Stanisław Karnkowski potwierdza na prośbę Jakuba Rawy Gawrońskiego z Mniowa, który wybudował i uposażył kościół filialny w Mniowie, należący do parafii w Chełmcach, dziesięciny dla tegoż kościoła.

J. łac., perg., 62 x 41,5 + 4 cm, kart 1; mocno zniszczony, w dużej części nieczytelny, dziury w pergaminie, po pieczęci pozostał sznur biało-zielono-niebiesko-czerwony, u dołu zapis informujący o przedstawieniu dokumentu w konsystorzach gnieźnieńskim w 1811 r.

Na odwrocie: zapisy informujące o wpisaniu dokumentu do akt wizytacji w 1680 r., 1701 r., 1743 r. i 1779 r.

Uwagi: ozdobny inicjał *I[n]* w postaci splotu roślinnego na szerokość lewego marginesu, wyciągnięty w dół na około 13 wierszy; w pierwszym wierszu większym pismem: *In Nomine Domini Amen, Nos Stanislaus Karnkowski*, pierwsze litery ozdobione motywami roślinnymi.

Druk: J. Wiśniewski, *Dekanat konecki*, s. 161, 383–389. Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 24a.

27. 1598, 7 września, Kielce

Kardynał Jerzy Radziwiłł nadaje wiceprepozytowi i oficjałowi kieleckiemu Kacprowi z Korczyzna i wicedziekanowi kieleckiemu Piotrowi Skolutowskiemu prawo do dziesięciny wytycznej z pól chłopskich i wójtowskich we wsiach Suków, Kostomłoty, Tumlin, Bęczków, Dyminy i Niewachłów.

J. łac., perg. 34 x 26 + 5,5 cm, kart 1; dwie pieczęcie: kard. J. Radziwiłła okrągła o średnicy 7 cm na sznurze obecnie wyblakłym, w czerwonym wosku; kapituły krakowskiej owalna 10 x 7 cm w pudełku metalowym, w czerwonym wosku, na sznurze obecnie wyblakłym, po tekstem podpis własnoręczny *Georgius Cardinallis Radziwill*, pod zakładką *Martinus Kloczinski*, dokument podniszczony (w środku pergaminu wycięty kawałek 4 x 5 cm), pismo czytelne.

Na odwrocie: nieczytelne zapisy, wyraźnie jedynie *Anni 1598*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 26.

28. 1598, 17 września, Hża

Kardynał Jerzy Radziwiłł nadaje małżonkom Józefowi i Katarzynie Kiemlicz, mieszczanom z Bodzentyna, przywilej na posiadanie i korzystanie z połowy wójtostwa w Krajnie.

J. łac., perg., 40 x 22 + 6 cm, kart 1; dwie pieczęcie: okrągła kard. J. Radziwiłła o średnicy 7 cm na pasku pergaminowym, w czerwonym wosku; druga owalna 10 x 7 cm w pudełku metalowym kapituły krakowskiej w czerwonym wosku, na sznurze brunatno-niebieskim; wzdłuż całego górnego marginesu majuskulne *Georgius*; dokument podniszczony, pismo czytelne.

Na odwrocie: *Anno Domini 1601 die 11 mensis Decembris Kielciis sub felicitate regimine Reverendissimi Domini Bernardi Maczieowski Epp. Crac. [...] ex mandato eius erit preventio [...] requestratum; Advocatia in Crayno. Privilegium in Prnas Hon. Josephi et Catharinae Kiemlicz cives Bodzantinentsem Anno Domini 1598*; dawna sygnatura *Nro 4to*.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 25.

29. **1599**, 14 kwietnia, (*Sabbato post festum sacratissimi Corporis Christi proxima*), Lublin

Trybunał Koronny w Lublinie rozstrzyga spór pomiędzy szlacheckim Janem Lassochowskim a Walentym Remerem, rajcą krakowskim o dobra Wierzbica (*Wirsbicza*).

J. łac., perg., 56 x 32 + 9 cm, kart 1; otwory po sznurze, na którym była przywieszona pieczęć; u dołu, po stronie lewej podpis notariusza, który sporządził dokument: *Nicolaus Brodovsky Notarius Terrestris Lublinensis manu* i nieczytelny podpis; po prawej zapis: *Correxit Chylinski*, w części zniszczony i nieczytelny (podarty na zgięciach).

Na odwrocie: informacja o oblatowaniu wyroku w księgach ziemskich krakowskich w 1601 r.

Uwagi: dokument rozpoczyna inicjał *I[n]* w postaci spiralnych linii na szerokość lewego marginesu i wysokość całości tekstu.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 27.

30. **1605**, 10 grudnia (*feria tertia post festum Conceptionis BVM*), Chęciny
Sąd ziemski chęciński rozstrzyga spór między proboszczem małogoskim Jakubem Chrostkowicem i szlacheckim Krzysztofem Pieniążkiem o sypanie kopców granicznych na niekorzyść kościoła małogoskiego.

J. pol., pap., 21,5 x 33, kart 1; zapis na obu stronach w jednej kolumnie, ślad po pieczęci w czerwonym wosku pod tekstem, znak wodny o wym. ok. 6 x 7 cm (tarcza herbowa z wicią roślinną w środku).

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 27a.

31. **1609**, 10 lipca, Bodzentyn

Biskup krakowski Piotr Tylicki inkorporuje do kolegium księży wikariuszy w Kielcach wójtostwo w Krajnie, za zgodą kapituły krakowskiej.

J. łac., perg., 56,5 x 32 + 10 cm, kart 1; dwie pieczęcie woskowe: bpa krakowskiego P. Tylickiego z herbem i napisem *Petrus Tylicki Dei Gratia Eppus Crac. Dux Severiensis* okrągła o średnicy ok. 8 cm w czerwonym wosku na sznurze biało-żółto-zielono-niebieskim; kapituły krakowskiej owalna ok. 11 x 8 cm w czerwonym wosku na sznurze biało-żółto-zielonym w blaszanym pudełku, częściowo wykuszona; dokument rozpoczyna zwrot *PETRUS TYLICKI* majuskulnymi literami na górnym marginesie, u dołu podpis *Petrus Tylicki Epus Cracovien.* i nieczytelna parafa; mocno zniszczony, z licznymi dziurami na zgięciach.

Na odwrocie: *Advocatia Craynensis. Advocatiae in Krayno Collegio Vicariorum incorporatio a Celsimo Primo. Petro Tylicki [...] in 1609 anno die 10 Julii Bodzantini in subscripta cum censensu totium Capituli Crac.*; dawna sygnatura N 3.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 29.

32. **1613**, 26 stycznia, Bodzentyn

Biskup krakowski Piotr Tylicki aprobuje fundację mszalną dla księży wikariuszy kieleckich i zobowiązuje ich do odprawiania mszy za fundatorów.

J. łac., perg., 61,5 x 29 + 5,5 cm, kart 1; pieczęć okrągła o średnicy ok. 8 cm na sznurze brunatno-zielonym bpa krakowskiego P. Tylickiego, u dołu podpis *Petrus Tylicki Epus Cracovien.* i nieczytelna parafa, stan dobry.

Na odwrocie: *Aprobatio foundationis*; dawna sygnatura N 2.

Uwagi: dokument rozpoczyna zwrot *PETRUS TYLICKI* majuskulnymi literami na górnym marginesie (w dokumencie szereg informacji o dobrodziejach fundujących czynsze dla wikariuszy kieleckich, m.in. wymieniony bp P. Tomicki za wójtostwo w Krajnie i terminy odprawianych mszy).

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 34.

33. **1614**, 23 listopada

Biskup sufragan krakowski Franciszek Walerian Lubieniecki poświadcza o dokonanej konsekracji kościoła w Rachwałowicach pod wezwaniem Narodzenia NMP i ołtarzy Narodzenia NMP, św. Marcina i św. Zofii.

J. łac., perg., 17 x 15 + 2 cm, kart 1; zachował się brunatny sznur po pieczęci, dokument częściowo zniszczony i dziurawy na zgięciach.

Na odwrocie: dawne sygnatury *ad N° 25, 6, 7*.

Druk: J. Wiśniewski, *Pińczowskie*, s. 336 (mylnie, z datą 1616).

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 35.

34. **1619**, 15 stycznia, Łowicz

Arcybiskup gnieźnieński Wawrzyniec Gembicki aprobuje statuty kapituły kurzelowskiej. J. łac., perg., 16 x 19,5 cm, kart 16; całość ma formę rękopisu złożonego z 4 składek (binionów: 2+2, 2+2, 2+2, 2+2), wewnątrz na k. 3v ostatniej składki wyciśnięta na papierze i częściowo zniszczona pieczęć abp. W. Gembickiego herbu Nałęcz i jego podpis, poniżej zapis o przedstawieniu statutów w trakcie wizytacji *1644 13 Junii* i nieczytelna pieczęć.

Uwagi: na pierwszej stronie tytuł: *STATUTA ET ORDINONES Ven[era]b[il]is Capituli Ecclesiae Coll[egia]tae Cureloviensis* częściowo odpisane ze statutów bpa Karnkowskiego z dnia 19 XII 1588 r.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 36.

35. **1621**, 10 lutego, Kraków (uwierzytelniony 23 czerwca 1777)

Fragm. synodu krakowskiego biskupa Marcina Szyszrowskiego dotyczący oficjalatów sandomierskiego, lubelskiego, wiślickiego, sądeckiego, bieckiego, tarnowskiego, pilickiego, bytomskiego, radomskiego, łukowskiego.

J. łac., pap., 18 x 21,5 cm, kart 1; odpis z druku Andrzeja Piotrowczyka (*in Officina Andrea Petricovij typograf.*) *Reformationes Generales ad Clerum et Populum Dioecesis Cracoviensis* (cap. VII), sporządził z druku Ignacy Miedziński, notariusz publiczny, pod tekstem podpisał się Franciszek Potkański bp *Patarensis*, sufragan i oficjał generalny krakowski w 1777 r.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 36a.

36. **1626**, 14 stycznia, Rzym

Papież Urban VIII udziela Mateuszowi Łubieńskiemu biskupowi chełmskiemu i prepozytowi generalnemu konwentu bożogrobców w Miechowie zezwolenia na zwalnianie wiernych z kar kościelnych.

J. łac., perg., 44 x 25 cm, kart 1; w dobrym stanie, kopia, pod tekstem *V. Beatin*, czytelny. Na odwrocie: pismem współczesnym dokumentu *Hen. de La Psume; Aprobat [...] Gnaliu Matchia Lubinski [...] per Urbanum VIII Papa*, identyczne zapisy jak w przypadku pozostałych dokumentów miechowskich: *Ad Scatula, Sub numero 23*, co wskazuje na pochodzenie z dawnego archiwum bożogrobców, podobnie jak forma złożenia dokumentu.

Druk: J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, s. 135 (regest). Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 112.

37. 1626, 16 stycznia, Kraków

Brat Tomasz Różański, prowincjał oo. dominikanów w Krakowie zezwala na zaprowadzenie w kolegiacie kieleckiej Arcybractwa Różańca Świętego.

J. łac., perg., 54 x 31 + 5 cm, kart 1; pieczęć owalna 6,5 x 3,5 cm na sznurze koloru czerwonego w metalowym pudełku, w czerwonym wosku z podobizną Matki Boskiej, napis w otoku: *Prior fratrum Praedicatorum Provincialis Polonorum*; pismo mocno wyblakłe, na marginesie dolnym zatarty podpis: *Fr. Tomas Rożanski Vicarium General. Cracov.*

Na odwrocie: *pozwolenie Prowincjała XX Dominikanów w Krakowie na zaprowadzenie w kolegiacie kieleckiej Arcybractwa Różańca Świętego*, dawna sygnatura N 6.

Uwagi: dokument rozpoczyna zwrot umieszczony na marginesie górnym: *Ad perpetuam rei memoriam*, pierwszy wers z charakterystycznymi literami majuskulnymi rozpoczynającymi każdy kolejny wyraz.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 38.

38. 1633, 22 września (*feria quinta post festum S. Mathei*), Szydłów

Jakub Zmienda i Jan Skawina, cechmistrze cechu i bractwa szewskiego w Szydłowie, rozporządzają w obecności wójta, rajców i ławników, w ratuszu miejskim, o opłatach na rzecz tegoż bractwa.

J. łac. – j. pol., perg., 41 x 27 cm, kart 1; ślad po pieczęci na dolnym marginesie, czytelny. Na odwrocie: notatka ks. J. Wiśniewskiego *przepisałem w Borkowicach X J. W.*

Uwagi: niektóre wyblakłe wyrazy poprawione czarnym atramentem (prawdopodobnie przez ks. J. Wiśniewskiego, w dokumencie szczegółowe informacje o opłatach związanych z przyjęciem do bractwa, za naukę zawodu, wyzwolenie, „towarzystwie”, itp).

Druk: J. Wiśniewski, *Stopnickie*, s. 339, 340. Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 39.

39. 1637, 25 maja, 30 października, Kielce

Biskup krakowski Jakub Zadzik aprobeuje *officium Beatae Mariae Virginis* odprawiane przez księży wikariuszy kieleckich tytułem zapisu sumy 12 tys. florenów przez hrabiego Jana Aleksandra Gołuchowskiego na dobrach Gołuchów i Wola Gołuchowska, ks. Aleksandra Brzeskiego i mieszczan z Daleszyc (oblatowano w aktach grodzkich nowokorczyńskich, chęcińskich, krakowskich, sandomierskich i miejskich daleszyckich).

J. łac., perg., 26 x 37 cm, kart 10; zachował się sznur koloru czerwonego po pieczęci z blaszką, po pudełku od pieczęci o średnicy 6,5 cm, sznur pełni jednocześnie rolę związku, całość ma obecnie formę składki (quinternion, 5+5); dwukrotnie powtarza się własnoręczny podpis biskupa: *Jacs. Zadzik Eppus Cracoviensis*; dokument w stanie dobrym.

Uwagi: w dokumencie szczegółowe informacje o zapisach czynszów na poszczególnych dobrach i obowiązkach wikariuszy kieleckich związanych z realizacją legatów.

Na okładce: tytuł *Fundatio census BMV* (k. 1r).

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 41.

40. 1644, 21 marca, Kraków (?)

Brat Grzegorz Otton, wikariusz generalny polskiej prowincji dominikanów, eryguje na prośbę Sebastiana, plebana jędrzejowskiego i dziekana, Arcybractwo Różańca Świętego przy kościele parafialnym w Jędrzejowie.

J. łac., perg., 54 x 27,5 + 2,5 cm, kart 1; przy dokumencie pieczęć owalna 6 x 4 cm na sznurze koloru czerwonego; podpis: *Fr Gregs Magister Prior Crac. et Vic. Gnalis Prov. Polon. Ordinis Procurator*, pod zakładką *Rta folio 2*, *Fr Joannes Waxman Sac. Th. Lector et jus. Phi. Professor loco Socii*; dokument częściowo podarty i zatarty na zgięciach. Na odwrocie: mało czytelny zapis o aprobowaniu przywileju 12 maja 1651 r.

Uwagi: dokument ma charakter uroczysty, na marginesach górnym i bocznych motywy roślinne w kolorze czerwonym, zielonym, niebieskim i brązowym, w centralnej części marginesu górnego Matka Boska z Dzieciątkiem w medalionie, także na marginesie górnym postaci symbolizujące członków bractwa klęczących z różańcami w rękę; prawdopodobnie było to potwierdzenie bractwa już funkcjonującego, gdyż ks. Sebastian Andruszewski zmarł w 1643 r.; zob. J. Wiśniewski, *Jędrzejowskie*, s. 44.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 127.

41. **1648**, 4 grudnia, Włoszczowa

Stanisław z Pilczy Koryciński, cześnik województwa krakowskiego, eryguje cech ślusarski, rymarski i kowalski we Włoszczowie oraz bractwo skupiające także czapników, kotlarzy, siodlarzy, stolarzy, złotników, konwisarzy, szklarzy, paśnienników, bednarzy, mieczników, powroźników i garncarzy (na wzór Przedborza).

J. pol., perg., 54 x 41 cm, kart 1; na marginesie dolnym podpisy: *Stanisław z Pilczy Koryciński cześnik ziemi krakowskiej, Szymon Jaksa z Otfinowa Otfinowski podczaszy, Hanco z Włoszczowy* [...]; dokument częściowo zniszczony i podarty na zgięciach, czytelny.

Na odwrocie: tytuł *O Cechach i Bractwach*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 42.

42. **1660**, 4 grudnia, Kraków

Król Jan Kazimierz potwierdza przywilej królowej Marii Ludwiki nadający Stanisławowi Czaplickiemu ogród na cele Bractwa Szkaplerza przy kościele w Nowym Korczynie.

J. pol., pap., 42 x 43 cm, kart 1; pieczęć wyciskana okrągła króla Jana Kazimierza, znak wodny mało czytelny (na nim pieczęć), dokument miał w swoim rękę ks. J. Wiśniewski, który zanotował na prawym marginesie: *Przywilej Ludwiki Maryi Król. Pols. dla Bractwa Szkaplerza św. w N. Korczynie potwierdzony przez Jana Kazimierza*; pod dokumentem po lewej stronie podpis *Joannes Casimirus Rex*, po prawej *Confirmatio Litterarum serenissimae [...] super certam hortulanum Nobili Stan. Czapllicki, niżej Andreas Miaskowski, ad pream. Regens Can. Regni*; zniszczony i podarty na zgięciach, pismo wyblakłe.

Druk: J. Wiśniewski, *Pińczowskie*, s. 485, 486. Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 43.

43. **1662**, 23 września, Rzym

Papież Aleksander VII potwierdza (zgodnie z postanowieniami Soboru Trydenckiego) przywileje i prawa bożogrobców odnośnie bractw religijnych działających przy kościele parafialnym św. Ducha w mieście Miechowie, należącym do braci Grobu Chrystusowego, i zezwala na odprawianie *Officium Divinum* przy ołtarzach brackich za zgodą bożogrobców.

J. łac., perg., 43 x 31 cm, kart 1; nagłówek *Alexander PP. VII*, pod zakładką *S. Ugolinus*, dokument w stanie dobrym, czytelny.

Na odwrocie: zapisy tymi samymi rękami co w przypadku innych dokumentów miechowskich: *Facultas Aleksandri septimi pro donatione Confraternitatis SSmi Sepulchri in Ecclesia S. Spiritus Con. Miechovien. d. 23 Septembris 166*; różne sygnatury: *ad 2dam fiat, 19, nro 45*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 113.

44. 1662, 24 września, Rzym

Papież Aleksander VII zatwierdza Bractwo Grobu Bożego przy kościele św. Ducha w Miechowie i udziela różnych odpustów.

J. łac., perg., 43 x 31 cm, kart 1; pod tekstem *S. Ugolinus*, stan dobry.

Na odwrocie: *Approbatio Confraternitatis SS. Sepulchri cum concessione variarum Indulgentiarum eidem in Ecclesia Miechoviens. erectae ab Alexandro PP. VII. sub data Romae apud S. Mariam Maiorem die 24 Septembris anno 1662. Pontificatus eius anno VIII. cum eius admissione ab officio Episcopali Cracovien. Sub die 11 Septembris anno 1663*, tą samą ręką dawna sygnatura 20; ponadto wyblakła notatka o admisji biskupa krakowskiego Mikołaja Oborskiego i jego podpis, notatka o przedstawieniu dokumentu w trakcie wizytacji generalnej w 1703 r.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 114.

45. 1669, 6 lipca, (*feria tertia ante festum S. Margaretha Virginis Martyris*), Szydłów Maciej Kałdziolczyk i Jan Długosz, cechmistrze cechu i bractwa szewskiego w Szydłowie, rozporządzają co do przepisów bractwa odnośnie opłat, w celu poprawienia dyscypliny życia religijnego.

J. pol., łac., perg., 39 x 29 cm, kart 1; pod dokumentem na środku ślad po pieczęci, jest to odpis z ksiąg miejskich szydłowskich, o czym świadczy zapis pod dokumentem: *Ex protocollo Actoris Advocati et Scabinorum [...] Magna Szidlow*, sporządzony przez *Joannes Baban Notarius Iuratus*; obecnie wyblakły i częściowo nieczytelny; na marginesie dolnym wymienieni świadkowie: Lechowicz Marcin prokonsul, Stanisław Szpotowicz konsul, Paweł Wiśniewski konsul, Stanisław Kobiałkowicz konsul.

Na odwrocie: notatka ks. J. Wiśniewskiego *przepisałem w Borkowicach 19–21 VII 1924*. Druk: J. Wiśniewski, *Stopnickie*, s. 340–342. Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 44

46. 1670, 14 czerwca, Rzym

Stolica Apostolska łagodzi spór pomiędzy ks. Andrzejem Winiskim, proboszczem z Rachwałowic, następcą ks. Jana Kunowskiego, a ks. Andrzejem, proboszczem Przemysłowa, o dziesięć procent wytyczną ze wsi Filipowice.

J. łac., perg., 18 x 32,5 cm, kart 1; ślad po pieczęci, pod dokumentem znak notarialny w postaci orła rzymskiego z podpisem *Onere In Victa*, dokument sporządził *Jacobus Zmerix* (tak w nagłówku), który był wystawcą, o czym przekonuje podpis pod dokumentem: *Ego Jacobus Phillippus Cesarinus Sac. Palatii Apostolicii [...]*.

Na odwrocie: *Litterae compositionales Romanae ex pte. decime manipularis Filipoviensis*; dawne sygnatury: 46, 101, 5.

Uwagi: O tych sporach, zob. J. Wiśniewski, *Pińczowskie*, s. 323, 324, 335.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 45.

47. 1678

Król Jan III Sobieski potwierdza wszelkie prawa, przywileje, egzempcje i immunitety Kolegium Jezuitów w Poznaniu (na podstawie postanowień papieża Juliusza III z 22 października 1552 r., Piusa IV z 19 sierpnia 1561 r., Piusa V z 10 marca 1571 r. i Grzegorza XIII z 7 maja 1578 r.).

J. łac., pap., 19,5 x 32 cm, kart 2; jest to kopia, np. w miejscu przeznaczonym na datę dzienną i miesięczną zostało wolne miejsce, brak jakichkolwiek podpisów czy autografów, tekst kończy się na k. 2r.

Na odwrocie: *Copia Litterarum Regiarum seu privilegis dati a Joan. III Rege Poloniae AD. 1678. Collegio Poznaniensi pro agendis promotionibus ad gradus Literarios iuxta Ritum Collegis Romani et Apliicum Galliarum 1678*.

Druk: J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, s. 135 (regist). Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 45a

48. 1683, 28 kwietnia, Rzym

Papież Innocenty XI nadaje kościołowi Bożogrobców w Miechowie przywilej odpustu dla ołtarza uprzywilejowanego.

J. łac., perg., 38 x 14 cm, kart 1; dokument nieco wyblakły, czytelny.

Na odwrocie: *aprobatio* bpa Mikołaja Oborskiego w Krakowie z 24 października 1684 r., dawna sygnatura 30; notka *Altare Privilegiat. pro Ecclesia Miechovien., sub d. 28 Aprilis 1683. indulgen.*; zarówno informacja o aprobowaniu, jak i dawna sygnatura wykonane tymi samymi rękami co na innych dokumentach miechowskich.

Druk: J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, s. 135 (regist). Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 115.

49. 1690, 17 maja, Warszawa

Król Jan III Sobieski nadaje na prośbę Mikołaja Stawogorskiego, doktora teologii i prepozyta nowokorczyńskiego, przywilej na założenie kapeli w kościele w Nowym Korczynie.

J. łac., pap., 42 x 27 cm, kart 1; u dołu dokumentu podpis: *Joannes Rex*, pieczęć królewska owalna o średnicy ok. 10 cm odcisnięta pod tekstem, filigran nieczytelny (pod pieczęcią), dokument sporządził *Adalbertus Stan. Chroscinsky Secret.*, pod dokumentem notka: *Privilegium Venerabili Stawogorski Praeposito Neocorczynensi instituendi Capellam in Ecclesia Neocorczynensi.*

Na odwrocie: *1690 Lunae 18 maj Kielciis in Judicio ad Actis causarum Curiae Eplis. Crac., Sabbato post Festum Sancti Petri in Vinculi proximo AD 1690. Famatus [...] Stokłonowski consul et organarius [...] Ecclae. Nowokorczyn. [...] obtulit officio [...] privilegium Regis subscripsit [...] et Sigillo Maioris Cancellaris Regni Communitum*, notka ks. J. Wiśniewskiego o przepisaniu w Borkowicach w 1923 r.

Druk: J. Wiśniewski, *Pińczowskie*, s. 486–488. Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 46.

50. 1695, 28 czerwca (*vigesima octava mensis junii*), Kraków

Biskup sufragan krakowski Michał Szembek eryguje w 1717 r. bractwo różańcowe w Kazimierzy Małej i potwierdza fundację z 1695 r. Stanisława z Przybysławic Oraczowskiego i jego żony Konstancji z Grabek, dziedziców Kazimierzy Małej, na czynsz 200 złotych od 3000 florenów, zabezpieczony na ich dobrach.

J. łac.-pol., perg.-pap., 17 x 27 cm, kart 21; całość w okładce pergaminowej, po niej następują 2 karty przybyszowe papierowe, następnie 15 kart pergaminowych w 4 składkach binionach, ostatnia składka zdefektowana (2+2, 2+2, 2+2, 2+1), na końcu 4 karty papierowe przybyszowe, całość posiada 4 zwięzy i wzmocnienia kapitałką u góry i u dołu; filigran w postaci dzwonu kościelnego z uchem, w dzwon wrysowany jeleń; na karcie 15r pod tekstem owalna pieczęć płatkowa biskupa, nad nią własnoręczny podpis biskupa, k. 3r–7r w jęz. pol.

Uwagi: zob. J. Wiśniewski, *Pińczowskie*, s. 91, 92.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 47.

51. 1704, 5 czerwca, Rzym

Bulla papieża Klemensa XI mianująca ks. Kazimierza Dobrakowskiego koadiutorem (*cum iure sucessionis*) ks. Franciszka Leśniewicza, prepozyta i oficjała pilickiego.

J. łac., perg., 83 x 50 x 8,5 cm, kart 1; przy dokumencie ołowiana bulla o średnicy 4,5 cm na sznurze brązowo-żółtym, dokument zniszczony, m.in. część została poobcinana, dziury na zgięciach, dokument pierwotnie miał wszystkie marginesy zapełnione motywami roślinnymi.

Na odwrocie: notka ks. J. Wiśniewskiego – *Pilica. Patrz opis histor. kościołów w prepozyt. pilic. Lesniewicz-Dobrakowski*, inne zapisy zatarte.

Druk: J. Wiśniewski, *Olkuskie*, s. 306 (regest). Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 48.

52. 1708, 24 sierpnia, Karniów

Administrator biskupstwa krakowskiego ks. Kazimierz Łubieński potwierdza kościołowi w Rachwałowicach zapis dziesięciny rocznej ze wsi Januszowice.

J. łac., pap., 32 x 21 cm, kart 1; pod tekstem ślad po pieczęci lakowej i podpis *dominus Lochman Can[onicus] et Archpresb[iterius] Crac[oviensis] Iudex Surrogatus*, dokument bardzo zniszczony, podarty, częściowo nieczytelny.

Na odwrocie: notka *Rafałowskiego kościoła papiery 5, Xmans. Januszowice pro ecclesia Rachwałowice(?) datum [...] in iudico Caus. Crac. die 24 Augusti an 1708.*

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 50.

53. 1723, 9 stycznia, Warszawa

August II potwierdza i umacnia przywilej lokacyjny miasta Lubartowa w województwie lubelskim położonego i ustanawia corocznie trzy dwutygodniowe jarmarki: pierwszy na dzień Postu Mlecznego Obrządku Greckiego, drugi na dzień św. Demetrego według kalendarza greckiego, trzeci na dzień i uroczystości św. Onufrego według kalendarza greckiego, każdy ma trwać dwa tygodnie.

J. pol., pap., ok. 23 x 35,5 cm, kart 4; tekst na k. 3v–4v, jest to odpis sporządzony na podstawie przywileju spisane przez Michała Murycego Sa[skiego?] łowczego ziemi łomżyńskiej, sekretarza królewskiego.

Uwagi: pierwotnie dokument ten wraz z dokumentem zregestowanym pod nr. 62 były odpisami przywilejów sporządzonych przez jedną osobę, ale oba zachowały się bez podpisu kopisty, i prawdopodobnie dlatego rozpisano je na dwa osobne regesty. Z treści dokumentu wynika, że Lubartów nazywany był niegdyś *Lewartów*.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 53a.

54. 1725, 26 maja, Kielce

Biskup krakowski Konstanty Szaniawski powiększa uposażenie wicekustosza kieleckiego nadając dziesięcinę z 30 łanów kmiecych we wsi Polichnie.

J. łac., pap., 32,5 x 20 cm, kart 2; pod tekstem podpis własnoręczny *Constantinus Szaniawski Episcopus Cracoviensis* i dwie pieczęci wytłaczane, mało czytelne, jedna okrągła biskupa, druga owalna kapituły, podpisane *Die 26 maj 1725 Andreas [...]*.

Na odwrocie: *Viccustodis augmenti fundationis extra 30 laneis cmethonalibus in villa Polichno; originale augmenti fundi viccustodis Kielcen.; ingrossat indicta privilegijis 1725 26 Maj; dawna sygnatura 5.*

Uwagi: pierwotnie była to jedna karta, która po sporządzeniu dokumentu została złożona i opieczętowana.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 49.

55. 1728

Beneplicitum apostolicum dla seminarium kieleckiego.

J. łac., perg., 84 x 74 cm, kart 1; marginesy wypełnione motywami roślinnymi, podpisane *N. Soderiy, A. Caraffa card.*, ślad po pieczęci w postaci otworów w pergaminie.

Na odwrocie: notka ks. J. Wiśniewskiego o przedrukowaniu dokumentu przez ks. F. Puchalskiego, dawne sygnatury 18, 26.

Druk: F. Puchalski, *Seminarium kieleckie*, Kielce 1901, s. III. Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 54.

56. 1731, 11 lipca, Kielce

Biskup krakowski Konstanty Felicjan Szaniawski przydziela kolegium księży wikariuszy kieleckich dziesięciny ze wsi Krasieniec (po śmierci dotychczasowego administratora Stanisława Szururowskiego z Tczowa).

J. łac., pap., 34,5 x 31 cm, kart 2; tekst na k. 1r, nagłówek *Constantinus Episcopus Cracoviensis* większymi literami, pod tekstem podpis bpa, na dole dokumentu pismem późniejszym *Decima in vil. Krasieniec pro mensa Vicariarum*; pieczęć biskupa o średnicy ok. 5,5 cm wyciśnięta pod tekstem, dokument częściowo zniszczony na zgięciach, filigran mało czytelny (drzewo [?], w podstawie AH).

Na odwrocie: *Fundatio ad mensam Vicar. ex villa Krasieniec ad clavem Iwanowice pertinente ex mensa Epplis post mortem Stanislai Szuruowski Curati in Tezau. decima omnis grani.*

Uwagi: dokument był przygotowany wcześniej, dopiero w Kielcach wpisano nazwę wsi, na co wskazuje fakt, iż miejsce wpisania nazwy zostało uzupełnione innym tuszem i innym charakterem pisma; pierwotnie była to jedna karta, która po sporządzeniu dokumentu została złożona i opieczętowana.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 51.

57. 1734, sierpień, Kraków

Bulla papieża Klemensa XII nadająca Bractwu Niepokalanego Poczęcia przy kościele w Książnicach odpust generalny na święto Niepokalanego Poczęcia NMP i cztery mniejsze na święta: św. Kazimierza, św. Józefa, św. Apostołów Piotra i Pawła, Michała Archanioła.

J. łac., perg., 25 x 34 x 4,5 cm, kart 1: przy dokumencie bulla ołowiana papieża Klemensa XII o średnicy 4 cm częściowo zniszczona na sznurze brunatnym, częściowo ucięte marginesy i zakładka.

Na odwrocie: potwierdzenie wykonania bulli przez oficjała generalnego krakowskiego i kustosa wiślickiego Michała *de Granow* Wodzickiego 1 marca 1736 r., notka *1734 Cracovien. Indulgentia.*

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 52.

58. 1738, 30 maja, Wschowa

List króla Augusta III do starosty stężyckiego Kazimierza Grabowskiego z prośbą o popieranie planów królewskich przedstawionych w instrukcji na sejmiki.

J. pol., pap., 21 x 33,5 cm, kart 2; czytelny, ślady po pieczęci lakowej okrągłej odcisniętej na papierze, podpis własnoręczny Augusta III pod tekstem, ślady po sznurach w postaci otworów w papierze.

Na odwrocie: notatka *Urodzonemu Kazimierzowi Grabowskiemu staroście naszemu stężyckiemu(?) uprzejmie nam milemu.*

Uwagi: pierwotnie była to jedna karta, która po sporządzeniu dokumentu została złożona i opieczętowana.

Sygn. ADK: dok. perg. 53a.

59. 1738, 23 grudnia, Rzym

Papież Klemens XII udziela Bractwu św. Józefa przy kościele św. Trójcy i św. Wawrzyńca w Nowym Korczynie odpustu *perpetuis temporibus*.

J. łac., perg., 45 x 24,5 x 6,5 cm, kart 1: dokument podpisany pod zakładką przez *Card. Passionensis*.

Na odwrocie: *Pro Confraternitate S. Josephi perpetuis temporibus; Monte di Pietro* oraz obszerny wywód wicedziekana i oficjała krakowskiego Michała de *Granow* Wodzickiego dla kościoła w Nowym Korczynie w sprawie odpustu papieskiego, 17 marca 1739 r. sporządził Gaspar Szczepkowski, kanonik krakowski, *judex surog.*

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 53.

60. 1742, 10 maja, Rzym

Papież Benedykt XIV nadaje Bractwu pod wezwaniem Matki Bożej w kościele Wszystkich Świętych w Złotnikach, w diecezji gnieźnieńskiej, odpusty na pierwszą niedzielę po święcie Wniebowstąpienia Pańskiego, Wniebowzięcia NMP i na Wszystkich Świętych. J. łac., perg., 44 x 30 cm, kart 1; ślad po pieczęci odcisniętej w czerwonym wosku, pod tekstem podpis: *Cardlis. Passionensis*.

Na odwrocie: informacja o wykonaniu odpisu na polecenie arcybiskupa gnieźnieńskiego, prymasa Krzysztofa Antoniego Szembeka 29 *junii* 1747 r., podpis *Dominicus Kielczeski, Fra Crispino, Prodiit in Acta Visitationis Gnalis 1762 Constantini Jankowski [...] visitorator*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 55.

61. 1742, maj, Warszawa

Król August III potwierdza urodzonej Mariannie Pocijównej prawo posiadania wsi Czerchawa w ziemi przemyskiej po mężu Franciszku Borzęckim, podstolim litewskim. J. łac., pap., 23,5 x 37,5 cm, kart 2; tekst w całości na k. 1r, pod tekstem podpis Augusta III i pieczęć niegdyś wyciśnięta w papierze, podarty na zgięciu, filigran w postaci korony królewskiej z podpisem, zapis o oblatowaniu w Homlu *jus communicativum super villam Czerchawa*.

Na odwrocie: poświadczenie oblatowania w urzędzie grodzkim w 1744, i zapiska o przedstawieniu pieczęci za kancelerstwa koronnego Stanisława Kostki Załuskiego (na odbiciu pieczęci).

Uwagi: pierwotnie była to jedna karta, która po sporządzeniu dokumentu została złożona i opieczętowana.

Sygn. ADK: dok. perg. 53a.

62. 1744, 22 listopada, Grodno

Król August III potwierdza przywilej lokacyjny miasteczka Lubartowa (niegdyś *Liewartowa*), na prośbę obecnego właściciela księcia Pawła Karola Lubartowicza Sanguszki, marszałka litewskiego (w tekście przywołanie przywileju Zygmunta Starego z 1543 r. dla Piotra z Dąbrowicy, wojewody lubelskiego).

J. pol., pap., 23 x 35,5 cm, kart 4; tekst na k. 1r-3r na podstawie przywileju spisane go przez Jana Wolskiego, podstolego powiatu chełcińskiego, sekretarza pieczęci królewskiej; filigran w postaci litery D (ok. 3 cm).

Uwagi: obecnie są to osobne kartki, trudno stwierdzić, czy pierwotnie stanowiły składkę – binion, czy były fragmentem większej całości (zob. nr 53); zawiera szczegóły dotyczące jarmarków, targów i towarów sprzedawanych na lokalnym rynku.

Sygn. ADK: dok. perg. 53a.

63. 1745, 2 stycznia, Rzym

Papież Benedykt XIV udziela prepozytowi Bożogrobców w Miechowie uprawnień do dysygnowania ołtarza uprzywilejowanego w kościele miechowskim.

J. łac., perg., 43 x 23 cm, kart 1; pod tekstem *Pro Dno Cardi. Passioneo, Joannes Florini Substitutus*; ślad po pieczęci.

Na odwrocie: zapiski *Facultas concessa Praeposito Gnali Miechoviensis designandi Altaria Privilegiata in Ecclesiis sui ordinis d. 2 Januarii, anno 1745; Andreas Pruski Epp. Tenensis Suffr. Off. Premisliensis* z datą 3 marca 1746 w Przemyślu, gdzie dokument przedstawiono; także potwierdzenie Michała *de Granow* Wodzickiego, dziekana, wikariusza *in Spiritualibus* i oficjała generalnego krakowskiego, opata komandatoryjnego wachockiego, w Krakowie 2 marca 1745, podpis *Stanislao a Kręsko Kręski Cant. Cath. Cracovien. Judex Surogatus*; dawna sygnatura miechowska 23; informacje o konsekracji ołtarzy w kościele miechowskim przez Tomasza Nowińskiego, biskupa *Bybliensis*, prepozyta generalnego kanoników regularnych (ołtarza mniejszego *BVM et S. Martini*) i Jakuba Radlińskiego, doktora teologii prepozyta generalnego (9 IV 1745 r. – ołtarza *Crucifixi Domini Nostri Jesu Christi*).

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 116.

64. 1746, 3 czerwca, Wschowa

List króla Augusta III do urodzonego Kazimierza Grabowskiego z prośbą o popieranie na sejmiku planów królewskich dotyczących aukcji wojska.

J. pol., pap., 20,5 x 34 cm, kart 2; pod tekstem podpis *Augustus Rex*, filigran w postaci dwóch skrzyżowanych mieczy wys. ok. 4,5 cm.

Na odwrocie: pieczęć królewska płatkowa, notka: *Urodzonemu Franciszkowi Kazimierzowi Grabowskiemu ziemianinowi ziemie stężyckiej uprzejmie nam milemu*.

Uwagi: pierwotnie była to jedna karta, która po sporządzeniu tekstu na k. 1r została złożona i opieczętowana.

Sygn. ADK: dok. perg. 53a

65. 1748, 15 września, Warszawa

Król August III potwierdza przywileje na założenie orkiestry przy kościele w Nowym Korczynie.

J. łac., perg., 45 x 30 + 5 cm, kart 1; przy dokumencie okrągła pieczęć królewska w czerwonym wosku o średnicy 11 cm na niebieskim sznurze, w metalowym pudełku; lewa strona dokumentu poobrywana, pod tekstem podpis *Augustus Rex* i *Confirmatio Confirmationis pro instituendo Capella Musica in Ecclia Neokorczinensis serviens*, pod zakładką *Ignatius Ludovicus [...] Secretarius*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 56.

66. 1752, *post jubileum magnum primo*, Dzierzgow

Ksiądz Antoni Józef Wesołowski proboszcz w Dzierzgowie, zaświadcza o wybudowaniu swoim kosztem drewnianej świątyni pod wezwaniem Wniebowzięcia Marii Panny i św. Klemensa.

J. łac., perg., 27 x 9,5 cm, kart 1; do dokumentu dołączona kartka o wym. ok. 7 x 7 cm z tekstem: *Jesus Nasareus Rex Judeorum titulus triumphalis defundat hanc domus Dei infulgares (?) et ab omnibus matis (?) Amen, Amen, Amen*. Na odwrocie: *Memento indignissimi Parochi Dzierzговиensis Fundatoris*. Na odwrocie: notatka ks. J. Wiśniewskiego: *Umieściłem to w Opisie Włoszczowskiego*.

Uwagi: pergamin jest fragmentem odciętym z większej kartki, zawiera prywatną notatkę fundatora wraz z wyliczeniem pozostałych współfundatorów: m.in. wikarego dzierzgowskiego Klemensa Furmandowicza, organisty Dominika Rudeckiego i innych świeckich parafian.

Druk: J. Wiśniewski, *Włoszczowskie*, s. 38, 39. Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 57.

67. **1755**, 12 marca, Rzym

Papież Benedykt XIV nadaje bożogrobcom z Miechowa odpust zupełny na święta Jakuba Mniejszego Apostoła i Podwyższenia Krzyża Św.

J. łac., perg., 47 x 20 cm, kart 1; ślad po pieczęci, w prawym dolnym rogu *Pro Bnd. Crdli. Passioneo, Joannes Florius Substitutus*, czytelny, wyblakły.

Na odwrocie: potwierdzone w oficjalacie krakowskim 24 kwietnia 1755 r. przez Mikołaja Lipskiego, wikariusza generalnego i oficjała krakowskiego, wraz z odręcznym podpisem; informacja o przedstawieniu dokumentu w trakcie wizytacji generalnej 3 października 1783 r. Jackowi Kochańskiemu, wizytatorowi generalnemu; notka tą samą ręką, co na innych dokumentach miechowskich: *Indulgentie plenariae pro festis s. Jacobi minoris Apostoli et inventionis S. Crucis. Item indulgentia septem annorum, et totidem quadragenarium pro Festo Exaltationis S. Crucis concessae Benedicto PP. XIV sub data Roma apud S. Mariam maiorem die 12. Martii anno 1755. Pontificatus eius anno XV. Cum earum admissione in Officio Eppali. Cracovien. die 24 Aprilis anni eiusdem 1755;* dawne sygnatury 3, 25.

Druk: J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, s. 135 (regest, z błędną datą 1855 r.). Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 117.

68. **1757**, 22 sierpnia, Rzym

Papież Benedykt XIV nadaje bożogrobcom z Miechowa uprawnienia udzielania odpustu w godzinę śmierci.

J. łac., perg., 41 x 20 cm, kart 1; częściowo zniszczony na zgięciach, pod tekstem *Praecipio pro Deo et Sera*, podpisał *Dno Card. Passioneo, Joannes Florius Substitutus*.

Na odwrocie: potwierdził 7 *Novembra 1758 r.* Dominik Kiełczewski, wikary *in spiritalibus* i oficjał generalny krakowski, prepozyt łowicki i kielecki, podpisał *Antonius Beldowski Can. Cath. Crac. iudex surogatu*; kolejny zapis *Miechow pro agonizantibus ad decennium 1757*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 118.

69. **1758**, 8 marca, Rzym

Papież Benedykt XIV nadaje szlachetnemu Ludwikowi Borzęckiemu przywilej na odprawienie mszy św. przy ołtarzu przenośnym na terenie Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

J. łac., perg., 41 x 19 cm, kart 1; na dole pieczęć owalna 4,5 x 3 cm zatarta odcisnięta na papierze, pod tekstem zasadniczym potwierdzenie ks. Andrzeja Pruskiego, biskupa sufragana przemyskiego z dnia 20 sierpnia w Przemyślu, sporządzone przez ks. Walentyna Wichrowskiego kanonika katedralnego i sędziego surogata przemyskiego; na zakładce ręką autora tekstu przywileju: *Pro Dno. Cardli. Passioneo*.

Na odwrocie: *Dilecto filio Ludovico Borzecki Nobili Polono*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 57a.

70. 1760, 7 lipca, Warszawa

Król Polski August III nadaje i potwierdza przywileje dla Szydłowa i Szydłowca (sic!). J. łac., perg., 38 x 28 cm, kart 6; pieczęć królewska o średnicy 11,5 cm w czerwonym wosku na sznurze brunatno-niebieskim, w metalowym pudełku, częściowo wykruszona; całość ma formę składki (ternionu, 3+3); na k. 6v nieczytelny spis treści i podpis *Augustus Rex*.

Uwagi: w tekście odwołania do przywilejów królów Władysława Jagiełły z 1400 i 1401 r., Władysława Warneńczyka z 1438 r., Kazimierza Jagiellończyka z 1488 r., Zygmunta Starego z 1518 r., Zygmunta Augusta z 1555, 1565 i 1570 r., Stefana Batorego z 1576 i 1578 r., Jana Kazimierza i Władysława IV, Jana III Sobieskiego z 1676 i 1683 r.; na k. 1r ozdobny inicjał *S[ignificamus]* wpisany w godło elektorów Saksonii i królów Polski; wewnątrz na k. 3r doklejona na marginesie dolnym kartka z notatką ks. J. Wiśniewskiego: *Ostatnie dwie karty tego dokumentu zawierają przywilej nie dla Szydłowa jeno dla Szydłowca. Kancelaria królewska połączyła tych dwóch miast różnych dokumenty a królowie w dobrej wierze podpisywali. Dokument ten w Borkowicach przepisałem. Pierwsza i ostatnia stronice wytarte trudno odczytać. W tem miejscu jakiś wandal wyciął kawałek pergaminu i samą pieczęć uszkodził. 10 XII 1923 r.*; w tekście dokumentu zarówno przywileje dla Szydłowa, jak i Szydłowca, z czego wynika, że kancelaria królewska mogła pomylić miasta już za poprzedników Augusta III lub wyjątkowo przy sporządzaniu swego rodzaju kopiariusza przywilejów szydłowskich doszło do pomyłkowego dopisania także przywilejów szydłowieckich, zob. też F. Kiryk, *Urbanizacja*, s. 144, 146.

Druk: J. Wiśniewski, *Stopnickie*, s. 335-339 (regest). Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK; dok. perg. 58.

71. 1766, 14 maja, Rzym

Papież Klemens XIII potwierdza i przenosi na prośbę Mateusza Bnideckiego, prepozyta generalnego Kanoników Regularnych w Miechowie, odpust zupełny z dnia św. Augustyna na Niedzielę *sequentem in mediate*.

J. łac., perg., 42 x 18,5 cm, kart 1; dokument czytelny, pod tekstem *Card. Antonellus*.

Na odwrocie: notka piśmem charakterystycznym dla dokumentów miechowskich: *Translatio Indulgentiae plenarie S. Augustini in Dnicam sequentem inmediate d. 14. Maji 1766*; potwierdzenie i własnoręczny podpis ks. Franciszka Potkańskiego, biskupa sufragana krakowskiego z 17 lipca 1766 r. wyblakłe, dawna sygnatura 20.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK; dok. perg. 121.

72. 1768, 21 kwietnia

Arcybiskup gnieźnieński i prymas Jan Junosza Podoski stwierdza autentyczność relikwii św. św. Piotra i Pawła w kościele w Rembieszycach.

J. łac., pap., 33 x 19,5 cm, kart 2; na dolnej części tekstu pieczęć wytłaczana o śr. ok. 7 cm, u dołu podpis ks. Ignacego Żelińskiego, kanonika łowickiego i sędziego, także *Jan Kantius Głowacki Aplicus et Curiae sua celsitud. Primat. Nrius Actuarius*.

Na odwrocie: zamazana notatka: *Instrumentum [...] Reliquiarum SS Petri et Pauli Apost. et Martyrum pro ecclesia Rębieszycze [...] die 21 mensis aprilis anno 1768 exportatae*, autograf ks. J. Wiśniewskiego i wyraz *użytkowałem*.

Uwagi: pierwotnie była to jedna karta, która po sporządzeniu tekstu na k. 1r została złożona i opieczętowana.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK; dok. perg. 59.

73. 1770, 14 lipca, Rzym

Papież Klemens XIV nadaje kaplicy bożogrobców z Miechowa we wsi Ołudza przywilej wieczysty na odprawianie mszy świętych.

J. łac., perg., 42 x 25 cm, kart 1; tekst nieco wyblakły, ale czytelny, pergamin z plamami, pod tekstem zasadniczym potwierdzenie biskupa sufragana krakowskiego Franciszka Potkańskiego z 28 października 1772 r., podpis *Ignatius [Ludovicus] Can. Cath. Crac. et Jdx Surogatus*.

Na odwrocie: notka pismem charakterystycznym dla dokumentów miechowskich: *Indultum perpetuum pro celebran. missis in Capellis Tenuta Miechovien. in villa Ołudza, Dat d. 14 Julii 1770 cum admisis Venli. Fratri Episcopo Cracovien.*, i dawna sygnatura 29.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 119.

74. 1773, 10 maja, Warszawa

Król Stanisław August zatwierdza wszelkie przywileje mieszkańców Nowego Korczyna.

J. łac., pap., 42,5 x 28 cm, kart 1; pod tekstem odcisnięta okrągła pieczęć królewska o średnicy 10 cm; własnoręczny podpis *Stanislaus Augustus Rex*, także *Confirmatio Generalis Jurium et Privilegium Oppido NovaCivitatis Korczyn Servientium*, podpis sporządzającego dokument *Antonius Sikorski S.R.M. et Sigilli Majoris Regni Secretarius*; dokument czytelny, ale mocno zniszczony, zwłaszcza na zgięciach, zabezpieczony poprzez podklejenie kartką papieru.

Na odwrocie: *Stanisław August potwierdza ogólnie wszystkie przywileje miasta Now. Korczyna 1773*; dawna sygnatura N 25.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 60.

75. 1773, 10 grudnia, Rzym

Papież Klemens XIV nadaje bożogrobcom z Miechowa odpust na święta Niepokalanego Poczęcia NMP i Wniebowzięcia NMP.

J. łac., perg., 42 x 13 cm, kart 1; pod tekstem *Oretus pro Deo et Sera*; dokument czytelny. Na odwrocie: potwierdzenie z 27 grudnia 1773 r. i własnoręczny podpis ks. Franciszka Potkańskiego, biskupa sufragana krakowskiego i wyraz *bracco*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 120.

76. 1776, 10 lipca, Warszawa

Potwierdzenie zobowiązania finansowego starosty ryczywolskiego Antoniego Wisłockiego wobec Marii Osmulskiej na czynsz od sumy trzynastu tysięcy trzystu czterdziestu florenów polskich, wystawione w *Curia Regia Varsaviensis*.

J. łac., pap., 20 x 35 cm, kart 1; zapis dwustronny, znak wodny w postaci godła królewskiego z literą R w środku o wys. 10,5 cm, pod tekstem podpis wystawiającego *St. Rzechowski*, pieczęć odcisnięta w papierze, potwierdzenie pobrania opłaty skarbowej 1 gr srebrem czarnym stemplem nad tekstem; dawne sygnatury N 3, N 22.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 130.

77. 1785, 5 lipca, Rzym

Papież Pius VI nadaje kościołowi pod wezwaniem św. Krzyża w Miechowie odpust zupełny na święto Paschy, na niedzielę po narodzinach św. Jana Chrzciciela.

J. łac., perg., 41 x 18 cm, kart 1; podpis *Card. de [...]*; dokument czytelny.

Na odwrocie: notka pismem charakterystycznym dla dokumentów miechowskich: *Indulgentia plenaria perpetua pro Ecclesie S. Crucis Miechow, pro Festo Sanctae Pasche, et pro Dominica post Festum Nativitatis S. Joannis Baptiste, in qua cadit Dedicatio Eccles. data Roma die 5 Julii, anno 1785. Admissa vero ab officio Cracov. d. 28 martii 1786*; potwierdzenie dokumentu przez Michała Jerzego księcia

Poniatowskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego z 28 marca 1786 r. i podpis *Benedictus Trzebiński Cnicus Crac. Jdx Surogatus*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 122.

78. 1785, Rzym

Przywilej papieski (*indult*) dla kościoła parafialnego w Proszowicach na wystawienie Najświętszego Sakramentu z procesjami, na nieszpory oraz msze uroczyste w dniu św. Anny. J. łac., perg., 38 x 21 x 6 cm, kart 1; ślad po pieczęci w postaci czterech otworów u dołu dokumentu, pod tekstem podpis tym samym atramentem *Phi. Jerzinus*, także potwierdzenie autentyczności dokumentu przez bpa płockiego i koadiutora biskupstwa krakowskiego Michała Jerzego księcia Poniatowskiego z dnia 15 stycznia 1785 r. i przekazaniu go do parafii proszowickiej oraz podpis *Benedictus Trzebiński* kanonik krakowski *iudex surogatus*; częściowo nieczytelny, uszkodzony w górnych rogach.

Na odwrocie: pierwotnie na zakładce podpis *B. del Bene* i ozdobnym pismem na szerokość zakładki *Jul+Cancellus+*; pozostałe zapisy: *In ad 1785 admissa ex Consistorio Crac. est ad scripta; Facultas procesionandis cum indulgentijs in Ecclesiae [...] in Festo Sancta Anna tam in primis Vesperis Missis et secunda Vesperis, Roma*.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 61.

79. 1786, 11 listopada, Warszawa

Król Stanisław August Poniatowski potwierdza na prośbę wójta Dominika Susckiego i burmistrza Filipa Michalskiego dawne przywileje miasteczka Skały na siedem jarmarków (4 marca, 1 maja, nazajutrz po św. Trójcy, 26 lipca, 29 września, 29 listopada i 6 grudnia) i targi (od świąt Wielkanocy w soboty na owce i w poniedziałki na zboże), i nadaje nowy na pięć jarmarków (na 15 stycznia, 14 lutego, 23 kwietnia, 25 [...] i 28 października).

J. pol., pap., 39 x 27,5 cm, kart 2; dokument wystrzępiony na lewym brzegu został podklejony kartką papieru, pod tekstem odcisnięta pieczęć królewska okrągła o średnicy ok. 10 cm, podpis *Stanislaus August Król*, także pod tekstem streszczenie dokumentu przez Antoniego Sikorskiego, sekretarza królewskiego, ślad po opłacie skarbowej 2 czerwone złote w postaci okrągłej pieczętki i numeru wystawienia aktu 236, filigran o średnicy ok. 10 cm częściowo nieczytelny poprzez przystawienie w tym miejscu pieczęci.

Na odwrocie: sygnatura dawna *N 14*, późniejsza *121*, zapis o przystawieniu pieczęci za kanclerstwa Antoniego Onufrego Okęckiego, biskupa poznańskiego i warszawskiego, przełożonego kancelarii królewskiej.

Uwagi: pierwotnie była to jedna karta, która po sporządzeniu tekstu na k. 1r została złożona i opieczętowana.

Druk: J. Wiśniewski, *Olkuskie*, s. 375–377. Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 62.

80. 1787, 15 stycznia, Warszawa

Król Stanisław August Poniatowski mianuje Klemensa Pęczaka ze wsi Popowice *Ministerialem Regni Generalem* (sic!).

J. łac., pap., 35 x 22 cm, kart 2; pod tekstem pieczęć królewska okrągła o średnicy około 7,5 cm, w prawym rogu pieczętka okrągła z opłatą skarbową 1 złoty, pod tekstem podpis *Mathias Garnysz Eppus. Helmen. Pro Cancellario Regni*, po prawej drukowane *Relatio* i odręczny podpis: *Illustrissimi Excellentissimi et Reverendissimi Domini Mathiae Gregorii in Cadow(?) Poray Garnysz Episcopi Helmensis Abbatis Commendatarij Landensis Pro Cancellarij Regni*.

Na odwrocie: zapiska o oblatowaniu przywileju 17 marca 1787 r. i ingrosowaniu przez niejakiego A. Dąbrowskiego oraz dawna sygnatura *N 36*.

Uwagi: dokument ma charakter uroczysty – nagłówek *Stanislaus Augustus Dei Gratia Rex* literami majuskulnymi większymi od zasadniczej części tekstu, dokument jest gotowym drukiem kancelaryjnym z ozdobnym inicjałem *S[ignificamus]* i wolnymi miejscami na wpisane odręcznie imię i nazwisko otrzymującego przywilej, datę dzienną, miesiąc i ostatnią cyfrę roku. Pierwotnie była to jedna karta, która po sporządzeniu tekstu na k. 1r została złożona i opieczętowana.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg.

81. **1788**, 6 czerwca, Warszawa

Dekret Referendarii Koronnej i króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w sprawie sporu pomiędzy Wojciechem Wybranowskim, kanonikiem kijowskim i proboszczem brzegowskim, a starostą brzegowskim Jackiem Kluszewskim wraz z jego arendarzami Wojciechem Dzinkiewiczem, Danielem Grygowiczem, wójtami, i całą gromadą starostwa (proboszcz w Brzegach apeluje od dekretu Sądu Ziemskiego Radomskiego z dnia 8 stycznia 1787 r. do Trybunału Koronnego w Lublinie 22 marca 1787 r., wreszcie do Sądu Referendarskiego Zadwornego; sprawa dotyczyła zaboru gruntów kościelnych przez starostę i gromadę).

J. pol., pap., 21 x 35,5 cm, kart 8; całość ma formę składki (quaternion, 4+4) zszytej zielonym sznurkiem, z pieczęcią królewską wyciśniętą w kawałku papieru na k. 8r; filigrany w kształcie orła trzymającego berło i w kształcie korony królewskiej; dokument postrzępiony na brzegach, czytelny; na k. 8v dawna sygnatura *N 5* oraz notatka informująca o realizacji dekretu 3 października przez komisję duchowną.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 64.

82. **1788**, 2 października, Warszawa

Król Stanisław August Poniatowski nadaje Wojciechowi Łaskiemu podskarbiostwo łukowskie wakujące po Stefanie Domaszowskim.

J. łac., pap., 23,5 x 37,5 cm, kart 2; pod tekstem odcisnięta w papierze pieczęć królewska, także pieczęć z opłatą skarbową 1 złoty i *Nr 410*; pod tekstem podpis króla Stanisława Augusta i sekretarza królewskiego Ignacego Janiszewskiego (*Sigilli Majoris Regni Secretarius*), notka o oblatowaniu przywileju 2 października przez Jana Nepomucena Szaniawskiego, filigran w postaci korony z podpisem, dokument czytelny.

Na odwrocie: zapiska sporządzającego dokument o przystawieniu pieczęci za kanclerstwa koronnego Jacka Małachowskiego (na odbicu pieczęci).

Uwagi: Pierwotnie była to jedna karta, która po sporządzeniu tekstu na k. 1r została złożona i opieczętowana.

Sygn. ADK, dok. perg. 53a.

83. **1789**, 13 stycznia, Rzym

Papież Pius VI nadaje kościołowi szpitalnemu bożogrobców z Miechowa pod wezwaniem św. Barbary odpust czterdziestodniowy dla konających.

J. łac., perg., 38 x 13 cm, kart 1; pod tekstem *R. Cardlis Brasciano de Honistis*, dokument czytelny.

Na odwrocie: informacja o potwierdzeniu przez abp. gnieźnieńskiego Michała Jerzego księcia Poniatowskiego, sporządzona przez Olechowskiego, surogata krakowskiego, z 20 kwietnia 1789 r. w Krakowie.

Druk: J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, s. 135 (regest). Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 123.

84. 1793, 16 lipca, Rzym

Papież Pius VI udziela odpustu dla konfraterni błogosławionej Salomei w Skale-Grodzisku.

J. łac., perg., 38 x 33 cm, pap. 38 x 18 cm, kart 1; dokument składa się z dwóch części, pierwsza to przywilej papieski z podpisem *R. Card. Brasciano de Honistis*; druga papierowa podklejona do pergaminu to potwierdzenie przywileju papieskiego dla konfraterni w Skale, wystawione przez bpa Feliksa Pawła Turskiego w sierpniu 1793 r., pod tekstem pieczęć o średnicy ok. 6 cm wyciśnięta w papierze, podpis Augustyna Lipińskiego, kanonika krakowskiego, audytora i sędziego generalnego, także Jana Łempickiego, notariusza; dokument czytelny, ale mocno zniszczony – wydarte fragmenty po lewej stronie u góry i u dołu.

Na odwrocie: notatka ks. J. Wiśniewskiego o przepisaniu dokumentu w 1928 r.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 65.

85. 1830, 25 września, Kielce

Biskup krakowski Karol Wincenty Saryusz Skórkowski w trakcie wizytacji generalnej podaje do wiadomości miejscowego duchowieństwa, porządek nabożeństw w kolegiacie kieleckiej.

J. pol., pap., 56,5 x 39 cm, kart 1; podpis *Karol Biskup*, pieczęć bpa o średnicy 4 cm odcisnięta w czerwonym wosku, pod nią podpis *ks. Franciszek Xawery*; dokument czytelny, ale podarty i częściowo obcięty.

Na odwrocie: zapiska na dolnym brzegu *Kapituły kieleckiej*.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 68.

86. 1859, 7 maja, Radom

Potwierdzenie (świadectwo) szlachectwa Józefa Kulińskiego herbu Odrowąż (syna Michała), rachmistrza w Dyrekcji Szczegółowej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w Kielcach, wystawione w Radomiu na podstawie oryginału wystawionego w Warszawie 8/15 września 1858 r. przez Heroldię Królestwa Polskiego.

J. pol., pap., 43,5 x 35,5 cm, kart 1; pod dokumentem herb Odrowąż z labrami i potwierdzenie kopii przez pisarza Dyrekcji Kieleckiej Januszewskiego 18/30 czerwca 1873 r.; dokument czytelny.

Na odwrocie: pieczęć okrągła z dwugłowym orłem (o wartości 15 kopiejek) i podpisem *Kopia*, na dole zapis informujący, że należność uiszczona została papierem stemplowym o wartości 7 rubli 50 kopiejek w Radomiu 25 kwietnia/7maja 1859 r. w kancelarii marszałka guberni radomskiej.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 69.

87. 1862, 12 lutego, Rzym

Papież Pius IX udziela odpustu dla kościoła Bożogrobców w Miechowie z okazji świąt Wielkanocy i św. Anny (breme).

J. łac., perg., 40 x 14 cm, kart 1; pod tekstem pieczęć *Piscatoris* Piusa IX w czerwonym tuszu o średnicy ok. 2,5 cm, podpis *N. Card. Varacciani*, stan dobry.

Na odwrocie: potwierdzenie autentyczności dokumentu papieskiego przez bpa M. Majerczaka w postaci podpisu i pieczęci w czarnym tuszu o średnicy 3,5 cm, sporządził w Kielcach 9 kwietnia 1864 r. Florian Majewski, sekretarz; zapisy *tria et oboli 50, unum et oboli 20*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 124.

88. 1862, 27 września, Rzym

Bulla nominacyjna papieża Piusa IX dla biskupa elekta Jerycho ks. Macieja Majerczaka. J. łac., pap., 21,5 x 33 cm, kart 4; jest to odpis, całość wystrzępiona na brzegach ma formę składki (binion, 2+2), tekst rozpoczyna się od k. 2r, na lewym marginesie motyw wici roślinnej przechodzącej w inicjał *C[unctis]*, na k. 4r potwierdzenie konkordancji z oryginałem przez *Marius Card. Mattei Prodat.* i pieczęć kardynalska o średnicy 5 cm wyciśnięta w papierze oraz zwykła w czarnym tuszu o średnicy ok. 3 cm notariusza papieskiego Ludwika.

Na odwrocie: na k. 1r u góry: *ad N 327 Roma 1862.*

Druk: „Kieleckie Studia Teologiczne” 4, 2005, s. 463 (fotokopia).

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 70.

89. 1863, 21 sierpnia, Rzym

Papież Pius IX udziela odpustu na dzień 17 lutego z tytułu Nawiedzenia kościoła Bożogrobców w Miechowie (brewe).

J. łac., perg., 40 x 15 cm, kart 1; pod tekstem pieczęć *Piscatoris* Piusa IX w czerwonym tuszu o średnicy ok. 2,5 cm, podpis *N. Card. Varacciani(?)*, stan dobry.

Na odwrocie: zapisy *tria et oboli 50, unum et oboli 20; cleric 5659, N. 350.*

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 125.

90. 1864, 12 lutego, Rzym

Papież Pius IX nadaje wspólnocie parafialnej przy kościele św. Marii Magdaleny w Dzierżni odpust na święto patronki kościoła (brewe).

J. łac., perg., 40 x 14 cm, kart 1; pod tekstem pieczęć *Piscatoris* Piusa IX o średnicy ok. 2,5 cm w czerwonym tuszu.

Na odwrocie: potwierdzenie autentyczności dokumentu papieskiego przez bpa *partis Diecesis Kielcense Cracoviensis* Macieja Majerczaka w postaci podpisu i pieczęci o średnicy 3,5 cm, w Kielcach 9 kwietnia 1864 r., sporządził Florian Majewski sekretarz; zapisy *Scalzi 648, 350; tria et oboli 50, unum et oboli 20.*

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 71.

91. 1872, 23 lutego, Rzym

Kopia nominacji ks. Tomasza Teofila Kulińskiego, administratora diecezji kielecko-kra-kowskiej na biskupstwo tytularne sataleńskie.

J. łac., pap., 24,5 x 36,5 cm, kart 4; forma składki (binion, 2+2), całość sporządzona identycznie jak nr 88, motyw wici roślinnej na marginesach lewym, prawym i dolnym, lewy przechodzi w inicjał *C[unctis]*, nagłówek *In Nomine Domini Amen* rozpoczynają inicjały stylizowane na wici roślinne, na koniec potwierdzenie konkordancji przez *Card. Vanicelli Prodatarius* i jego pieczęć o średnicy 5,5 cm wyciśnięta w kawałku papieru, także podpis notariusza papieskiego *Angelusa* i pieczęć w niebieskim tuszu, na dole karty podpis *Carolus Scalzi Litterarum Apostolicarum Expeditior.* Do dokumentu dołączone: *Forma Iuramenti* jako N 2 (pisane 22,5 x 32,5 cm, kart 2), *Forma Iuramenti Praestandis a Patriarchis, Primatibus, Archiepiscopis, et Episcopis Titularibus Imperii Russiae, et Regni Poloniae* jako N 3 (drukowany formularz 21 x 30 cm, kart 2) i *Forma Iuramenti Professionis Fidei a Cathedralibus, et Superioribus Ecclesiis, vel Beneficiis curam Animarum habentibus, et locis Regularium, ac Militarium praeficiendis observanda* jako N 4 (drukowany formularz 23,5 x 32,5 cm, kart 2 z dopisanym nazwiskiem bpa Kulińskiego w przeznaczonym do tego miejscu), sporządzone 3 października 1872 r., uwierzytelnione pod tekstem pierścieniem bpa T.T. Kulińskiego z herbem Odrowąż odcisniętym w czerwonym wosku.

Na odwrocie: na k. 1r: *ad N 106 Roma 1872 lit. A*, pod spodem *N 1.*

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 72.

92. 1872, 12 września, Rzym

List odręczny papieża Piusa IX do biskupa sataleńskiego, administratora apostolskiego diecezji kielecko-krakowskiej, ks. Tomasza Teofila Kulińskiego.

J. łac., pap., 21,5 x 24,5 cm, kart 2; pod tekstem własnoręczny podpis papieża Piusa IX; częściowo podarty na zgięciach, czytelny.

Na odwrocie: *Venerabili Fratri Thomae Theophilo Episcopo Satalensi* i pierścień papieski o średnicy 3 cm odcisnięty w wosku.

Uwagi: pierwotnie była to jedna karta, która po sporządzeniu tekstu na k. 1r została złożona.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 74.

93. 1872, Rzym

Prośba ks. Tomasza Teofila Kulińskiego, biskupa tytularnego sataleńskiego i administratora diecezji kielecko-krakowskiej, do Stolicy Apostolskiej w sprawie mianowania czterech kanoników honorowych kolegiaty kieleckiej i zgoda Stolicy Apostolskiej z 6 grudnia 1872 r.

J. łac., pap., 21 x 27 cm, kart 2; na k. 1r–1v prośba bpa T.T. Kulińskiego, bezpośrednio pod nią na k. 1v odpowiedź Stolicy Apostolskiej, na k. 2v podpis *Marius Archiep.* i pieczęć odcisnięta w papierze, pod nią *Gratis omnino*.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 73.

94. 1872, Rzym

List odręczny papieża Piusa IX do biskupa tytularnego sataleńskiego i administratora diecezji kielecko-krakowskiej ks. Tomasza Teofila Kulińskiego.

J. łac., pap., 19 x 25 cm, kart 2; dokument podarty na zgięciach, czytelny.

Na odwrocie: *Dilecto Filio Thomae Kulinski Vicario Apostolico Russiacae Partis Dioceseos Cracoviensis Kielcium* (sic!), resztki czerwonego wosku po pieczęci.

Uwagi: pierwotnie była to jedna karta, która po sporządzeniu tekstu na k. 1r została złożona.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 74.

95. 1873, 4 lipca, Rzym

Papież Pius IX nadaje kościołowi kieleckiemu przywilej odpustu wieczystego na święta Poczęcia NMP, Zwiastowania NMP, Oczyszczenia NMP i Wniebowzięcia NMP (brewe).

J. łac., perg., 38,5 x 18 cm, kart 1; pieczęć papieska okrągła *Piscatoris* Piusa IX o średnicy 2,5 cm w czerwonym tuszu.

Na odwrocie: *N 240 Rome 1873* i podpis *Greg Salviati*, potwierdzenie autentyczności dokumentu przez administratora diecezji kieleckiej bpa sataleńskiego Tomasza Teofila Kulińskiego 9 września 1873 r. w Kielcach, jego podpis i pieczęć o średnicy 4,5 cm, także podpis A. Majewskiego, regensa konsystorza krakowskiego.

Uwagi: Jeden z ośmiu dokumentów (w publikowanym zbiorze nr. 95, 101–106, 113), które zostały przez ks. T. Wróbla zestawione w jednej kopercie opisanej: *1883, 1905, 7* (sic!) *indultów papieskich z odpustami dla Kościoła Katedralnego w Kielcach*.

Sygn. ADK: dok. perg. 83.

96. 1874, 16 marca, Rzym

Pozwolenie Świętej Kongregacji Konsystorialnej (*facultas*) na *reductio missarum* na lat 10 z racji zabrania na skarb rosyjski majątków kościelnych w 1865 r.

J. łac., pap., 20 x 27 cm, kart 2; pod tekstem zasadniczym, od k.1v zatwierdzenie przez *Sacro Congregatio Concilii* i zapis informujący, że służy do roku 1884, podpis na k. 2r. *Card. Caterini Praefectus* i pieczęć o średnicy 5 cm wyciśnięta w papierze, czytelny.

Na odwrocie: *ad N 319 Rome 1874, Greg. Salviati.*

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 75.

97. **1878**, 10 października, Wiedeń

Stolica Apostolska przenosi uposażenie byłego kościoła w Książnicach do kościoła św. Wojciecha w Kielcach (na prośbę bpa Tomasza Teofila Kulińskiego).

J. łac., pap., 23,5 x 29 cm, kart 2; dokument wystawiony na papierze nuncjatury apostolskiej w Wiedniu z sygnaturą *N 11312*, porwany na prawym marginesie, podpisany przez nuncjusza apostolskiego abp. Ludwika w Wiedniu

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 76.

98. **1879**, Rzym

List odręczny papieża Leona XIII do biskupa tytularnego sataleńskiego i administratora diecezji kielecko-krakowskiej ks. Tomasza Teofila Kulińskiego.

J. łac., pap., 21 x 31 cm, kart 2; zniszczony na brzegach, czytelny.

Na odwrocie: *Venerabili Fratri Thomae Episcopo Satalensi i.p.i. Vicario Apostolico Administratori Dioecesis Kielcensis Kielcias* (sic!), pieczęć papieska o średnicy ok. 2,5 cm w czerwonym wosku.

Uwagi: pierwotnie była to jedna karta, która po sporządzeniu tekstu na obecnej k. 1r została złożona.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 74.

99. **1882**, 28 grudnia (*quinto kalendas Januarii*), Rzym

Bulla papieża Leona XIII *Ut primum Catholicae Ecclesiae*, erygująca diecezję kielecką, kościół katedralny i kapitułę.

J. łac., perg., 25 x 36,5 cm, kart 13; całość ma formę śladki (seksternionu z kartą przybyszową doklejoną na falcu, 6+7, przy czym okładki z grubszego i sztywniejszego pergaminu stanowią karty 1 i 13) zszytej szarym sznurem, na którym zachowana ołowiana bulla o średnicy 4,5 cm; uwierzytelniona w Petersburgu 29 kwietnia 1883 r., o czym świadczy zapis w jęz. rosyjskim pod tekstem na k. 2r.; podpis *Carolus Scalzi Expeditor Apostolicus*, także podpisy kardynałów: *Kajetan Ruggiero, Tomas Roniabbi, Pilla Carocci oraz L. Bellotti Capnus. Coadjutor, Balzani Computator, Viviani Quaveribondarius* i kilka mniej czytelnych.

Uwagi: na k. 1r majuskulne *R* i w środku podpis *Santarim* (?) *Magister*, tekst bulli rozpoczyna się na k. 1v, cała karta ma szczególnie uroczysty charakter w postaci bogatej ornamentyki roślinnej na wszystkich marginesach i liter majuskulnych; szereg ozdobnych inicjałów w tekście, będących jednocześnie jej cechą charakterystyczną poprzez fakt rozmieszczenia zawsze w centralnej części pierwszego wersu na danej stronie (1r – *V[ideliun]que*; 1v – *C[ujusdem]*; 2r – *N[oster]*; 2v – *A[ustriacae]*; 3r – *R[egij]*; 3v – *Q[uiibus]*; 4r – *S[alubriter]*; 4v – *C[on]ditionibus*; 5r – *O[m]niaque*; 5v – *E[adem]*; 6r – *C[apitulum]*; 6v – *K[ielcensij]*; 7r – *A[liquod]*; 7v – *Q[ueant]*; 8r – *A[dm]inistratoris*; 8v – *T[erminos]*; 9r – *R[e]integrata*; 9v – *V[el]*; 10r – *N[egotium]*; 10v – *A[c]*; 11r – *A[n]tonius*; 11v – *P[raesentibus]*; 12r – *P[ontificatus]*).

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 78.

100. **1882**, 28 grudnia, (*quinto kalendas Januarii*), Rzym

Kopia bulli Leona XIII *Ut Primum Catholicae Ecclesiae*.

J. łac., pap., 27 x 36 cm, kart 8; całość ma formę składki (quaternion, 4+4) zszytej czerwonym sznurem, potwierdzona notarialnie pieczęcią kardynała Sacconi o średnicy 5,5 cm wyciśniętą w kawałku papieru i podpisami: *Concordat cum originali Bartolomeus Natali Notarius Apostolicus, Card. Sacconi Pro Datarius, Carolus Scalzi Litterarum*

Apostolicarum Expeditor, na k. 4v w prawym dolnym rogu *M*, na k. 5r w lewym dolnym rogu *P*.

Na odwrocie: na k. 1r dawna sygnatura 269 oraz *N 13 Rome 1883*.

Druk: „Kieleckie Studia Teologiczne” 4, 2005, s. 460 (fotokopia).

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 79.

101. 1883, 16 marca, Rzym

Papież Leon XIII udziela pozwolenia biskupowi kieleckiemu Tomaszowi Teofilowi Kulińskiemu do wyznaczenia jednego z ołtarzy w katedrze kieleckiej ku zbawieniu duszy czyścowych (brewe).

J. łac., perg., 42 x 21,5 cm, kart 1; pod tekstem podpis *Th. Card. Mertel* i pieczęć okrągłą *Piscatoris* Leona XIII o średnicy 3,5 cm w czerwonym tuszu.

Na odwrocie: *Venerabili Fratri Thomae Theophilo Cathedralis Ecclesiae Kielcensis Episcopo*, notka streszczająca treść dokumentu ręką bpa T.T. Kulińskiego, potwierdzenie zgody wydanej w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rosji w Petersburgu 14 kwietnia 1883 r., *Scalzi 12*, dawna sygnatura *11*.

Sygn. ADK: dok. perg. 83.

102. 1883, 16 marca, Rzym

Papież Leon XIII udziela wspólnocie wiernych kościoła katedralnego w Kielcach odpustu na święto patronki, ważne na lat siedem (brewe).

J. łac., perg., 43 x 14 cm, kart 1; pod tekstem podpis *Th. Card. Mertel* i pieczęć okrągłą *Piscatoris* Leona XIII o średnicy 3,5 cm w czerwonym tuszu.

Na odwrocie: *ad 1890 valet*, notka streszczająca treść dokumentu ręką bpa T.T. Kulińskiego, potwierdzenie zgody wydanej w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rosji w Petersburgu 14 kwietnia 1883 r., *Scalzi 10*.

Sygn. ADK: dok. perg. 83.

103. 1883, 16 marca, Rzym

Papież Leon XIII nadaje odpust zupełny z okazji celebrowania pierwszej mszy świętej przez biskupa kieleckiego, ks. Tomasza Teofila Kulińskiego (brewe).

J. łac., perg., 40 x 14 cm, kart 1; podpis *Th. Card. Mertel* i pieczęć okrągłą *Piscatoris* Leona XIII o średnicy 3,5 cm w czerwonym tuszu.

Na odwrocie: *Venerabili Fratri Thomae Theophilo Cathedralis Ecclesiae Kielcensis Episcopo*, notka streszczająca treść dokumentu ręką bpa T.T. Kulińskiego, o czym zdaje się świadczyć zwrot *per me*, potwierdzenie zgody wydanej w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rosji w Petersburgu 14 kwietnia 1883 r., *Scalzi 8*.

Sygn. ADK: dok. perg. 83.

104. 1883, 16 marca, Rzym

Papież Leon XIII nadaje odpust zupełny z okazji wizytacji kościoła katedralnego i innych kościołów w diecezji kieleckiej przez biskupa kieleckiego (brewe).

J. łac., perg., 42 x 14 cm, kart 1; podpis *Th. Card. Mertel* i pieczęć okrągłą *Piscatoris* Leona XIII o średnicy 3,5 cm w czerwonym tuszu.

Na odwrocie: *Venerabili Fratri Thomae Theophilo Cathedralis Ecclesiae Kielcensis Episcopo*, notka streszczająca treść dokumentu ręką bpa T.T. Kulińskiego, potwierdzenie zgody wydanej w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rosji w Petersburgu 14 kwietnia 1883 r., *Scalzi 9*.

Sygn. ADK: dok. perg. 83.

105.1883, 16 marca, Rzym

Papież Leon XIII nadaje odpust zupełny katedrze kieleckiej z okazji święta Paschy *seu Resurrectionis* (brewe).

J. łac., perg., 41,5 x 27 cm, kart 1; podpis *Th. Card. Mertel* i pieczęć okrągła *Piscatoris* Leona XIII o średnicy 3,5 cm w czerwonym tuszu.

Na odwrocie: *Venerabili Fratri Thomae Theophilo Cathedralis Ecclesiae Kielcensis Episcopo*, notka streszczająca treść dokumentu ręką bpa T.T. Kulińskiego, potwierdzenie zgody wydanej w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rosji w Petersburgu 14 kwietnia 1883 r., *Scalzi 18*, pieczęć *Expensae Libellae trigintaquinque, Argentia Libellae Decem*.

KARTA Sygn. ADK: dok. perg. 83.

106. 1883, 16 marca, Rzym

Papież Leon XIII nadaje odpust zupełny z okazji poświęcenia kaplic w katedrze kieleckiej (brewe).

J. łac., perg., 42 x 27 cm, kart 1; podpis *Th. Card. Mertel* i pieczęć okrągła *Piscatoris* Leona XIII o średnicy 3,5 cm w czerwonym tuszu.

Na odwrocie: *Venerabili Fratri Thomae Theophilo Cathedralis Ecclesiae Kielcensis Episcopi*, notka streszczająca treść dokumentu ręką bpa T.T. Kulińskiego, potwierdzenie zgody wydanej w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rosji w Petersburgu 14 kwietnia 1883 r., *Scalzi 14*, stara sygnatura *N 13*.

Sygn. ADK: dok. perg. 83.

107. 1883, (*idibus Martii*), Rzym

Kopia bulli nominacyjnej papieża Leona XIII dla biskupa tytularnego sataleńskiego i administratora diecezji kielecko-krakowskiej ks. Tomasza Teofila Kulińskiego na biskupa ordynariusza kieleckiego.

J. łac., pap., 27,5 x 36 cm, kart 8; dokument rozpoczyna ozdobny inicjał *C[unctis]* w formie wici roślinnej, całość ma formę 2 składek (ternion, 3+3 i folio, 1+1) zszytych czerwonym sznurem, który przyciśnięty został pieczęcią kardynalską wyciśniętą na papierze przy końcu tekstu, na dole karty 8r *Carolus Scalzi Litterarum Apostolicarum Expeditor*; jest to uwierzytelniony notarialnie odpis, o czym świadczy zapis: *Concordat cum originali Bartolomeus Natali Notarius Apostolicus*, ponadto *C. Card. Sacconi Pro Dat*, kopia ta została uwierzytelniona w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rosji w Petersburgu 14 kwietnia 1883 r., co potwierdza zapis w jęz. rosyjskim pod tekstem.

Uwagi: na karcie inwentarzowej błędnie *1882 idibus Martii*, za błędną datacją w dokumencie: *Millesimo octingentesimo octogesimo secundo*, podczas gdy dalej: *Pontificatus Nostri Anno sexto*.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 77.

108. 1883, 3/14 maja, Petersburg

Arcybiskup Metropolita warszawski Wincenty Teofil Popiel stwierdza urzędowo przyjęcie wyznania wiary od biskupa ordynariusza kieleckiego Tomasza Teofila Kulińskiego.

J. łac., pap., 22,5 x 35,5 cm, kart 2; na k. 1v pod tekstem podpis własnoręczny abp. W.T. Popiela i pieczęć o średnicy 3,5 cm odcisnięta w wosku.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 82.

109. 1883, 15 czerwca, Warszawa

Biskup sandomierski *Delegatus Apostolicus* Antoni Ksawery Sotkiewicz wykonuje bullę *Ut Primum Catholicae Ecclesiae* papieża Leona XIII (*erectionis et restitutionis suppressae anno Domini millesimo octingentesimo decimo octavo Dioecesis Kielcensis in Regno Poloniae [...]*).

J. łac., pap., 20 x 32 cm, kart 6; całość ma formę składki (ternion, 3+3) zszytej czerwonym sznurem, pieczęć bpa A.K. Sotkiewicza o średnicy ok. 6 cm wyciśnięta w papierze i podpis biskupa pod tekstem na k. 5r.

Druk: „Nasza Przeszłość” 59, 1983, fot. 5 (fotokopia). Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 80.

110. **1883**, 10 listopada, Kielce

Biskup sandomierski *Delegatus Apostolicus* Antoni Ksawery Sotkiewicz wykonuje bullę *Ut Primum Catholicae Ecclesiae* papieża Leona XIII (*erexit [...], reconstituit* kapitułę kielecką).

J. łac., pap., 20 x 32 cm, kart 8; całość ma formę składki (quaternion, 4+4) zszytej czerwonym sznurem, pod tekstem pieczęć bpa A. K. Sotkiewicza o średnicy ok. 6 cm odcisnięta w czerwonym wosku oraz jego własnoręczny podpis.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 81.

111. **1886**, 3 lipca, Rzym

Święta Kongregacja Rytów udziela przywileju kościołom diecezji kieleckiej na odprawianie trzech mszy św. śpiewanych *de Regule* w dni rytu *duplex*.

J. łac., pap., 20 x 26,5 cm, kart 1; podpisał *Card. Bartolinius S.R.C. Praefectus*, jego pieczęć odcisnięta w papierze o średnicy 5 cm, w lewym górnym rogu dawna sygnatura *N. 3*, podpisał *D. Cf[...] Bartolinius S.C.R. Cf...]*, późniejszy dopisek *Osoby Biskupa*, pieczęć Kongregacji Rytów w czarnym tuszu, na niej *Pro taxa L. decem C., Pro Agentia Libelli sex; pro Laurenti [...] Secretario, Joannes Canonicus Ponzi substitutus*.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 84.

112. **1888**, 2 czerwca, Kielce

Biskup kielecki Tomasz Teofil Kuliński zwraca się z prośbą do papieża Leona XIII o redukcję obowiązków Kapituły Katedralnej w Kielcach.

J. łac., pap., 20 x 27 cm, kart 4; całość ma formę składki (binion, 2+2), na k. 4v pieczęć o średnicy 5 cm wyciskana w kawałku papieru, w otoku *Aloisius Pres. Card. Sttafini R. Cong. Concilli Praefectus*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 85.

113. **1898**, 18 marca, Rzym

Papież Leon XIII nadaje odpust wybranym ołtarzom w kościele katedralnym w Kielcach, kościołach parafialnych i kolegiatach diecezji kieleckiej, ważne na lat siedem (brewe).

J. łac., pap., 42 x 18 cm, kart 1; podpisy pod dokumentem: *pro Domino Cardinali Macchi, Nicolaus Marini* i pieczęć okrągła *Piscatoris* Leona XIII o średnicy 3,5 cm w czerwonym tuszu, nad tekstem dopisano *valet ad 18 Martii 1905*.

Na odwrocie: niebieską kredką *valet ad 18 Martii 1905, Altare privilegiatum*, ręką z okresu powstania dokumentu *Venerabili Fratri Thomae Episcopo Kielcensi*, pieczęć Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rosji Petersburg 1898 r.

Sygn. ADK: dok. perg. 83

114. **1899**, 11 sierpnia, Rzym

Papież Leon XIII udziela biskupowi kieleckiemu Tomaszowi Teofilowi Kulińskiemu przywileju (prawa) na odprawianie mszy św. w kaplicach prywatnych (brewe).

J. łac., perg, 20,5 x 22,5 cm, kart 14; całość ma formę składki (septernion, 7+7) zszytej żółtym sznurem, pod tekstem pieczęć Leona XIII *Piscatoris* o średnicy 3,5 cm w czerwonym tuszu i podpis *Nicolaus Marini sub.*, pieczęć *Secretaria Brevum (Expensa Libellae aureae trecento et septemdecim, Agentia Libellae Quadragintaquinque)*.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 86.

115. 1903, 10 lipca, Rzym

Papież Leon XIII udziela odpustu na dzień 2 sierpnia dla nawiedzających kościoł Bożogrobców w Miechowie (brewe).

J. łac., perg., 41 x 16 cm, kart 1; pieczęć papieża Leona XIII *Piscatoris* o średnicy 3,5 cm w czerwonym tuszu pod tekstem, podpisy *Pro dno Card. Macchi, N. Marini*.

Druk: J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, s. 135 (regest). Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 126.

116. 1905, 14 sierpnia, Rzym

Papież Pius X przesyła biskupowi kieleckiemu Tomaszowi Teofilowi Kulińskiemu i jego diecezji słowa pociechy oraz błogosławieństwa apostolskiego w ciężkim okresie roku 1905.

J. łac., pap., 23 x 35 cm, kart 1; pod tekstem na k. 1v własnoręczny podpis Piusa X (*Pius PP X*).

Uwagi: pierwotnie były to 2 karty, ale czystą kartę obcięto, pozostawiając jedynie lewy margines.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 87.

117. 1907, 29 kwietnia, Zakopane

List Henryka Sienkiewicza do ks. Karola Rogalskiego, proboszcza parafii Czarnca, w którym usprawiedliwia swoją nieobecność na poświęceniu pomnika Stefana Czarnieckiego i wzywa do pracy nad oświatą ludu polskiego.

J. pol., pap., 22 x 29 cm, kart 2; pod tekstem na k. 2r własnoręczny podpis H. Sienkiewicza.

Uwagi: w rzeczywistości chodziło o tablicę pamiątkową odsłoniętą w kościele w Czarncy 5 maja 1907 r., zob: J. Wiśniewski, *Włoszczowskie*, s. 24; U. Oettingen, *Uroczystości w Czarncy w 1906, 1907 i 1937 roku*, [w:] *Stefan Czarniecki. Żołnierz – obywatel – polityk*, red. W. Kowalski, Kielce 2007, s. 259-284.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 88.

118. 1910, 7 kwietnia, Rzym

Bulla papieża Piusa X do mieszkańców Kielc i diecezji kieleckiej informująca o nominacji ks. Augustyna Łosińskiego na biskupstwo kieleckie.

J. łac., perg., 39,5 x 27,5 x 4 cm, kart 1; z ołowianą bullą o średnicy ok. 4,5 cm na białym jedwabnym sznurze, podpisy *Cardinali Agliardi S.R.C. Cancellarius, Raphael Virili Protonotarius Apostolicus, Ludovicus [...] Protonotarius Apostolicus*, pod zakładką *Alfridus Marini Plumbator, Paulus Pruisle Canc. Ap. Adiutor*, na zakładce *P. Manzia Scriptor Apostolicus*; dokument czytelny, w stanie dobrym.

Na odwrocie: potwierdzenie rejestracji bulli w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rosji, Petersburg 8 maja 1910 r.

Uwagi: dokument o charakterze uroczystym, na liniowanym pergaminie, z napisem *Pius Papa X*, w pierwszym wersie trzy ozdobne inicjały: *P[ius], D[ei] i P[opulo]*.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 89.

119. 1910, 7 kwietnia, Rzym

Bulla papieża Piusa X skierowana do Kieleckiej Kapituły Katedralnej w sprawie nominacji ks. Augustyna Łosińskiego na biskupstwo kieleckie.

J. łac., perg., 39,5 x 24 x 4 cm, kart 1; od strony zewnętrznej dokument identyczny jak nr 118, trzeci inicjał *C[apitulo]*.

Na odwrocie: potwierdzenie j.w.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 90.

120. 1910, 7 kwietnia, Rzym

Bulla papieża Piusa X do kleru diecezji kieleckiej informująca o nominacji ks. Augustyna Łosińskiego na biskupstwo kieleckie.

J. łac., perg., 39,5 x 23,5 x 4 cm, kart 1; wygląd zewnętrzny dokumentu jak nr 118 i 119, trzeci inicjał *C[llero]*.

Na odwrocie: potwierdzenie j.w.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 91.

121. 1910, 7 kwietnia, Rzym

Bulla nominacyjna papieża Piusa X dla ks. Augustyna Łosińskiego na biskupstwo kieleckie.

J. łac., perg., 39 x 24 x 4 cm, kart 1; wygląd zewnętrzny dokumentu jak nr. 118–120, trzeci inicjał *A[ugustinus]*, czwarty *L[osinski]*.

Na odwrocie: potwierdzenie j.w.

Druk: KST 4, 2005, s. 184 (fotokopia). Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 92.

122. 1910, 7 kwietnia, Rzym

Bulla papieża Piusa X dla biskupa elekta Augustyna Łosińskiego na biskupstwo kieleckie, upoważniająca któregokolwiek z biskupów do odebrania przysięgi od elekta przy obejmowaniu diecezji.

J. łac., perg., 39 x 24 x 4 cm, kart 1; wygląd zewnętrzny dokumentu jak nr. 118–121, trzeci inicjał *A[ntistiti]*.

Na odwrocie: potwierdzenie j.w.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 93.

123. 1910, 7 kwietnia, Rzym

Bulla z formułą wyznania wiary dla ks. Augustyna Łosińskiego, elekta na biskupstwo kieleckie.

J. łac., perg., 52 x 38 cm, kart 1; dokument ma charakter mniej uroczysty od nr. 118–122, bez ozdobnych inicjałów, ołowiana bulla przywieszona na białym jedwabnym sznurze, podpisali jedynie *Paulus Pruisle Canc. Ap. Adiutor* nad tekstem i *P. Manzia Scriptor Apostolicus* pod tekstem.

Na odwrocie: potwierdzenie j.w.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 94.

124. 1910, 7 kwietnia, Rzym

Bulla papieża Piusa X naznaczająca na biskupstwo kieleckie ks. Augustyna Łosińskiego.

J. łac., perg., 52 x 33,5 x 4,5 cm, kart 1; dokument podobny jak nr. 118 - 123, o charakterze uroczystym, dwa inicjały *P[ius]* i *D[ei]*; pod zakładką: *Expedita Sexto Kalendas Maii anno septimo Alfridus Marini Plumbator*.

Na odwrocie: potwierdzenie j.w.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 95.

125. 1913, 26 listopada, Rzym

Papież Pius X składa osobiście życzenia owocnej pracy biskupowi kieleckiemu Augustynowi Łosińskiemu i przesyła mu błogosławieństwo.

J. łac., pap., 23 x 35,5 cm, kart 2; pod tekstem na k. 2r własnoręczny podpis Piusa X.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 96.

126. 1915, 3 października, Vevey

Henryk Sienkiewicz donosi ks. biskupowi Augustynowi Łosińskiemu o wysłaniu doraźnego zasiłku w wysokości 20 tys. franków dla pozbawionej dachu i chleba ludności Kielc, informując przy okazji o innych kwotach wysłanych wcześniej dla potrzebujących.

J. pol., pap., 22 x 28 cm, kart 1; list został napisany na papierze Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce w Grand Hotelu w Vevey w Szwajcarii, pod tekstem własnoręczny podpis pisarza.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 97.

127. 1924, 10 kwietnia, Rzym

Święta Kongregacja Konsystorialna wydaje dekret erekcyjny kolegiaty pod wezwaniem Narodzenia NMP w Wiślicy, powołujący kapitułę kolegiacką z trzema prałaturami i siedmioma kanoniami, egzekutorem mandatu papież Pius XI wyznacza biskupa kieleckiego Augustyna Łosińskiego.

J. łac., pap., 22,5 x 33 cm, kart 2: maszynopis, sygnatura dekretu 802/23, pod tekstem na k. 2r odręczny podpis *Card. De Lai Epus. Valiaen*; papier kurii rzymskiej ze znakiem wodnym w postaci kluczy papieskich i napisem *Officia Sanctae Sedis*.

Uwagi: zob. J. Wiśniewski, *Pińczowskie*, s. 459, 460; *Bazylika Mniejsza pw. Narodzenia NMP w Wiślicy*, red. M. Pieniążek-Samek, Kielce 2005, s. 15-16 (gdzie omówienia dokumentu).

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 98.

128. 1924, 16 września, Rzym

Papież Pius XI nominuje ks. Pawła Frelka na protonotariusza apostolskiego, zgodnie z decyzją poprzednika na Stolicy Apostolskiej Piusa X z 21 lutego 1924 r. (brewe).

J. łac., perg., 44 x 28,5 cm, kart 1; dokument ma charakter uroczysty z nagłówkiem rubrą *PIUS PP. XI*, podpisane *S. Card. Gasparri a Secretis Status*, okrągła pieczęć Piusa XI *Piscatoris* o średnicy 2,5 cm w czerwonym tuszu, na dolnym marginesie większymi literami niż tekst zasadniczy, ale tą samą ręką *Dilecto Filio Paulo Frelek sacerdoti*.

Na odwrocie: pieczęć potwierdzającą wypis z Sekretariatu Stanu *Expensae Libellae Mille (Ex gratia) Agentia Libellae Sexaginta*, sygnatury watykańskie *Brevi Apostolici N 858, N 33874*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 99.

129. 1925, 11 listopada, Warszawa

Nuncjusz apostolski ks. Wawrzyniec Lauri, arcybiskup tytularny efeski, egzekutor bulli Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas*, określa granice diecezji kieleckiej.

J. łac., pap., 22 x 23 cm, kart 2; maszynopis na papierze kurii rzymskiej ze znakiem wodnym w postaci kluczy papieskich i napisem *Officia Sanctae Sedis* z nadrukiem Nuncjatury Apostolskiej w Polsce, o numerze 12.005, na k. 2r własnoręczny podpis nuncjusza i pieczęć o średnicy 3,5 cm w niebieskim tuszu.

Druk: KST 4, 2005, s. 461 (fotokopia). Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 100.

130. 1935, 14 maja, Rzym

Papież Pius XI przesyła biskupowi kieleckiemu Augustynowi Łosińskiemu gratulacje z okazji 25-lecia na biskupstwie kieleckim.

J. łac., pap., 23 x 37 cm, kart 2; na k. Iv własnoręczny podpis *Pius PP. XI*.

Opis karty: ks. T. Wróbel. Sygn. ADK: dok. perg. 101.

131. 1938, 24 maja, Rzym

Bulla nominacyjna wystawiona przez papieża Piusa XI dla ks. diecezji płockiej Czesława Kaczmarka, elekta na biskupstwo kieleckie.

J. łac., perg., 50 x 28,5 x 2,5 cm, kart 1; pieczęć ołowiana papieża Piusa XI o średnicy 3,5 cm na biało-żółtym jedwabnym sznurze, dokument rozpoczyna wers ozdobną teksturą *Pius Episcopus Servus Servorum Dei*, przy czym każdy wyraz rozpoczyna ozdobny inicjał wykonany rubrą, pod tekstem podpisane *fr. Thomas Pius O.P. Card. Boggiani Cancellarius*, ponadto *Alfridus Liberati Canc. Apost. Adiutor*, *Vincentius Bianchi Laglseri Prot. Apost.*, *Frnaciscus Hannibal Ferneti Prot. Apost.*, na zakładce *Dominicus Francini Scriptor Apostolicus, Reg. in Canc. Ap. Vol LIX N 55 Aloisius Crussaroi*, pod zakładką *Expedita Die septima Iunii Anno Decimoseptimo Alfridus Marini Plumbator*.

Druk: KST 4, 2005, s. 198 (fotokopia). Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 102.

132. 1938, 24 maja, Rzym

Bulla papieża Piusa XI do Kapituły Katedralnej w Kielcach, kleru i wiernych diecezji kieleckiej informująca o nominacji ks. Czesława Kaczmarka na biskupstwo kieleckie.

J. łac., perg., 45 x 28,5 x 2,4 cm, kart 1; poza treścią wygląd dokumentu identyczny jak nr 131, takie same podpisy i w tych samych miejscach, także ołowiana pieczęć.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 103.

133. 1941, 5 września (*nonis Septembris*), Rzym

Bulla nominacyjna papieża Piusa XII dla ks. Franciszka Sonika, dziekana katedry kieleckiej, biskupa tytularnego Margen, na wikariusza generalnego diecezji kieleckiej (po śmierci ks. Bogumiła Czerkiewicza, wikariusza generalnego i oficjała sądowego).

J. łac., perg., 45 x 31 cm, kart 1; dokument ma charakter uroczysty, nagłówek *PIUS* rubrą, pod nim *Episcopus Servus Servorum Dei* niebieskim tuszem, pod tekstem pieczęć *Piscatoris* Piusa XII w czerwonym tuszu o średnicy 4,5 cm, podpisy *Card. Tere-schini I. R. C. Datarius*, *Joseph Suervi Subdatarius*, *Marcus Cancus. Martini Regens*.

Na odwrocie: *Armandus [...] Script. Ap., 384/41 Ex Officio*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 104.

134. 1943, 28 stycznia (*V kalendas Februarii*), Rzym

Bulla nominacyjna papieża Piusa XII dla ks. Jana Białeckiego na scholastyka Kapituły Katedralnej w Kielcach.

J. łac., perg., 45 x 32 cm, kart 1; dokument ma charakter mniej uroczysty niż bulla z 1941 r., nagłówek został przeniesiony na lewy margines, podpisy i pieczęć te same.

Na odwrocie: *Anderlini Scr. Apos., 54/43 ex officis*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 106.

135. 1943, 28 stycznia (*V kalendas Februarii*), Rzym

Bulla nominacyjna papieża Piusa XII dla ks. Karola Sikorskiego na kustosa Kapituły Katedralnej w Kielcach.

J. łac., perg., 45 x 32 cm, kart 1; dokument ma wygląd zewnętrzny taki sam jak nr 132.

Na odwrocie: *Anderlini Scr. Apos.*, [...] 55/43 *ex officis*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 105.

136. 1943, 19 września, Rzym

Brewe apostolskie Piusa XII ogłaszające przywilej na kaplicę prywatną dla Feliksa Gaszyńskiego z Kielc, jego żony Anny i dzieci: Anny, Jerzego, Antoniego i Zofii.

J. łac., perg., 40 x 23 cm, kart 1; dokument ma charakter uroczysty z nagłówkiem *Pius PP. XII* rubrą, pod tekstem pieczęć Piusa XII *Piscatoris* w czerwonym tuszu o średnicy 2,5 cm, podpisał kardynał sekretarz stanu *Dominicus Spada* (?), na dolnym marginesie *O. Milani. Valerio*.

Na odwrocie: *Brevi Apostolici 611/1943*, pieczęć potwierdzająca wypis z Sekretariatu Stanu: *Expensae Libellae italicae: mille centum et octoginta octo, Agentia Libellae italicae*.

Opis karty: ks. J. Szarek. Sygn. ADK: dok. perg. 107.

137. 1963, 19 lutego, Rzym

Bulla Jana XXIII dla biskupa tytularnego Mastaura i archidiacona kieleckiego (bpa sufragana) ks. Edwarda Muszyńskiego w kwestii uprawnień do beneficjum po śmierci ks. Zygmunta Pilcha.

J. łac., perg., 49 x 33 cm, kart 1; pod tekstem bulla o średnicy 5 cm odcisnięta w czerwonym tuszu, podpisali *Paulus. Can. Grabke* (?) *datarius, Sylvius Romani subdatarius*, stan bardzo dobry, czytelny.

Na odwrocie: czerwonym długopisem *A.T. (?) Scriptor Apostolicus, 19-63 Ex officio*; informacja o wpłynięciu do kurii kieleckiej 6 marca 1963 r.

Bez karty inwentarzowej i numeru. Sygn. ADK: dok. perg. 137.

Bez sygnatur

138. J. łac. perg. 34 x 23,5 x 3,5 cm, kart 1; nieczytelny i bez numeru, wykonany przez tego samego fałszerza co nr. 2, 3, 4, 5, także z podobnego, grubego i złej jakości pergaminu, nieczytelna okrągła pieczęć w czerwonym wosku i metalowym pudełku o średnicy 4 cm na pasku pergaminowym, można odczytać podpis *P. Ligessa*; całość tekstu nieczytelna, prawdopodobnie z powodu użycia kiedyś reagensu.

Na odwrocie: *Erectio Ecclesiae S...[ma]...sis*, dawna sygnatura *Sub Nro 15*.

Bez karty inwentarzowej i numeru.

139. 1836, 29 września/11 października, Kielce

Biskup sufragan krakowski Franciszek Ksawery Zglenicki udziela proboszczowi pińczowskiemu ks. Grzegorzowi Suchańskiemu dyspensy od wygłoszenia dwóch zapowiedzi przedślubnych Kazimierza Malczewskiego, właściciela Czechowa, i Julii Tarczewskiej z wioski Brzeście.

J. łac., pap. 20,5 x 32,5 cm, kart 2; z drugiej karty pozostała połowa, prawdopodobnie wskutek jej ucięcia tuż po wygotowaniu dokumentu, dzięki czemu uzyskał kształt listu złożonego z trzech części; na k. 1r nad tekstem pieczęć opłaty skarbowej w czarnym tuszu o wartości 10 groszy i nr 349; pod tekstem na k. 2r podpisał się ks. Tomasz Świątkowski, doktor teologii, kanonik i oficjał, prowikariusz apostolski, pieczęć biskupa o średnicy 6,5 cm wciśnięta w papierze; znak wodny w postaci dwugłowego carskiego orła o wys. 15,5 cm.

Bez karty inwentarzowej i numeru.

Aneks

W aneksie umieszczam informacje o dokumentach przekazanych do Archiwum Diecezjalnego w Sosnowcu 8 marca 1996 r. (co było związane z utworzeniem nowej diecezji, wykrojonej częściowo z kieleckiej), których opisy zachowały się na kartach inwentarzowych w ADK. Przede wszystkim dlatego, że nie konfrontowałem informacji z tychże kart inwentarzowych z realnymi dokumentami, co wykraczałoby poza charakter publikowanego wykazu. Poza tym obecna przynależność do innego archiwum zwalnia z konieczności ich szczegółowego opracowania, jak również ujęcia w indeksach. Natomiast od strony ich wartości źródłowej i co najmniej kilkudziesięcioletniej przynależności do opublikowanego zbioru podstawowa wiedza o tychże dokumentach jest ze wszelkich miar uzasadniona i potrzebna.

1. **1313 (1338?)**, *5 mensis Junii*

Erekcja kościoła w Jerzmanowicach.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 5.

2. **1501**

Dokument arcybiskupa Fryderyka Jagiellończyka dla Bractwa Ubogich w Sławkowie.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 10.

3. **1510**, *feria V ante Fest. Purificationis*

Mikołaj z Pilicy, kasztelan wiślicki, zapisuje na kościół w Pilicy 600 florenów.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 13.

4. **1531**

Biskup krakowski Piotr Tylicki zatwierdza statuty brackie w Sławkowie.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 15.

5. **1573**, 18 września

Biskup krakowski Franciszek Krasiński nadaje dziesięcinę proboszczowi szpitalnemu w Pilicy z pól mensy biskupiej.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 19.

6. **1593**

Kardynał Jerzy Radziwiłł potwierdza statuty rzemiosł w Sławkowie.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 22.

7. **1606**

Biskup krakowski Piotr Tylicki ustanawia w Sławkowie Bractwo Literackie.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 28.

8. **1611**, 27 lutego

Przywilej fundacyjny kolegiaty pileckiej.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 30.

9. **1612**, 11 kwietnia

Ks. Jan Chryzostom prowincjał zakonu dominikanów eryguje Bractwo Różańcowe w kolegiacie pileckiej.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 31.

10. **1612**, 12 kwietnia

Biskup krakowski Piotr Tylicki eryguje w Pilicy kolegiatę.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 32.

11. **1612**, 6 października

Beneplicitum papieża Pawła V na utworzenie prestymoniów dla kolegiaty pileckiej i 6 kościołów, w Szańcu, Mrzygłodzie, Kidawie, Słupi i innych.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 33.

12. **1625**, 20 sierpnia

Ks. Jan Ołdakowski, wikariusz generalny i oficjał chełmiński wykonuje bullę papieską w sprawie unii 7 kościołów z kolegiatą pilecką.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 37.

13. **1634**, 12 lipca, Kraków

Kradynał Jan Albert Waza zatwierdza statuty kapituły kolegiaty pileckiej.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 40.

14. **1795**, 17 sierpnia

Biskup krakowski Feliks Paweł Turski zmienia ubiór chórowy kanoników i prałatów kolegiaty pileckiej.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 66.

15. **1798**, 6 listopada

Biskup krakowski Feliks Paweł Turski eryguje parafię w Bolesławiu.

Sygn. dawna: ADK, dok. perg. 67.

Konkordancja dokumentów pergaminowych i papierowych z opublikowanego wykazu z katalogiem kartkowym w ADK

Numeracja dokumentów pergaminowych i papierowych w publikowanym wykazie	Numeracja dokumentów pergaminowych i papierowych w katalogu kartkowym ADK		
1	108	29	27
2	1	30	27a
3	129	31	29
4	2	32	34
5	3	33	35
6	4	34	36
7	6	35	36a
8	109	36	112
9	7	37	38
10	8	38	39
11	110	39	41
12	111	40	127
13	9	41	42
14	128	42	43
15	11	43	113
16	12	44	114
17	14	45	44
18	17	46	45
19	16	47	45a
20	53a	48	115
21	18	49	46
22	20	50	47
23	21	51	48
24	23	52	50
25	24	53	53a
26	24a	54	49
27	26	55	54
28	25	56	51
		57	52
		58	53a
		59	53
		60	55
		61	53a
		62	53a
		63	116
		64	53a
		65	56

66	57
67	117
68	118
69	57a
70	58
71	121
72	59
73	119
74	60
75	120
76	130
77	122
78	61
79	62
80	63
81	64
82	53a
83	123
84	65
85	68
86	69
87	124
88	70
89	125
90	71
91	72
92	74
93	73
94	74
95	83
96	75
97	76
98	74
99	78
100	79
101	83
102	83

103	83
104	83
105	83
106	83
107	77
108	82
109	80
110	81
111	84
112	85
113	83
114	86
115	126
116	87
117	88
118	789
119	90
120	91
121	92
122	93
123	94
124	95
125	96
126	97
127	98
128	99
129	100
130	101
131	102
132	103
133	104
134	106
135	105
136	107
137	brak karty
138	j.w.
139	j.w.

Indeks osobowy (nie uwzględnia przypisów i opracowań, cyfra wskazuje numer dokumentu w wykazie, kursywą pisownia oryginału):

- Agliardi*, kardynał 118
Aleksander VII, papież 43, 44
Aleksander, kanonik, proboszcz, sekretarz królewski 18
Alfridus, adiutor 131
Anderlini, scriptor 134, 135
Andrzej, proboszcz 46
Angelus 89
Antonellus, kardynał 71
Armandus, scriptor 133
August II, król 53
August III, król 58, 61, 62, 64, 65, 70
Baban Joannes, notarius 45
Ballon J. 2
Balzani, computator 99
Bartolinus, kardynał 111
Beatin V. 36
Bellotti L., koadiutor 99
Bełdowski Antoni, kanonik 68
Benedykt XIV, papież 60, 63, 67, 68, 69
Białecki Jan, scholastyk 134
Bionis de, C. 12
Bnidecki Mateusz, prepozyt 71
Borzęcki Franciszek 61
Borzęcki Ludwik 69
Brodowsky Nicolaus, notarius 29
Brzeski Aleksander, ksiądz 39
Caraffa A, card. 55
Carocci Pilla, kardynał 99
Caterini, kardyna 96
Chroscinsky Adalbertus Stan 49
Chrostkowiec Jakub, proboszcz 30
Chylinski 29
Constantinus Burgona, clericus, notarius 7
Crannys De, Ja., 12
Crispino Fra 60
Crussaroi Aloisius 131
Czaplicki Stanisław 42
Czarnecki Stefan 117
Czerkiewicz Bogumił, biskup 133
Dąbrowski A. 80
Długosz Jan, cechmistrz 45
Dobrakowski Kazimierz, ksiądz 41
Domaszowski Stefan, podskarbi 82
Dzinkiewicz Wojciech, arendarz, wójt 81
Fernetti Franciscus Hannibal, protonotarius 131
Florian Mokrski, biskup 9
Florian, discretus 13
Florini Joannes, substitutus 63, 67, 68
Francini Dominicus, scriptor 131
Frelek Paweł, protonotariusz 128
Frevre (vel Grevre) 5
Fryderyk Jagiellończyk, biskup 14
Furmandowicz Klemens, wikary 66
Garnysz Maciej, biskup 80
Gasparri, kardyna 128
Gaszyńska Anna 136
Gaszyńska Zofia 136
Gaszyński Antoni 136
Gaszyński Feliks 136
Gaszyński Jerzy 134
Gawroński Jakub Rawa, szlachcic 26
Gembicki Wawrzyniec, arcybiskup 34
Głowacki Jan *Kantius*, notariusz 72
Gołuchowski Jan Aleksander, hrabia 39
Grabke Paulus, kanonik? 137
Grabowski Franciszek Kazimierz, starosta 60
Grabowski Kazimierz 58, 64
Grygowiec Daniel, wójt 81
Grzegorz Otton, wikariusz generalny dominikanów 40
Grzegorz XIII, papież 47
Guilelmi (Wilhelm), *Patriarcha Hierosolomitani* 8
Hanco z Włoszczowy 41
Honistis Brasciano de, kardynał 83, 84
Ignatius Ludovicus, secretarius, kanonik 65, 73
Innocenty IV, papież 1
Innocenty XI, papież 48
Jakub, mansjonarz 18
Jan Elgoth, kanonik, oficjał 10
Jan Fredro 5
Jan Grot, biskup 6
Jan III Sobieski, król 47, 49, 70
Jan Kazimierz, król 42, 70
Jan XXIII, papież 137
Janiszewski Ignacy, sekretarz 82
Jankowski Constantini, wizytator 60
Januszewski, pisarz 86
Jerzinus Phi. 78
Joannes Stanislaus, notarius 18
Johan de Strzelca, proboszcz 10

- Jordan Jan z Zakliczyna 19
Józef, kanclerz 23
Juliusz III, papież 47
Kacper z Korczyna, oficjał, wiceprepozyt 27
Kaczmarek Czesław, biskup 131, 132
Kałdziolczyk Maciej, cechmistrz 45
Karnkowski Stanisław, arcybiskup 26, 34
Kazimierz Jagiellończyk 70
Kielczewski Dominicus, kanonik, prepozyt, oficjał 60, 68
Kiemlicz Józef, mieszczanin 28
Kiemlicz Katarzyna, mieszcza 28
Klemens XI, papież 51
Klemens XII, papież 57, 59
Klemens XIII, papież 71
Klemens XIV, papież 73, 75
Kloczinski Martinus 9, 27
Kluszewski Jacek 81
Kobiałkiewicz Stanisław, konsul 45
Kochański Jacek, wizytator 67
Konarski Jan, biskup 15, 16, 17
Konstancja z Grabek, szlachcianka 50
Koryciński Stanisław z Pilczy (Pilicy?), cześnik 41
Kowalowsky Josephus 24
Kraśniński Franciszek, biskup 22, 23
Kręski Stanislawo 63
Kuliński Józef, rachmistrz 86
Kuliński Tomasz Teofil, biskup 91–94, 98, 101–108, 112–114, 116
Kunowski Jan, ksiądz 46
Laglseri Vincentius Bianchi, protonotarius 131
Lai De, kardynał 127
Lassoehowski Jan, szlachcic 29
Laurenti, secretario 111
Lauri Wawrzyniec, nuncjusz 129
Lechowicz Marcin, prokonsul 45
Leon XIII, papież – 98–107, 109, 110, 112–115
Leśniewicz Franciszek, ksiądz 51
Ligeza P., 138
Ligęza J., 3, 4
Lipiński Augustyn, kanonik 84
Lipski Mikołaj, wikariusz generalny 67
Lochman, kanonik 52
Lubartowicz Sanguszka Paweł Karol 62
Lubieniecki Franciszek Walerian, biskup 33
Ludvicus, protonotarius 118
Ludwik, arcybiskup 97
Ludwik, notariusz 88
Łaski Wojciech 82
Łempiecki Jan, notariusz 84
Łosiński Augustyn, biskup 118–127, 130
Łubieński Kazimierz 52
Łubieński Mateusz, biskup 36
Macchi, kardynał 111, 113
Maciejowski Bernard, biskup 9, 28
Maciejowski Samuel, biskup 19–21
Majerczak Maciej, biskup 87, 88, 90
Majewski A., regens 95
Majewski Florian, sekretarz 87, 90
Malczewski Kazimierz 139
Małachowski Jacek, kanclerz 82
Manzia P., scriptor 118, 123
Marcus, kanonik 133, 134
Maria Ludwika, królowa 42
Marini Alfridus, plumbator 118, 124, 131
Marini Nicolaus 113–115
Marius, arcybiskup 93
Martini, regens 133, 134
Mateusz, syn Filipa, kleryk, notariusz 7
Mattei Marius, kardynał 87
Mertel, kardyna 101–106
Miaskowski Andreas, regens 42
Michalski Filip, burmistrz 79
Miedziński Ignacy, notariusz 35
Mikołaj Jordan z Zakliczyna, kasztelan stężycki(?) 17
Mikołaj, prepozyt w Książnicach 16
Milani Valerio 136
Morawski Stanisław, fałszerz 2–4
Muszyński Edward, biskup 137
Natali Bartolomeus, notarius 100, 107
Nicolaus Johannus, notarius 10
Nowiński Tomasz, biskup 63
Oborski Mikołaj, biskup 44, 48
Okęcki Antoni Onufry, biskup 79
Olechowski, surogat 83
Oleśnicki Zbigniew, kardynał 13
Oraczowski Stanisław z Przybysławic 50
Osmólska Maria 76
Ossoliński Zbigniew, podkomorzy 24, 25
Pacholski F., 55
Passionensis Card., 59, 60
Paweł, rektor 10
Petrus Mathie de Parszew, kleryk, notariusz 17
Pęczak Klemens 80
Pieniążek Krzysztof, szlachcic 30

- Pilch Zygmunt, ksiądz 137
Piotr Stanisław z Brzezin, wikary 22
Piotr z Dąbrowicy 62
Piotrowczyk Andrzej 35
Pius IV, papież 47
Pius IX, papież 87, 89, 90, 92, 94, 95
Pius Thomas, cancellarius 131
Pius V, papież 47
Pius VI, papież 77, 83, 84
Pius X, papież 116, 118–127
Pius XI, papież 127–132
Pius XII, papież 133–136
Pociejówna Marianna, szlachcianka 61
Podoski Jan Junosza, arcybiskup 72
Poniatowski Michał Jerzy, arcybiskup 77, 78, 83
Ponzi Joannes, substitutus 113
Popiel Wincenty Teofil, arcybiskup 108
Potkański Franciszek, biskup 35, 71, 73, 75
Pruisle Paulus, adiutor 118, 123
Pruski Andrzej, biskup 63, 69
Psume de La Hen. 36
Radliński Jakub 63
Radziwiłł Jerzy, kardynał 27, 28
Raphael, protonotariusz 118
Remer Walenty, rajca 29
Romani Sylvius 137
Roniabbi Tomas, kardynał 99
Różański Tomasz, prowincjał dominikanów 37
Rudecki Dominik, organista 66
Ruggiero Cajetan, kardynał 99
Rzechowski St., 76
Sacconi, kardynał 100, 107
Salvati Greg. 94
Saski Michał Maurycy, łowczy 53
Scalzi Carolus, expeditor apostolicus – 90, 91, 99–107
Sebastian, pleban 40
Siekierzecki Bartolomeus, pisarz 21
Sienkiewicz Henryk 117, 126
Sikorski Antoni, sekretarz 74, 79
Sikorski Karol, kustosz 135
Simone, pontificus 8
Skawina Jan, cechmistrz 38
Skolutowski Piotr, wicedziekan 27
Skórkowski Karol Wincenty Sariusz, biskup 85
Smietanka Olchowiec 24
Smolik Jan, szlachcic 21
Sobko, sołtys 9
Soderiy N., 55
Solecki Jan, pleban 21
Sonik Franciszek, biskup 133
Sotkiewicz Antoni Ksawery, biskup 109, 110
Spada Dominicus, kardyna 136
Stanislaus Baltasarus de Sandomiria, notarius, kleryk 15, 16,
Stanisław August Poniatowski, król 74, 79–82
Stawogorski Mikołaj, prepozyt nowokorczyński 49
Stefan Batory, król 70
Stoklonowski, konsul, *organarius* 49
Sttafini Aloisius, kardynał 112
Suchański Grzegorz, ksiądz 139
Suervi Joseph, subdatarius 33, 134
Susecki Dominik, wójt 79
Szaniawski Jan Nepomucen 82
Szaniawski Konstanty F., biskup 54, 56
Szczepkowski Gaspar 59
Szembek Krzysztof Antoni, prymas 61
Szembek Michał, biskup 50,
Szpotowicz Stanisław, konsul 45
Szurowski Stanisław, administrator 56
Szymon Jaksa z Otfinowa, podczaszy 41
Szyszkowski Marcin, biskup 35
Świątkowski Tomasz, kanonik, oficjał 139
Świętosław z Michałowa, proboszcz 13
Tarczewska Julia 139
Tereschini, kardynał 133, 134
Tomasz z Chrobrza, kanonik, oficjał 10
Trzebiński Benedictus, kanonik, *judex surogatus* 77, 78
Turski Feliks Paweł 84
Tylicki Piotr, biskup 31, 32
Ugolinus S. 43
Urban IV, papież 7
Urban VIII, papież 36
Vanicelli, kardynał 91
Varacciani N., kardynał 87, 89
Viterbo de, N., 12
Viviani, Quaveribondarius 99
Waxman Joannes 40
Wesołowski Antoni Józef 66
Wichrowski Walentyn, kanonik, sędzia 69
Winiski Andrzej, proboszcz 46
Wiślocki Antoni 76

Wiśniewski Jan, ksiądz 2–5, 38, 45, 49, 51, 55, 66, 70, 72, 84
 Wiśniewski Paweł, konsul 45
 Władysław IV Waza, król 70
 Władysław Jagiełło, król 70
 Władysław Warneńczyk, król 70
 Wodzicki Michał *de Granow*, oficjał, kustosz 57, 59, 63
 Wojciech (ze wsi Niziny), szlachcic 10
 Wolski Jan, podstoli 54, 62
 Wybranowski Wojciech, kanonik, proboszcz 81
 Xawery Franciszek 85
 Zadzik Jakub, biskup 39
 Załuski Stanisław Kostka 61
 Zeliński Ignacy, kanonik 72
 Zglenicki Franciszek Ksawery, biskup 139
Zmerix Jacobus 46
 Zmienda Jakub, cechmistrz 38
 Zygmunt II August, król 70
 Zygmunt I Stary, król 17, 19, 20, 62, 70
 Zygmunt III Waza, król 25

**Indeks nazw geograficznych
 (nie uwzględnia przypisów
 i opracowań, cyfra
 wskazuje numer dokumentu
 w publikowanym wykazie,
 kursywą pisownia oryginału):**

Awinion 7, 8
 Bazylea 11, 12
 Bęczków 27
 Biechów 5
 Bobin 3, 4, 5, 21
 Bodzentyn 28, 31, 32
 Borkowice 38, 45, 49, 70
 Brzegi 81
 Brzeście 139
 Chęciny 30
 Chomentów 6
 Czyżów 3–5
 Czechów 139
 Czerchawa 61
 Ćmielów 3–5,
 Chełmce 26
 Daleszyce 23, 39
 Dzierążnia 90
 Dzierzgów 66
 Dyminy 27

Filipowice 46
 Gniazdowice 17, 19
 Gołuchów 39
 Górki 24
 Grodno 62
 Homel 61
 Iłża 28
 Iwanowice 57
 Januszowice 52
 Karniów 52
 Kazimierza Mała 50
 Kielce 13, 22, 23, 27, 31, 39, 49, 54, 56, 85–87, 90, 95, 97, 102, 110, 112, 113, 118, 139
 Korytnica 13
 Kostomłoty 27
 Krajno 9, 28, 31
 Kraków 2, 6, 9, 10, 14–21, 35, 37, 40, 42, 50, 57
 Krasienice 56
 Książnice 15, 16, 57, 97
 Lubartów (*Liewarthrow*) 53, 62
 Lublin 29, 81
 Lyon 1
 Łowicz 34
 Margen 131
 Mąkocice 17, 19
 Miechów 1, 7, 8, 11, 12, 36, 43, 44, 48, 63, 67, 68, 71, 73, 75, 77, 83, 87, 89, 115
 Mniów 26
 Mokrsko 6
 Niewachłów 27
 Niziny (*Nyszyny*) 10
 Nowy Korczyn 42, 49, 59, 65, 74
 Olkusz 20
 Ołudza 73
 Parszew 17
 Petersburg 101–108, 113, 118–124
 Pilica 51
 Poznań 47
 Prandocin 4, 5, 138
 Prato 6
 Poborowice 18
 Polichno 54
 Popowice 80
 Proszowice 18, 78
 Przedbórz 41
 Przemyków 46
 Rachwałowice 33, 46, 52
 Radom 86
 Rembieszce 72

Rzym 36, 43, 44, 48, 51, 59, 60, 63, 67–69, 71, 73, 75, 77, 78, 83, 84, 88, 90–96, 98, 99–107, 111, 113–116, 118–125, 127, 128, 130–137
 Sieciechowice 3–5
 Skała 79
 Skała/Grodzisko 84
 Strzelce 10
 Suków 27
 Szczebaków 24
 Szczytniki 24
 Szydłowiec 70
 Szydłów 38, 45, 70
 Tczów 56
 Tuczępy 10
 Tumlin 27
 Waganowice 19
 Warszawa 49, 53, 61, 65, 70, 74, 76, 79–82, 86, 109, 129
 Ważków 19
 Wiedeń 97
 Wierzbica 29
 Wiślica 24, 25, 127
 Włoszczowa 41
 Wola Gołuchowska 39
 Wolwanowice 21
 Wschowa 58, 64
 Vevey 126
 Zakopane 117
 Żłotniki 60
 Żarnowiec 14

Wykaz skrótów:

ABMK – Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne
 abp - arcybiskup
 ADK – Archiwum Diecezjalne w Kielcach
 AE – Archiva Ecclesiastica
 bp – biskup
 BP – *Bullarium Poloniae*, I – VI, ed. I Sułkowska – Kuraś i S. Kuraś, Romae 1982 - 1998
 j. - język
 kard. – kardynał
 ks. - ksiądz
 łac. - łaciński
 mps – maszynopis
 pap. - papier

perg. - pergamin
 pol. – polski
 rkps – rękopis
 sygn. - sygnatura

Bibliografia:

Dekanat iłżecki – J. Wiśniewski, *Dekanat iłżecki*, Radom 1909-1911
Dekanat konecki – J. Wiśniewski, *Dekanat konecki*, Radom 1913
Dekanat miechowski – J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, Radom 1917
 EK – Encyklopedia Katolicka, wyd. KUL
Jędrzejowskie – J. Wiśniewski, *Historyczny opis miast, zabytków i pamiątek w jędrzejowskim*, Marjówka 1930
 KDM – *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, I – IV, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876 - 1905
 KKK – *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej*, t. I-II, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1874-1883
 KST – Kieleckie Studia Teologiczne
Miechovia – S. Nakielski, *Miechovia sive promptuarium antiquitatem Monasterii Miechoviensis*, Cracoviae 1634
 NP – Nasza Przeszłość
Olkuskie – J. Wiśniewski, *Historyczny opis miast, zabytków i pamiątek w olkuskim*, Marjówka 1935
Pergaminy – F. Kiryk, *Pergaminy Archiwum Kapituły Katedralnej Sandomierskiej*, Sandomierz 2002
Pińczowskie – J. Wiśniewski, *Historyczny opis miast, zabytków i pamiątek w pińczowskim, skalbmierskim i wiślickim*, Marjówka 1927
 SPTK – Słownik Polskich Teologów Katolickich
Stopnickie – J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickim*, Mariówka 1929
Włoszczowskie - J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w powiecie włoszczowskim*, Radom 1932
 WSD Kielce – Wyższe Seminarium Duchowne w Kielcach

ZDKiDK – *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, t. I–II, wyd. S. Kuraś, [w:] *Materiały do dziejów Kościoła w Polsce*, t. I, IV, Lublin 1965-1973

ZDM – *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. I–VIII, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kurasiowa, Wrocław 1962-1975

Piotr Kardyś (Jan Kochanowski University in Kielce)**List of Documents from the ‘Collection of Parchment and Paper Documents’ of the Diocesan Archive in Kielce**

The list provides information about a card catalogue titled ‘Parchment Documents Catalogue’ selected from the Diocesan Archive in Kielce. The collection includes written documents on the collegiate church, later the cathedral in Kielce, other churches in the present Kielce diocese, cities and villages situated in a given area and the local nobility, burghers, rarely peasants and mostly the clergy. Only four medieval documents were reprinted in collections of historical documents. Others, which were used by a number of authors to develop the descriptions of individual parish churches, cities or families, remain less-known. Currently, the entire collection includes 139 units and covers the period from the 18th to the 20th century. Due to the nature and place of exhibiting the collection, it can be divided into bulls, briefs, privileges and confirmations as well as papal letters, judicial judgements and dispute resolves, confirmations of privileges and favours issued at the office of the Cracow Bishops and finally royal privileges, documents and letters, donations and foundations of private persons for church institutions and other, single acts such as copies of urban or municipal acts. There is no doubt that the collection belongs to the most valuable archives stored in the broader Świętokrzyskie region.

Key words: Diocesan Archive in Kielce, parchment and paper documents, list of stand-alone documents, 18th and 20th centuries

Recenzje i omówienia

Rec.: Krzysztof Zemęła, *Skarżyscy męzcennicy. Losy klasztoru i wspólnoty oo. franciszkanów w Skarżysku-Kamiennej w latach 1937-1940*, PiS Agencja Wydawnicza -Poligraficzna, Klasztor OO. Franciszkanów w Skarżysku-Kamiennej, Skarżysko-Kamienna 2017, s. 160, il., ISBN 978-83-63423-38-4

We wrześniu 2017 r. ujrzała światło dzienne książka pt. *Skarżyscy męzcennicy. Losy klasztoru i wspólnoty oo. franciszkanów w Skarżysku-Kamiennej w latach 1937-1940*. Jej autorem jest Krzysztof Zemęła, historyk od lat opisujący dzieje Skarżyska-Kamiennej. Powrócił on do tematyki podjętej już 10 lat wcześniej. Efektem ówczesnych badań była monografia¹, którą sam autor określił jako „syntetyczne ujęcie 70 lat dziejów skarżyskiego klasztoru”.

Obecnie wydana książka skupia się na najdawniejszych dziejach franciszkańskiej placówki w Skarżysku-Kamiennej: na przybyciu zakonników do miasta, budowie klasztoru i pracy pierwszej wspólnoty klasztornej. Etap ten zakończyła niemiecka zbrodnia z lutego 1940 r., tj. rozstrzelanie wszystkich zakonników. W pierwszym rozdziale autor opisuje przedwojenne dzieje klasztoru. Zaczyna opisem starań o utworzenie w Skarżysku-Kamiennej nowej wspólnoty franciszkańskiej. Sięgnął w tym celu do dokumentów kościelnych, zakonnych i miejskich. Szczególnie interesujące informacje przynosi korespondencja ks. Stanisława Koprońskiego, głównego pomysłodawcy sprowadzenia zakonników, z biskupem sandomierskim i prowincjałem oo. franciszkanów. Przedstawiono szczegółowo „zawirowania” wokół tej inicjatywy oraz aspekty administracyjno-prawne przekazania franciszkanom działki. Później następuje szczegółowy opis budowy klasztoru i kaplicy. Autor dobrze wyzyskał kapitalne, nieznane dotąd szerzej źródło: listy nadzorującego budowę (ze strony zakonu) brata Benignego Murlinkiewicza, skierowanego tu jesienią 1936 r. Owe listy-sprawozdania, pisane do prowincjała co kilka, kilkadziesiąt dni, z drobiazgową szczegółowością przedstawiają przebieg prac i problemy, na jakie napotykała budowa; pozwoliło to zrekonstruować prowadzone prace niemal dzień po dniu. Etap budowy zamyka opis uroczystości poświęcenia kaplicy i klasztoru w dniu 8 maja 1938 r. oraz informacje o wykonanych później pracach wykończeniowych i staraniach o niezbędne wyposażenie kaplicy w przedmioty i szaty liturgiczne. I wreszcie – ogromnie ważny dla klasztoru etap kompletowania wspólnoty zakonników, ich pracy przy wykańczaniu klasztoru, budowania relacji z mieszkańcami miasta i opis problemów, na jakie napotykali w pracy duszpasterskiej. Okazuje się, że problemem było nie tylko trudne, zlaicyzowane środowisko (co franciszkanie nieraz ostro opisywali w sprawozdaniach), zwykłe złodziejstwo, ale i niektórzy okoliczni duchowni, którzy niechętnie patrzyli na „konkurencję”; pomocą służyła natomiast większość miejscowych zakładów przemysłowych, a w miarę upływu czasu coraz większa grupa wiernych.

1 K. Zemęła, *Klasztor i Parafia OO. Franciszkanów w Skarżysku-Kamiennej 1937-1957-2007*, Skarżysko-Kamienna 2007.

Rozdział drugi opisuje losy klasztoru i franciszkańskiej wspólnoty w okresie od 1 września 1939 r. do 14 lutego 1940 r. (rozstrzelanie przez Niemców wszystkich skarżyskich zakonników). Jest to rozdział najkrótszy, co tłumaczy wskazane wyżej, tak nieodległe od siebie cezury. Autor opisał najpierw okres działań wojennych i pierwsze dni okupacji, kiedy klasztor stał się dla przerażonych mieszkańców ostoją normalności i źródłem nadziei. Później, gdy pierwsza groza już minęła, wspólnota zakonna (której skład został jeszcze wówczas uzupełniony) włączyła się bardzo czynnie w działalność tworzącej się w Skarżysku-Kamiennej konspiracji. W klasztorze spotykali się członkowie organizacji, odbierano przysięgi, przechowywano broń, amunicję, lekarstwa i opatrunki, dokumenty i pieniądze. W działalność podziemną włączyli się wszyscy zakonnicy i cały chór kościelny. Zakończyło się to wszystko wielką tragedią – po pierwszych aresztowaniach w grudniu 1939 r., które były tylko zapowiedzią zbliżającej się hekatombi w ramach precyzyjnie przygotowanej przez Niemców akcji, w styczniu 1940 r. nastąpiły w Skarżysku-Kamiennej masowe zatrzymania członków konspiracji. Aresztowano wówczas, między innymi, wszystkich zakonników. Zatrzymanych, po brutalnym śledztwie, rozstrzelano w dniach 12-15 lutego 1940 r. na Borze pod Skarżyskiem-Kamienną, przy czym wszyscy franciszkanie legli w zbiorowej mogile 14 lutego.

Kolejny rozdział – *Skarżyscy męczennicy* – należy uznać za zasadniczą część książki, na co wskazuje zarówno tożsamość z tytułem całego dzieła, jak i objętość (51 stron). Autor przedstawił tu sylwetki wszystkich zamordowanych na Borze zakonników. Było to zadanie trudne i wymagające, gdyż pochodzili oni z różnych stron i środowisk. Odtworzenie ich drogi życiowej i pochodzenia wymagało sięgnięcia do mocno rozproszonych i różnorodnych źródeł. Z zadania tego autor wywiązał się znakomicie. Najwięcej informacji pozostało po o. gwardianie Teodorze Filipie, wcześniej pracowniku redakcji gazet „Mały Dziennik” i „Rycerz Niepokalanej” i współpracowniku o. Maksymiliana Marii Kolbe. Także biografy pozostałych ojców i braci przedstawione są w sposób kompletny, od środowiska rodzinnego aż po tragiczny luty 1940 r. Otrzymaliśmy obraz rodzin, domów, szkół i parafii, z których się wywodzili, okoliczności wstąpienia do zakonu oraz drogi ich cichej służby w kolejnych klasztorach, aż do znaczonego ich męczeństwem Skarżyska-Kamiennej. Zwraca uwagę klucz doboru zakonników, tak aby jak najlepiej odpowiadać wymaganiom duszpasterstwa w niełatwym skarżyskim środowisku, jak i potrzebom budowanego klasztoru; wśród ojców znajdujemy zatem ludzi doświadczonych zarówno w pracy rekolekcyjnej, katechetycznej i redakcyjnej („Mały Dziennik”, „Rycerz Niepokalanej”), jak i w administrowaniu klasztorami, wśród zaś braci – trzech stolarzy i jednego kucharza.

Ostatnia część książki (nazwana przez autora „podrozdziałem”) nosi tytuł *Pamięć*. Opisano w niej inicjatywy upamiętnienia miejsc męczeństwa i śmierci skarżyskich patriotów, w tym franciszkanów – Szkoły Powszechnej nr 1 (gdzie przetrzymywano i brutalnie przesłuchiowano więźniów) i zbiorowej mogiły na Borze. Opisano tablice pamiątkowe w klasztorach w Skarżysku-Kamiennej, Krakowie i Warszawie. Autor nie pominął przedsięwzięć naukowych i popularnonaukowych – publikacji i sesji – które utrwalały pamięć rozstrzelanych zakonników, a także ważniejszych uroczystości i manifestacji poświęconych zamordowanym w lutym 1940 r.

Pracę zaopatrzone w rzetelny aparat naukowy – przypisy i bibliografię – oraz w bogaty materiał ikonograficzny, na który składają się fotografie archiwalne klasztoru, zakonników i miasta, w którym pracowali, oraz współczesne miejsc pamięci, a także reprodukcje dokumentów. Autor skorzystał z obszernej bazy źródłowej, wykorzystał zbiory ośmiu archiwów zakonnych i kościelnych, pięciu archiwów państwowych, jednego muzeum, pięciu urzędów miast i gmin oraz kilka zbiorów prywatnych, a także 30 wydawnictw źródłowych, 64 opracowania i 9 tytułów prasowych. Postawił kilka postulatów badawczych; najważniejsze z nich to dalsze badania nad skarżyską konspiracją

z początków okupacji (przede wszystkim okoliczności jej powstania i dekonspiracji, a także weryfikacja używanej w większości publikacji nazwy „Organizacja Orła Białego”), ustalenie liczby i personaliów ofiar, a także ujawnienie osób odpowiedzialnych i uczestniczących w „śledztwie” i wymordowaniu członków organizacji. Być może odpowiedzi ukryte są w aktach Instytutu Pamięci Narodowej lub w archiwach zagranicznych (zwłaszcza niemieckich), a praca Krzysztofa Zemeły zachęci kolejnych historyków do kontynuacji badań na ten temat.

Opr. Marcin Medyński

Rec.: *Organizacja i ewidencja personalna 1. Pułku Strzelców Bytomskich oraz Baonu Szturmowego Bytomskiego (styczeń-kwiecień 1921). Teksty źródłowe, opr. Paweł Parys, Muzeum Śląskie w Katowicach 2015, ISBN 978-83-62593-66-6*

W 2015 r. nakładem wydawnictwa Muzeum Śląskiego ukazało się opracowanie źródłowe, dotyczące ewidencji personalnej i struktur dwóch jednostek polskich formacji zbrojnych – 1 Pułku Strzelców Bytomskich oraz baonu bytomskiego szturmowego – z okresu ich funkcjonowania przed wybuchem III Powstania Śląskiego (styczeń–kwiecień 1921).

Teksty źródłowe jednostki zebrał i opracował dr Paweł Parys, pracownik naukowy Muzeum Śląskiego. Dokumenty zachowane w zbiorach Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku dostępne były dotychczas w Polsce jedynie w formie mikrofilmów.

Publikacja we wstępie prezentuje chronologię konspiracji na terenie powiatu bytomskiego, a zawarte dane pozwalają na ocenę sił polskich w omawianym powiecie w latach 1919–1921. Przypomina czytelnikowi, że w czasie kolejnych powstań istniały aż cztery formacje polskie noszące w nazwie Pułk Strzelców Bytomskich, co wraz z omówioną ponadto we wstępie strukturą organizacyjną kolejnych formacji konspiracji polskiej na terenie powiatu bytomskiego jest niezwykle cennym wskazaniem, ułatwiającym zrozumienie publikowanych źródeł.

Autor we wstępie starannie objaśnia charakter dokumentów, poddając je krytycznej analizie. Nie ogranicza się bowiem tylko do wyliczenia kolejnych jednostek czy dat, lecz zamieszcza swego rodzaju genezę i chronologię działalności konspiratorów okresu trzech powstań śląskich, uwzględniając tło historyczne, warunki działalności i potencjał materiałowy, jak choćby uzbrojenie (co ciekawe, autor wspomina o tym, że dowódcami trzech batalionów 2 Pułku Strzelców Bytomskich, sformowanego po upadku I powstania śląskiego, byli oficerowie 4 Pułku Piechoty Legionów).

W opracowaniu na niemal 200 stronach przedstawione są dosyć szczegółowe wykazy, obejmujące listy nazwisk żołnierzy kolejnych pododdziałów (kompanii, batalionów) oraz terenów, z jakich pochodzili żołnierze wchodzący w skład omawianej formacji. Zestawienia zostały transliterowane, co jest dodatkowym plusem publikacji, umożliwiającym zapoznanie się czytelnika z językiem epoki.

Poza wstępem kolejne rozdziały tworzą obszerny wykazy z danymi osobowymi dla każdego pododdziału, podzielone na kompanie piechoty i kompanie szturmową dla każdego batalionu. Treści zamieszczone w wykazach, pierwotnie w tabelach, ze względu na niemożność zamieszczenia w oryginalnej formie zostały przedstawione w postaci danych opatrzonych legendą literową odpowiadającą stosownej rubryce. Zawierają one, prócz imion i nazwisk oraz miejsca i daty urodzin, najczęściej także: podstawowe informacje o przebiegu dotychczasowej służby wojskowej – rodzaj służby/broni, okres służby i stopień w hierarchii armii macierzystej, ewentualnie posiadane uzbrojenie, aktualny adres zamieszkania, stan cywilny, informacje o rodzinie oraz – co chyba najciekawsze – subiektywne opinie o charakterze każdego z opisywanych żołnierzy, przede wszystkim odnoszące się do jego postawy względem odradzającego się Państwa Polskiego oraz idei konspiracji śląskiej.

W niektórych przypadkach znajdują się bardziej obszerne biogramy dowódców poszczególnych pododdziałów oraz opisy reorganizacji wybranych jednostek.

Ważnym uzupełnieniem wydawnictwa jest zamieszczony na końcu publikacji indeks osobowy.

Opracowanie powyższych źródeł stanowi niewątpliwie cenne uzupełnienie, dość bogatej, bibliografii poświęconej walkom o przynależność Górnego Śląska do Polski, a w szerszym zakresie także historii regionu.

Opr. Adam Rzadkowski

Kronika

Marcin Kolasa (Muzeum Historii Kielc)

Nabytki Muzeum Historii Kielc w 2017 r.

W 2017 r. Muzeum Historii Kielc powiększyło zbiory muzealiów o 234 obiekty, z czego 93 wpisano do księgi inwentarzowej „Historia”, 5 do księgi inwentarzowej „Sztuka” oraz 141 do księgi pomocniczej „Materiałowa”. Zasób biblioteczny powiększył się o 702 pozycje inwentarzowe.

Muzeum wzbogaciło się w interesujące archiwalia. Najstarszym jest książka „Myśli o wychowaniu kobiet” z 1843 r., ofiarowana Apolonii Gorzkowskiej (secundo voto Gierowskiej) w nagrodę za wyniki w nauce. Z 1894 r. pochodzi rachunek z zakładu ślusarskiego Wincentego Stelika, mieszczącego się przy ulicy Dużej, za wykonanie prac w budynku seminarium wg zlecenia regenta Seminarium Duchownego w Kielcach. Na odwrocie w ozdobnej bordiurze widnieje reklama zakładu.

Wśród nowych archiwaliów znajduje się też rękopis pamiętnika Włodzimierza Gierowskiego z czasu służby w Legionach. Wspomnienia obejmują okres od 30 sierpnia do 7 października 1914 r. i opisują codzienne życie legionistów: przemarsze na linię frontu, pobyt na kwaterach oraz działania bojowe.

Do muzeum trafił także sztambuch Zofii Praussówny – siostry znanych kieleckich malarzy Ryszarda i Stanisława Praussów. Jest to pamiętnik z lat 1917-1921, do którego przyjaciele i znajomi wpisywali wiersze i aforyzmy. Jego wartość podnoszą rysunki braci Praussów, towarzyszące ich pamiętkowym wpisom.

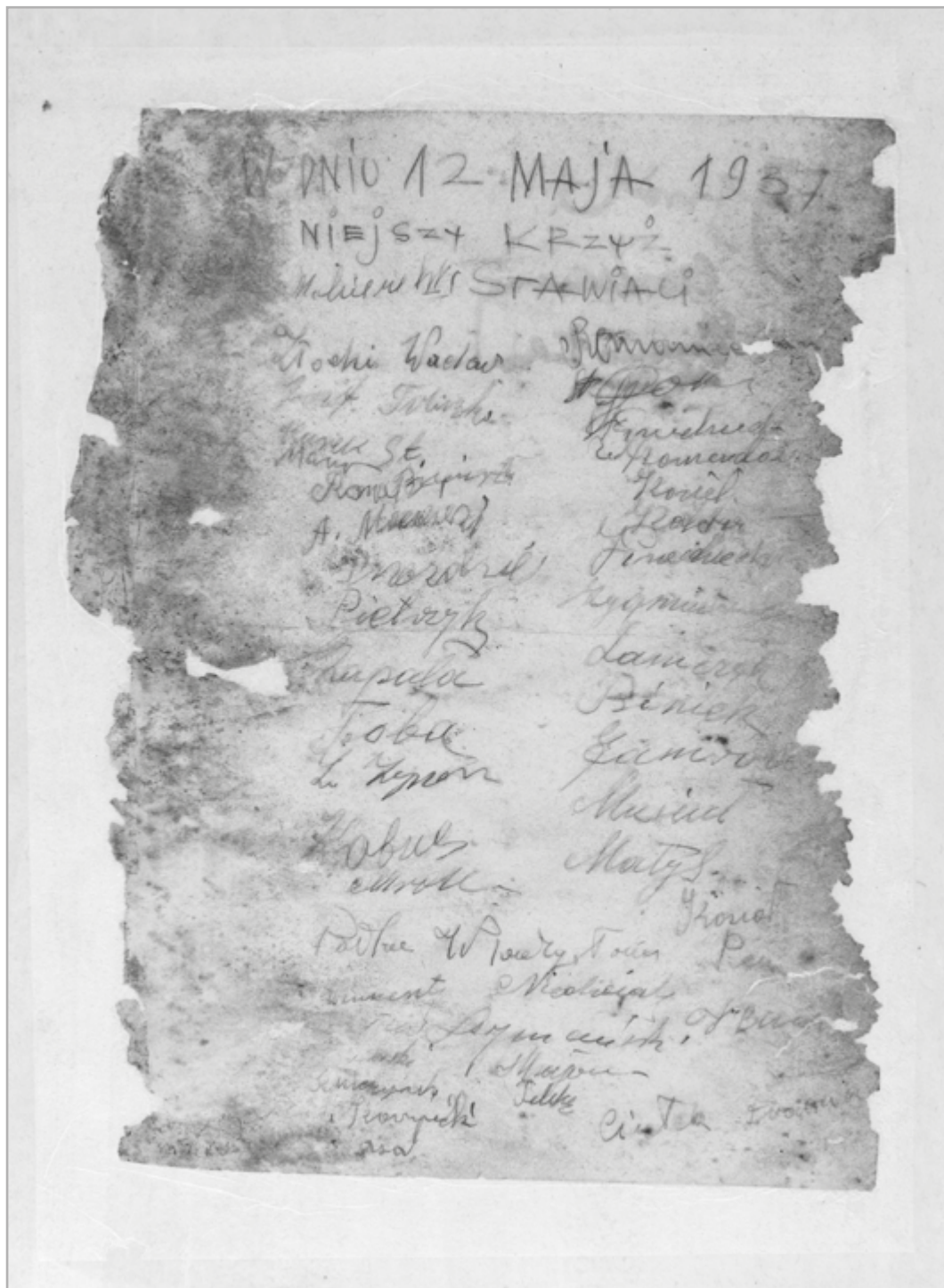
Do zbiorów przybyło też świadectwo czeladnicze cechu ślusarskiego z 1929 r., w pięknej ozdobnej bordiurze, z podpisami m.in. Romana Kłuźniaka i Grzegorza Axentowicza.

W zasobach muzeum znalazły się też druki, maszynopisy i kopie dokumentów dotyczące kieleckich aptek, m.in. apteki Saskich i Kazimierza Leydo, oraz inne druki apteczne (recepty, etykiety, opakowania).

Przyjęto 30 dokumentów związanych z harcerstwem Edwardem Wołoszynem, wśród nich: Książkę Służbową Harcerza (czyli legitymację) z 3 Kieleckiej Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki, życiorys i kwestionariusz osobowy, upoważnienie do wizytowania letnich obozów harcerskich, pamiętnik z pracy konspiracyjnej w okresie okupacji niemieckiej i odpis potwierdzenia pracy konspiracyjnej.

Inny ciekawy obiekt związany z kieleckim harcerstwem to list w butelce zakopany podczas stawiania krzyża pamiątkowego na Bruszni w 1937 r., w 25-lecie kieleckiego harcerstwa. Butelkę odnaleziono w 2017 r. w czasie prac nad ustawieniem nowego krzyża. Wyjęty z niej papier został poddany zabiegom konserwatorskim, co pozwoliło na jego odczytanie. Krótki tekst wykonany został odręcznie ołówkiem i miejscami jest trudno czytelny. Brzmi on: „W dniu 12 maja 1937 niniejszy krzyż stawiali”, i tu następuje lista około 40 podpisów z nazwiskami harcerzy z 1 Kieleckiej Drużyny Harcerskiej, na czele z drużynowymi Bogdanem Komendą i Władysławem Musiałem (il. 1).

Kolekcję archiwaliów wzbogaciło też 29 wniosków mieszkańców Kielc narodowości żydowskiej o wydanie dowodu osobistego z lat 1935–1939. Stanowią one interesujący dokument obecności ludności żydowskiej w Kielcach, każdy druk oprócz nazwiska zawiera fotografię, dokładny adres zamieszkania oraz profesję składającego podanie.

Il. 1. List pamiątkowy znaleziony w butelce zakopanej podczas stawiania krzyża na Bruszni w 1937 r., nr inw. MHKi/Mat/3497

Z okresu okupacji (1942 r.) pochodzą trzy dokumenty ubezpieczeniowe zakładu drzewnego S. Bertermanna z ul. Okrzei 25, wystawione przez kielecki oddział Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych.

Najwięcej eksponatów trafiło do kolekcji ikonograficznej. Pozyskano między innymi zbiór 55 fotografii portretowych, cennych ze względu na charakterystyczne dla kolejnych dziesięcioleci stroje, rodzaje uczesania itp. Osoby ukazane są głównie w ubraniach odświętnych, ale też w mundurach czy w stroju cyklisty, kobiety w wytwornych sukniach, dzieci czasem w mundurkach szkolnych. Zbiór datowany jest na lata od 2 poł. XX w. do lat 30. XX w. Na winietach znajdują się nazwiska kieleckich fotografów, m.in. Stanisława Saneckiego i Adama Badziana.

Do zbiorów przyjęto także 28 fotografii członków rodziny znanego kieleckiego adwokata Eugeniusza Nawroczyńskiego oraz 34 fotografie rodziny Czarnieckich (m.in. Józefa Czarnieckiego – prezydenta Kielc z okresu I wojny światowej, zapalonego cyklisty – il. 2, Jerzego Czarnieckiego – utalentowanego sportowca i oficera 2 PAL Leg. oraz Anny Czarnieckiej – pierwszej na Kielecczyźnie kobiety z dyplomem pilota szybowca).

Czasy pierwszej wojny światowej dokumentuje grupowe zdjęcie austriackich żandarmów i osób cywilnych, wykonane w kieleckim zakładzie fotograficznym „Rembrandt”. Inne fotografie z tego okresu ukazują kieleckich legionistów: Włodzimierza Gierowskiego jako żołnierza 1 Pułku Piechoty Legionów Polskich oraz Wincentego Solka z innymi legionistami w obozie internowania w Szczypiornie. Z tego samego czasu pochodzi też fotografia przedstawiająca komendanta Józefa Piłsudskiego z biskupem Władysławem Bandurskim i księciem Andrzejem Lubomirskim w okopach na froncie wołyńskim w 1916 r. oraz ukazująca Piłsudskiego z oficerami sztabu przed kwartą polową w Koszyszczach.

W dwudziestoleciu międzywojennym powstały dwie fotografie członków kieleckiego oddziału Stowarzyszenia Byłych Więźniów Politycznych, w tym z uroczystości ufundowania sztandaru w 1928 r., trzy fotografie uczennic i grona pedagogicznego Państwowego Gimnazjum Żeńskiego im. bł. Kingi w Kielcach z lat 30. XX w. oraz fotografia dyrektora Szkoły Handlowej Stowarzyszenia Kupców Polskich Jana Jurasza z gronem pedagogicznym i uczniami.

Wyjątkowa jest jedyna znana fotografia przedstawiająca Józefa Piłsudskiego i radnych kieleckich w chwili nadania Marszałkowi honorowego obywatelstwa miasta w dniu 20 października 1921 r. (il. 3).

Na dwóch fotografiach zbiorowych upamiętniono żołnierzy 4 Pułku Piechoty Legionów, kolejna dokumentuje wizytę delegacji 4 Pułku Piechoty Leg. u ministra spraw wojskowych gen. Tadeusza Kasprzyckiego, na czele z dowódcą pułku płk. Bolesławem Ostrowskim.

Zbiory ikonograficzne powiększyły się o zdjęcie ze spotkania wojewody kieleckiego Władysława Dziadosza z przedstawicielami Izby Rzemieślniczej w Kielcach oraz z wizyty w dniu 13 maja 1939 r. prymasa Augusta Hlonda w Kielcach, na którym prymas, wojewoda kielecki Władysław Dziadosz i biskup Czesław Kaczmarek stoją na trybunie honorowej.

Przyjęto też fotografię z lat 30. XX w., przedstawiającą niestniejący już most im. kapitana Kazimierza Herwina Piątka na kieleckim Słowiku.

Dzieje gospodarze Kielc ilustruje fotografia pracowników Warsztatów Mechanicznych i Odlewni Metali Romana Kluźniaka z 1929 r.

Ciekawym nabytkiem jest zestaw 16 fotografii wykonanych w Kielcach we wrześniu 1939 r. przez niemieckiego żołnierza. Ukazują m.in. zbombardowaną kamienicę na rogu ul. Focha i Solnej, pomnik Czynu Legionowego oraz polskich jeńców wojennych w obozie na Stadionie.

Il. 2. Fotografia portretowa Józefa Czarnieckiego w stroju cyklisty, kon. XIX w., nr inw. MHKi/H/2107

Il. 3. Józef Piłsudski i radni miejscy w momencie nadania Marszałkowi honorowego obywatelstwa Kielce, 1921 r., nr inw. MHKi/H/2123

Il. 4. Oznaka wójta gminy Dyminy, wytw. Pracownia Brązownicza Braci Łopieńskich, Warszawa, lata 20. XX w., nr inw. MHKi/H/2076

Il. 5. Pieczęć do oznaczania mięsa z uboju rytualnego, po 1936 r., nr inw. MHKi/H/2090

Z 1945 r. pochodzi negatyw na szkło przedstawiający radziecki czołg T-34 stojący na Krakowskiej Rogatce. Kolejnych 10 fotografii ukazuje składy drużyn piłkarskich rozgrywających w Kielcach spotkania w maju 1945 r.: m.in. klubów „Społem”, „Kolejowiec”, „Związku Walki Młodych” i Wojskowego Klubu Sportowego „Szturmowiec”.

Kilkadziesiąt fotografii dokumentuje dzieje kieleckiego aptekarstwa. Na trzech widać wnętrza apteki przy Rynku (dawnej apteki Saskiego), cztery prezentują nagrobki kieleckich farmaceutów, 19 zdjęć dotyczy budowy siedziby Przedsiębiorstwa Zaopatrzenia Farmaceutycznego „Cefarm”, a 12 wykonano na XX-lecie Kieleckiego Zarządu Aptek (wewnątrz aptek, magazyny i pracownicy). Cena jest zwłaszcza fotografia portretowa kieleckiego aptekarza Cypriana Gierałtowskiego.

Interesujące są varia: pieczęć do oznaczania mięsa z uboju rytualnego z lat 30. XX w. (il. 5), pugilares na bilety z nadrukiem kieleckiego oddziału Francuskiego Towarzystwa Okrętowego (mieszczącego się przy Rynku nr 5), firmy organizującej transport okrętowy dla emigrantów zarobkowych za ocean, marmurowy przycisk do papieru z grawerowanym napisem „Kielce” wytworzony w Marmurach Kieleckich SA, mosiężna oznaka wójta gminy Dyminy z lat 20. XX w. pochodząca z warszawskiej pracowni Braci Łopieńskich (il. 4), popielniczka pamiątkowa z orłem Armii Polskiej na Wschodzie, tablica elewacyjna z ulicy Henryka Połowniaka (obecnie króla Władysława Jagiełły). W zbiorach jest też pamiątkowa papierośnica podarowana w 1947 r. prezydentowi Kielc Janowi Łukawskiemu przez pracowników Zarządu Miejskiego oraz wykonane z puszek krzyż-pasyjka z dedykacją dla Jerzego Szczepańskiego – pamiątka z obozu internowania w zakładzie karnym na kieleckich Piaskach z lat 80. XX w.

Kolejną grupę stanowią okolicznościowe talerze, puchary, wazoni i drobna galanteria, upamiętniające jubileusze i okolicznościowe wydarzenia kieleckich fabryk, przedsiębiorstw i instytucji, takich jak: Powszechna Spółdzielnia Spożywców „Społem”, Przedsiębiorstwo Instalacji Przemysłowych „Instal”, Zakłady Urządzeń Chemicznych i Armatury Przemysłowej „CHEMAR”, Związek Bojowników o Wolność i Demokrację oddział Kielce-Śródmieście czy Klub Sportowy „Błękitni”. Wyprodukowano

Il. 6. Czapka polowa żołnierza I Brygady Legionów Polskich, 1916 r., nr inw. MHKi/H/2096

Il. 7. Szabla kawaleryjska wz. 34 „Ludwikówka”, 1936 r., nr inw. MHKi/H/2097

je w Fabryce Porcelany i Wyrobów Ceramicznych w Ćmielowie oraz w Chodzieskich Zakładach Porcelany i Porcelitu w Chodzieży.

Muzeum otrzymało 20 proporczyków pamiątkowych kieleckich przedsiębiorstw i instytucji z lat 70. i 80. XX w.: m.in. z Powszechnej Spółdzielni Spożyców „Społem”, Kieleckiego Przedsiębiorstwa Robót Mostowych, Wojewódzkiego Związku Kółek Rolniczych, Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Energetyki Ciepłej, Aeroklubu Kieleckiego i Łuczniczego Klubu sportowego „Stella”.

Do zbiorów trafiło sześć medali i plaket ofiarowanych redaktorowi sportowemu Antoniemu Pawłowskiemu za zasługi dla Automobilkлубu Kieleckiego i Toru Wyścigowego „Kielce”.

Produktem kieleckiej Spółdzielni Pracy Przemysłu Zabawkarskiego „Gromada” są cztery lalki drewniane przedstawiające zuchów i harcerzy.

Zbiory militariów zasilila rzadko spotykana w kolekcjach czapka polowa żołnierza I Brygady Legionów Polskich z 1916 r. o kroju tzw. maciejówki, wykonana z niemieckiego sukna mundurowego w kolorze szarozielonym (feldgrau). Ma ona sukieny daszek, zamiast częściej spotykanego skózanego (il. 6). Wyjątkowo cennym dla muzeum przedmiotem jest szabla kawaleryjska wz. 34 „Ludwikówka”, produkt kieleckiej Huty „Ludwików” (il. 7) oraz łuska pocisku kal. 80 mm do austro-węgierskiego działa polowego FK M.5 z 1914 r.

Il. 8. Anna Szuster, *Portret Eugeniusza Nawroczyńskiego*, 1940–1945, olej, nr inw. MHKi/S/909

Il. 9. Anna Szuster, *Portret Marii Nawroczyńskiej*, 1940–1945, olej, nr inw. MHKi/S/910

Komenda Wojewódzka Policji w Kielcach przekazała pięć sztuk broni palnej: rewolwer Nagant wz. 1895, pistolet TT wz. 1933, karabin Mosin wz. 1891, dubeltówkę kurkową systemu Lefauchaux oraz zamek do karabinka Mauser K98k.

Muzealną kolekcję sztuki powiększyły dwa obrazy olejne: portret znanego kieleckiego adwokata z okresu międzywojennego Eugeniusza Nawroczyńskiego oraz jego żony Marii Nawroczyńskiej z domu Zaporskiej, malowane w latach 40. XX w. przez krakowską artystkę Annę Szuster.

Kolekcję rzemiosła artystycznego wzbogaciły: srebrna łyżka do herbaty z poł. XIX w. sygnowana przez złotnika Jana Marczewskiego oraz dwie statuetki pamiątkowe: „Dzika Róża” dla Piotra Szczerskiego, dyrektora Teatru im. Stefana Żeromskiego w Kielcach, oraz jubileuszowa na 50-lecie tego teatru.

Zbiory biblioteczne w 2017 r. powiększyły się o 255 druków zwartych, 302 numery czasopism, 22 katalogi muzealne, 57 dokumentów życia społecznego oraz o 66 obiektów ikonograficznych.

Marcin Kolasa (Kielce History Museum)

Acquisitions of the Kielce History Museum in 2017

In 2017, the Kielce History Museum acquired a collection of 234 museum objects. Of which 93 were recorded into the inventory book titled 'History', 5 to 'Art' and 141 to an auxiliary inventory book of 'Materials'. The museum's library resources increased by 702 inventory items. The acquired resources include a manuscript of diary by Włodzimierz Gierowski describing times of his services in the Polish Legions as well as a friendship book of Zofia Praussówna, sister of famous Kielce painters, Ryszard and Stanisław Prauss. Additionally, documents referring to Kielce pharmacies together with several dozens of photographs, 29 identity card applications of Jewish residents of the city from the years 1935 – 1939 and documents connected with the scoutmaster, Edward Wołoszyn, were acquired. There was also a letter in a bottle, buried during the erection of a memorial cross in Brusznia in 1937.

Several dozens of portrait photographs taken by Kielce photographers S. Rachalewski, S. Sanecki and A. Badzian, family photographs of Nawroczyńscy and Czarnieccy as well as some photographs from World War I with W. Gierowski, W. Sołek and J. Piłsudski were acquired. The museum acquired photographs documenting the history of the Association of Former Political Prisoners, Kielce Branch, Blessed Kinga Junior School and the Kielce Crafts Chamber as well as a photograph of Józef Piłsudski and Kielce councillors at the time of granting the marshal the title of the honorary citizen of the city in 1921. Additionally, there were 16 photographs taken in Kielce in September 1939 by a German soldier. The Museum also acquired interesting miscellaneous items: a seal for labelling meat from ritual slaughter from the 1930s, a grass badge of Dyminy district governor from the 1920s, a commemorative cigarette holder granted to the mayor of Kielce, Jan Łukawski, in 1947 as well as a cross from an internment camp at Kielce prison from the 1980s.

Additionally, the Museum's collections included commemorative plates, cups, vases and haberdashery as well as commemorative pennants from Kielce plants and institutions.

The collection of militaries included a field cap of a soldier from the 1st Field Brigade of the Polish Legions, a cavalry sabre pattern no 34, Nagant 1895 revolver, TT 1939 rifle, Mosin 1891 rifle, Lefauchaux shotgun, a lock of a Mauser K98k rifle as well as an 80-milimeter calibre bullet for an Austro-Hungarian FK M.5 field cannon from 1914.

The Museum also acquired two portraits of Eugeniusz Nawroczyński and his wife, Maria, a silver tea spoon from the middle of the 19th century signed by goldsmith Jan Marczewski as well as two commemorative statues: 'Wild Rose' of Piotr Szczerski, director of Stefan Żeromski Theatre in Kielce and another one presented at the 50th anniversary of the theatre.

In 2017 the library collection included 255 monographs, 302 journal issues, 22 museum catalogues, 57 social life documents and 66 iconographic objects.

Keywords: museum's acquisitions, archives, photography, military objects, Kielce History Museum

Indeksy

INDEKS NAZWISK

Indeks nie obejmuje nazwisk osób występujących w części inwentarzowej artykułu P. Kardysia, *Wykaz dokumentów ze „Zbioru dokumentów pergaminowych i papierowych” Archiwum Diecezjalnego w Kielcach*, które zestawione zostały na s. 267–270.

A

Adamczyk Józef 221
 Adamski Józef 63, 64
 Ajzenberg A.B. 153
 Alliot 193
 Alter Franciszek 187
 Ambrus Francis 75
 Amstier Krystian 63, 64
 Anders Władysław 71
 Antoszewski Stefan 123
 Apsolon Bruno 120
 Arendarska Teresa 101
 Armata Tomasz 81
 Arrachart 193
 Artwiński Stefan 72, 154, 164, 165
 August II Mocny, król 224
 August III Sas, król 224
 Augustyn Franciszek 145, 152-154
 Axentowicz Grzegorz 285

B

Ba Neyin 75
 Baćkowski Jan 73, 79, 81
 Badzian Adam 287
 Banasik Stanisław 77
 Banaszek Tadeusz 85, 95
 Bandurski Władysław 287
 Barski 111
 Bartel Kazimierz 143
 Bartoszewski Wojciech 46, 49
 Batorski Stanisław 119
 Batowski Stanisław 186
 Bazyłko Ryszard 76
 Bąk Robert 114
 Bąkowski Karol 85
 Bednarski Marian 76, 78
 Berg Edward 72
 Berling Zygmunt 167, 169

Bernard 193
 Berterman S. 287
 Biegański Witold 145, 146
 Bigo Jan 160, 167, 169, 188
 Bilewski Mariusz 80
 Binensztok Samuel 60
 Błaszczuk 120
 Błaszczuk Edward 79
 Bobiński Józef 110
 Bochenek Edward 76
 Boczmanow Iwan 56, 57
 Bogdanowski Antoni 33
 Bogdański 33
 Boguszewski Wiktor 87
 Bojara Michał 80
 Bolestawski A. 49
 Borek Bogdan 77
 Borek Jan 76
 Branicki Tadeusz 113
 Bratkowski Stanisław 120
 Breyer Tadeusz 141
 Brodacki Szczepan 88
 Brożyna Tomasz 80
 Brzeszczyński Stefan 188
 Brzostek Andrzej 101
 Brzozowski Stanisław 110
 Bucior 72
 Bucki Stanisław 71
 Budziarz 80
 Bugajny Grzegorz 77
 Bugajny Janusz 77, 128, 135
 Bugajska Irena 130
 Bujarski Maksymilian 77
 Bularski Jan 169

C

Caprari Sergio 75
 Chabocki Jerzy 128

Chałupko Jerzy 77
Charabin Stanisław 76
Chądzyński J.N. 30
Chlebowski Konstantyn 54, 55, 67
Chmara Miron 55
Chmielewski Tadeusz 76
Chodak Jan ps. „Gienek II” 47
Chodakowski Leon 58, 59
Chodziakiewicz Zbigniew 87
Chojnicki Stefan 34, 39, 42
Chojnicki Wilhelm 34, 39, 42
Chomik Wsiewołod 55
Chrabąszcz Krzysztof 80
Chrostowski Michał 46, 49, 66
Chrzanowski Roland 109
Chwatek Stanisław 82, 127
Chwedoruk Ludwik 88
Chwiątkowski Mieczystaw 99
Chychła Zygmunt 75
Cichoń Jerzy 99
Cichoń K. Maciej 191
Ciepielowski Władystaw 58, 59
Cieślak Marek 77
Cieślik Ryszard 77
Cieśliński Stanisław 158, 167, 169
Cioroch Antonina 219
Ciosiński Jan 120, 125
Cudek Jan 71
Czaja Henryk 80
Czarnecki Jan 77
Czarnecka Anna 108, 109, 287
Czarnecki Jerzy 287
Czarnecki Józef 287, 288
Czarneckich rodzina 287
Czarnocki Jan 13
Czarnocki Stanisław 108, 110
Czechowicz Jakub 54, 55
Czechowski Jan 60, 64
Czerwiński Józef 63, 64
Czudec Marian 125
Czyrko Władystaw 188
Czyżewski Józef patrz Ocetkiewicz
Marian

Ć

Ćwikliński Józef 60, 62
Ćwirko-Godecki Feliks 58, 59, 67

D

Dalecki Wiaczesław 54, 55
Daniłow Iwan 48, 49
Dąbek Mieczystaw 164
Dąbrowski Zbigniew 80
Dec Władystaw 157, 158
Defeciński 81
Dmowski Roman 144
Dobrzański Leopold 61, 62
Dobrzański Stefan 59, 66, 67
Domagalski Jan 57, 59
Domaszewska Ewa 21, 24
Dorobczyński Bronisław 154
Dorosz Tadeusz 99
Doryń Stanisława 146
Dreszer Gustaw patrz Orlicz-Dreszer
Gustaw
Drobik Józef 63, 64
Drogosz Henryk Jacek 81
Drogosz Leszek 72, 73, 75, 76, 78, 80,
81, 110, 112
Drucki-Lubecki Franciszek Ksawery 13,
37
Drzażdżyński Władystaw 58, 59
Dudek Jan 99
Dufrene Franciszek 215
Dunin Borkowski Aleksander 39
Dziadosz Władystaw 142, 186, 287
Dzikowski Władystaw 125
Dziubiński Franciszek 118
Dziurski Zbigniew 77

E

Englisz Adam 61, 62
Erlich Joachim 85

F

Faliszewski Czesław 128
Fert 72

Fijałkowski Czesław patrz Młot-
Fijałkowski Czesław
Fila 73
Finat 193
Florczyk Wacław 87
Florczyk Zygmunt 107, 108
Forma Marian 73, 74, 79, 81
Fornalczyk Bogusław 73
Frelich Eugeniusz 81
Futiakiewicz Józef 76, 78, 81

G

Gajko Paweł 56, 57
Galasso 75
Galica Andrzej 158
Gała Michalina 82
Gałuszko Krzysztof 82
Gawior Ryszard 72, 73
Gawior Zbigniew 72, 73
Gawliczek Józef 73
Gawlina Józef 153, 187
Gazda Stanisław 73
Gągol Jerzy 26
Gębski Józef 146
Gibboni Jakub 13
Gibboni Jan 13
Giemza Franz 120
Gieorgiew Michał 48, 49, 67
Gierałtowski Cyprian 289
Gierek Edward 132
Gierowski Włodzimierz 285, 287
Główka Jan 142, 183
Goch Karol 63, 64
Goldtmann Józef Joachim 214
Gołda Ryszard 76, 78
Gortat Janusz 113
Gorzelał Marian 110
Gorzowska (2° Gierowska) Apolonia 285
Górczyński Jan 80
Górnicki Zygmunt 72
Górnik Ryszard 77
Górski de Boża Wola Wojciech 214
Górski Józef 71
Grabarczyk Mieczysław 108

Grabczak Iwona 173
Grabowski Zygmunt 46, 49
Gralewski Cezary 57, 58, 59
Grątkiewicz Stanisław 77
Grecki Mikołaj 47, 48, 49, 66
Green Andrzej 123, 125
Griaznow Leonid 87
Grot-Rowecki Stefan 188
Grunertówna Kazimiera 154
Grychowski Tadeusz 76
Grzyb Włodzimierz 80
Grzybowski Władysław 158
Grzywacz Józef 99
Gubała Zygmunt 80
Gużkowscy, rodzina 197

H

Harazim Gerard 81
Hein-Kircher Heidi 141
Herman Bogumił 77
Hlond August 287
Hurym 87, 88

I

Idzikowski Ludwik 193
Iwanow-Szajnowicz Jerzy 109

J

Jabłoński Stanisław 128
Jagodziński Henryk 128
Jakubczyk Jerzy 77
Janicki Baltazar 47, 49, 66
Jankowski 81
Jankowski Wiesław 119, 124
Janowski Bolestaw 71, 72
Jasiński Wojciech 125
Jasiorowski Stanisław 99
Jastrzębski Antoni 185
Jastrzębski Cezary 147
Jaszczurówna Idalia 80
Jaszyńska 33
Jaszyński 33
Jażdżyński Stefan 161, 162, 169

Jedynak Z. 225
Jezierowski Henryk 63
Jezierski Leszek 77
Jeziorowski Henryk 64
Józewski Henryk 197
Jurasz Jan 287
Juszczynski Apoloniusz 101

K

Kaczmarczyk Józef 62
Kaczmarek Czesław 287
Kaczmarek Bolesław 71, 72, 107
Kaftan Stanisław 96
Kalatowicz Jan 215
Kalbarczyk Antoni 99
Kaleta Mieczysław 113
Kalinka Julian 57, 59
Kaładnyk Eryk 125
Kaładnyk Stefan 127
Kamiński Tomasz 108, 109
Kania Paweł 71
Kapiak Józef 79
Kapka Zdzisław 79
Kapusta Elżbieta 112
Kardyś Piotr 203, 222, 223
Karsch Edward Adam 41
Karsch Teodor 41
Kasiura Zygmunt 80
Kasprzycki Tadeusz 287
Kasza Andrzej 11, 27
Kęcki Marian 82
Kępa-Mętrak Jolanta 117
Kietczewski Skarbek 46, 49
Kieres Julian 81
Kinard M.J. 173
Kisielewski Marian 164
Kita Stanisław 76, 78
Kleeberg Franciszek 187
Klimczak 81
Klimczyk Mieczysław 81
Klimecki Z. 125
Klimek Stanisław 108
Kluzek Grzegorz 77
Kluźniak Roman 285, 287
Kłosek Jan 88
Kłosowski Michał 88
Kmieciak Kazimierz 79
Koba Stanisław 36, 37
Kocieliński Zdzisław 77
Kolasa Marcin 285
Kolbe Maksymilian Maria 278
Kotodziej Władysław 79
Komenda Bogdan 285
Komorowski Władysław 56, 57
Konczyński Antoni 59, 67
Konkol Kazimierz 101
Konopacki Leon 39
Koprowski Stanisław 277
Korduba Grzegorz 107, 108
Korduba Jan „Marcelek” 71, 72, 107, 108
Korduba Roman 107, 108
Korfeld Florentyna, ps. „Adela”, „Flora”, „Wanda” 48
Korsak Władysław 192
Kosela Franciszek 73, 74, 79, 81
Kosiński Tadeusz 142
Kosmal Jan 77
Kossowski Kazimierz 13
Kotkowski 73
Kotowicz Roman patrz Kowtun-Kotowicz Roman
Kotras Anna 125
Kowal Stanisław 110
Kowalczewski Zbigniew 12
Kowalczyk Lech 128
Kowalik Andrzej 82
Kowalski Franciszek Ksawery 41
Kowalski Stanisław 82
Kowalski Zenon 99
Kowtun-Kotowicz Roman 48, 49
Koza Stanisław 77
Kraetschmar Karol 40
Krassowski Witold 32, 33
Krawczyk Władysław 85
Krążek Wiesław 77
Krężołek Jan 77

Krogulec 120
Król Michał 125
Król Mieczysław 77
Król Paweł 11, 27
Królak Stanisław 79
Kruża Józef 75
Krygler Eugeniusz 127
Krześniak Władysław 80
Ksel Jan 77
Kubala Kazimierz 193
Kuchciński Jerzy 76
Kuchler 187
Kućma Ryszard 119, 120
Kudra Jan 73
Kukier Henryk 75
Kulczycki Marian 73, 76, 107, 109
Kulczycki Stanisław 73, 76, 107, 109
Kulikowski Mieczysław 149
Kuliński Tomasz 224
Kuliński Wincenty 214, 215
Kurantowski Andrzej 119
Kurek Stefan 73, 76
Kurowski Julian 184
Kusto Marek 79
Kwaśniewski Ryszard 79
Kwaśnik-Gliwińska Anna 39
Kwiecień Józef 108
Kwieciński Otmar 108

L

Labocha Jadwiga 128
Lange M. 194, 197, 198
Laszczka Konstanty 146
Laveaux de Ludwik 188
Lenin Włodzimierz (właśc. Władimir
Ilicz Uljanow) 136
Lesiak Jan 76
Lewicki Juliusz 127
Leydo Kazimierz 285
Lubomirski Andrzej 287
Ludwinek 80
Luzańczyk Jerzy 76, 78

Ł

Łatasiewicz Maksymilian 80
Łącki Bolesław 164
Łęski Jan 113
Łotocki Michał 55
Łuczyński Aleksander patrz Narbutt-
Łuczyński Aleksander
Łukaniewicz Antoni 47, 49, 66
Łukasiewicz Antoni 46, 49, 64
Łukawska 35
Łukawski Jan 289
Łuszczkiewicz Stefan 58, 59
Łuszczzyński Marian 87

M

Maciejski Zygmunt 75
Mackiewicz Ludwik 125
Maculewicz Stanisław 85
Maculewicz Wacław 87
Madaj Marian 124
Makowski Marian 77
Maltc Piotr 54, 55
Mańko Janusz 77
Marchewka Jan 80
Marciniak Bonawentura 77
Marciniak Irena 128
Marcyś Witold 75
Marczewski Jan 291
Marczewski Ryszard 77
Markiewicz Jolanta 130, 134
Markiewicz Wasyl 85
Markow Józef 63, 64
Maro Gwidon 71
Maruszak Jan 123, 125, 129
Maruszak Stanisław 127
Mastyna Zdzisław 101
Matałowski Tadeusz 77
Maternicki Franciszek 46, 49
Maupassant Guy de 107
Mazurek Franciszek 224
Mazurek Stanisław 125, 128
Medyński Marcin 203, 279
Mela Jan 79

Mela Mieczystaw 73, 79
Melów, rodzina 79
Meyer von Heldensfeld Antoni 29
Mętrak Jacek 122, 127, 129
Mętrak Jolanta patrz Kępa-Mętrak
Jolanta
Micek Sławomir 145
Micek Stefan 164
Michniewski Wacław 118, 119
Michta Michał 108
Miednow Wiktor 75
Miernik Grzegorz 146
Milligan Terence 75
Miłkowski Adolf 56, 57
Minkacz Nestor 54-57
Minkus Józef 160
Mirski Stanisław 133, 135, 136
Misztalska-Targowska Irena 130
Młot-Fijałkowski Czesław 187
Młynarski Józef 107
Mojecki Józef 77
Molenda Mieczystaw 77
Mołda Mieczystaw 77
Moor Adam 80
Morawski Jan 31, 40
Mossor Stefan 89
Mościcki Ignacy 143, 145, 152, 153, 160,
187
Motyka Witold 126, 127, 128
Motyl Teresa 178
Mueller Mieczystaw 108
Mundziel Jan 88
Murlinkiewicz Benigni 277
Musiał Adam 79
Musiał Władysław 285

N

Narbutt-Łuczyński Aleksander 164, 194
Nawroczyńska Maria z domu Zaporska
291
Nawroczyński Eugeniusz 287, 291
Nawrot Janusz 99
Ney-Bigo Irena 186, 188, 189
Ney-Bigo Marian 189

Niechciał Eugeniusz 107
Niewczas Józef
Niezabitowska Elżbieta 29
Norwerth Edgar 161, 186
Nowak Andrzej 77
Nowak Jerzy 77
Nowak Marian 71, 72
Nowak Mieczystaw 77, 108
Nowakowscy R. i A. 144
Nowocień 71

O

Ocetkiewicz Marian ps. „Marian”,
„Baca” 191, 193–195, 197–199
Oettingen Urszula 175, 177
Oraczewski Paweł 61, 62
Orawiec Stefan 107
Orawiec Tadeusz 71
Orlicz-Dreszer Gustaw 154
Orlik Zbigniew 96
Orman Tadeusz 73, 76
Osiecki Jerzy 144, 146
Osiński Aleksander 188
Osiński Jerzy 80
Osterczy Henryk 79
Ostrowski Bolesław 155, 188, 287
Oszczędtowicz Michał 203, 209, 211,
213, 214
Otwinowska Magdalena 147
Otwinowski Konrad 147, 149

P

Pabian Grzegorz 11, 27
Pabian Zdzisław 77
Paderewski Ignacy Jan 144
Pająk Leon 162, 164–166
Pajek Jadwiga 118
Pakosz Stefan 118
Panfil Tadeusz 87
Pańska 72
Partyka Jan, ps. „Julian”, „Średni” 47
Parys Paweł 281
Paszyc Mikołaj 56, 57
Paszyc Władysław 108

Patyński Tadeusz 80
Pawlak-Śladowska Tekla
ps. „Stanisława”, „Tekla, „Teśka” 48
Pawlik 80
Pawłowski Antoni 71, 107, 126, 127, 128,
290
Pazdej Mieczysław 99
Paździor Kazimierz 76
Pelczarski Bogumił 118, 120, 123-126
Pęczalski Henryk 63, 64
Pękala Stefan 99
Pękowski Jerzy 77
Piątek Zbigniew 80
Piegza Jan 99
Pietkiewicz Wacław 85
Pietras Marek Hieronim 144
Piłsudski Józef 141–147, 149, 152–154,
194, 287, 288
Piłsudskich, rodzina 141
Piotrowicz Dariusz 29, 32, 36
Piotrowicz Stanisław 189
Piotrowska Barbara 130
Piskorz Alojzy 193
Piskorz Kazimierz 192
Pius IX, papież 224
Plemieniak Zenon 88
Plewniak Stanisław 71
Poczęty Tadeusz 99
Podsiadło Roman 125
Polakowski Andrzej 38
Polański Waldemar 101
Połnomocnyj Kornel 54, 55, 67
Pomian Krzysztof 155
Poniatowski Józef 144
Porwa Andrzej 56, 57
Porwet Mieczysław 108
Potocki Marian 31, 33
Półtorak Remigiusz 120
Pragłowski Stefan 71
Prokop Stefan 169
Prauss Ryszard 285
Prauss Stanisław 145, 285
Praussówna Zofia 285
Przeniosto Marek 147

R

Rabiej Wiesław 80
Raczko Konrad 47, 49, 66
Radek Mieczysław 81
Rajczyk 81
Rakowski Mieczysław 122
Raszka Jan 142
Ratał Stanisław 75, 76
Rezner Włodzimierz 113
Rębosz Stanisław 77
Rignot 193
Risticz 193
Rojek Tadeusz 163
Romański Stanisław 82
Romiszko Michał 88
Rowecki Stefan patrz Grot-Rowecki
Stefan
Rózański Józef 151, 153
Rutkowski Stanisław 188
Ryczkow Iwan 47, 49
Rydz Edward patrz Śmigły-Rydz Edward
Rzadkowski Adam 282

S

Sachajski Henryk 76
Sadowski Andrzej 55
Saltarski Stefan 111
Sanecki Stanisław 287
Sarna Edmund 112
Sarna Mirosława 112
Sarnat Ryszard 77, 79
Sarnecki Henryk 80
Saski Bronisław 289
Saskich rodzina 285
Schabowski Stanisław 99
Seredyński Wincenty 56, 57
Seyfried Kamil 184
Sieczko Daniel 77
Sierzputowski Antoni 101
Sikora Zygmunt 72, 76
Sikorski Franciszek Józef 183
Sirotkin Paweł 48, 49, 66, 67
Siudak Jan 76
Siudak Sylwester 76, 77, 78

- Siudak Tadeusz 76
Skarbek-Borowski Stanisław 41
Skibiński Marian 96
Składkowski Felicjan Sławoj 155
Skoczyła Edward 71
Skowronek Lucyna 112
Skworuow Wasyl 63, 64
Sławek Walery 143
Słomka Mieczysław 107
Słomkowska Alina 117
Słomnicki Stanisław 71
Sobol Adam 117, 118
Sobolew Dmitrij 13
Sobura Józef 82
Sochanek Andrzej 77
Solek Wincenty 287
Sołowow Michał 113
Sołtysiak Amelia 146
Sopoćko Julisz 188
Sorczyński Bronisław 99
Sowiński Aleksander 109
Sowiński Mieczysław 71, 76, 78, 79
Sputo Janusz 77
Stachacz Tomasz, ps. „Marcinek”, „Marcin” 48
Stachurski Witold 112
Stafiej Kazimierz 80
Staich Antoni Wiktor 168, 169
Stalewska Ewa 128
Stamm Feliks 110
Stanek Krzysztof 79
Stanisław August Poniatowski, król 13, 224
Stańko Wilhelm 73
Staroń 72
Staszic Stanisław 13
Stefaniuk Zenon 75
Stefański Łukasz 45
Stelik Wincenty 285
Stengel Roman 128
Stępień Zdzisław 82
Stochmal Zdzisław 77
Stradowski Jerzy 77
Strzębalski Zbigniew 107, 109
Sukniewicz Marian 195
Surówka Edward 188
Sygut Zbigniew 120, 123, 125
Sykulski Jan 73, 76
Szajnowicz Jerzy patrz Iwanow-Szajnowicz Jerzy
Szałas Kazimierz 193
Szamota (Szemiota) Józef 221
Szarek Jan 224
Szczepański Jan 113
Szczepański Jerzy 289
Szczerski Piotr 291
Szczygłowski Jan 72, 75, 110
Sztumpf 39
Sztumpf, bracia 41
Szuman Stefan 176
Szuster Anna 291
Szymanowski Antoni 79
Szypulski Aleksander 77, 80
- Ś**
- Śliwiński Stefan 20
Śmiech Stanisław 78
Śmigły-Rydz Edward 151, 153, 154, 187, 188
Świder 72
Świerczewski Karol 91
Święch Jan 149
Świrski Konstanty 96
- T**
- Tambor Bartłomiej 141
Targowska Irena patrz Misztalska-Targowska Irena
Teodor Filip 278
Terczyński Wiesław 77, 82
Terpiński Maciej 80
Tkacz-Chodźko Maria ps. „Lena” 48
Tomala Beata 178
Tomkiewicz Wasyl 54, 55
Torba Aleksander 54, 55
Trela Ryszard 125
Trius Michał 56, 57
Trzaska Ludwik 108

Trzaska Stanisław 71
Trzcńska Jadwiga 176
Trzcńska-Kosterbina Zofia 198

U

Uberna Janusz 19, 21
Uchański Zdzisław 108
Ufniarski Kazimierz 60, 67
Ufniarski Marceli 60
Urban Jan 26
Urbański Tadeusz 102

V

Van Der Keere 75

W

Wal Władysław 119
Waszkiewicz Jan 76, 78
Wąsik Kazimierz 80
Wenda Adam 82, 125
Wenus Józef 71
Widerski Stanisław 72
Wieczorek Zenon 81
Więckowski Jan 82
Więckowski Kazimierz 82
Więckowski Marian 79
Wikło Tadeusz 71
Wilczyński Wacław 107
Wisznicki Zygmunt 73
Wiślicz-Iwańczyk Eugeniusz 108
Wizirakin Aleksander 63, 64
Wojciechowski Andrzej 77, 78
Wojciechowski Henryk 79
Wojcieszak Wiesław 128
Wojtasik Euzebiusz 125
Wolak Bogdan 77
Wotoszyn Edward 285
Woś Kazimierz 82
Woźniak Bogdan 82
Woźniak Marian 136
Woźniak S. 167, 169
Woźniak Wacław 113

Woźniak Władysław 108
Woźniczko S. 119
Wójcik 124
Wójcik Edward 125
Wójcik Józef 77
Wójcik Wacław 79
Wójtowicz Józef 76
Wróbel Tadeusz 124
Wróbel Tomasz 224
Wsół Jarostaw 80
Wsutek 81
Wychowaniec 111
Wyrzycki Stanisław 144, 146

Z

Zachara Jan 75
Zagrodzki Eugeniusz 108
Zajac Ryszard 76, 78
Zarychta Stefan 80
Zawarczyński Walenty 54, 55
Zborowski Sebastian 221
Zbyszewski A. 187
Zdanowski J. 224
Zemeta Krzysztof 277, 279
Zieliński Marian 76, 77, 80
Zieliński Tadeusz 77, 80
Ziental Mieczysław 71, 72
Zimmerman 193
Ziółkowski Władysław 80
Zulauf Irena 169
Zulauf Józef 183
Zulauf Juliusz 153, 158, 160, 161, 169,
170, 183–190
Zulauf Maria z Matuszyńskich 183
Zulauf Zofia z domu Stęstowicz 164, 184
Zwierzchowski Karol 76
Zygadło Władysław 85
Zygmunt I Stary, król 224
Żarnota Ryszard 80
Żelazko Marian 118
Żeligowski Lucjan 154, 184
Żońca Mieczysław 75
Żurawski Witold 88

INDEKS GEOGRAFICZNY

Indeks nie obejmuje nazw miejscowości występujących w części inwentarzowej artykułu P. Kardysia, *Wykaz dokumentów ze „Zbioru dokumentów pergaminowych i papierowych” Archiwum Diecezjalnego w Kielcach*, zestawionych na s. 270–271.

A

Annecy 79
Annopol 88
Ateny 112

B

Bagdad 193
Bakończyce patrz Przemysł-Bakończyce
Barcelona 195
Barycz 89, 100
Bereżowice Wielkie 197
Berlin 75, 111
Berlin Zachodni patrz Berlin
Berno 59
Będzin 57, 61
Biata patrz Bielsko-Biała
Białobrzegi 88
Białystok 99, 195, 198
Bielsko patrz Bielsko-Biała
Bielsko-Biała 46, 54
Blute, wyspa 194
Bodzentyn 111, 203213, 215, 222
Boleścice 61
Bolmin 192
Borków 102
Bór 278
Bronkowice 214, 221
Brześć nad Bugiem 195, 197
Buchenwald, obóz koncentracyjny 109
Budziszowice 61
Bukówka patrz Kielce-Bukówka
Busko-Zdrój 98, 99, 103, 194
Bydgoszcz 108, 134
Bytom 281

C

Cannes 77, 78
Casablanca 73

Chetm 194
Chęciny 45–48, 54–57, 61, 64
Chodzież 290
Ciechanów 58
Cieszyn 85
Colditz, oflag 169
Czarnów patrz Kielce-Czarnów
Czarnów Podklasztorny 192
Czernichow 48
Czerwony Bór 196
Częstochowa 72, 73, 75, 76, 86, 88,
108, 109, 191, 194, 195

Ć

Ćmielów 290

D

Daleszyce 25, 165
Dąbrowa patrz Kielce-Dąbrowa
Dessau 193
Dęba 89
Dęblin 85, 193, 194
Dębno 222
Dojlidy 198
Dyminy patrz Kielce-Dyminy
Dziesiętniki 184

E

El Jadida 73

G

Gańków 100
Gdańsk 71, 108, 132
Głubczyce 85
Głucholazy 85
Grabków 214
Grenoble 72, 73
Gródek Jagielloński 163, 165

H

Helsinki 72, 75, 110
Hrubieszów 87

I

Itzehoe, oflag 187

J

Jastrzębie-Zdrój 85
Jelenia Góra 74
Jeziorko 221
Jędrzejów 32, 56, 57, 99, 103
Johannisbrunn, oflag 187

K

Kair 193
Karaczi 193
Katowice 11, 17, 27, 73, 141, 142, 195,
196, 281
Katowice-Muchowiec, lotnisko 196

Kaweczyczna patrz Kielce-Kaweczyczna
Kazimierz 58
Kazuń 86
Kielce 11, 13, 17, 19, 21, 22, 25–27, 29,
30, 32, 34–40, 42, 45–59, 51–68, 71,
73, 75–81, 84–88, 91, 92, 95–99, 101
– 103, 105, 107–114, 117–119, 124
– 126, 128, 129, 133, 136, 141–147,
149–171, 176, 178, 183–199, 203, 217,
222, 223, 225, 285, 287–291
Kielce-Bukówka 86, 155, 156, 157, 158,
165, 166, 186, 190
Kielce-Czarnów 63, 165, 192
Kielce-Dąbrowa 18, 21–27
Kielce-Dyminy 158, 160, 289
Kielce-Kaweczyczna 159, 160
Kielce-Piaski 68, 289
Kielce-Słoneczne Wzgórze 22
Kielce-Słowik 287
Kielce-Stadion 158–160, 164, 169, 186,
287
Kielce-Szydłówek 22–24, 27, 76, 149
Kielce, Osiedle Świętokrzyskie 22, 25

Kijów 48
Kłaj 100
Kock 110
Konigssee 73
Kopenhaga 136
Kossów 60
Kostomłoty 13
Koszyszczce 287
Kowary 11, 15, 17–20, 22, 27
Kozienice 58
Koźle 85
Krajków 222
Krajno 222
Kraków 13, 17, 26, 45, 57, 58, 61, 73, 89,
92, 97, 99, 109, 110, 102, 112–114,
141, 142, 145, 154, 165, 185, 192,
194–196, 223, 278, 291
Kraków-Nowa Huta 99
Krasnystaw 197
Kraśnik 97, 98, 100
Krynica 72
Książ Wielki 63
Kubań 184

L

Leszno 110
Leśna 175, 177, 213
Lida 169, 195, 196, 198
Londyn 193
Los Angeles 188
Lublin 48, 72, 80, 88, 97, 99, 102, 109,
184, 192, 195–197
Lucerna 75
Lwów 183, 184, 187, 189, 190, 194–197
Lwów-Skniłów, lotnisko 197

Ł

Łabędy 72, 76
Łagów 25
Łańcut 89
Ławica patrz Poznań-Ławica, lotnisko
Łódź 17, 73, 77, 86, 110, 112, 119, 184,
195, 196
Łuck 195, 197

M

Magdeburg 109
 Marcinkowo 98, 99
 Mastów 109
 Meksyk 73, 112
 Miechów 46, 62, 63, 223-225
 Miedziana Góra 11–14, 16–21, 25–27
 Mielec 97, 113
 Modlin 194
 Monachium 73
 Monte Cassino 71
 Morawica 61
 Morąg 98
 Moskwa 48, 58
 Muchowiec patrz Katowice-Muchowiec,
 lotnisko
 Murnau, oflag 183, 187, 190

N

Niedźwiedź 97, 100
 Nienburg, oflag 187
 Niwki Daleszyckie 152, 153, 165, 166,
 169
 Nowa Huta patrz Kraków-Nowa Huta
 Nowa Słupia 11, 26
 Nowy Jork 281
 Nowy Targ 108
 Nysa 89

O

Oleśnica 95, 97
 Olsztyn 99
 Opatów 221
 Opoczno 206, 210, 218, 219
 Opole 112
 Optowa 158
 Ostrowiec Świętokrzyski 71, 97, 99, 101,
 102, 117
 Ostróda 99
 Oświęcim, obóz koncentracyjny 71, 194

P

Paryż 61, 141, 195
 Pawłowice 61

Petersburg 59
 Piaski patrz Kielce-Piaski
 Pińczów 56, 61, 62
 Pińsk 194
 Pionki 118
 Płock 73
 Polichno 109
 Porubanek patrz Wilno-Porubanek,
 lotnisko
 Powursk 169
 Poznań 72, 75, 110, 117, 193, 195, 196
 Poznań-Ławica, lotnisko 193
 Praga patrz Warszawa-Praga
 Prudnik 85
 Pruzany 194
 Przemyśl 184
 Przemyśl-Bakończyce 184
 Psary 213, 222
 Psiarnia, folwark 39
 Puławy 85, 88, 97, 98

R

Racibórz 85
 Radkowiec 222
 Radom 35, 39–41, 45, 58, 61, 64, 73, 86,
 97, 99, 109, 110, 118, 154, 184, 191,
 195, 198, 203, 209, 211, 221
 Ravensbrück, obóz koncentracyjny 109
 Regny 100
 Rembertów patrz Warszawa-Rembertów
 Rotterdam 112
 Rudki 11, 21, 25, 26
 Rybnik 85, 92
 Rzeszów 97
 Rzym 73

S

Sadki 191, 192, 195
 Safia 73
 Saint Yan 110
 Samsonów 25
 Sandbostel, oflag 187
 Sandomierz 58, 88, 89, 92, 206, 210,
 217–219, 221

Sapporo 72
Sędziszów 61
Siedlce 47
Sielce 85
Skarżysko Kościelne 100
Skarżysko-Kamienna 88, 97, 99, 100, 118, 203, 222, 277, 278
Sknitów patrz Lwów-Sknitów, lotnisko
Słoneczne Wzgórze patrz Kielce-Słoneczne Wzgórze
Słowik patrz Kielce-Słowik
Solec 194
Sosnowiec 108
Stadion patrz Kielce-Stadion
Stalowa Wola 97
Stanisławów 195, 197
Starachowice 117
Staszów 99
Stężyca 97, 98, 100
Stopnica 62, 87, 194
Stuttgart 112
Suchedniów 222
Sulejówek 143
Szczecin 75
Szczypiorno 287
Szeroki Bór 98, 99
Szydłowiec 203, 206, 209, 211, 215, 218, 219, 221
Szydłówek Górny 22, 24
Szydłówek patrz Kielce-Szydłówek

Ś

Śniadka 214
Święta Katarzyna 213, 222
Osiedle Świętokrzyskie patrz Kielce, Osiedle Świętokrzyskie
Świętomarz 222
Święty Krzyż 47, 48, 54

T

Tarczek 213–221
Tarnopol 195, 197
Tomaszów Mazowiecki 99
Toruń 185, 195, 196, 197
Truskawiec 161

W

Wadowice 60
Warszawa 12, 17, 24, 27, 35, 39, 46, 47, 48, 52, 55, 57–59, 61, 72, 74, 75, 85, 86, 98, 109–111, 141–144, 154, 184, 185, 192–195, 197, 198, 278, 289
Warszawa-Praga 187
Warszawa-Rembertów 98
Wawrzeńczyce 61
Westerplatte 165
Wiedeń 45, 112
Wielkolasy 85
Więclawice 61
Wilno 141, 195, 198
Wilno-Porubanek, lotnisko 198
Wisła 73
Wiślica 77
Wiśniówka
Włocławek 112
Włodzimierz Wołyński 54
Wodzisław 79
Woldenberg, oflag 168, 169
Wrocław 75, 91
Wzdół 62

Z

Zakopane 73, 109
Złotniki 197
Zutów 141

Ż

Żarki 57
Życzyn 100